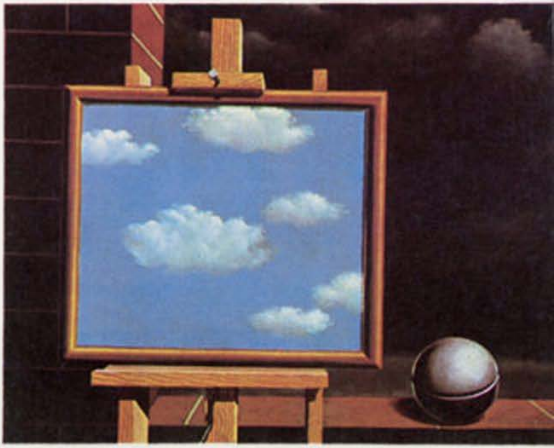
yarın

sanayi toplumu yol ayrımında eleştiri ve gerçek ütopya

ROBERT HAVEMANN

AYRINTI

Almanca'dan çeviren: Erol Özbek

ROBERT HAVEMANN

Havemann 1910'da Münih'te doğdu. 1935'te kimya doktoru oldu. 1932'de Alman Komünist Partisi'ne üye yazıldı. Nasyonal sosyalizmin Almanya'da iktidara gelmesinden sonra, Komünist ve Sosyal Demokrat Partiler içindeki muhaliflerin öncülüğüyle oluşturulan **"Yeniden Başlamak"** adlı direniş örgütüne katıldı. İllegal direniş faaliyetini devam ettirirken, 1938'de **"Avrupa Birliği"** adlı bir başka direniş örgütlenmesinin kurucuları arasında yer aldı. 1943 sonlarında bu grup açığa çıkınca Havemann da yakalandı ve üç arkadaşıyla birlikte idama mahkûm edildi. Bilim adamı arkadaşlarının devreye girmesiyle, "askeri açıdan önemli bazı deney ve araştırmalarda kendisine ihtiyaç duyulabileceği" gerekçesiyle Havemann'ın idam cezasının infazı ertelendi. 27 Nisan 1945'te Berlin'e giren Kızılordu, Brandenburg Hapishanesi'nin bütün mahkûmlarıyla birlikte Havemann'ı da kurtardı. 1945'te Kral Wilhelm Fiziksel Kimya ve Elektrokimya Enstitüsü'nün başına getirildi.

Havemann, 1946'da, D.Almanya'da Sosyal Demokrat ve Komünist Partilerin (KP'nin egemenliğinde) birleşmesiyle oluşan Almanya Sosyalist Birlik Partisi'ne üye oldu. 18 Temmuz 1950'de, atom bombasını protesto etmek için Batı Berlin'de yapılan bir gösteriye katıldığı için, kısa bir süre tutuklu kaldı. Aynı yıl, D. Berlin'deki tarihi Humbaldt Üniversitesi'nde kimya dalında öğretim görevlisi oldu. 1950-1964 döneminde, D.Alman halk meclisinde milletvekilliğinde bulundu. 1963/64 ders yılının açılışında yaptığı konuşmada verdiği **"Felsefi Sorunların Doğabilimsel Veçheleri"** başlıklı tebliğde, Stalinist bilim anlayışını şiddetle eleştirdi. Bu tebliğden sonra, Havemann hızla düzen tarafından marjinalleştirmeye çalışıldı. 13 Mart 1964'de partiden atıldı. Aynı yıl, bulunduğu kentte (D.Berlin) ikameti zorunlu hale getirildi. 1966'da D.Berlin Bilimler Akademisi üyeliğinden çıkarıldı. 1968'de Çekoslovakya'daki reformcu dalgayı destekledi. Oğulları Frank ve Florian, 21 Ağustos'ta, Prag'a Sovyet müdahalesini protesto ettikleri için tutuklandılar. 1975 yılında, devlet arşivlerinde ve yayınlarında yer alan **"Anti faşist direniş komitelerinin örgütleyicileri"** listesinde yıllardır yer alan ismi silindi. Doğu Alman Devlet Güvenlik Örgütü'nün yakın plan takibi ölümüne dek (1982) sürdü.

AYRINTI: 22
İnceleme dizisi: 11

YARIN
Sanayi toplumu yol ayrımında
Eleştiri ve gerçek ütopya
Robert Havemann

Almanca'dan çeviren
Erol Özbek

Kitabın özgün adı
MORGEN
Die Industriegesellschaft am Scheideweg
Kritik und reale Utopie

Bu kitap Fischer Taschenbuch Verlag'ın
1982 basımından çevrilmiştir.

Kapak resmi
René Magritte / La Révolution - 1935

Ofset baskıya hazırlık
Renk Yapımevi, Başmusahip Sk. 3/3
Cağaloğlu/İstanbul Tel.: 526 91 69

Baskı
Kıral Matbaası Tel.: 527 39 69

Birinci basım: Mayıs 1990

AYRINTI
Yayınevi
Başmusahip Sk. 3/4 Cağaloğlu/İstanbul Tel.: 511 70 09

Robert Havemann

YARIN

sanayi toplumu yol ayrımında
eleştiri ve gerçek ütopya

ŞENLİKLİ TOPLUM
Ivan Illich
(2.basım)

★ ★ ★

YEŞİL POLİTİKA
Jonathon Porritt
(2.basım)

★ ★ ★

Marks, Freud ve
GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ
Bruce Brown
(2.basım)

★ ★ ★

KADINLIK ARZULARI
"Günümüzde Kadın Cinselliği"
Rosalind Coward
(2.basım)

★ ★ ★

FREUD'dan LACAN'a PSİKANALİZ
Saffet Murat Tura

★ ★ ★

NASIL SOSYALİZM, HANGİ YEŞİL? NE İÇİN SANAYİ?
Rudolf Bahro

★ ★ ★

ANTROPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET
Der.: David Riches

★ ★ ★

ELEŞTİREL AİLE KURAMI
Mark Poster

★ ★ ★

İKİBİN'e DOĞRU
Raymond Williams

★ ★ ★

DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT
Kürşat Bumin

★ ★ ★

YARIN
Sanayi Toplumu Yol Ayrımında
Eleştiri ve Gerçek Ütopya
Robert Havemann

★ ★ ★

DEVLETE KARŞI TOPLUM
Pierre Clastres

★ ★ ★

RUSYA'DA SOVYETLER (1905-1921)
Oskar Anweiler

★ ★ ★

BOLŞEVİKLER VE İŞÇİ DENETİMİ
1917'den 1921'e DEVLET VE KARŞI DEVRİM
Maurice Brinton

İÇİNDEKİLER

I. ÇAĞIMIZIN SONU 7
II. EKOLOJİK KRİZİ KAPİTALİZM NEDEN ÖNLEYEMEZ? 25
III. REEL SOSYALİZM 32
IV. KRİZİ NEDEN REEL SOSYALİZM DE ÖNLEYEMEZ? 42
V. ÜTOPYA VE UMUT 57
VI. UMUTLARIMIZIN ÜLKESİNE YOLCULUK 65
VII. EVRİM VE DEVRİM 150
VIII. AVRUPA'DA RESTORASYON VE DEVRİM 168

[Metinde, köşeli parantez içerisinde belirtilen **bütün notlar** çevirmene aittir.]

I.
ÇAĞIMIZIN SONU

Bugün yaşamakta olanların birçoğu, belki de çoğunluğu, çağımızın sonuna, büyüme tutkunu bir sanayi uygarlığının sonuna tanık olacaktır. Her tür geleceğin köklerinin geçmişte yattığı düşünülürse, sonun şimdiden başlamış olduğu da söylenebilir.

Bunu hiç de kötümser bir anlamda söylemiyorum. Aslında çağımızın sonunun bir an önce gelmesini dilemeliyiz. Hem de sadece dilemekle kalmamalı, -gerçi artık önü alınamaz bir hal almış olsa da- çağdaş tarihin akışının daha da fazla ve daha da güçlü ilerlemesine faal olarak, elimizden geldiği ölçüde katkıda bulunmalıyız. Bu süreçte de mümkün olduğunca yönlendirici ve engelleri ortadan kaldırıcı bir etkide bulunmalıyız. Sadece olayların gidişatını kolaylaştırmak için değil, felaketin en kötü yan etkilerini hafifletmek ve kendimize hayatta kalma şansı sağlayabilmek için de yapmalıyız bunu.

Dünya tarihinin bu son yüzyılı, her boyutuyla eşsiz ve aşılmaz oldu. Bilim ve tekniğin ilerlemesi muhteşem ve soluk kesiciydi; doğal afetle-

rin değil, toplumsal afetlerin, şimdiye dek hiçbir zaman görülmemiş türden suçların ve suçluların kurbanı olan milyonlarca insanın katledilişi iğrenç ve tüyler ürperticiydi. Bu yüzyıl, atom enerjisinin ve aya yolculuğun yüzyılıydı; ama aynı zamanda da toplama kamplarının ve insanların gaz odalarında imhasının, Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan bombaların ve soykırımların yüzyılıydı; insanlığın sanayi ülkelerinde yaşayan azınlığı için refah artışının yüzyılıydı, ama kısmen küçümsemeyle, kısmen vicdan azabıyla üçüncü dünya olarak adlandırılan yoksul ülkelerdeki büyük insan çoğunluğu için sefaletin, açlığın ve kitlesel ölümün yüzyılıydı. Yirminci yüzyıl, Auschwitz ve Majdanek'in yüzyılı, Vietnam cinayetinin, Gulag takımadalarının, utanç ve rezalete batmışlığın yüzyılı; eğer insanlık yaşamak istiyorsa, 20. yüzyıl bu tür yüzyılların sonuncusu olmak zorundadır.

Bu yüzyılda dünya, daha önceleri binlerce yılda olduğundan daha fazla ve daha kökünden değişti. Gelişme hızı buna rağmen bugün de hâlâ artmakta. Bunun daha uzun süre böyle süremeyeceğini kesin bir şekilde söyleyebilmek için insanın kâhin olması gerekmez. Nitekim, örneğin gelişmiş ülkelerdeki enerji üretimi, savaş sonrası ilk onyıllarda yaklaşık yüzde 7 arttı. Üstel bir artış olduğu için, bu demektir ki, enerji üretimi 10 yıl içinde ikiye katlanacak. 20 yılda dörde katlanacak ve 100 yıl içinde binden fazla kere katlanacaktır. Bu artış, tıpkı [efsanedeki*] Sultan'ın satranç tahtasındaki buğday tanelerine benzemektedir. Dünya savaşları bile bu gelişmeyi engellememiş, aksine daha da hızlandırmıştır. Fakat daha bugünden enerji üretiminin ve bunun için gereken hammadde temininin ekolojik [çevresel] etkilerinin birçok ülkede kritik boyutlara ulaştığı düşünülürse, bu gelişmenin en geç önümüzdeki 20 yıl içinde sona ereceğinden ve bugünkü enerji üretiminin 2077 yılında bine katlanmasının apaçık bir şekilde, her tür düşünülebilir imkânların ötesinde bulunduğundan kimsenin kuşkusu olamaz. Roma Klübü'nün çok tartışılan Meadows raporunda, halihazırdaki tüm ekonomik ve teknik gelişme mekanizmalarından radikal bir kopuşun kaçınılmazlığı, çok sayıdaki başka örnekle kanıtlanır.

---

* Efsaneye göre o dönemdeki hükümdar, satrancı icad eden bilgeye dilediği her ödülü vereceğini vaat etmiştir. Bilge, satranç tahtasının birinci karesi için bir, ikinci karesi için 2 ve 64 kareden diğer her biri için bunun iki katı buğday tanesi ister. Hükümdar bu dileğe burun kıvırır ve bilgeyi doğru dürüst bir servet isteme ye ikna etmeye çalışır. Ancak sonra görür ki, bilgenin istediği buğday tanelerinin sayısı hükümdarın ambarlarında yıllarca biraraya gelmeyecek kadar büyüktür.(Ç.n.)

Meadows raporunda da sık sık dikkat çekildiği gibi, bu raporda belirli varsayımlara bağlı olarak hesaplanan gelişme doğrultularının -önümüzde bulunan gelişmeyi kaba hatlarıyla bile isabetli bir şekilde tanımlıyor olması anlamında- "doğru" olup olmadığı tamamen tali önemdedir. Hatta bu gelişme doğrularının bu anlamda doğru olması pek muhtemel bile değildir. Ama Meadow, ekibinin tüm hesaplamaları gayet kesin bir önermeye varır ki, bu da halihazırdaki ekonomik-teknik davranış tarzlarımızı sürdürmemiz halinde kurtuluşu olmayan bir ekonomik ve ekolojik bunalıma doğru koştuğumuzdur; bu krizin yanında dünya savaşları ve yüzyılımızın şimdiye kadarki tüm barbarlıkları sakin bir idil gibi görünecektir.

Fakat burada da, bunun öncesinde de gayet derin değişimler ortaya çıkmak zorunda; dolayısıyla ilgililerin ister işine gelsin, ister gelmesin, ortaya çıkacaktır da. Bu değişimlerin hangi tarzda gerçekleşeceği, hangi yöne gideceği ve belki de hiçbir işe yarayıp yaramayacağı, hatta her şeyi daha da kötüleştirip kötüleştirmeyeceği, bütün bunlar, ağırlıkla ekonomik değil, siyasi gelişmelere bağlı olacaktır. Fakat günümüzdeki dünyamızın siyasi koşulları bu dünyevi bunalım açısından gözönüne getirildiğinde, o zaman yalnızca, geleceğimizin karanlık ve korkutucu olduğu sonucuna varabiliriz. İnsanlık daha önce hiç yaşamsal önemdeki problemlerini çözmekte bu denli kötü donatılmış durumda mıydı? Bu sorunun cevaplandırılması zordur ve "homo sapiens"in geçmişte de kendi seçtiği bu isme pek az uygun davranmış olduğunu bilmek de bize pek yarar sağlamaz. Daha anlamlısı şu sorudur: Ne yapabiliriz? Ya da daha mütevazi şekliyle: Hâlâ herhangi bir şey yapabilir miyiz?

Son soruya karşılık olarak, ayrıca kendi hayatımda da umutsuz görünen durumlarda hep vermiş olduğum, çok basit bir cevap var: Evet, insan her zaman bir şey yapabilir; işe yarasa da yaramasa da yine de, kaderine teslim olmaktan daha iyidir. Henüz tümüyle belirlenmemiş bir şeye hâlâ etki etmek mümkündür. Bu yüzden hiçbir şey yapmamak, insanın hâlâ sahip olduğu bir parça özgürlüğü ve belki de son kalan parçasını anlamsız bir şekilde başkalarına hediye etmesi demektir.

"Ne yapabiliriz?" sorusunun cevabı benim için şu soruyla başlar: "Biz" kimiz? Elde etmek istediğim şey, bu kitabın okuyucusunun kendini bu "biz"den saymasıdır. Bu da, durumun ciddiyetini kavramasıyla başlar. Şu cümle, ikibinbeşyüz yıl önce yaşamış olan büyük Çin filozofu Lao-Tse'ye aittir:

> "Kişiler korkunç olandan korkmazsa,
> en büyük korkunçluk yaklaşmaktadır."

Yönetenler, içindekilere dış dünya ile her türlü iletişimi keserek yıllar boyunca yaşama imkânı sağlayacak bütün teknik imkânlarla donatılmış nükleer bomba sığınakları inşa ediyorlarsa, o zaman diyebiliriz ki, milyarlarca insanın katledilişinin hazırlığını yapıyorlar. Vakit varken onları engellemek gerekmez mi? Bir ülkenin askeri teknisyenleri, yaklaşmakta olan düşman füzelerini hemen tanımayı ve böylece hedeflerine ulaşmadan zamanında önleyici füzelerin gönderilmesine imkân sağlayan bir elektronik gözlem ve uyarı sistemi kuruyorsa, o zaman bu kendini savunmanın güçlendirilmesine yönelik bir girişim değil, savaş hazırlığının halihazırdaki en tehlikeli biçimidir.

Çünkü bu türden bir sisteme tekbaşına ya da tüm diğerlerinden daha önce sahip olan taraf, öldürücü misilleme darbesi tehlikesine maruz kalmaksızın atom saldırısına girişmeye cüret edebilir. Üçüncü dünya savaşının henüz olup bitmemiş olmasının tek güvencesi olan halihazırdaki nükleer pat [beraberlik] durumu böylelikle ortadan kaldırılmış olurdu. Bu tür bir sistemin kurulmasının masrafları muazzam olduğundan, bunu kurmuş olan ve sadece kendisinin buna sahip olduğundan emin olan bir güç, hiç tereddütsüz ve derhal, rakiplerinin imhasına girişirdi. Bunu yapmayacak olsa, bütün girişimi koca bir para ziyanından ibaret olurdu. Silahlanma rekabeti sürerdi, ama yeni , birçok boyutuyla çok daha zorlu bir düzeyde sürerdi. Sanayi ülkelerindeki silah donanımları, daha şimdiden devletin tüm gelirlerinin büyük kısmını yiyip yutuyor. Daha şimdiden askeri bütçe, dünyanın en zengin ülkeleri için bile ağır bir ekonomik yük halini almış ve vaktiyle sahip olduğu sanayi yatırımlarını teşvik edici işlevini kaybetmiş durumdadır. Sonunda tek bir gücün galip çıkacağı başarılı bir atom savaşı, askeriyeyi ortadan kaldırmasa bile, onu salt bir polis birliği düzeyine indirgeyecektir. Çünkü bir milyar insanın kanına girmiş bir hükümet, herhalde vurucu gücü olan bir polis kuvvetinden vaz geçemezdi. Ama, bu tür planları izleyen hükümetleri vaktinde def etmek zahmete değmez mi?

Büyük korkunçluktan korkmak için onun var olduğunu ve birtakım felaket tellallarının uydurması olmadığını bilmek gerekir. Bir hidrojen bombası patlarken bin tane Hiroşima bombasınınkine karşılık düşen bir enerji miktarını salıverir. Bu, trinitrotoluol [TNT] adlı kimyasal patlayıcıdan tam yirmi milyon tonun birden patlaması sırasında meydana gelen enerjiye, dolayısıyla 200 milyon yüz kiloluk bombaya ya da iki milyar on kiloluk top mermisine eşittir, bu da dünyada her yaşayan insan başına beş kilo patlayıcı madde demektir. Bu miktar, tüm İkinci Dünya Savaşı boyunca savaşan devletlerin kullandığı patlayıcı maddenin

toplam miktarının kat be kat fazlasıdır. Bu tür bombalardan atom devletlerinin elinde tahminen beş bin tane var. Bu stokların çok küçük bir kısmı, gezegenimizi mahvetmeye ve her tür gelişmiş canlıları yeryüzünden silmeye yeterli. Çünkü bu bombaların öldürücü etkisi sadece muazzam patlama enerjisinden değil, ayrıca salıverilen ve yüksek yoğunlukta öldürücü etki yapan, daha düşük yoğunluklarda ise insanları yıllar süren bir can çekişmeye mahkum eden, sinsi etkili korkunç bir zehir olan, radyoaktif bozunma ürünlerinden de kaynaklanır.

Buna bir de, bu maddelerin döl hücrelerindeki genetik bilgiyi tahrip ettikleri, böylece normal dışı, büyük kısmı yaşama yeteneğinden yoksun çocukların ortaya çıkabileceği eklenir. Kaldı ki, uzmanlar bu bombaları yine de, serbest kalan radyoaktif artıkların görece az olduğu "temiz" bombalar olarak adlandırıyor. Ancak radyoaktif yan ürünlerin asıl amaç sun çocukların ortaya çıkabileceğini eklemeli. Kaldı ki, uzmanlar bu bombasının kabuğuna kobalt elementinden yüklüce bir miktar yerleştirmek bile yeterli. O zaman patlama sırasında radyoaktif kobalt-60 oluşur ve bunun her engeli aşan gamma ışıması ancak beş yıl sonra yarı değerine düşer. Tüm dünyayı onyıllar boyunca öldürücü yoğunlukta radyoaktif zehirle kaplamak için bu türden az sayıdaki kobalt bombası yeterli. Kullanımı halinde kullanan da intihar edeceği için halen atom silahlarına sahip olan güçlerin, kobalt bombasının kullanımına karşı bir güvence oluşturduklarını iddia etmek istemiyorum. Ancak hele bir, bu tür bombaların şantajcıların ya da suçluların eline geçtiğini düşünün!

Birkaç yüzyıl sonrasında insanlık hâlâ varolmaya devam edecekse, ki bu bana kuşkulu görünüyor, o zaman bu daha talihli çağın tarihçileri, bugün yaşayanları, varolduğu su götürmeyen zekâlarına rağmen nasıl bu denli kör, bu denli inatçı, kısa görüşlü, ihtiraslı, düşüncesiz ve sorumsuz olmaya iten şeyin ne olduğunu, çağdaşlarına açıklamakta büyük zorluk çekeceklerdir. Bugün yaşamakta olan dört milyardan fazla insanın ABD ve Batı Avrupa ve bazı başka sanayileşmiş ülkelerdeki birkaç yüz milyonu, tüm diğer insanlığınkine kıyasla, israfkâr bir lüks yaşantı sürdürüyor. Aynı zamanda da birkaç yüz milyon insan, söz konusu koşullar altında asgari geçim olarak adlandırılan sınırda yaşıyor. En yoksul ülkelerde de pek çoğu sürekli açlıktan ölme tehlikesi içinde. Dünyadaki gıda üretimi tüm insanları doyurmaya yetmediği halde en büyük ve en iyi işleyen tarıma sahip olan ülkelerde, yani ABD ve Kanada'da, bu dünyanın yoksulları zenginlerin buğdayına para verecek halde olmadıkları için, üretim sürekli kısılıyor. Batı Avrupa'da, hiç kimse tereyağı tüketiminde

eli sıkı davranmadığı halde, satılamayan tereyağı dağ gibi yığılıyor ve nihayet, tereyağı bozulmaya başladıktan sonra yarı fiyatından daha azına Sovyetler Birliği'ne satılıyor. Daha sonra tereyağın yerini dev et dağı aldı. Ve hiç kimse açlık çekenleri düşünmüyor. Gerçekten de hiç kimse mi? En azından tereyağının, buğdayın ve sığır etinin sahipleri düşünmüyor. Onlar şunu soruyor: Niye ille de biz düşünelim?

Federal Almanya Cumhuriyeti'nde her yıl reklam ve pazarlama, ambalaj ve insanları tüketime iknâ etmenin başka yöntemleri için yaklaşık yirmi milyar mark harcanıyor. Bunun en azından onda dokuzu, zararlı ve rahatsız edici demeyelim ama, fuzulidir. Mal çeşitleri ve malların özellikleri hakkındaki gerekli kamu bilgilendirmesi bu meblağın onda birinden daha azıyla kolaylıkla finanse edilebilirdi. Sadece Federal Almanya Cumhuriyeti'nde her yıl 18 milyar mark tutarındaki değerler reklam için ziyan ediliyorsa, zengin ülkelerin tümünde toplam olarak kaç milyarın harcandığını tasavur etmek kolaylıkla mümkün; herhalde yüz milyardan daha az değildir. Bu tutarın satın alabileceği gıda maddeleriyle dünyanın tüm açları doyurulabilirdi. Bu sayılar karşısında zenginler tarafından "kalkınma yardımı"na harcanan meblağlar ise gülünçtür. Reklam için yüz milyar! Kısmen açlığın eşiğinde, kısmen açlığın pençesinde bulunan bir dünyanın ortasında pek çok yüz milyar alkol, tütün, kozmetik, giyim ve başka lükslere ayrılıyor! Ekonomik refahı ziyankârlık etmesi üzerine kurulu olan modern consumer society [tüketici toplumu] bu. Kâğıt, şişe, plastik çöp, teneke, çürüyen gıda madde dağları, kentlerin çöplüklerinde yığılıyor, havayı ve suyu zehirliyor. Bunlar hep bu şekilde sürebilir ve cezasız kalabilir mi?

Gerçekten de olamaz, ama bu dünyanın zenginleri olarak bizim üzerimize düşen ahlâki yükten dolayı değil. Aksine, dörtnala giden ziyankârlığa doğal sınırlar konmuş olduğu için. Günümüzde birçok doğal hammaddeyi tüketiyoruz ve bunlar böylece, pratik olarak yerine konamaz şekilde kaybolup gidiyor. Meadows raporunda bu konuda verilen sayılar ürkütücü. Sınai büyümenin halihazırdaki hızının süreceği varsayılırsa -ve hayli iyimser sayılması gereken- zaman içinde daha bugünkünün beş katı büyüklüğündeki rezervlerin bulunabileceği varsayımıyla hammaddeler için aşağıdaki tüketim süreleri hesaplanıyor:

Alüminyum	55 yıl	Kömür	150 yıl	Bakır	48 yıl
Demir	173 yıl	Manganez	94 yıl	Molibden	65 yıl
Nikel	96 yıl	Platin grubu	85 yıl	Kalay	61 yıl

Çinko	50 yıl	Krom	154 yıl	Kobalt	148 yıl
Altın	29 yıl	Kurşun	64 yıl	Cıva	41 yıl
Doğal gaz	49 yıl	Petrol	50 yıl	Gümüş	42 yıl
Volfram	72 yıl				

Sayılar, bu hammaddelerin bugünkü koşullar altında kaç yıl içinde tamamen tüketilmiş olacağını gösteriyor. Bu tabii ki, hammaddelerin fiyatlarının da, rezervler tükenmeye yüz tuttuğu ölçüde hızla yükseleceği anlamına gelir. Bu yüzden onların "ekonomik" kullanımının sınırlarına çok daha önce ulaşılacaktır.

Rezervlerin giderek tükenmesine bağlı fiyat artışı neredeyse tüm hammaddelerde daha şimdiden görülüyor. Bu fiyat artışı sadece, artan talep karşısında miktar olarak kıtlık çekilmesinden değil, ayrıca muazzam boyutlardaki talebin bugün bile ancak, üretim maliyeti epeyce daha yüksek, daha az rantabl hammadde kaynaklarının üretime açılmasıyla karşılanabilmesinden de doğuyor. Örneğin, Arap petrolünün üretimi, Kuzey Denizi'ndeki yüzer petrol platformlarından petrol çıkarılmasına oranla çok daha masrafsızdır. Ama dünya pazarındaki fiyat daima öylesine yüksektir ki, en masraflı üretimlerden bile para kazanılabilir. Hammaddelerin giderek kıtlaşmasının beraberinde ağır sonuçlar getirecek olan bir diğer etkisi, hammadde üreticisi ülkeler tarafından üretimin frenlenmesi eğilimidir. Tüm petrol kaynaklarının yarıdan fazlasına sahip olan Arap ülkelerinde gayet basit bir şekilde, sermayelerinin -yani petrollerinin- yeraltındaki "faizinin", satış bedeli olarak aldıkları dolarlardan çok daha yüksek olduğunu söylüyorlar. Kaldı ki, Batılı para birimleri bir gün hayli hızlı değer kaybedebilirler, hem de bugünkü % 5-10'luk enflasyon oranlarından çok daha hızlı şekilde. Ama petrol, petrol olarak kalır; daima ihtiyaç duyulacak bir hammadde olarak. Petrolce en zengin ülkeler arasında sayılan İran gibi bir devletin, petrolden kazandığı dolar milyarlarıyla Fransa'dan on tane nükleer enerji santrali birden satın alması, -ki bu santrallerin elektriği petrolle çalışan termik santrallerden katbekat daha pahalı olacaktır- ancak bu şekilde anlaşılabilir. Oysa gelecekte enerji sorununu nükleer enerji yardımıyla çözmenin gerçekten mümkün olup olmayacağı henüz şüphelidir. Nükleer santral teknolojisi hâlâ, gözardı edilmesi hayli büyük olan riskler içerir ve bu riskler asıl olarak, çok ağır bir sızıntı durumunda, etkisi bakımından bir atom bombası saldırısı ile kıyaslanabilecek kadar muazzam miktarlarda radyoaktif bozunma ürünleri yayılabilmesidir. Fakat bu riski tümüyle ortadan kaldırmak mümkün olsaydı bile, enerji üretiminin yüz yıl içinde bin katına yükseltilmesi,

-çok çeşitli nedenlerden ötürü gayet anlaşılır biçimde- her tür olası imkânların ötesindedir. Örneğin, nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ırmakların ve havanın ısınması, ağır iklimsel ve ekolojik bozukluklara yol açar; bunlar yoğun olarak sanayileşmiş bölgelerde, şimdiden rahatsız edici bir şekilde kendilerini belli ediyor.

Kapitalizmin ilk büyük gelişme dönemi olan yüzyıl öncesinde, henüz iki dünya savaşından önce, bugün son safhada karşısında bulunduğumuz sorunları rüyasında görse bile kimse aklına getiremezdi. Zengin sanayi ülkeleri dünyanın geriye kalanına neredeyse tümüyle, sömürgeler halinde sahiplenmişti. Bir hammadde sorunu yoktu, çünkü bunlar sömürgelerden, kendi keselerinden alırcasına alınıyordu, "yerliler" de incik boncukla yatıştırılıyor ya da sopalanıyordu. Artık sömürge imparatorlukları dağıtıldı. Eski sömürgeler özgüvene sahip ulusal devletlere dönüştü. Bunlardan bazıları, büyük hammadde kaynakları sayesinde dünyanın en zengin devletleri arasına girdi. Daha düne kadar kendilerinin zengin olmasını dünyanın en doğal şeyi sanan sanayi ülkeleri şimdi dehşetle görüyor ki, doğa, hazinelerini yeryüzü üzerinde hayli keyfi bir şekilde serpiştirmiştir ve zengin sanayi ülkelerinin ekonomik çıkarlarını da hayli yetersiz ölçüde hesaba katmıştır.

Gerçi sanayi ülkeleri henüz, dişlerini gıcırdatarak da olsa, artan hammadde fiyatlarını ödemeye razılar. Ama, hammadde ülkelerinin cebine yönelik bu para akışının, para birimlerinde ağır bir sarsıntıya yol açmaksızın sonsuza dek bu şekilde sürüp gidemeyeceği meydandadır. Kriz halindeki bir kıtlığın ortaya çıkmasından çok çok önce, paranın "yeniden işlenmesinin" [recycling] bir yolu bulunmalıdır. Hammadde ülkelerinin elinde prensip olarak iki imkân vardır: 1. Kârlarıyla büyük sanayi ülkelerinde yatırım yaparlar. Bu şekilde Batı Alman şirket gruplarına ait koca hisse senedi paketleri Ortadoğu'ya gitti. Petrol babaları, petrollerinin aktığı kamu ekonomilerinin hissedarları haline geldiler. Bu partnerlerin çıkarlarının yakınlaşmasına yol açar, ama döviz sorununu çözmez. 2. Kârlarıyla kendi ülkelerinde yatırım yaparlar. En zengin petrol ülkelerinin bazılarında genel refah yaygınlaşır, ancak bu refahın pek azı kendi çalışmalarına dayalıdır. Paranın, büyük sanayi ülkelerindeki kadar etkili biçimde istihdama dönüştürülmesi mümkün değildir ve bunun başlıca nedeni de, henüz iş tecrübesi olan kalifiye sanayi işçilerinin yokluğudur. İsraf içinde yaşayan üst tabaka tarafından muazzam paralar etrafa saçılır ve sanayi ülkelerinden gelen lüks malların tüketimi dolayımıyla yeniden oraya döner. Bu yoldan, ağır ağır da olsa, kimi zengin hammadde ülkeleri modern sanayi ülkelerine dönüşebilirler ve sonuçta da bu

gelişmenin sonunda kapitalizmin 20-30 yıl içinde kaçınılmaz olarak içine saplanacağı muazzam, bugünden doğrudürüst tahmin bile edilemeyecek güçlüklerin aynısını yaşayabilecekler.

Günümüzdeki yoksul ülkelerden sadece yarısının bile, bugün sanayi ülkelerinde adetten sayılan kitlesel tüketim düzeyine ulaşacağını düşünelim. Bugün belki 500 milyon insan tarafından sürdürülen anlamsız hammadde israfı, bu kullan-at-toplumunun yaşam alışkanlıkları, hele 2 milyar insan tarafından benimsendiği zaman, her tür kabul edilebilir sınır aşılmış olacaktır. Oysa bunlar, o sırada yaşamakta olan insanların üçte biri bile olmayacaktır.

Bu dünyanın servetlerinin görece yeniden paylaşılması yolundaki bu süreçlerde herhangi bir istikrardan, hatta bir istikrar eğiliminden bile söz edilemez. Yoksullaşan zenginler karşı koymaya çalışacaktır. Yeni teknik buluşlar, yeni keşfedilen hammadde kaynakları, tüm hesapları altüst edecek, bir tarafın tüm umutlarını, öteki tarafınsa tüm kaygılarını ortadan kaldıracak ya da silip atacaktır. Ve nihayet çok çok güçlülerden biri, ekonomik varlığını tehdit altında görecek olursa, o zaman zor kullanmakta tereddüt etmeyecektir. Ölen ABD Savunma Bakanı Schlesinger, petrol fiyatlarına zam yapmaya devam etmeleri halinde Arap ülkelerine askeri müdahalede bulunmaya hazır olduğunu açıkça dile getirmişti. Bunu elbette yapabilirdi. Bunun için gerekli askeri iktidar gereçlerine sahiptir. Hatta onun bu isteğini Sovyetler Birliği'nin ya da başka birilerinin askeri yoldan önleyeceği hiç de kesin değildi. Ama Amerika'nın ekonomik çıkarları için gerçekten elde edecekleri ise belki de hiçbir şeyden bile daha az olacaktı. Batı dünyasının -siyasi istikrarsızlığı bir yana- ekonomik istikrarsızlığı daha da tımanırdı. Amerikalıların hammadde ve maddi servetler peşinde olmadığı, ardında sadece saf büyük güç politikasının, yani Güneydoğu Asya'yı ABD'nin egemenliği altında bulundurma çabasının yattığı Vietnam Savaşı'nda, savaşın artık politikanın uygulanabilir bir yolu olmadığı, en zengin saldırganı bile ekonomik olarak yıpratabildiği apaçık bir şekilde ortaya çıktı. Tüm öncekilerinden birçok temel konuda ayrılan günümüzdeki dünya ekonomik krizi de, Vietnam Savaşı olmasaydı, bugünkü kadar ileri bir hal almış olmazdı.

Kıtalararası atom füzeleri ve kapitalizmin kıtalararası krizi, alışılagelmiş biçimiyle savaşı, saçma hale getirmiştir. Konvansiyonel silahlarla yürütülse bile, bir askeri zafer muhtemelen sadece kaydedilmiş bir barış olacaktır. Almanlar gerçi Hitler'in barbarca savaşını ve hatta ulusal birliklerini de kaybettiler, ancak yine de Avrupa'nın hem batısında, hem do-

ğusunda en güçlü ekonomik birim haline geldiler. Barışı kazandılar. Arap-İsrail çatışmasıysa savaş bile değil, dışarıdan, ilgili tarafların sandığından çok farklı amaçlar için kullanılan ve ayakta tutulan, trajik bir çağdışı talihsizlik durumudur. Ortalığı kasıp kavuran bayağı ırkçılık saçmalığının kökü akıllıca araştırıldığında ortaya çıkan gerçek şu ki, Yahudiler Akdeniz'deki tüm halklar gibi rengârenk bir karışımdır, ama asli olarak tüm diğer Araplar gibi birer Araptırlar. Son 2000 yıldaki tarihlerinin diğer Araplarınkinden bu denli farklı gerçekleşmiş olmasını Roma İmparatorluğu'na borçludurlar. Ama bir diğer neden de, Hıristiyanlığın onların dini içerisinden ortaya çıkmış olmasıdır. Bugün, aslında kardeşleri olan tüm Arapların manevi ve siyasi önderleri olmak yerine, eski vatanlarında tehdit edilenden çok tehdit edenler olarak yaşıyor olmaları, hepimizi kaderimiz açısından endişelendiren şeytani bir mantıksızlıktır.

Modern konvansiyonel silahların eskisi kadar işe yaradığı tek alan, halkların kendi devletlerinin iktidar sahipleri tarafından ezilmesi işidir. Önceki iki dünya savaşı türünden, konvansiyonel silahlarla yürütülecek bir üçüncü dünya savaşı artık mümkün değildir. Herkes bilir ki, taraflardan biri, belki de savaşın sonucunu belirleyecek bir avantaj kazandığı anda, öteki taraf atom silahlarına davranacaktır. Bu yüzden, nükleer pat [beraberlik] durumu varoldukça, konvansiyonel silahlarla yürütülecek bir dünya savaşı da imkânsız olacaktır. O zamandan beri ordular sadece, olası iç savaşlar için birer polis birliğidir. Bu da, askerlik hizmetini değerlendirirken başvurulacak toplumsal ahlâk ölçütlerini temelinden değiştirir.

Günümüzde ülkelerin pek azında gıda maddesi üretimi tüketimden önemli oranda daha fazladır. Şimdiye kadar bu ülkelerin üretim fazlasıyla, başka ülkelerin üretim açıkları, -ödeme gücüne sahipseler-, bir dereceye kadar karşılanabildi. Pek yakında bu bilanço dengeleme mekanizmasının da işlevsizleşeceğini hesaba katmalıyız. Yirmi yıl sonra yaklaşık olarak şimdikinin iki katı, toplam olarak sekiz, dokuz milyar insan olacak. Gıda maddeleri üretimi bu süre içinde aynı şekilde iki katına çıkarılabilecek olsa da, o zaman bile en iyi ihtimalle, açlığın göreli dağılımı bugünküyle aynı kalacaktır. Ancak açlık çekenlerin sayısı muhtemelen iki katından fazlasına çıkacaktır, çünkü en fazla nüfus artışına yoksul halklar sahiptir. Bu artış, en sert doğum kontrol önlemleriyle bile frenlenemeyecektir, çünkü artış nedeni doğum sayısının yüksekliğinden ziyade, sıhhi önlemlerin ve salgın hastalıklarla mücadeledeki başarının bir sonucu olarak ölüm oranının düşmesidir. Dolayısıyla bu ülkelerde

önümüzdeki onyıllarda, -eskiden- salgınlarda ölecek olan pek çok insan hayatta kalacak; ama bunun yerine açlık çekecekler.

Gıda maddeleri üretimini gerektiği ölçüde iki katına, hatta üç katına çıkarmak mümkün olmadığı takdirde, dünyada açlık artacaktır. Fakat bu yönetenlerce ve Birleşmiş Milletler'in ilgili komisyonlarınca bilindiği halde, gelecekteki bir açlık felaketini önlemeye yönelik dünya çapındaki cömertçe bir plandan söz bile edilmiyor. Böyle bir planın herhangi bir başarı umudu olabilmesi için hiçbir gecikmeye meydan verilmeden hemen ele alınması zorunludur. Ama hiçbir şey yapılmıyor. Oysa eğer zenginler, yoksulların açlığının kendi keyiflerini kaçırmayacağını düşünüyorlarsa, bu sadece ahlâki bakımdan iğrenç değil, aynı zamanda bir kendini kandırmadır. Açlık Asya, Afrika ve Güney Amerika'da yaygınlaşmaya devam ettikçe, oradaki ekonomik ve siyasi gerginlikler de artacaktır. Bunların da sanayi ülkelerinin ta merkezlerine kadar uzanan uzun menzilli tehlikeli etkilere sahip olmadığı söylenemez. Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, Rodezya [şimdiki Zimbabve] ve Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki siyasi gelişmelerin ABD için hangi tehlikeleri yarattığını gayet iyi bilir. Onun hedefi, siyah çoğunluğun beyaz azınlığın egemenliğinden kurtuluşu değil, ırkçı rejimin zengin bir azınlığın yoksul çoğunluk üzerindeki egemenliğinin sürekliliğini garantileyecek istikrarlı bir kapitalist rejime dönüştürülmesidir. Kissinger bilir ki, en saf parlamenter demokrasilerde bile egemenlik halkın değil, ekonomik güce sahip olanların elinde olacaktır. Bu yüzden şirketlerin gücüne dokunulmadığı sürece, iktidarın siyah çoğunluğa devredilmesinde bir tehlike görmez. Gerçekten korkutucu olan tek büyük tehlike, siyah ile beyaz arasındaki savaş genişledikçe içine başka devletlerin de kolaylıkla karışabileceği, kanlı bir çatışmadır.

Dünyanın çeşitli ülkelerindeki Gayrı Safi Milli Hasıla, iş üretkenliği ve buna karşılık düşen hayat standardı arasındaki farklar çok büyük. Bu farklar sadece siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın derecesini ifade etmiyor, aynı zamanda onun nedenidirler. Nitekim yoksul ülkelerde Gayrı Safi Milli Hasıla 1960 yılında kişi başına 100 dolar iken, ABD'de 4000 dolar idi. Bu arada görülen bir başka şey de, Gayrı Safi Milli Hasıla'daki yıllık artış hızının yoksul ülkelerde, zengin ülkelerdekinden çok daha düşük olduğudur. Dolayısıyla da zengin ile yoksul arasındaki fark gittikçe açılıyor. Ayrıca yoksul ülkelerdeki nüfus artışının da zengin ülkelerdekinden çok daha fazla olduğu düşünülürse, görece az sayıda yıl içinde bu uçurumun, zengin ile yoksul arasında barışçı ve sorunsuz bir şekilde yan yana ve bir arada yaşamayı imkânsız hale getireceği ortadadır. Kaçı-

nılmaz çatışmanın hangi türden ve ne kadar şiddetli olacağını ve bunun insanlığın bütün kültür gelişimi için çok ciddi bir tehlikeyi beraberinde getirip getirmeyeceğini, -aşağı yukarı bile- daha bugünden kimse söyleyemez. Ama artık, bugün içinde yaşadığımız çağın sonunun dev adımlarla yaklaşmakta olduğundan en küçük kuşku bile duyulamaz.

Peki bu yüzden 'durumumuz umutsuz' demek mümkün mü ya da dememiz gereken bu mudur? Ben, kaçınılmaz felaketten sağ çıkmanın yollarının bulunduğuna inanıyorum. Tabii ki, yoksullar -biraz da bizim dostane desteğimizle- zengin olana kadar bekleyemeyiz. Bunun olabilmesi için sanayi ülkeleri onyıllar boyunca en azından her tür ekonomik büyümeden vazgeçmek zorunda kalırlardı; buna da halihazırdaki siyasi ve ekonomik koşullarda hiçbir şekilde razı değiller. Ama nihayet yedi milyar insanın "hayat" standardını zengin ülkelerde bizim yaşadığımız düzeye çıkaracak bu tür bir ütopik sürecin sonucu ne olurdu ki? Zengin ülkelerdeki insanların bugün sürdürdüğü yaşamın gerçekten de hedeflenmeye değer tek yaşam olup olmadığını tamamen bir kenara bıraksak bile -bu da bana kuşkulu görünüyor-; bir gün yedi milyar insanın tümünün yaşayışlarını bizim refah toplumumuzun stiline uydurması, buna eşlik edecek doğa kirlenmesini gezegenimizin hazmedemeyeceği gerçeğinden dolayı, imkânsızdır.

Hammadde ve enerji krizinden ve bunlardan kaynaklanan dünya ekonomik krizinden başka, bizi bir de ekolojik kriz tehdit ediyor. İnsan uygarlığının şimdiye dek hiç düşünmeden atık sular, egzoz gazları, duman, toz, zehir, bitki ilaçları, böcek ilaçları, antibiyotik, çöp dağları ve moloz yığınları biçiminde doğaya bıraktığı katı, sıvı ve gaz hallerindeki atıklar, dünya üzerindeki ekolojik dengeyi ciddi bir şekilde tehdit edecek miktarlara ulaşmaya başladı. Ekolojik denge, tüm madde ve enerji dolaşımlarının brüt toplamlarının karşılıklı olarak birbirini götürmesi demektir. Bu kavramı açıklamak için birkaç basit örneği ele alalım: Dünya üzerindeki ortalama sıcaklık uzun zaman kesitleri boyunca (pek çok bin yıl boyunca) sabit kalır, çünkü dünyaya dışarıdan güneş ışımasıyla akan enerji ile dünyanın içinden gelen kendi toprak ısısı, dünya tarafından uzaya ışıyan enerji miktarı ile aynı miktardadır. Enerji girişi ile enerji yayılmasının ortalama olarak birbiriyle tam tamına eşit olması, dünyanın enerji ışımasının dünyanın yüzey sıcaklığına yüksek oranda bağımlı olması sayesindedir. Sıcaklık adeta otomatik olarak öyle ayarlanır ki, enerji gelişi ile yayılması birbirine eşit olur. Çünkü ikisi birbirine eşit olmadığı sürece sıcaklık dengeye ulaşılana kadar artar ya da azalır.

Bir diğer örnek, atmosferdeki karbondiyoksid, oksijen ve ozon oranla-

rıdır: Hayatın ortaya çıkışından önce gezegenimizin atmosferinde muhtemelen pek az oksijen vardı ya da hiç yoktu. Ozon ise hiç bulunmuyordu. Buna karşılık karbondiyoksid oranı çok yüksekti. Oksijen ve ozonun yokluğu yüzünden güneş ışımasının kısa dalgalı morötesi [ultraviyole=UV] kısmı da, etkisi azalmadan atmosferden geçebiliyordu. Her tür tuz çeşidinin yanısıra amonyak, aminler ve karbonatlar da içeren ilk okyanuslarda bu kısa dalgalı UV ışınları amino asitlerin oluşumuna etki etti ve daha sonra da protein maddelerinin kimyasal ön aşamaları olan polipeptidlerin gittikçe daha karmaşık örneklerinin oluşumuna yol açtı. Böylece yaşam doğdu. Yaşam, ilk yüksek örgütlenme derecesine ulaştığı zaman, güneş ışığının enerjisinden yararlanarak dolaysız olarak karbondiyoksid, su ve aminlerden karmaşık organik maddeler, yani karbonhidratlar, yağlar ve protein maddeleri üretme yeteneği kazandı. Ve yaşam artık, güneş ışımasının toplam enerjisinin sadece küçük bir kısmını taşıyan kısa dalgalı UV ışınlarını değil, daha uzun dalgalı, görünür ve kırmızı ışığı kullanmaya başladı. Fotosentez adı verilen bu işlem sırasında karbondiyoksid tüketilir ve oksijen açığa çıkarılır. Birkaç yüz milyon yıl içinde karbondiyoksid havadan tamamen kayboldu ve yeri, şimdi havada yaklaşık % 20'lik bir orana ulaşmış olan oksijen ile dolduruldu. Atmosferden karbondiyoksidin kaybolmasıyla dünya üzerindeki yaşam kuşkusuz sona ermek durumunda kalırdı, tabii eğer çabucak yaşamın daha yeni bir biçimi, yani hayvani yaşam gelişmiş olmasaydı. Çünkü sadece bitkiler fotosentez ile yaşarlar. Hayvani organizma bitkilerle beslenir. Bu da fotosentez sürecini tersine çevirir. Hayvani organizma yağları ve karbonhidratları oksijen kullanarak yakar ve karbondiyoksid ve suya çevirir. Ekolojik dengenin sağlanması, ancak bitki ve hayvanların birbirine zıt yönlü özümleme süreçleriyle dünya üzerinde bir arada yaşamaları sayesinde mümkündü. Hayvanlar, tam tamına bitkilerin tükettiği miktarda karbondiyoksid üretirler ve buna karşılık bitkiler de, hayvanların yaşamak için ihtiyaç duyduğu miktarda oksijen sağlarlar. Bu arada güneşin kısa dalgalı UV ışınlarının etkisiyle atmosferin üst katlarında oksijenden bir ozon tabakası oluştu ve bu tabaka daha da fazla UV massederek en yüksek gelişme düzeyindeki canlıları, bu ışımanın onlar için son derece zararlı olan etkilerinden korudu.

Artan sanayileşmeyle birlikte kömür ve petrol gibi fosil yakıtların yakılmasıyla atmosfere karışan korkunç miktarlardaki karbondiyoksid şimdiden karbondiyoksid oranında yüzyıl başına göre % 8 oranındaki bir yükseliş yarattı. Bu olguda termik ve atmosferik ekolojik dengenin bozulmaya başladığı kendini gösteriyor. Bunların ikisi de gezegenimizin eko-

lojik genel sisteminin sadece kısmi yönleridir. Kısmi alandaki her bozulma, başka alanlara ve bütüne geri besleme etkisi yapar. Özellikle yaşam alanındaki dengeler, bozulmalara karşı son derece hassas. DDT gibi böcek ilaçlarının yardımıyla büyük meyve hasatlarını mahvetmek mümkün, çünkü böceklerin döllemesi gerçekleşmez ve rüzgâr belki de kritik anda uçuşan polenlerle tozlanmayı sağlamaya yetmeyebilir. ABD'nin Vietnam'da kullandığı türden bitki zehirleriyle ekolojik denge tamamen tahrip edilebilir ve verimli ülkeler çöle çevrilebilir. Fakat bu bozulmaların etkisinin yörelerle sınırlanabileceğini sanmak bir yanılgıdır. Görece küçük bir bölgedeki bitki örtüsünün yok edilmesiyle çok büyük bölgelerdeki iklimde sürekli ilerleyen bir değişim başlatılabilir ve bu da yeniden, bir kıtanın bütün hayvan ve bitki dünyasının ekolojik sisteminin dengesini bozar.

Ekolojik denge ve düzenleyici sistemlerinin araştırılması işi henüz başlangıç aşamasında. Nitekim sanayinin, üzerinde düşünmeden genişletilmesi ve ona eşlik eden çevre kirliliği yüzünden doğal dengede gelecekte görülecek olan ve yoğunluğu gittikçe artan çarpıklıkların sonuçları hakkında henüz kesin tahminler yapamıyoruz. Ama bir şeyi daha bugünden kesinlikle söyleyebiliriz: Sınai çevre kirlenmesinin şimdiki derecesi bile tahammül sınırına ulaştı ve belki de çok çok aştı bile. Halihazırdaki eğilimin gelecek onyıllarda beraberinde getireceği on ya da yirmi katlık bir ek artış ise öyle tahammül edilmez koşullara yol açar ki, bunlar -çok geç olmakla birlikte- yoğun karşı önlemlere girişildiği takdirde bile artık önlenemez olacaktır. Bunun nedeni ekolojik sistemlerin bozulmalara hemen değil, hayli zaman gecikmesiyle tepki göstermesi ve böylece nedenler artık etki etmeye devam etmese bile sonuçların önüne geçmenin imkânsız olmasıdır.

"Büyümenin Sınırları" hakkındaki Meadows raporunda yazarlar şu önemli saptamalarda bulunuyorlar: Tüm hesaplamalarının, "nüfus sayısının ve sermayenin, doğal bir sınıra ulaşılıncaya kadar elden geldiğince kısıtlanmadan büyüme imkânına sahip olması gerektiği biçimindeki, dile getirilmemiş görüşe" dayandığına dikkat çekiyorlar ve diyorlar ki, "Bu varsayım gerçek dünyanın sistemini ayakta tutan insani değer ölçülerinin temel bir noktasıdır."

Kurulan modelde bu değer ölçülerinin etkili olduğu tüm durumlarda büyüme bir sınır değerine doğru tırmanır, onun hayli üzerine çıkar ve sonra da çöküverir... Daima azami değerlerin aşılmasına ve ardından çöküşe varan bu davranış tarzının ardında neyin yattığını görmek hayli kolaydır. İçiçe geçmiş düzenleyici devrelerin oluşturduğu yapının her ya-

nında nedenlerle sonuçlar arasında zamansal gecikmeler ortaya çıkar; bu gerçek dünyada olduğu gibi modelde de böyledir. "Bu yüzden nüfus sayısı ve sermaye, üstel [1, 10, 100, 1000 biçiminde - Ç.n.] büyüme güdüsüyle sadece verili sınırlarına doğru tırmanmakla kalmazlar, sınırın ötesinde ilerlemeye devam ederler, ta ki büyüme süreci zamansal gecikmelere uygun olarak frenlenene kadar. Üstel artışlı çevre kirlenmesi kritik değerin üzerine çıkabilir, çünkü bu kirlenmenin sonuçları ancak fiilen çok daha fazla zararlı maddenin açığa çıkarıldığı yıllar sonrasında fark edilecektir. Üstel büyüme içindeki bir sanayi sistemiyse, sermaye işlemeye başladığı sırada çoktan beri ortadan kalkmış belirli bir hammadde miktarına karşılık düşen bir sermaye miktarını ayırabilir, çünkü gecikme dönemi boyunca büyüme yüzünden çok fazla hammadde tüketilmiştir."

Meadows raporunun yazarları, insanlığın korkunç bir felakete kurban gitmesinin ancak dünya çapındaki bir büyüme sınırlamasıyla önlenebileceği sonucuna varıyorlar. Şöyle yazıyorlar: "Bu çöküşün nasıl gerçekleşeceğini tasavur etmek çok zor. Çöküş süreci dünyanın çeşitli noktalarında çeşitli zamanlarda ortaya çıkabileceği gibi, doğrudan dünya genelinde de başlayabilir, ağır ağır ortaya çıkabileceği gibi, son derece ani de olabilir. İlk önce gıda maddeleri üretiminin sınırına ulaşıldığı takdirde en büyük nüfus kayıpları sanayileşmemiş ülkelerde görülecektir. Yenilenemez hammaddelerin tükenmesi halinde ise darbeyi ilk yiyen, sanayi ülkeleri olur. Muhtemelen dünyanın fauna ve florayı [hayvan alemi ve bitki alemi] yaşatma yeteneği varlığını koruyacaktır, ama bu yetenek hayli güdükleşebilir ve hatta yok edilebilir de. Sayıları ne olursa olsun, insanlığın hayatta kalan kalıntıları, henüz bizim tasavvurlarımızın sınırları içinde kalan bir yeni toplum biçimi kurabilmek için gereken pek az şeye sahip olacaktır."

Meadows raporuna pek çok itiraz geldi. Bunların bir kısmı hayli basitti. Örneğin Herman Kahn'ınki, sadece olguları reddediyor ve "nasıl olursa buluruz" inancıyla, ciddi bir hammadde krizinin ortaya çıkmayacağını ve 20 milyar insanı bin yıl boyunca 20.000 dolarlık bir yıllık gelirle geçindirmeye yetecek kadar kaynak bulunduğunu, hem de bugünkü tekniğin zemininde bulunduğunu iddia ediyor. Kahn, tarım ve sanayi için gerekli alanları çıkardıktan sonra üzerinde yaşanabilir alanları 20 milyon kilometrekare olarak hesaplıyor. 20 milyarlık bir nüfus ise, yerleşim bölgelerinde ortalama nüfus yoğunluğunun kilometrekarede 1000 kişi olması demek, hem de tüm dünyada! Bu yoğunluk, yoğun kentleşme bölgelerinin nüfus yoğunluğudur. Ama Herman Kahn'ın hayret verici iyimserliğini kabul etseniz bile, halihazırdaki büyüme hızının sürdürülmesi

halinde dünya nüfusu için 20 milyar sayısına daha 21. yüzyıl bitmeden ulaşılmış olur ve Kahn'ın bin yıllık refahının hiçbir büyümenin görülmeyeceği dokuz yüzyıldan oluşması gerekir. Daha önümüzdeki yüzyıl bitmeden önce, düyadaki gelişme koşullarında, şimdiki üstel büyüme evresinin son bulmasını sağlayacak çok ciddi değişimlerin gerçekleşmiş olması gerekiyor.

Ve asıl sözkonusu olan soru sadece budur. Meadows raporunun yazarları gayet kararlı bir şekilde, kurdukları model hesaplarının gerçekten önümüzde bulunan gelişmenin bir önceden tahminini vermediğini vurguladılar. Onlar sadece kaynaklar ve gelişme hızı hakkında bugünden bilinen sayılara dayanarak ve çeşitli ek varsayımları da dikkate alarak, sosyal ve siyasi parametrelerde temel önemdeki bir değişim olmadığı takdirde, hem de gerçekleşmesi çok zor elverişli yan koşullar altında, halihazırdaki gelişmenin sürmesi halinde nereye varacağını hesapladılar.

Her durumda da 21. yüzyıl için, süreç içerisinde bir milyar insanın ve belki daha da fazlasının birkaç onyıl içinde açlıktan ve çevre kirlenmesinden zehirlenerek ölecekleri, çok ağır bir kriz tablosu ortaya çıktı. Bu korkunç felaket, -yine Meadows ekibince yapılmış hesaplara göre- derhal gönüllü büyüme kısıtlaması biçimindeki sert tedbirlerle önlenebilir ya da en azından epey hafifletilebilir. Meadows raporu 1973'te yayınlandı; birkaç konferans ve kısmen onaylayan, kısmen eleştiren yayınlar dışında bu çok ciddi uyarının şimdiye kadarki sonucu hemen hemen sıfır olarak kaldı.

Sorumuz şu: Neden? Neden insanlık, tıpkı bir uçuruma doğru tam gaz gitmekteyken frene basmak yerine tek karşı önlem olarak gözlerini bağlayan bir otomobil sürücüsü gibi davranıyor? Acaba günümüzün ve hatta bu anın sıkıntılarının ve tutkularının bizi gelecekteki sıkıntıları göremez hale getirmesi, doğuştan edindiğimiz bir zaaf mıdır? Ben bu tür teorilere değer vermem. Bunlar hiçbir şey açıklamazlar, onun yerine de açıklamak istedikleri şeyin aslında açıklanamaz olduğunu iddia ederler. İnsanın -sınırlı da olsa- eylemlerinin sonuçlarını önceden görebilme yeteneğini, insan ile hayvan arasındaki çok temel farklardan biri olarak görüyorum. İnsanın bu yeteneği, doğanın kendisine doğuştan verdiği manevi yeteneklerinden söz etmek gerekirse, en olağanüstü olanlarından biridir. Meadows raporunun uyarılarının şimdiye kadar önemli bir etki yaratamamış olmasının, hiçbir hükümetin, hiçbir parlamentonun, hele BM'nin en azından eleştirel olarak bu sorunla ilgilenmemiş olmasının nedenleri başka. Bu nedenler, bugün dünya üzerinde varolan toplumsal sistemlerin siyasi ekonomik yapısında ve bu sistemler arasındaki gergin-

lik ve karşıtlıklarda yatıyor.

BM'nin bir oturum döneminde tartışılması ve karara bağlanması istenen dünya çapındaki bir gönüllü büyüme kısıtlaması, sadece akla ve iyiniyete bağlı bir şey gibi görünüyor. Ama böylesi bir gönüllü büyüme kısıtlaması neye benzeyecektir? Kaldı ki, bu kısıtlamanın elden geldiğince çabucak, büyümenin tamamen durmasına, çok sözü edilen ünlü sıfır büyümeye varması gerekecektir. Bu durma anına varıldıktan sonra insanlığın yaşamı neye benzeyecektir? Tüm yoksullar, sanayileşme ile, zenginlerin şimdi yaşadığı ekonomik düzeye mi yükseltilmelidir? Bu, sınai üretimin genelinde en az beş katına çıkmak zorunda olduğu anlamına gelir. Bu koşullar altında da hammadde ve enerji krizinin önüne geçmekten söz edilemez. Gerçekte yoksul ülkeleri sanayileştirmek mümkün olduğu ölçüde, zenginler de sanayi üretimlerini aynı miktarda azaltmalıdır. Zenginler birinci derecede ABD, AT ülkeleri, Sovyetler Birliği ve Japonya'dır. Bu devletlerin, Çin'de, Hindistan'da, Afrika ve Güney Amerika'da sanayi kalkınması olabilsin diye kendi sanayi üretimlerini tasfiye etme konusunda aralarında anlaşma sağlayabileceklerini düşünmek mümkün mü? Bu ülkelerden birinin, ötekilerin ne yaptığına aldırmadan kararlı tedbirlerle büyümeyi durdurmaya başlayacağını düşünmek mümkün mü? Bu ülke hükümetlerinden sadece biri bile bu tür tedbirleri yürürlüğe koymayı göze alabilir mi? Bu sanayi tasfiyesinin kaçınılmaz olarak beraberinde getireceği askeri zayıflıktan bu ülkenin rakiplerinin saldırı amacıyla yararlanması tehlikesi ortaya çıkmaz mıydı? Ve böyle olmasa bile şimdiki büyük sanayi ülkelerinden biri bu tür tedbirler yoluyla dünyanın geriye kalanındaki büyüme krizinin dünya çapındaki sonuçlarını kendi topraklarından uzak tutabilir mi? Yoksa, sanayide ulaşılmış düzey gözönüne alınmadan tüm ülkelerdeki büyümeyi frenlemek mi amaçlanmalıdır? Bu da, zengin ile yoksul arasındaki büyük uçurumun, muhtemelen bugünkünden çok daha büyük boyutlarda kalıcı olarak dondurulması demek olurdu.

Bunların hepsi de, insanlığın önündeki felaket boyutlarındaki ekolojik krizin ancak önümüzdeki onyıllar içinde insan toplumunun siyasi ve ekonomik yapısında büyük devrimci değişiklikler gerçekleştiği takdirde önlenebileceğini gözler önüne seren sorulardır. Fakat bu dönüşümü vakti geçmeden başlatabilecek güçler, Doğu ve Batı diye ikiye bölünmüş dünyamızın hangi kısmında gelişecektir? O kadar çok kişinin bütün umutlarını bağladığı sosyalizm kampı, Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki çatışma yüzünden hayli zayıflamış durumda. Uzlaşmaz bir düşmanlıkla birbirine karşı mücadele eden, hatta birbirine savaş tehdidinde bulunan iki

ayrı sosyalizm kavramı olduğundan beri, eskiden "barış kampının" dünya çapındaki uluslararası birliğinin uyandırdığı hayranlık artık yok. Muazzam sanayi ve knowhow ['teknik bilgi beceri'] potansiyeliyle, son derece gelişmiş modern kapitalizmin krizden çıkış yolunu bulabilecek yetenekte olduğu düşünülebilir mi? Yoksa, kapitalist dünyanın merkezlerindeki devrimci güçlerin, ekonomik kriz keskinleştikçe büyüyeceklerini ve nihayet galip geleceklerini, böylece siyasi tasarıların bütün çeşitliliğine karşılık Togliatti'nin* hayalindeki "Çokluk İçinde Birlik"in yaratılabileceğini umut edebilir miyiz?

* Palmiro Togliatti (1893-1964), Mussolini döneminde, illegal İKP'nın önderliğini devraldı. Bir ulusal özerklik ve çok merkezlilik stratejisi izledi ve devrimci mücadelenin, "Çokluk içindeki Birliğini" korumak zorunda olan bir uluslararası dayanışma içerisinde sürdürülmesinden yana oldu.

II.
EKOLOJİK KRİZİ KAPİTALİZM NEDEN ÖNLEYEMEZ

Avrupa'da kapitalizmden önce gelen toplumsal formasyon olan feodalizm, ekonomik olarak sıfır büyümeli bir sistemdi. Üretici güçlerin gelişmesi pratikte durmuştu. Tarımda olduğu gibi, gerek köy, gerek kent zanaat işyerlerindeki üretim yöntemleri geleneklerle o denli kalıcı bir şekilde belirlenmişti ki, her tür yenilik, şeytanın bir oyunu olduğu kuşkusu uyandırıyordu. Her iş aleti, her el hareketi, tıpkı bir dini tapınmanın kutsanmış aletleri ve ritleri gibi, ananelerle ayrıntılarına kadar saptanmıştı. Üretim henüz toplumsal değil, kişiye özeldi. Özel üreticiler [private Produzenten] aynı zamanda ürünlerinin sahipleriydiler. Egemen feodal sınıfın sömürüsü gayet açık bir şekilde, kısmen vergi ve ödentilerle, kısmen askerlik hizmeti ve angarya çalışmasıyla, yani feodal beylerin ekonomik işletmelerindeki ücretsiz çalışma ile gerçekleşiyordu. Tarımdaki iş üretkenliği çok düşük olduğundan, nüfusun beslenmesini güven-

ce altına almak için işgücünün büyük çoğunluğunun emeğine ihtiyaç vardı. Dolayısıyla da, zanaat işyerlerindeki daha gelişkin üretimin genişletilmesi için gereken işgücü rezervi eksikti. Ayrıca iç pazar da bir üretim artışını ancak aşırı düşük fiyatlarla mass edebilirdi. Böylelikle üretimin genişletilmesi ve yoğunlaştırılması yönünde bir ekonomik güdü meydana gelmiyordu.

O halde saf, katıksız feodalizm, giderek katılaşma eğilimindedir. Toplum gelişmesini sürdürmez ve taşlaşma durumuna geçer. Feodal sistemin bu gelişimi için bir örnek: Eğer Avrupalılar ülkeyi Çin Seddi ile korunmayan deniz yönünden istila etmiş olmasaydı, daha binlerce yıl boyunca son kertedeki yozluk halinde taşlaşmış bir feodalizm olarak varlığını sürdürecek olan Çin'dir. Fakat bu düşman istilası bile Merkez İmparatorluğu'nun feodal toplumunu tahrip edemedi. Ülkenin ancak zerre kadar küçük bir kısmında, birkaç liman kentinde görece zayıf bir sanayi kurmak mümkün oldu. Buralarda aynı zamanda bir tür burjuvazi, yani Avrupalı kapitalistlerin Çinli ortakları ve bir sanayi proletaryası oluştu. Ama ülkenin binlerce yıldır yüzlerce milyon insanın yaşadığı geniş toprakları üzerinde feodalizm zayıflamadan varlığını sürdürdü ve Mançu hanedanına son veren 1911 Çin Devrimini bile atlattı. Sun Yat Sen'in başaramadığını ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan ve Çan Kay Şek'i yendikten sonra Mao Ze Dung başardı.

Avrupalıların Uzakdoğu'daki ilerleyişinin verdiği rahatsızlıktan önceki eski Çin, "dengeli"bir toplumun harika bir örneğidir. "Büyümesiz" bir toplumu tasarlamaya çalışırken bunu akılda tutmak gerekir. Bu durum her tür tarihi gelişimin sonu olurdu; bir duraklama ki, üstelik ancak zorla bastırma yöntemleriyle ayakta tutulabilir. Böyle bir şey çağımızın sonu olmaz, çok daha korkunç bir şey olurdu: Şu korkunç çağımız bu şekilde sonsuz sürekliliğe kavuşturulmuş olurdu. Çağımız birdenbire durmuş olurdu.

Eski Çin'de zamanın durabilmiş olmasının nedeni, feodalizmin doğasındaydı. Aslında "normal" olan bu durumun Avrupa'da ortaya çıkmayıp onun yerine feodal toplumun kucağında -başlangıçta bir hastalık uru gibi- önce ticaret sermayesinin, daha sonra da gittikçe genişleyen bir tüccarlar tabakasının ve nihayet manifaktür işletmelerinin ortaya çıkışını ve böylece de toplumsal üretim tarzının gelişebilmiş olmasını, kısaca, proletaryasıyla, burjuvazisiyle kapitalizmin oluşabilmesini tamamen olağanüstü, çokyönlü birliktelikleri bakımından aslında bir araya gelmesi hayli ihtimal dışı olan etnolojik, tarihi, ekonomik, coğrafi ve kültürel özgünlüklere borçluyuz. Bunlar, Avrupa saatinin hiçbir zaman durma-

mış olmasını sağladılar. Bu daha Hıristiyanlıkla, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle ve büyük göçlerle başlar. Köylü savaşları, reformasyon, Otuz Yıl Savaşları, Avrupa uluslarının oluşması, tüm bu sarsıntılar ve köklü dönüşümler, Avrupa'da hiçbir zaman bir "denge" durumunda donup kalma tehlikesinin sözkonusu olmadığına kanıttır. Böylece Avrupa nihayet, vazgeçilmez yaşam ortamı sürekli ve kendini durmaksızın yenileyen bir dengesizlik olan toplumsal formasyonu, burjuva-kapitalist toplumu ortaya çıkardı. Sermaye ile emeğin birbirinden ayrılması, yani üreticilerin üretim araçlarından koparılması, hiçbir geleneğe bağlı olmayan toplumsal üretim tarzının önkoşulunu yarattı. Üretici artık bağımsız bir özel [privater] zanaatçı değil, sanayi işçisidir, artık kendisi için değil, sermaye için üretir. Emeğinin ürünleri karşılığında para alır. Bu parayla, ücretiyle, çalışmasının yarattığı ürünlerin değil, işgücünün fiyatı ödenir. İşçi kendini ve işgücünü saat ve gün başına üretim araçlarının sahibine kiralar. İşgücünün nasıl kullanılacağı ve bütün çalışma sürecinin nasıl örgütlendiği yalnızca girişimcinin, yönetimin meselesidir.

Rakip durumdaki zanaatçıların ve onların pahalıya üretilmiş tekil parçalarının yerlerini, görece ucuz işgücüyle yürütülebilen kitlesel sınai üretimin almasından sonra girişimciler, -pazardaki talep doyurulamadığı sürece-, giderek artan kârlar elde edebilirler. Nihayet arz ve talep birbirini dengeledikten sonra, pazar fiyatı, Marx'ın ekonomik teorisine göre malın *değeri* olarak adlandırılan şeye karşılık düşer. Bu değer, daha doğrusu, malın değişim değeri, verili koşullarda ortalama olarak (yani üretimin genel ortalamasında) bu malın üretimi için gerekli olan insan emeğinin miktarı ile belirlenir. Bu değer teorisini Marx, David Ricardo'dan (1772-1823) devraldı ve ona şu dahiyane fikir ile tamamladı: Sanayi işçisi de işgücünü pazara çıkardığına göre, onun işgücü de başka mallar gibi bir maldır ve buna göre de, onun üretimi için gerekli emek miktarıyla belirlenen bir değere sahiptir. Ücret de, pazardaki arz ile talebin gerektiğince dengelenmesinden sonra bu değerle uyum içinde olan, bu malın fiyatından başka bir şey değildir. Peki şimdi bir kapitalist ekonomide -arz ile talebin tamamen dengelenmiş olduğu ideal koşulda- tüm mallar, işgücü dahil olmak üzere, değerleri oranında değiştokuş edildiklerine göre, o zaman nasıl hâlâ kapitalist kâr doğabiliyor? Marx'ın açıklaması şaşırtıcıydı: İşgücünün değeri daima, onu üretebilen değerden daha düşüktür. Aradaki farkı, artı değeri, girişimci kâr olarak cebine atar. Şimdi sorumuz şu, girişimci kârını ne yapar? Bir kısmını kişisel olarak tüketebilir.

Ama özellikle de ileri gelişmiş üretim tekniğine sahip büyüyen girişimler öyle muazzam kârlar elde ediyorlardı ki, girişimci isteseydi bile,

ne kadar israfkâr bir yaşam tarzına sahip olsa da, bunları hiçbir zaman özel tüketimle eritemezdi. Bu yüzden kârlarının en büyük kısmını işletmelerini genişletmekte ve başka işletmelere yatırım yapmakta, ayrıca hisse senedi alımlarında kullandı; bunların hepsinin amacı da ekonomideki egemen konumunu daha da sağlamlaştırmaktı*. Tüm girişimciler ve girişimler bu şekilde davrandığı için, zorunlu olarak aşırı üretim krizlerine yol açılıyor. Üretilen mal miktarı talebi aşıyor, pazar doyuyor, fiyatlar değerin altına düşüyor. Çok sayıda girişim iflas ediyor. Marx'ın önceden gördüğü ve açıkladığı döngüsel krizler, eskiden kapitalist ekonominin kaçınılmaz bir eşlikçisi gibi görünüyordu.

Bu türden büyük krizlerin sonuncusu 1929/1930 yılının dünya ekonomik kriziydi. Bu tipik bir aşırı üretim kriziydi. Bir borsa çöküntüsüyle başladı; henüz yeni kurulmuş dev fabrika tesisleri artık işletmeye geçirilmiyordu bile. Kitlesel işsizlik yaygınlaştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bu türden başka bir kriz daha ortaya çıkmadı; bu kısmen savaş önceşindeki silahlanma furyasının canlandırıcı etkisi yüzündendi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist ekonomide, boyutlarıyla ve içsel yapısıyla 1929/30 kriziyle kıyaslanabilir bir kriz görülmedi. Sadece birkaç zayıf resesyon [gerileme] oldu ve bunları güçlü ekonomik canlanma evreleri izledi. Ancak ABD'nin Vietnam'daki bozgunundan beri kapitalist dünyada, yepyeni türden ekonomik kriz alametleri kendini hissettirmeye başlıyor.

Eski döngüsel krizlerde daha az ya da hatta hiç ortaya çıkmamış olan bu kriz belirtilerini anlayabilmek için bir kere daha, kapitalizmde artı değer üretilmesini ve sahiplenilmesini sağlayan kendine özgü ekonomik mekanizmayı, yani kapitalist sömürünün nasıl işlediğini ele almamız gerekiyor.

Gayet belirli yöntemsel nedenlerden ötürü şimdi, "dengedeki" bir kapitalist ekonomiyi tasarlamaya çalışacağız. Böyle bir ekonominin temel özellikleri neler olacaktır?

1. Tüm mallar değerleri oranında değişilir.
2. Üretim ile tüketim eşittir. Ne aşırı, ne eksik üretim gerçekleşir.
3. Üretim kapasitelerinin genişletilmesi mümkün değildir.

Bu koşullar altında girişimciler artı değerin tamamını özel olarak tüketmelidirler. Dolayısıyla da sermayenin yeniden oluşması söz konusu

* Rakibin ortadan kaldırılmasına da hizmet eden bu genişletilmiş yeniden üretim, günümüzde çokuluslu şirket gruplarınca en geniş boyutlardaki bir uluslararası üslupta yürütülüyor.

olamaz. Toplum herkesin açıkça görebileceği şekilde iki gruba ayrışacaktır: İşçiler ve aylaklar, proleterler ve kupon kesiciler. Marx, kapitalizmin bu nihâi haline ulaşılmasından sonra kupon kesicilerini def edip sömürüyü kaldırmanın artık zor bir şey olmayacağı kanısındaydı. Gerçekte ise kapitalizm bu nihaî haline uzaktan bile yaklaşmayı göze alamaz. Çünkü işçiler sendikal mücadele yoluyla, girişimcilerin kârlarının çabucak eriyip gitmesini sağlayabilecektir. Sendikalar ekonomik işlevleri açısından, kapitalistlerin safında şirket grupları neyse, ona karşılık düşerler: İşçilerin ya da girişimcilerin kendi aralarındaki rekabetini kısıtlayan örgütlerdir her ikisi de. Asıl sınıf mücadelesi burada gerçekleşir. Ve henüz girişimcilerin kendi aralarında rekabet, yani Amerikalının free enterprise [serbest girişim] dediği şey varoldukça ve şirket grupları çokuluslu, pazara egemen tekeller halinde kaynaşmadıkça, Marx'a göre kâr oranının düşmesi yasası geçerlidir; o halde free market [serbest pazar] ile free enterprises [serbest girişim], kapitalizmin kendi kendine boğulmasına yol açmalıydı.

Kapitalist ekonominin bu yola girmeyip kendi kendine boğulmamış olmasının nedeni gayet basittir: Bu ekonomik sistem doğası gereğince hiçbir zaman, kendi ölümü anlamına gelen denge durumuna yönelmez, aksine daha başından beri üretici güçlerin gelişmesini son haddine kadar ilerletir ve hayatta kalmak istiyorsa ilerletmek zorundadır. Sürekli büyüme olmasa kapitalizm batmaya mahkûm olacaktır. Daha önce hiçbir zaman bir ekonomik sistem üretici güçlerin gelişmesini böylesi bir ölçüde ilerletmedi ve bunun da nedeni gayet basit bir şekilde şu ki, sürekli kendini yenileyen, o ana kadarki her şeyi altüst eden teknik ilerleme olmasaydı, sistem kendi iç çelişkilerine kurban gitmek zorunda olurdu. Gerçekten de son yüzyılın teknik ilerlemesi, hiçbir zaman ütopik hayallerinin bir gün gelip gerçekleştirilebileceğini düşünmemiş olan bir Jules Verne'in cüretli fantezilerini bile aşar. Bir uydu dünyayı 80 gün yerine 90 dakikada dolaşır ve aya gidip de geri dönmek için bir hafta yeterli. Karl Marx yüzyıl önce kapitalist ekonominin mekanizmasını analiz ettiği sırada kapitalizmin sonu pek uzak görünmüyordu ve bunun nedeni gayet basit bir şekilde, doğanın insana ne denli muazzam teknik imkânlar sunduğunu ve onun bunları kullanmayı ne kadar çabuk öğreneceğini o sırada hiç kimsenin hayal bile edememiş olmasıydı. Bugün bile, eğer sadece doğanın yasalarından yararlanmaya devam etmek söz konusu olsaydı, mümkün olan teknik ilerlemenin bir sonu görünmezdi. Daha çok bunun tam tersi söylenebilir: Teknik ilerleme öyle koşullar yarattı ki, bunlar bundan sonraki her ilerlemeyi varlığımıza yönelik bir

tehdit haline getiriyor. Yeni olmayan ve en belirgin ifadesini "Teknik denen şeytan" [Daemon Technik] deyişinde bulan bu düşünce tarzı, sanki teknikte gizemli bir güç vücut buluyormuş izlenimini uyandırıyor. Bu, Doktor Faust ve şeytani mucizeleriyle kurbanının ruhunu mahveden Mefisto'nun eski öyküsüdür.

Gerçekte tehlikeler, var olmayan herhangi bir "Teknik denen şeytan"-dan kaynaklanmaz; insanın doğanın harika imkânlarından yararlanma biçiminin sonucudurlar. Asıl neden, kapitalizmin kullanım değerini değil artı değeri azamiye çıkarmak zorunda olmasıdır. Pazarda arz edilen malların alıcı bulabilmek için ille de bir kullanım değeri olmak zorundaysa da, kapitalist ekonomi için en önemli özellikleri *tüketiliyor* olmalarıdır. Bir ürün ne kadar kısa ömürlüyse, o kadar kâr getirir. Eskiden insanlar, gündelik kullanım eşyalarının ne kadar eski ve iyi durumda korunmuş olduğundan gurur duyarlardı. Bugün bu eşyaların yeni olması şarttır. Yeni bir otomobil, en yeni televizyon, statü simgeleridir. Birçok yeni icat teknik olarak gerçek birer icat değildir -bunlar sadece yeni bir tüketim ihtiyacının icadıdır-, ya da bir başka deyişle: Bir piyasa boşluğunun keşfidirler.

Kapitalist ekonominin alfabesinin kullanım değil, tüketim olması, sadece asıl tüketim malları endüstrisi sektöründe değil, her tür teknik donanım ve makinaların "tüketimi" için de geçerlidir. Teknolojik gelişmenin hızı öyle büyüktür ki, koca sanayi tesisleri, daha işletmeye sokulmadan demode sayılıyor. Her tür normal yıpranmadan çok daha etkili ve hızlı olan bu yıpranmaya "manevi yıpranma" deniyor. Çevre kirlenmesinin en büyük kısmı, burjuva-kapitalist toplumun tabi olduğu bu genel tüketim mecburiyetinden kaynaklanır. Hele, bir devasa reklam ve ambalaj malzemeleri miktarlarını düşünün, aşırı büyük ve yüksek tüketime göre yapılmış otomobil motorlarındaki benzin israfını, hiç de doğanın gereği olmayan, yalnızca kapitalist ekonominin herhangi bir idareli davranış biçimine ilgi duymak bir yana, bundan şeytan görmüşcesine korkuyor olmasından kaynaklanan enerji ve hammadde ziyanını düşünün.

Kapitalizm feodal stagnasyonun [duraklamanın] aşılması için vazgeçilmez bir rol oynadı. Üretici güçlerin amansız bir şekilde zincirlerinden boşalmasını, tam da insanın ilkel güdülerini kendini önemli gösterme ve sahip olma güdülerini seferber ederek pozitif bir güç haline getirerek başardı. Milyarlarca insan için, dünyanın bütün nüfusu için sıkıntı ve sefaletsiz ve yüksek bir kültür kademesindeki bir yaşamı mümkün hale getiren tüm temel bilimsel ve teknik bilgiler bu görece kısa ve tarihi

bakımdan eşsiz çağda kazanıldı. Bütün bunlar yadsınamaz. Ama aynı şekilde, bizim çağımızda en korkunç savaşların yürütülmüş olduğu ve en insanlıkdışı kitlesel cinayetlerin işlenmiş olduğu da yadsınamaz. Acımasızlık ve zorbalık, haksızlık ve ikidar tutkusu bakımından da ileri gelişmiş kapitalizmin yüzyılı eşsizdir. Ve nihayet bugün bir şeyi tamamen emin bir şekilde söyleyebiliriz: Kapitalizm içsel yapısı ve bütün doğası bakımından, şimdi önümüzde bulunan büyük krizi atlatabilmekten tamamen acizdir, çünkü bunun için kendi kendisinden vazgeçmek zorunda olurdu ki. bunu yapamaz. Sonu geldi. Zamanı doldu.

III.
REELSOSYALİZM

Paris işçilerinin, üzerinden yüzyıldan biraz fazla zaman geçmiş olan ayaklanmaları, Paris Komünü'nün kurulmasına varmış olan ilk proleter devrim, çağının çok ötesine yöneliyordu; çağından çok fazla ilerisine. Marx'ın teorisine göre ancak üretici güçler fırtına hızıyla geliştikten sonra, kapitalist üretim ilişkileri, yani temelde toplumsal olarak üretilen malların özel sahiplenme biçimi, üretici güçlerin daha fazla gelişmesini engelleyen zincirler halini aldığı zaman, burjuva toplumu sosyalist devrim için olgunlaşmış olacaktı. Ama Louis Bonaparte'ın günlerinde dünyanın hiçbir yerinde bu aşamaya gelindiğinden söz bile edilemezdi. Esir alınan Komüncülerin korkunç biçimde katledilmesiyle son bulan, bu kadar çok kurban verilerek savunulan devrimin -Paris Komünü'nün- trajik çöküşü bu yüzden kaçınılmazdı ve aslında Fransız ordusunun muzaffer Prusya Almanyası'ndan aldığı "kardeşçe yardım"la kanlı bir şekilde bastırılmasına gerek bile yoktu.

Ama Rus devrimi de, büyük Sosyalist Ekim Devrimi de, -bunu Devrimden altmış yıl sonra kabul etmek durumundayız-, bu türden, daha az trajik sayılmayacak bir çağına aykırılıktı [anakronizm].

Ancak 1917 yılında hiç kimse kapitalist ekonomiyi henüz ne denli muazzam bir canlanmanın beklediğini, sanayide en ileri gelişmiş ülkelerde bile daha onyıllar boyunca kapitalist ekonomi ve üretim tarzının üretici güçlerin gelişimini engelleyeceğinden söz edilemeyeceğini hayal bile edemiyordu. Ekim Devrimi'nin üstelik Marksist teorinin bakış açısından sosyalist devrim için özellikle elverişsiz bir ülkede gerçekleştiğini ise Lenin ve yoldaşları gayet iyi biliyordu. Onlar Rusya'daki Devrimin zaferinin uluslararası işçi hareketine bir işaret fişeği etkisi yapacağını ve ileri gelişmiş kapitalist devletlerdeki devrimci hareketi son derece etkinleştireceği umudundaydılar. Ekim Devrimi, dünya devrimi ateşini tutuşturacak kıvılcımdı sadece. Oysa Bolşevikler'in bu umutları gerçekleşmedi. Almanya'da gerçi monarşi ortadan kaldırıldı, fakat Weimar Cumhuriyeti'nin sosyalizmle ilgisi yoktu. Parlamenter demokrasinin kurulması burjuva sınıfının egemenliğini bir parça bile zayıflatmadı, tam tersine onu daha da pekiştirdi. Eski feodal sınıfın kalıntılarına karşı bile, (kaybettikleri ayrıcalıklarına karşılık onlara "prens tazminatı"adı altında cömert bir tazminat ödendi) uysaldan öte davranıldı.

Rus devrimcilerine, Batı Avrupa'da beklenen devrimin gerçekleşmeyişi hainlerin marifeti olarak görünüyordu. 'Alman Sosyal Demokrasisinin reformist çoğunluğu', diye düşünüyorlardı, hükümet ve idare mevkilerini rüşvet karşılığında elde ederek egemen sınıfla oportünist bir ittifak oluşturmuş ve ilerici reformlar yoluyla adım adım sosyalizme gidiş biçimindeki Austro-Marksist fikirleriyle Alman işçi hareketi içindeki devrimci güçleri kargaşaya sürüklemişti. Rusya'da Lenin, devrimin fırtınaları içerisinde Rus reformistlerini, yani Menşevikler'i yenilgiye uğratmayı ve Bolşevikler'in politikasına karşı muhalefet eden sonraki tüm grupları da yok etmeyi başarmışken, Almanya'da ve daha sonra da çok sayıdaki başka ülkede işçi hareketi komünistler ve sosyalistler olarak ikiye bölündü. Varolan uluslararası işçi örgütünden, İkinci Enternasyonal denen örgütten ayrıldıklarını ilan eden ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin, hepsi tarafından benimsenen önderliği altında, Üçüncü Enternasyonal, yani Komintern çatısı altında birleşen komünist partileri oluştu. Bu bölünmenin sonucu, uluslararası işçi hareketinin olağanüstü zayıflaması oldu. Özellikle Almanya'da, giderek anlamsızlığa varacak ölçüde keskinleşen ve Komünistlerin daha 1932'de bile asıl tehlikeyi Hitler ve Naziler değil, "Sosyal Faşistler" diye horlayıp iftira ettikleri SPD olarak görme-

lerine yol açan o trajik kardeş kavgası ve kendilerini dünya proletaryasının öncü gücü olarak görenlerin bu dehşet verici körlüğü olmasaydı, işler hiçbir zaman 30 Ocak 1933'te Faşistlerin iktidara gelişine ve dolayısıyla da İkinci Dünya Savaşı'na varmayacaktı.

Dolayısıyla uluslararası işçi hareketinin davasına asıl ihanet bölünme ile gerçekleşti. Bu çatışmanın sertliği Moskova'dan kaynaklanıyordu. Bu da Stalin ile Troçki arasındaki kavgayla yakından bağlantılıydı. Troçki, Lenin'in Rus devriminin tarihi işlevi hakkındaki değerlendirmesinin mantıki devamını getirerek tek bir ülkede sosyalizmin kurulmasının, hele Rusya gibi teknik ve siyasi bakımdan bu denli umutsuzca geri kalmış bir ülkede, tamamen imkânsız olduğu kanısındaydı. Böyle bir denemenin başarısızlığa mahkûm olduğundan da emindi. Stalin'in politikasının karşısına da sürekli devrim talebini çıkarıyordu. Stalin, Troçki'yi ezdi ve nihayet sürgünde, Meksika'da öldürttü. Bu kuşkulu bir zaferdi; çünkü Troçki, pek düşünce tarzına uygun olmayan bir şekilde olsa da, tezlerinde haklı çıktı: Stalin'in siyasi rakiplerine karşı kitlesel cinayetlerden de çekinmeyen acımasız bir müstebit konumuna yükseleceğine Troçki sadece tanık olmadı, bunu herhalde önceden gördü de. Sovyetler Birliği'nin Stalin yönetiminde nihayet Hitler'in savaş aygıtıyla başa çıkabileceği ve ABD'nin yanısıra eşdeğer bir süpergüç konumuna yükseleceği ise onun düşüncesine o denli uymuyordu. Öte yandan gerçi Sovyet toplumunun bürokratikleştirilmesine en sert eleştirileri yöneltti, ama Sovyet siyasi gelişmesinin gidişatındaki kendi rolünün bilincine varmış olduğu kuşkuludur. Uğursuzluğun daha Ekim Devrimi'yle başladığı, her şeyin Lenin'in Menşevikler'e karşı zaferiyle başlayan işçi hareketindeki bölünmeyle baştan belirlenmiş olduğu tezi, herhalde Troçki'nin onaylayabileceği bir tez değildi.

Bölünmenin işçi hareketinin devrimci gücünü felce uğratmasının tek nedeni sadece büyük bir hareketi, bundan böyle enerjilerinin büyük bir bölümünü birbiriyle mücadelede harcayan ve kendilerini bu mücadelede çirkinleştiren ve tüketen iki parçaya bölmesi değildi. Bu bölünmenin özelliği, iki partinin her birinin kendi tarzında, yakın işbirlikleri devrimci bir hareket için yaşamsal önemdeki bir önkoşul olan türden insan ve karakter gruplarını birbirinden ayırmasıydı. Nitekim sosyal demokraside düşünceliler, pragmatikler, sendikacılar, "reelpolitikacılar" ve bu arada tabii ki uzlaşmacılar ve oportünistler de toplandı. Öte yanda ise Komünistler, tüm radikaller, mücadeleye kararlı ve özveriye hazır olanlar ve özellikle de Marksizmin teorisini öğrenmiş olup şimdi de her şeyi alt üst eden devrimci bir bilime sahip olduklarını sanan tüm diğerleri

için bir mıknatıstı. Burada, kitlesel olarak partiye akın eden küçük burjuva entelektüelleri arasında coşkun bir kabul gören, elit öncü gücü hakkındaki teori olgunlaştı. Komünizm sahnesine hâkim olan şey proletarya kültü, salon komünizmi ve sol radikalizmden oluşan garip, her halükârda da hayli sağlıksız bir karışımdı.

Bir yanda sosyal demokratlar Marksist teorinin tüm konularına kaygısız hatta kayıtsız davranırken, öte yanda da komünistler kılı kırk yaran bir skolostiğe saplandılar. Ve bu skolastisizmle Marksizm gittikçe kutsallaştırılmış bir inanç öğretisine dönüştürüldü. Özellikle de Marx ile Engels tarafından temsil edilen diyalektik materyalizmin tüm devlet imkânlarıyla korunan bir felsefe ve dünya görüşü haline getirildiği Sovyetler Birliği'nde, dogmalar halinde katılaşmış bir kürsü Marksizmi gelişti. Başlangıçtaki doğası gereği en meydan okuyucu ve canlı sosyal öğreti olan Marksizm yozlaşarak bir bayağılıklar kateşizmi haline geldi. Kendini hiç de felsefe olarak görmeyen, aksine tam da kendi başına varolan bir "bilimler bilimi" olarak felsefenin aşılması olarak gören klasiklerin diyalektik materyalizminin yerini yeniden, mekanik materyalizmin sınırlı ve yüzeysel düşünce tarzları aldı. Engels "Anti-Dühring"de ve "Doğanın Diyalektiği"nde demişti ki, "Hele bir doğa ve tarih bilimi diyalektiği kendi bünyesine almış olsun, o zaman tüm bu felsefi ıvır zıvır fuzuli hale gelecek ve pozitif bilimin içinde kaybolup gidecektir."

Şimdi bu resmi kadrolu felsefe profesörleri, başlıca görevi Engels'in beklediği, pozitif bilimlerde diyalektiğin bilincine varılması sürecini tüm güçleriyle teşvik etmek olarak görmek yerine, kendilerini, tek tek bilim dallarında neyin bilimsel olduğuna, neyin bilimdışı yanılsamalar olduğuna karar vermesi gereken -her şeyi belirleyen bir selamet ilminin sahibi durumundaki-, bir kalite kontrolörleri loncası konumuna yükselttiler. En önemli modern doğa bilimi teorileri sınavdan geçemedi ve yanlış öğretiler olarak ilan edildiler: İzafiyet teorisi, kuantum mekaniği, modern genetik ve sibernetik. Ondegelen Sovyet genetikçilerinin çoğu görevlerinden alındı ve Sibirya'daki zorunlu çalışma kamplarına gönderildi. Onların yerine bir şarlatan geçti. Başkalarıyla birlik olan Lisenko, Parti'yi ve hükümet'i -Stalin'e utanmazca övgüler dizerek- Sovyet tarımında geniş kapsamlı, fakat tamamen anlamsız tedbirlere ikna etti ve bu yolla ülke milyarlar ziyan etti. Önde gelen iki fizikçi, Landau ve Lifşits, Moskova Üniversitesi'ndeki görevlerinden alındı ve sürgüne gönderildi.

Abartmaya dönüşen Stalin tapınması gibi büyük siyasi fenomenler daima, dış görünüşlerinin belli ettiğinden daha karmaşıktırlar. Ayrıca bilinmesi kolay olmayan karmaşık nedenleri de vardır. Fakat çoğunlukla

sonradan, onları tarihi akış içinde saf bir şekilde nedensel olarak yaratan dış mekanizma kolayca görülebilir. Rus sosyal demokrasisinin bölünmesi bu bakımdan, sonraki trajik yozlaşmanın derindeki nedenleri arasında sayılmaz, daha ziyade, görünürde başka çıkışı olmayan bir şekilde birbirini izleyen bir nedenler ve sonuçlar zincirinin bir halkasıdır; günümüze dek uzanan bu zincir günümüzdeki en son ürünü olarak şimdilik, kendi temsilcilerince "reel [gerçekte varolan] sosyalizm" olarak adlandırılan siyasi ve ekonomik koşulları ortaya çıkardı. Tarihi bakımdan belirleyici nedenler, Çarlık Rusya'sında yüzyıllar boyunca oluşmuş olan sosyal yapılanmalarda ve bilinç biçimlerinde, ayrıca da bunlar tarafından belirlenmiş kurumlardır. Bu biçim ve yapılanmalar hayret verici ölçüde Ekim Devrimi'nden sonra da varlıklarını sürdürdüler. Nitekim tek hükümrana dönüşen Stalin'in hem tehdit edici, hem koruyucu baba görünümü ilkönce yeni biçimde de olsa "Pedercik Çar"ın yerine geçti ve ardından da giderek artan ölçüde tek bir büyük çarın, Sovyet tarihçilerinin artık adeta utanç verici bir tutarlılıkla aşağılayıcı lakabından arındırıp en üst katlardan aldıkları onay gereğince doğrudan Büyük İvan demeye başladığı Korkunç İvan'ın dev cismi olmaya başladı.

Tarihin akışını kısaltma [Vorwegnahme] yolunda Paris Komünü'nden sonraki ikinci ve çok daha ağır sonuçlar getiren deneme olan Ekim Devrimi aslında, eğer çelişik bir anlam olmasaydı, sosyalist feodalizm denmesi gereken bir toplumsal sisteme yol açtı: Mutlak pramidal hiyerarşili bir devlet, tepedeki tek bir adamın neredeyse mutlak egemenliği, basamaklar halinde ona tabi olan daha alt egemenlik düzeyleri olarak başprensler, prensler, kontlar ve viskontlar. Öyle bir devlet ki, keyfiliğine karşı, kişiyi aşağılayan ve üstelik tastamam da yurttaşın şikâyetinin yöneldiği mercii tarafından "işleme konan" ve buna uygun olarak cevaplandırılan dilekçe dışında hiçbir hukuki çare yok. Öyle bir devlet ki, basın, söz ve fikir özgürlüğü ancak yukarıdakilerin ağızıyla konuşanlar için var. Bir devlet ki, burjuva-kapitalist devletlerde sömürülenlerin ağır kurbanlar vererek mücadeleyle elde edip savunmuş olduğu tüm hak ve özgürlükler yürürlükten kaldırılmış: Toplanma özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, grev hakkı, ülke sınırları içinde ve dışında serbest seyahat hakkı, mektup ve posta gizliliği, bilgilenme özgürlüğü, iş ve işyeri seçiminde özgürlük. Bir devlet ki, belirli özel yayınlar ve -çoğunlukla o da, sadece sınırlı bir kişiler zümresi için istisnai izin verilen-, bazı özel durumlar haricinde tüm yabancı literatür yasak.

Ekim Devrimi'nden beri geçmiş olan altmış yıla bugünden geriye baktığımız zaman, dış müdahale, Beyaz Ordu'nun karşıdevrimi, açlık ve sa-

vaş komünizmiyle başlayan bu korkunç zor dönemde; devasa bir ağır ve silahlanma sanayiinin kuruluşu için açlık çekip, tükenircesine çalışıp, acı çekmek zorunda kaldıktan sonra, ülkenin içlerine kadar giren Hitler ordularının her şeyi yeniden yerle bir ettiğini, fabrikaları yıktığını ve hatta nihayet işçileri köleler gibi sürükleyip silahlanma sanayiinde zorunlu çalışma için götürdüğünü çaresizlik içinde izlemek zorunda kalan en az iki kuşağın fiziksel olarak kurban edildiğini görürüz. Ama ondan sonra da, Hitler yenilip Almanya galip devletler arasında paylaşıldıktan sonra bile, Sovyetler Birliği'nin halkları için bozguna uğramış Hitler ordularının geri çekilirken bile tamamen çöle çevirdiği ülkenin yeniden inşasının gerektirdiği ağır bir maddi özveri dönemi sürdü. Ama daha da korkuncu, Hiroşima ve Nagazaki üzerinde patlayan atom bombalarıyla birlikte dış tehdit de, hem de daha yeni atlatılanından belki daha da ölümcül olan yeni bir biçimde dirilmişti. Neredeyse tüm büyük ve güçlü devletlerce düşman olunan ve korkulan ilk sosyalist ülkenin tarihi ayrıntılarına kadar incelendiği takdirde, yani kolay, hazır yargılara kapılınmadığı zaman, Stalinist yapılanmanın adım adım ilerleyen oluşum sürecini korkunç dış zorlamaların kalıcı bir şekilde pekiştirdiği açıkça görülür. Ben, böylesi bir yükün altında çökmeyecek, hatta demokratik düzeni bir askeri darbeye, hatta faşist bir iktidara kurban gitmeyecek herhangi bir burjuva-demokratik ülke düşünemiyorum.

Devlet baskı aygıtlarının iç siyasi ve ekonomik zorluklarını sözümona dış tehditle açıklamaya ve keyfi tedbirlerini devletin sözde bir olağanüstü durumuyla haklı çıkarmakta istekli davranmaları olağandışı bir şey değil. Ama Sovyetler Birliği için, en azından ülkeyi askeri donanımlar için muazzam harcamalara zorladığı ölçüde, kuşkusuz ekonomik zorlukların bir kısmının nedeni olan uzun süreli yoğun bir dış tehdit vardı ve önemli ölçüde halen de vardır. Bu ülkede, dikkati iç güçlüklerden saptırmak için dış tehdidin uydurulması gerekmedi. Devletin yurttaşlarına karşı duyduğu zehir zemberek güvensizlik hiç de hayal görmeye dayanmayan, gayet gerçek kaynaklardan besleniyordu. Kendi saflarındaki casuslardan ve hainlerden duyulan korku nihayet, hiç de sadece Stalin'in tek başına kapılmadığı, bütün parti ve devlet aygıtını çökertmeye başlayan patolojik bir paranoya haline geldi. Bu da varlığı tehdit altındaki Sovyet devleti için yeni bir tehlikeli zayıflık demekti. Milyonlarca insanın açlıktan ya da salgınlarla öldüğü bir ülkenin, bu kendini sakatlama çılgınlığını, sadık eski devrimcilerin, üstün askerlerin, yüksek kalifiyeli bilim adamı ve teknisyenlerin katliamını ve Gulag takımadalarını atlatmış olması, bugün, bunlardan yirmi yıl sonra neredeyse bir mucize gibi

görünüyor. Stalin'in ölümünden üç yıl sonra, SBKP'nin XX. Kongresi'nin ardından Gulag takımadaları tasfiye edildi. Bu yöndeki belirleyici adımı Kruşçev atmıştı.

Sorumluluğunu asıl olarak Kruşçev'in etrafındaki grubun üstlendiği ve SBKP'nin XXII. Kongresinde bir kez daha onaylanan, 1956 yılındaki XX. Kongrenin tezleri büyük bir kendini arındırma sürecini, Destalinizasyon denen şeyi başlattı. Kruşçev birkaç yıl içerisinde tüm parti ve devlet aygıtını yenilemeye ve reorganize etmeye çalıştı. Tabii ki giderek artan bir direnişle karşılaştı. Bu mücadelede, Gulag takımadalarından kurtulmalarını sağladığı milyonlarca insan ona dayanak olamazdı. Ancak politikalarının ekonomik ve siyasi, ulusal ve uluslararası düzeyde, geniş çapta görülebilir başarıları sayesinde, daha özgür bir sosyalist toplum yaratabilir ve Stalin döneminin cinayetlerinin ifşa edilmesiyle Sovyetler Birliği'nin felaket boyutlarında eriyip giden uluslararası itibarını düzeltip, herkesçe görülebilen gerçekten özgür bir sosyalist hayatın geliştirilmesiyle sosyalizmin mutlak üstünlüğünü kanıtlayabilirdi.

Ama bu başarılar gelmedi ve hatta Kruşçev birkaç çok ağır hata işledi. "Yeni toprakları sürmek" [tarım hamlesi] bir fiyaskoydu. Mısır [bitkisi, ülke değil-Ç.n.] güvenilmez bir yoldaş olduğunu gösterdi ve Küba'ya atom füzelerinin yerleştirilmesi de az daha üçüncü dünya savaşını başlatacaktı. En kötüsü onun Çin politikasıydı. SBKP ile ÇKP arasındaki ilişkiler henüz Stalin'in sağlığında da, -ılımlı bir deyişle- her zaman gerilimlerden uzak değildi. Çinliler daha 1920'lerden beri Sovyet yoldaşlarının Çin'deki devrim sürecine ilişkin kibirli ve karanlık tutumlarından hoşlanmıyordu. ÇKP'nin Komintern'e danışmasının bedelini Çinli komünistler 1927 yılındaki ağır yenilgiyle ödemişlerdi ve 1945 sonrasında da Stalin, Mao Ze-Dung'un partisinin Çin içsavaşını kazanacağına ihtimal vermiyordu.

Ama 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra (neredeyse Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla aynı zamanda) ilişkiler düzelmişti. Sovyetler Birliği Çin'e sanayi kurmak için yüklüce krediler sundu. Sovyet planları ve projeleri temelinde inşa edilecek tesislerin kuruluşuna katkıda bulunmak için binlerce Sovyet uzmanı ve teknisyeni ülkeye geldi. Bu cömert yardım yüzünden Sovyet önderliği içerisinde görüş ayrılıkları olmuş muydu, bilmiyorum. Böylesi görüş ayrılıkları muhtemelen, Sovyetlerin Çinlilerin halk komünleri politikasına karşı aniden başlattığı eleştirinin neden bu denli şiddetli olduğunu açıklayabilirdi. Ruslar, bunun son derece ağır ekonomik güçlüklere yol açacağı kesin olan safiyane bir sol radikalizmi olduğu kanısındaydı. Ama Çinliler büyük biraderin eleştirisine kulak vermeyi bile düşünme-

yince Kruşçev bir gün içerisinde Çin'e ekonomik yardımı kesti ve tüm Sovyet uzmanlarını planlarıyla birlikte Sovyetler Birliği'ne geri çağırdı. Başlanan işler sürdürülmedi. Kruşçev'in gerçekten de, Çinlilerin böylesi bir şantaja boyun eğeceklerini sanmış olduğunu düşünmek hayli zor. Daha akla yakın bir ihtimal, ülke içinde kendisini eleştirenler karşısında yüzgeri ettiği ve aynı zamanda da güçlü adam numarası yapmak istediğidir. Bu kararın sonucu, sosyalist dünya sistemi adı verilen şeyin en büyük ve herhalde en önemli iki devletinin ta bugüne kadar trajik bir şekilde birbirine düşman kesilmesi oldu. Bundan kârlı çıkan tek taraf ABD oldu. Asya'daki sosyalist mevzilerdeki zayıflamanın dolaysız sonucu da Vietnam savaşı oldu. Sovyetler Birliği ile Çin'in birlik ve dayanışması sürmüş olsaydı, ABD Vietnam'daki istilaya hiçbir zaman cüret edemezdi.

XX. Parti Kongresi'nden on iki yıl sonra, Destalinizasyon denemesi çoktan boşa çıkıp eskisinin doğrultusu içerisinde yeni ve daha esnek bir sistem oluştuktan sonra, bir kere daha sosyalist bir ülkede Stalinizmi radikal bir şekilde aşma denemesi oldu; Çekoslovakya Komünist Partisi'nin tarihi Ocak Genel Kurulu ile başlayan 1968 yılındaki "Prag Baharı"ydı bu. İlkönce iş sadece yolsuzluklara karışan devlet başkanı Novotny'ye yönelik bir saray darbesi gibi görünüyordu. Ama çok geçmeden, ÇSKP MK'sındaki güçlü bir çoğunluğun demokratikleşmeyi ciddiye aldığı görüldü. Parti halk arasında aydan aya daha geniş bir taban kazandı. Ama parti içteki tecritini aştığı ölçüde onu çevreleyen sosyalist ülkelerdeki sosyalist "kardeşler"den gelen baskı çabucak arttı. Açıkça bir müdahale imkânından söz ediliyordu. ÇSKP liderlerinin apartopar çağırıldığı çeşitli konferanslarda ürkmüş Stalinistler Çekoslovakyalı yoldaşlarına atıp tuttu. Prag Baharı'nın fikirlerinin yayılmasından korktukları açıkça görülüyordu; hem de bu fikirlere güvenmedikleri için değil, aksine tam da, bu fikirlerin tüm dünyadaki milyonlarca sosyalist ve komünistin umutlarına uygun düştüğünü bildikleri için; milyonlarca sosyalist ve komünistin her şeyden çok arzu ettiği şey, sosyalist ülkelerdeki sosyalizmin nihayet küçük bir aparaçikler [Rusça: idare memuru] kliğinin keyfi yönetim sistemi olma lekesinden kurtulmasıydı.

1968 yılında Vietnam savaşına karşı protesto hareketi de doruk noktasına ulaştı. Hatta Fransa'da ilk kez, hareketin üniversite ve yüksek okullardaki sekter sınırlılığını aşmak mümkün oldu. Muazzam siyasi grevler ve işçi ve öğrencilerin büyük ortak gösterileri gerçekleşti. Üniversitelerde henüz ağırlıkla aşırı sol grupların elinde bulunan hareket, önce büyük sendikalara ulaştı, hayli tereddütler sonucunda FKP'ye ve ardın-

dan sosyalistlere de sıçradı. Herhalde o sırada ilk kez, sadece Komünistlerle bir seçim ittifakından öte bir şey olan bir halk cephesinin gerekliliğini kavrayan Mitterrand, ÇSKP ve Prag Baharı ile dayanışma içinde ve demokratik sosyalizmden yana olduğunu ilan etti. O sırada Çekoslovakya'daki siyasi gelişimin ülke sınırlarının çok ötesine uzanan bir etki yaydığı apaçıktı.

21 Ağustos 1968'de Varşova Paktı üyesi beş devletin askeri birlikleri Çekoslovakya'ya müdahale etti. Bunlar ağırlıkla Sovyet birlikleriydi. Ötekilerin kıtaları daha ziyade sembolik nitelikteydi. Bunlar kısa zaman sonra geri çekilirken Sovyet birlikleri bugüne kadar işgali sürdürdü. Müdahaleye gerekçe olarak, Çekoslovakya'dan önde gelen yoldaşların bir karşıdevrimci darbeye karşı yardım isteğinde bulundukları gösterildi. Yardım isteğinde bulundukları iddia edilen yoldaşların isimleri bugün bile bilinmiyor. O günlerin skandal niteliğindeki öyküsünün ayrıntılarına girmek istemiyorum. Temeli yaygın olarak biliniyor zaten. Sadece, müdahalenin 21 Ağustos'tan hemen sonra Avrupa'nın 15 Komünist Partisi tarafından kınandığını ve yalnızca üç parti tarafından, -bunlar Lüksemburg, Kıbrıs ve Federal Alman (o sırada henüz illegaldi) partileridir-, tasvip edildiğini belirtmek istiyorum. Dolayısıyla üye sayıları bakımından bu üçü, hareket içinde yitip gidecek kadar küçük bir azınlıktı. Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde ve başka sosyalist ülkelerde, müdahaleye karşı en küçük protesto kıpırtısını bile gösteren kişilere karşı derhal amansız bir takibat dalgasına girildi. Buna, Batıdaki 15 Komünist Partinin çizgisini savunmaya cüret eden kişiler de dahil. Özellikle okullarda ve idarelerde, ama sanayi işletmelerinde de işçiler ve büro çalışanları müdahaleyi onayladıklarına ilişkin beyanlar imzalamak zorundaydı. İmzalamayı reddedenler anında kovuluyordu. Yüzlercesi uzun hapis cezalarıyla hapsi boyladı. Anayasaya aykırı olarak mahkum edilen bu kişilerden hiçbirinin şimdiye kadar itibarı iade edilmedi, hiçbirine tazminat ödenmedi.

Çekoslovakya'ya yapılan karşıdevrimci saldırıdan sekiz yıl sonra, bugün Avrupa'daki komünist hareket hangi durumda bulunuyor? 1976 yılında, sosyalist ülkelerdeki özgürlükten ve haklardan yoksunluk ve baskı sisteminin nihai olarak aşılacağı umudunu uyandıran olağanüstü manidar bir olay gerçekleşti: Avrupa komünist partilerinin Berlin Konferansı. Bu konferansta Çekoslovakya'daki müdahaleden az sayıda, özenle seçilmiş kelimeyle ve sadece birkaç delege tarafından söz edildi, ama konuşanlar en önemlileriydi. Ama sözlerin azlığına rağmen, o beş ülkenin iktidar sahiplerinin, kişisel iktidarları için duydukları korku yüzünden komünistlerin uluslararası itibarına yeni bir korkunç darbe indirdiği o

kötü günler üzerinde çok düşünüldü.

Konferans Sovyet partisinin girişimiyle düzenlenmişti. Kararlaştırılacak bir belge üzerindeki ön görüşmeler neredeyse iki yıl sürdü. Sovyet yoldaşlar bu konferansta, önderlik rollerinin yeniden tanınmasını sağlayabileceklerini ve Avrupa'daki tüm komünistlerin sözcüsü olarak görülmeleriyle 21 Ağustos 1968'den beri sosyalizm alanında üzerlerine yapışmış olan "dünya jandarması" lekesinden kurtulabileceklerini sandılarsa bile, kökünden yanıldıklarını gördüler. Bunun yerine, bir ülkenin iç işlerine her türlü karışmanın kesin tanımlı bir kınanması gerçekleşti. Konferans, bir komünist partiye ya da hükümete yönelik gerek dıştan, gerek içten her eleştiriye "antikomünizm" suçlamasının yöneltilemeyeceği tespitini açık bir dille ifade etti.

Avrupa'nın en büyük komünist partileri, Fransız ve İtalyan partileri, içerisinde yalnız burjuva toplumundaki tüm özgürlüklerin varlığını sürdürmekle kalmayıp sömürünün ortadan kaldırılmasıyla bu özgürlüklere yepyeni bir içeriğin kazandırılacağı bir sosyalist toplumun kurulmasına yönelik politikalarının ana hatlarını ortaya koydular. Fransız partisinin başkanı Georges Marchais ve İtalyan partisinin başkanı Enrico Berlinguer, konuşma ve toplanma özgürlüğünün, yayın ve bilgilenme hakkının, grev hakkının ve kişilerin seçme hakkının, sosyalist ülkenin sınırlarının ötesine seyahat özgürlüğünün ve siyasi partiler kurma hakkının, -tabii ki muhalif partiler dahil olmak üzere ve sosyalist bir hükümetin seçimle iktidardan düşürülüp yerine sosyalist olmayan bir hükümetin geçirilebilme imkânı ile birlikte- hiçbir kısıtlama getirilmeksizin sürdürülmesini talep ettiler. Böylesi sözler komünist parti liderlerinin bir konferansında asla işitilmiş sözler değil. Ama yine de bunlar Demokratik Almanya'nın komünist partisinin organı "Neues Deutschland"ın sütunlarında hiç kısaltılmadan basıldılar. "Almanya Sosyalist Birlik Partisi" biçimindeki resmi adın yerine "Demokratik Almanya'nın Komünist Partisi" yazınca, iki adın da bu partinin gerçek niteliğini ifade etmekten ne kadar uzak oldukları gözüme daha bir çarpıcı görünüyor. Yine de bu partinin de bize kalan birkaç yılda ya da belki önümüzdeki onyıllarda, -benim inancıma göre- ancak sosyalizmin çözebileceği muazzam görevlerin üstesinden gelmede pay sahibi olacağı umudunu besliyorum.

IV.
KRİZİ NEDEN REELSOSYALİZM DE ÖNLEYEMEZ?

Reelsosyalist ülkelerde ne egemen partiler ne de herhangi başka devlet organları yaklaşmakta olan kriz sorunu konusunda resmi bir tavır almadılar. Bu ülkelerdeki partiye uyumlu sayılabilecek bilim adamlarının elde bulunan tüm beyanları olumsuzdur. Meadows raporunun temel aldığı istatistiki sayıların büyük kısmı yanlışmış, en azından yeni gelişmelerle, yeni hammadde kaynaklarının ve yeni teknolojilerin keşfiyle geçersizleşmişmiş. Karamsar tahminler sadece aşırı olgunluk çağındaki kapitalizmin umutsuz durumunun gönülsüz bir kendini değerlendirmesini ifade ediyormuş. Sosyalizm, süren kalkınmasının bunlarla engellenmesine izin vermeyecekmiş. Bir sıfır-büyüme gereği hakkındaki lafazanlık sadece, halihazırdaki ağır ekonomik resesyonu şirin gösterme çabasıymış.

Ama bilim adamları ve yayıncılar arasında kendini kayıtsız şartsız partiye bağlı olarak gören ve bu konumdan, ekolojik krizin dünya ölçeğin-

de nasıl üstesinden gelinebileceği hakkında kayda değer bir teorik yaklaşım geliştirmiş olan biri var, o da Wolfgang Harich.

Yola çıktığı düşünce, şimdi bolluk toplumu ile edinmiş olduğumuz tecrübelerin bizi komünizmdeki yaşam hakkındaki tasavvurumuzda bir revizyon yapmaya zorladığıdır. Görüşüne göre komünizm şimdiye kadar düşündüğümüz gibi sınırsız bolluk içindeki bir yaşam -"herkese ihtiyacına göre"- değil, insanların tümü birden sahip olsaydı toplumsal bütünün yaşamının tehlikeye gireceği şeylere hiç kimsenin sahip olmasına izin verilmeyen yaşam anlamına geliyor. Komünist bir toplum içinde tüm insanlar arasında tam bir hak eşitliği olduğu zaman, tüketim hakları bakımından başkaları karşısında herhangi bir ayrıcalıktan yararlanan hiçbir türden ayrıcalıklı insan bulunmayacaktır. Ama Harich'e göre bu demektir ki, ekolojik kriz karşısında şimdiki zengin kapitalist ülkelerdeki tüketim ciddi boyutlarda kısılmalı, yoksul bölgelerdeki yaşam standardıysa aynı zamanda sadece ılımlı ölçülerde yükseltilmelidir.

Harich bu konuda Mihailo Mesarovic ve Eduard Pestel'in yazdığı Roma Klübü'ne İkinci Rapor'u dayanak alıyor ("Dönüm Noktasındaki İnsanlık"); bu raporda, Meadows'un biraz fazla genelleyen bakış açısı, dünyadaki büyük bölgesel farklar hesaba katılarak ayrıntılı bir çeşitlendirmeyle Meadows raporundaki akılyürütmeler ve model taslakları sürdürülüyor. Yazarlar bu amaçla dünyayı on bölgeye ayırıyorlar ve bunların her birini kendi içinde ve karşılıklı etkileşim içinde analiz ediyorlar. Ayrıntılar bir yana bırakılırsa, yazarlar Meadows ile aynı sonuca varıyorlar. Ama analizlerinden, ekolojik krizin önüne geçilmesi için büyümenin durması gerektiği sonucunu çıkarmıyorlar, bunun yerine, şimdiki çeşitlendirilmemiş büyümenin yerine geçmesi gereken organik büyüme tezini geliştiriyorlar. Böylece fikirleri, "Garp Ülkesinin Batışı"nı, insanlığın kültürlerinin tıpkı canlılar gibi geliştiği ve dolayısıyla ölmeleri de gerektiği biçiminde açıklamaya kalkışan Sprengler'inkinin ters çevrilmişiymiş izlenimini uyandırıyor.

Harich diyor ki, bu organik büyüme evresi, kapitalist toplum koşullarında gerçekleştirilemez, bunun için diktatörce egemenliğe sahip komünist bir iktidar gücü gerekir. Böylesi bir egemenlik yapılanması gerçi sosyalist ülkelerde zaten vardır, dolayısıyla buralarda Harichçi komünizme geçiş prensipte güçlük çıkarmayacaktır. Ama Batı, keyifle ve gelecekteki sonuçları hiç hesaba katmadan tüketime devam edip hammaddeleri israf ederken, yaşam standartları hâlâ ileri gelişmiş kapitalist ülkelerinkinin bir hayli gerisinde kalan bu ülkelerin halklarından, insanlığın çıkarı adına radikal bir tüketim indirimi uygulayıp komünist tayın ekono-

misine geçmeleri istenemez.

Dolayısıyla Harich'e göre insanlığın önündeki ekolojik krizin önüne, ancak büyük sanayi ülkelerindeki kapitalizm devrilip orada da "reel" sosyalizmin rejimi yerleştirildiği zaman geçilebilir. Harich'e göre dünyanın katıksız tayın ekonomisine sahip, işbirliği içindeki polis devletlerine dönüştürülmesi gerekir. Tüketim devletçe mutlaka gerekli olanlarla sınırlandığı zaman, bireysel ihtiyaçları hiçbir şekilde hesaba katması gerekmeyen katıksız bir plan ekonomisi de inşa edilebilir. Böylesi koşullar altında para da kaldırılabilir ve tüm insanların mükemmel eşitliği gerçekleştirilebilir. Ve nihayet bütün bunların sonucunda ortaya çıkacak olan şey gayet basit bir şekilde, "reelkomünizm"dir.

Bir noktada Harich'e kayıtsız şartsız hak vermek mümkün, o da halihazırda varolan reelsosyalizm rejimlerinden hiçbirinin asla sıfır büyümeli ve tüketim kısıtlamalı reelkomünizmi kurmaya razı olmayacağıdır. Ama tüm dünyada buna hangi devlet, hangi hükümet razı olurdu ki! Wolfgang Harich gerçekten, kapitalist sanayi ülkelerindeki sosyalist ya da komünist partilerin Harich'in reelkomünizm sloganlarıyla soba başındaki bir köpeği bile yerinden kımıldatabileceğine gerçekten inanıyor mu? Uluslararası işçi hareketi açısından -Allah'tan ki nihayet,- bu partilerin kendilerini reel sosyalizmin rehberlik çizgilerinden ayırdıkları noktaya gelmiş bulunuyoruz. Oysa Harich'e göre, reelsosyalizmin savunucularının bile geçici, bu döneme ait bir felaket olarak meşrulaştırmaya çalıştığı şeylerin tümü, insanlığın derdine tek deva niyetine göklere çıkarılmalı ve ebedileştirilmelidir. Harich bu bakımdan Babeuf'u dayanak alıyor. İnsan Marx'ın "18 Brumaire"e girişinde, trajedinin tekrarının bir komediye dönüştüğü yolundaki cümlelerini hatırlamadan edemiyor!

Sosyalist ülkelerde üretim araçları üzerinde hemen hemen hiç özel mülkiyet kalmadı. Küçük zanaat işletmelerinden oluşan küçük bir kalıntı dışında tüm sanayi ve tarım işletmeleri şu ya da bu şekilde toplumsal mülkiyettedir (Tarımın kollektifleştirilmesinin büyük ölçüde geriye alınmış olduğu Polonya hariç). Fakat üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması, işçiler, mühendisler ve işyeri yönetimlerinin, üretimleri ve ürünlerinin fiyatı üzerinde bağımsız karar alabildikleri anlamına gelmez. Kapitalizmde işletme yönetimleri ve oldukça önemli ölçüde teknik yöneticiler de, özel mülk sahibinin çıkarlarını temsil ederler. Ama birkaç işkolunda ve hatta çok büyük işletmelerde sendikalar mücadeleyle, sermaye ile emeğin eşit söz sahibi olduğu 'eşdeğer yönetime katılma'ya [paritaetische Mitbestimmung] kadar varan, çeşitli yönetime katılma hakları elde ettiler.

Reelsosyalizm sisteminde işletmeler içerisinde sadece, devletçe konan plan hedeflerinin varolan araçlarla nasıl yerine getirilebileceği üzerinde karar veriliyor. İşletmelerdeki karar serbestliği, örneğin bir şirketler grubunun alt şirketlerinkinden çok daha azdır. Tüm önemli ekonomik kararlar devlet planlama komisyonunca verilir. Bu komisyon tüm ülkenin kamu ekonomisini homojen bir süper şirketler grubu gibi yönetiyor, üstelik bu kuruluş hiçbir rekabetle karşı karşıya bulunmadığı için katıksız bir tekel işletmesidir. Bu, saf kültür halindeki bir devlet tekelciliğidir. Harich tamamen haklı: Bu sistem içinde, Harichçi komünizme geçiş her zaman büyük güçlüklerle karşılaşılmadan gerçekleştirilebilirdi. Tek mesele, Politbüro üyelerini bunu isteyecek hale getirmek olurdu. Fakat bu görece küçük güçlüğün onun planını başarısızlığa mahkûm edeceğini Harich'in bildiğini varsayıyorum. Politbüro bunu hiçbir zaman istemeyecektir; tek bir durum hariç: Batı'nın bunu yapması; o zaman politbüro bunu taklit edebilir. Nitekim Harich de işlerin gidişini bu şekilde öngörüyor. O malını bilmez mi? Biliyor ki, onların her zaman bir örneğe ihtiyacı var. Ekonomi alanında da, ister sanayi üretimi, ister tarım olsun, bildikleri ve adeta tapındıkları tek bir örnek var, o da *kapitalist Batı.*

Hiçbir yerde büyümeye, reelsosyalizm ülkelerindeki kadar sadakatle tapınılmaz. Yaşam standardı hâlâ karşılaştırılabilir kapitalist ülkelerinkinin çok çok gerisinde kaldığı için, -örneğin Demokratik Almanya'nınki Federal Almanya'nın hayli gerisindedir,- "yetişmek" ve "geçmek" gibi kelimeler, siyasi alanın çaresizlikle gösterilen gayretkeşlik kadar utanç verici ölçüde gülünçlük de ifade edebilen sihirli kelimeleri halini aldılar. Reelsosyalizmdeki yaşamın beraberinde getirdiği ayan beyan dezavantajları düşünürseniz, insanlar haliyle avantajların neler olduğunu, eğer hiç değilse fiziksel varoluşun maddi koşullarında değilse, sosyalizmin üstünlüğünün kendini nerede gösterdiğini soruyorlar. Buna verilen cevap da şu: Hele biraz daha bekleyin, yakında başarmış olacağız, o zaman kapitalizmdeki kadar ve hatta daha iyi yaşayacaksınız! Ama bu ancak planlarımızı yerine getirdiğimiz ve aştığımız zaman, Batı'dan daha çabuk büyürsek olabilir.

Maddi üretime, kullanım mallarının hazırlanışı ve hizmetlerin sunulmasına ilişkin reelsosyalizmin kendine koyduğu hedefler, anlaşılan kapitalizmde saptanan hedeflerden pek az farklı ya da tamamen farksız. Fark sadece, bu hedeflere hangi şekilde ulaşıldığında olacaktır: Kapitalizmde kâr güdüsü ve sömürüyle, sosyalizmde sömürüsüz, ekonominin en elverişli planlanmasıyla. Yalnız işin garip yanı, kâr hırsı içindeki kapitalizm tarafından sömürülen işçinin yaşam standardının, sosyalist meslektaşı-

nınkinden bu denli yüksek olmasıdır. Açıkça görünen şey, kapitalist işletmelerdeki işçilerin, sosyalist işletmelerdekilerden daha fazla verimle çalıştığıdır, hem de kapitalizmde sömürgenler için, halk işletmesinde ise kendi yararlarına çalıştıkları halde. Ama niye? Acaba işçi sınıfı, sömürücünün kırbacı kendisini tehdit etmediği zaman iki kat güçle ve sevinçle çalışmak yerine hemen avarelik etmeye başlayacak kadar sosyalizmin gerektirdiği olgunluktan uzak mı?

Bu soruya çok basit bir cevap var: Mesele işçi sınıfının olgunluğu ya da toyluğu değil, reelsosyalizmin sosyalizm olmayışı, planlı ekonomisinin de planlı ekonomi değil, bazı durumlarda kapitalist ekonomiden daha büyük bir kargaşa olmasıdır. İşçi eğer gerçekten kendisi için çalışmıyorsa, onu kendisi için çalıştığına ikna etmek imkânsızdır. Bundan ise ancak, işçi, işletmesinde üretim ve fiyatlar, ücretler ve maaşlar, yönetim ve sorumluluk hakkında belirleyici ölçüde kararlara katılabilseydi söz edilebilirdi. Oysa ki, planlamaya ve işletmenin yönetimine yönelik eleştirisine grev yoluyla şöyle okkalıca bir ağırlık vermeye bile hakkı yok. Bunun yerine grev bir suçmuş gibi ceza tehdidi altındadır, yani işçiler devlet organlarının ekonomik kararlarını kayıtsız şartsız kabullenmeye zorlanıyorlar, hem de bunların işletmelerinde anlamsız, zararlı ve uygulanması zaten imkânsız olduklarını gördükleri zaman bile.

İleri düzeyde sanayileşmiş bir ülkenin ekonomik süreçlerini, nüfusu Demokratik Almanya gibi sadece 16 milyon olsa bile, gerçeküstü boyutlardaki bir planlama bürokrasisinin yeşil masalarında biraz olsun akılcı bir şekilde yönlendirmenin ve düzenlemenin mümkün olabileceği fikrinin kendisi bile hayli fantezidir. Ama diyelim ki, bunlar modern büyük bilgisayarların yardımıyla prensip olarak mümkün -bunun için gereken program muhtemelen aya iniş için kullanılan programdan en az bir boyut daha kapsamlı olacaktır-, işi belirleyen şey, bilgisayarların gerçekten de doğru sayılarla ve bilgilerle yüklenmesi olacaktır. Ama tüm fiyatların, ücretlerin, maaşların, taşımacılık ve ulaşım tarifelerinin, emekli aylık ve maaşlarının vs. inanılmayacak şekilde keyfi kararlarla orantıları bakımından çarpıtılmış ve üstelik bu çarpık orantılar halinde dondurulmuş olduğu bir ekonomide bu sayı ve bilgiler nasıl elde edilecektir ki?

Maliyetini karşılayan fiyat kavramı bu ekonomide artık yoktur. Marksist teorinin terimlerinde bu şu demektir: Fiyatlar değerlere tekabül etmiyor. Aynı şey, insan işgücünün fiyatlarını temsil eden ücret, maaş ve emekli aylıkları için de geçerlidir. Değer yasasının bu gözardı edilişi ancak fiyatları düzenleyen bir pazarın yokluğu yüzünden mümkündür. Ama değer yasasının "çiğnenmesi"nin sonuçları buna rağmen ortaya çıkıyor,

çünkü herhangi bir biçimdeki malların ve hizmetlerin birbiriyle değiş-tokuş edilebildiği her zaman değer yasası yürürlüktedir. Yokluğu çekilen mallar konusunda bir karaborsa oluşur. Ama yokluğu çekilmeyen mallarda da değer yasasının gözardı edilişi ağır ekonomik zararlara yol açabilir. Örneğin fırında belirli bir ekmek cinsi, onun yapılışında kullanılan tahıldan daha ucuza satılıyorsa, o zaman insan tavuğunu öğütülmemiş tahıl yerine ekmekle beslemeyi tercih eder. Bunun ekonomik olarak budalaca olduğu açıktır. Çok genel olarak diyebiliriz ki, fazla düşük fiyatlarla ödenen mal ve hizmetler daima israf edilme tehlikesi içindedir. Fakat fiyat ile değer arasındaki farkın her durumda kamu ekonomisi tarafından ödeneceği bu arada kolayca unutulup gider. Bir mal grubunu elde ediliş maliyetinin altında satarsanız, bunun yerine başka malları buna uygun ölçüde maliyetinin üzerindeki fiyatlarla satmak gerekecektir. Çünkü hiçbir kamu ekonomisinde bir şeyin armağan edilmesi mümkün değildir; geçerli olan yasa şudur: Hiçbir şey yoktan varolmaz.

Temel gıda maddeleri, kiralar, elektrik, havagazı ve kömür, kamu ulaştırma araçları, gazeteler, dergiler ve kitaplardaki sübvansiyonlu düşük fiyatlar sık sık, sosyalist ekonomi sisteminin en önemli başarıları olarak övülür. Bunlar, insan yaşamının asgari temellerinin oldukça düşük bir gelirle bile güvence altına alınmış olmasını sağlarlar. Bu malların ve hizmetlerin fiyatlarıyla onların yaratılması için harcanmış maliyetler arasındaki farkı, daha yüksek gelirli insanların ödemesi gerekiyor; pahalı lüks mallar, otomobiller, çamaşır makinaları, buzdolapları, teypler, tekstil ürünleri, keyif maddeleri vs. satın alırken. Hatta devlet, başta Batı malları olmak üzere, normal fiyatlarla ve normal sosyalist işçilere sunulamayan, ama sosyalist yüreklerin arzu ettiği her şeyin bulunabileceği özel mağazalar bile kurdu; bunlara Exquisit dükkânları deniyor.

Bu görkemli düşük fiyat sistemi içindeki en önemli sübvansiyonlu mallardan biri, işçi ve köylülerin kendi insan işgücüdür. Halka ait ekonomi işgücünü, maliyet masraflarının çok çok altında bulunan fiyatlarla satın aldığı için, devlet işletmeleri bu ucuz işgücüyle, geri teknolojiyle bile yüksek kârlar edebiliyor, bunlara ise yine asgari yaşam düzeyi alanındaki düşük fiyat sisteminin ve rafine bir prim sistemiyle işgücü denen malı sübvanse etmek için mutlaka ihtiyaç duyulmakta. Bu istemde üretimdeki gerçek ekonomik harcamaların ödenen fiyatlar ve ücretlere dayanılarak hesaplanamayacağı açıktır. İhracat için mal üretildiği zaman tabii ki dünya pazarı fiyatlarına bağlı kalınması gerekir. Bu arada da görünüşte düşük olan maliyetler ihracatçılarımızı sık sık bir ticaret dampingine teşvik ediyor, oysa bu, gerçekte tamamen kendini kandırmaktır. Çünkü böy-

lesi bir ticari işte gerçek bir kazanç mı sağlandığı, yoksa zararına mı çalışıldığı, son derece ender olarak, o da bir derece saptanabiliyor.

Düşük fiyat sistemi, reelsosyalizmin ekonomik sistemidir. Bu sistem gerçekten akılcı bir ekonomi planlamasını pratikte çözümsüz bir görev haline getirir. Gerek tek tek işletmelerin, gerek tüm kamu ekonomisinin ekonomik verimleri, onlarla bağlantılı mali işlemlerle zaten öyle yanlış ve çarpık bir şekilde yansıtılır ki, muhasebelerdeki ve bankalardaki sayılar temeli üzerindeki bir ekonomik planlamanın yanlış planlama olacağı kesindir. Ama yanlış planlama her şeyden önce, gayretlerin amansız bir israfı demektir. Kapitalist ekonomide arz ile talep arasındaki dengelenme, fiyatların malların gerçek değeri tarafından belirlenen bir alanda hareket etmelerini sağlar. Bu yüzden burada ekonominin "para yönü", ekonomik süreçleri uygun bir şekilde yansıtır. Bu, önemli malların pazar fiyatları dolaylı vergilerle çarpıtılıp posta ve demiryolu gibi önemli devlet hizmetleri sübvanse edildiği zaman da geçerliliğini korur. Ekonomik kendini düzenleme süreçlerinin işleyişi için tek gerçek tehlike, pazara egemen tekellerin oluşmasındadır; bu, karşısında reelsosyalizmin tamamen yenik düşmüş olduğunu söyleyebileceğimiz bir tehlikedir. Reelsosyalizmin ekonomi planlamacıları, planlamaları için gereken sayısal verilere ulaşabilmek için kafalarında ve kâğıt üzerinde, bir serbest pazarın sahip olma hırsı ile kurnazlığın sağlıklı bir karışımı için gereken insani beyin faaliyetinden daha fazlasını işe katmadan sağladığı bütün o dolambaçlı düzenleme ve feedback [geri besleme] süreçlerini deneyip tasarlamak zorundadır. Reelsosyalizmin planlamacılarını, bu çözümsüz görev karşısında başarısız kaldıkları için suçlamak mümkün mü?

Düşük fiyat sistemi, toplumsal ürünün [GSMH] hayli geniş kapsamlı bir parti ve devlet görevlileri, ekonomi idarecileri kadroları ve teknik, bilimsel ve sanatsal "aydın" tabakasının yararına sınırsız bir yeniden dağılıma imkân veriyor. Bilançonun toplam hanesinde ise sonuç, bu ayrıcalıklı tabakanın "ayrıcalıksız"ları, yani işçileri ve tüm diğer düşük gelirlileri sömürmesine varır. Ama bu sadece ekonomik hesap içinde doğrudur. Çünkü bu tabakayı yeni sömürücüler sınıfı olarak görmek yanlış olurdu. Bunun için tabakanın egemen sınıf olması gerekirdi ki, değiller. Egemenler, işte, partinin tepesinde oturan çok az sayıdaki kişidir. Bunlar ayrıcalıklıların, çalışmaları egemenler tarafından bu kadar değerli görüldüğü için iyi ücretlendirilmelerini sağlarlar. Dolayısıyla da egemenler karşısında ayrıcalıklılar da, reelsosyalizmin tüm diğer yurttaşları ile aynı ölçüde güçsüz ve haklardan yoksundurlar.

Düşük fiyat sistemi, reelsosyalizm ile kapitalizm arasındaki ölüm ka-

lım rekabeti ile de bağlantılıdır. Aslında saçma olan bu rekabet, sistemin yaşamsal önemdeki ihtiyaçların fiyatlarına yapılacak her tür zammı pratikte tabu haline getirir. Zamlar halk tarafından derhal ekonomik fiyaskonun işareti olarak değerlendirilirdi. Polonya'da Gomulka bir fiyat reformu denemesi sırasında devrildi; halefi Gierek de aynı akıbetten kılpayı, o da zamları henüz vakit varken iptal ettiği için kurtuldu. Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde fiyat reformları yapıldı, ama bunlar kesinlikle sanayideki ödeme ve muhasebe trafiği içerisindeki içsel fiyat ilişkileriyle sınırlı tutuldu ve tüketici fiyatlarına dokunmadı. Bu türden yarım tedbirlerle tabii ki fazla bir şey elde edilemez. Ama tüm fiyat ilişkilerini kapsaması ve bunun ötesinde ücret ve maaşları ve emekli aylıklarını tamamen tersyüz etmesi gerekecek olan köklü bir reformu hiç kimse düşünmeye bile cesaret edemiyor. Zaten bu reformun ayrıcalıklı üst tabaka yararına yeniden paylaşıma son vermesi, Exquisit dükkânları için yapılan anlamsız ithalatları durdurması ve yeni milyonerlerimizin banka hesaplarında dev servetler halinde zulalanan para meblağlarını temelli bir şekilde "yeniden paylaştırması" gerekecekti; kısaca, en azından ekonomik bakımdan reelsosyalizmden ilk adımlarıyla gerçek bir sosyalizme yönelmek durumunda olacaktı.

O zaman belki de reelsosyalizmi siyasi olarak da aşmak daha kolay olacaktı. Ama reelsosyalizm sosyalist ülkelerde piramidal hiyerarşisiyle var oldukça, kitlelerin yoksulluğu ve azınlığın alabildiği lüks malların fiyatlarındaki aşırılık ile yine piramid biçimindeki fiyat sistemi sürdükçe, kapitalizmle rekabet eden ama bu rekabet sisteminin tek bir avantajından bile yararlanamadan onun tüm ekonomik saçmalıklarını yeniden üretmeye meyilli olacaktır. Tarihi görevinden, yani sosyalizmin kapitalizmden sadece siyasi olarak değil, ekonomik hedefleriyle de temelinden farklı olduğunu tüm dünyaya göstermekten ise umutsuz bir şekilde uzak düşecektir. Yaklaşmakta olan dünya çapındaki ekonomik ve ekolojik kriz karşısında ise reel sosyalizm muhtemelen tapındığı ekonomik örneğinden daha da kör olacaktır.

ZORUNLU HALE GELMİŞ BİR ARA NOT

Yukarıda okuduğunuz metin 1976 yılına aittir. O sırada başladığım bu kitabın yazımı Kasım 1976'da kesintiye uğradı. Arkadaşım Wolf Biermann Federal Almanya'daki bir turnesi sırasında kalleş bir şekilde Demokratik Almanya'nın yurttaşlığından çıkarılmıştı. Demokratik Almanya'da ilk kez kitlesel protestolar oldu ve bunlara protestocuların kitlesel takibata uğramasıyla karşılık verildi. Benim için evde süresiz göz hapsi kondu. Bu ülkedeki çok sayıda iyi ve dürüst insana karşı bu korkutucu terörün ilk aylarında adeta felç olmuştuk ve her gün yeni, daha kötü felaketler bekliyorduk. Birçokları için felaket birçok biçimde geldi de: İhbar, süresiz işten atılmalar, tutuklamalar ve bitmez sorgular, mahkûmiyetler. Benimle aynı evde yaşayan Jürgen Fuchs benim otomobilimden alınıp tutuklandı; hemen ardından da arkadaşlarımız Gerulf Pannach ile Christian Kunert.

1977 sonbaharına kadar aylarca, yalnızca onları Demokratik Almanya'yı "gönüllü" terke zorlamak amacıyla, devlet güvenlik organlarınca aralıksız ve sinir çökertici bir beyin yıkamadan geçirildiler. Benim kaderim daha kolaydı. Bütün bunları daha önce yazdım ve burada hiçbir şeyi tekrar etmek istemiyorum. 9 Mayıs 1979'da, son aylarında karım Katja ve beş yaşındaki kızımız Franziska'nın da tamamen Grünheide'deki ev ve bahçemizin sınırları içerisine kapatılmasına varacak şekilde sertleştirildikten sonra, benim hareket özgürlüğüme ilişkin kısıtlamalar bir kerede tamamen kaldırıldı. Bu bizim "kurtuluş günümüz"dü. Grünheide'deki Burgwall Sokağı bir gecede haksızlık ve resmi makamların keyfiliğine karşı başarılı direnişin simgesi oluverdi.

Ama 1979 yılı sadece bizim kurtuluşumuzu getirmedi. Bu yıl aynı zamanda Demokratik Almanya Ceza Kanunu'ndaki, eleştiri fikirlerinin her türlü özgür ifadesinin daha tohum halindeyken ezilmesini amaçlayan ve ağır cezalarla tehdit eden yeni ağız tıkama yasalarını da getirdi. Tecritteki yaşamımız ve hayatımın ve sosyalizm için mücadelemin perspektifleri üzerine yazdıklarım (R.Havemann, Ein deutscher Kommunist -Bir Alman Komünisti-, Hamburg 1978) bana, sözümona işlediğim döviz suçlarından ötürü 10.000 mark tutarında bir para cezası verilmesine, kütüphanemin dağıtılmasına, aralarında daktilom, çok sayıda değerli bant ve hatıra görüntüleriyle birlikte teyp ve video cihazımın ve fotoğraf negatifleri ve mektuplar gibi başka şeylerin de bulunduğu değerli çalışma malzemesinin ve cihazların haczedilmesine bahane oluşturdu. Bunlar "suç aletleri"ydi! Asıl önemli suç aleti, yani kafam yerinde kaldıkça, bunlara ancak gülebilirim. Dahası, -dediğine göre yumuşak şekilde gerçekleşen- bu el koyma iş-

lemini yürüten bayan savcının soyadı Geier'di ["Akbaba" demek]. Hâlâ "Nomen est omen" [Latince: "İsim alemettir"] sözünden şüphe etmek elde mi? Ama şaka bir yana, çünkü her şeyi evraka geçiren bay haciz memurunun adı da Wunderlich'ti ["Tuhaf"]. Neredeyse, onun kendini bu şekilde hissetmiş olduğuna da inanacağım.

Hacze bu kitabın ilk dört bölümünün bir sureti de kurban gitti. Allah'tan orijinal ve bir diğer kopya emniyetteydi. Ama dördüncü bölümün, hapsimiz sırasında yazmış olduğum son bir kısmı, çok sayıda başka elyazması ve kayıt ile birlikte şimdilik kayboldu. Dolayısıyla bu kısmı yeniden yazmak zorundaydım. Bu iki metin arasında hangi farkların olduğunu ancak ileride öğrenmek mümkün olacak. Ama ne zaman kimbilir.

Nazi döneminde kodesteyken, taze mahkûm olmuş tutuklular arasında "Ne kadar?" sorusu yaygındı ve birçokları da buna şu özlü cevabı veriyordu: Hükümetboyu! Bugün bunun daha kısa süreceğini umuyorum. Malımın iadesi konusunda da!

(2 Ocak 1980)

"Yaklaşmakta olan dünya çapındaki ekonomik ve ekolojik kriz karşısında ise reelsosyalizm muhtemelen tapındığı ekonomik örneğinden daha da kör olacaktır."

1976 yılına ait metnin 4. bölümü bu cümleyle bitiyordu. Aradan geçen zaman içinde kapitalizmin ekonomik krizi çoktan sosyalist ülkelerin kamu ekonomisinin ta içlerine çöktü. Uluslararası para sisteminin çöküşü gittikçe yaygınlaşmaya başladığı zaman, kapitalist sanayilerin birbiriyle rekabeti gittikçe keskinleşip mikroelektroniğin ve bilgisayarların kullanımıyla istihdamda radikal indirimlere, dolayısıyla da kitlesel işsizliğe yol açtığında, birçok büyük Batılı sanayi ülkesinde enflasyon dörtnal gitmeye başlayıp enflasyon faiz namına eklenenden kat kat fazlasını tükettiği için dargelirlilerin banka hesaplarının değeri erime sürecine girdiğinde, petrol fiyatları katlandığı ve çokuluslu petrol şirketlerinin kârları astronomik boyutlara ulaştığı zaman, AT'nin tereyağı dağı yeniden yükselmeye başladığı ve Sovyetler Birliği art arda iki hasat felaketine uğradığında; o zaman bizim beyefendiler hâlâ ekonomi uzmanlarının ağzından şunu beyan ettiler: Bütün bunlar bizi sarsamaz. İşte şimdi bizim sosyalist ekonomik sistemimizin, istikrarıyla, iş istihdamının sarsılmaz güvencesiyle ve kitlesel ihtiyaç duyulan tüm mallardaki, enerji, ulaşım

ve kiralardaki sabit fiyatlarıyla, büyük üstünlüğü kendini gösteriyor.

Fakat, daha vaktinde Lao-Tse'nin dediği gibi, "Güzel sözler doğru olmaz. Doğru sözler güzel olmaz." SED ["Almanya Sosyalist Birlik Partisi"] MK'sının 11. Genel Kurulu'nda gerçi hâlâ pek çok ve pek güzel söz vardı, ama bunların asıl olarak dikkati, tek tük çıkan ikinci türden çatlak seslerden, yani doğru olanlardan uzaklaştırmaya hizmet eden bir ninni korosu olduğu ayan beyan görünüyordu. DAC ["Demokratik Alman Cumhuriyeti"] gerek Doğu'dan, gerek Batı'dan, ekonomisi için hayati önem taşıyan pek çok kalem malı ithal etmek zorunda. Bu ithalatın ihracat geliriyle ödenmesi gerekiyor. Değerli sanayi ürünleri, takım tezgâhları, kimya ürünleri, sentetik iplik, tekstil, optik ve her tür tüketim malı karşılığında hammadde, gıda ve ve yem maddeleri. İthalat fiyatları yükseldikçe yükseliyor, ihracat gelirleriyse düşmekte. Gittikçe daha az mal karşılığında gittikçe daha fazla çalışılmak zorunda. Hem büyük biraderimiz, SSCB de hammaddelerini dünya piyasası fiyatlarıyla satıyor.

Kriz gırtlağımıza dayanıyor. Ama ekonomik düzenimizin anlamını ve hedefini bütün bu gelişmeler biraz bile değiştiremedi. Aksine: Piramit biçimindeki hiyerarşik sosyal yapılanma ve ona tekabül eden mal ve fiyat kategorilerinin hiyerarşisi daha da geliştirilip ayrıntılandırılıyor. Artık eskisi gibi iki mal kategorisi yerine, MK tarafından ilan edilmiş üç resmi mal kategorimiz var: 1. "Alt" ihtiyaç malları; bunlar temel gıda maddeleri, kömür, gaz, enerji, ulaşım ve konuttur. 2. "Yüksek" ihtiyaç malları; bunlar, insanın yaşaması için "şart" olmayan her şeydir. Çamaşır makinesinden, radyoya, televizyona, bisiklete ve Trabant otomobillerinin lastiğine kadar. 3. "Lüks" ve "Exquisit" ["seçkin"] kategorisinden mallar. Bunlar arasında Fransız peynir ve konyaklarının havyar, şampanya ve Amerikan viskisi ile aynı raflarda durduğu "Deli" mağazalarının gıda ve keyif maddeleri sayılabilir.

2. Kategorinin fiyatları 1979 sonbaharında aniden zamlandı, fiyatların bir kısmı iki katından fazlasına yükseldi. Bu arada eski ürünleri yeni ambalaj ve görünüşlerde piyasaya sunarak bu zamları gizleme yöntemine de başvuruldu. Aynı anda da eski fiyatlarla satılan malların stokları aniden dükkânlardan kayboldu. Dönem dönem -geçiş evresinde- birçok mal kategorisinde mal arzı sıfıra eşitti. Yoğun protestolar ve hatta grevler oldu. Zamların geri alınması zorunlu hale geldi, ama tamamen geri alınmadılar. Zamların yaklaşık yüzde 20-30'u aynen kaldı. Halk bir miktar söylendiyse de bunları kabullendi.

3. Kategorideki mallarda çeşitler gittikçe artırıldı; özelikle de otomobil, televizyon, kozmetik, çamaşır tozları ve FAC (Batı Almanya) te-

levizyon reklamlarının bütün ıvır zıvırından oluşan, Batı'dan ithal sanayi malları alanındaydı bu çeşitlenme.

Issız politbüro tepesinden bakıldığında bütün bunlar nasıl görünüyor? Erich Honecker bunu şöyle ifade ediyordu: "Mal arzının en büyük kısmını, sağlam bir devlet standardı kalitesine (tuhaf bir kavram! -R.H.'nın notu) uygun haldeki orta fiyat grubu oluşturacaktır... Topluma emeğiyle daha fazla veren ve böylelikle daha yüksek bir gelir elde edenler, bunun karşılığında bir şeyler satın alabilmelidir." Tüm tek kişilik hanelerin 600 marktan düşük geliri olan dörtte biri için, yani genç sanayi işçisinden hastane hemşiresi ya da posta dağıtıcısı olarak ağır işçilik yapmak zorunda olan tek başına yaşayan yaşlı kadın için; bu büyük ihmal edilmiş yaşamlar grubu için satın almak yok anlaşılan. Onlar alt fiyat grubundan mal çeşitleriyle yetinmek durumundadır.

Ama daha da hayret verici olan şey, politbüronun Üç-Kategori-Fiyat-Politikasına bulduğu gerekçedir: "Yeni yüksek değerdeki sanayi mallarının fiyatı genelde maliyetleri karşılamalı ve aynı zamanda *kamu ekonomisi bütçesi için gerekli bir normal geliri de içermelidir.* Bu fiyatları da geniş ölçüde desteklemek, bu tür mallardaki fiyat desteklerimizin ekonomik bakımdan artık savunulamaz bir kapsama ulaşması demek olurdu." Oysa bütün bu mallarda bir fiyat desteğinden söz edildiği hiç olmamıştı. Çünkü bunlar öteden beri fabrika teslim fiyatının çok üzerindeki fiyatlarla satılıyordu, bu sayede de alt kategorideki fiyatların sübvansiyonu için gereken muazzam tutarlar sağlanmış oluyordu. Bu olguyu politbüro raporunda utanmadan, benim altını çizdiğim cümle arasında gizlemeye çalışıyorlar. Dolaylı vergi adı da verilen bu fiyat fazlası, pek çok durumda eder maliyetlerinin hayli üzerinde oluyor ve işte "Kamu ekonomisi bütçesi için gerekli ...gelir" budur.

Görülüyor ki, yüzyılımızın dokuzuncu onyılına girdikten sonra bile bu ekonomik politikanın temelindeki yanlışı anlamaktan hayli uzaklar. Bu fiyat makası kapatılmak yerine daha da açılmaya devam ediyor, toplumsal ürünün [="Gayrı Safi Milli Hasıla"] yeniden dağıtımı saçmalığı gittikçe uç noktasına vardırılıyor, düşük fiyat sisteminin neden olduğu mal, hizmet ve işgücü israfı daha da kuvvetlendiriliyor; eskiden her fırsatta sosyalizmin ekonomik üstünlüğünün işareti, uzaktan bile görülebilir kazanımlarından biri olarak övülegelen fiyat istikrarı ve güvenliğini yüzleri bile kızarmadan yeni üç kategorili sistemin en alt fiyat kategorisi ile sınırlı hale getiriyorlar. Sosyal yapıda da alt ile üst, dar ve çokgelirliler arasındaki makas gittikçe açıldı. Ama özellikle de bu alanda değer yasası tüm acımasızlığıyla bizim politbürokratların devletinin aleyhine çalı-

şıyor. Bunun başlıca iki etkisi var: 1. Çalışma şevkinin ve disiplininin kırılması. 2. İkinci bir iç ekonomik döngünün oluşumu. İki etki de birbirine sıkıca bağlıdır.

Mal arzındaki çeşitliliğin artmasıyla, tek başına yaşayıp 600 marktan daha azıyla geçinmek zorunda olanların ya da 1.600 marktan daha az kazanan aile babalarının -politbüronun raporu uyarınca bunlar ne de olsa hanelerin yüzde 65'idir, yani kadının para kazandığı haneler de bunlara dahildir- neler hissettiğini anlamak kolay. Böylesi gelirlerle yetinip, ek gelir sağlamak için akla gelebilecek her şeyi yapmayacaklarını düşünmek pek mümkün değildir. İşin başında "Akşam tugayları" vardı, devlet bütün saflığıyla bunları yürekleridiriyordu bile. Aradan geçen zaman içinde bu hareket, devletçe denetlenemez, vergilendirilemez bir kitlesel kazanç etkinliği halini aldı. Genel ekonomi içerisindeki bu bağımsız ekonomik sistem hiç de -başlangıçta olduğu gibi- paydos saatinden sonra yapılan zanaat işçiliği ve hizmetlerle, yani 15 marktan başlayan saat ücretleriyle (mümkünse "Batı parası"yla) yüksek gelirlilerin evlerinde, çatılarında, bahçelerinde onarımlar yapılıp yeşiller ortasına çarçabuk bir daça [yazlık ev] kurulmasıyla sınırlı değil.

Ekonominin bu sektöründe çoktan beridir sadece işgücü satılmıyor. Hayret verici ölçüde iyi işleyen bir karaborsa oluştu ve burada, başka yerlerde bulunmayan hemen hemen her şey var. Bu işler şu prensibe göre işliyor: Bir el diğerini yıkar [Alman atasözü]. Bütün bu malların nereden geldiğini, aslında kimin için düşünülmüş olduklarını kimse bilmiyor, bilmek de istemiyor. Kesin olan bir şey varsa o da şu: Tüm sosyal tabakalardan ve yaş gruplarından artan sayıda insan gelirinin büyük kısmını bu şekilde kazanıyor ve bu sayede de Exquisit ve Deli mağazalarının mallarını da görebiliyor. O mallar ki, politbüronun raporunda, "Topluma emeğiyle daha fazla veren ve böylelikle daha yüksek bir gelir elde edenler, bunun karşılığında bir şeyler satın alabilmelidir," sözleriyle anılan kişiler için düşünülmüştür. O zaman da 5 mark dolayında saat ücretlerinin ödendiği, işletme içindeki "normal" çalışmaya duyulan ilginin gittikçe azaldığına şaşmak mümkün mü? İnsanın kendisini bu düşük ücretli işlerde harcaması olacak şey midir? İnsan paydos sonrasındaki asıl işi için zinde kalmalıdır bir kere!

Görüyorsunuz: Değer yasası acımasızca, hani şu güzel deyişle, "nesnel ve bilincimizden bağımsız bir şekilde" işliyor, ya da en azından politbürodaki ekonomi planlamacılarımızın bilincinden gayet bağımsız bir şekilde işliyor. Yalnız sorumuz şu: Aslında burada kim kimi dolandırıyor? En azından bu şekilde 15 mark ve daha fazla bir saatlik ücret edinen

kişiler, ikinci ekonomik dönginün görece serbest piyasasında sadece işgüçlerinin gerçek değerini hayata geçiriyorlar. Karl Marx'ın öğretileri uyarınca bunu dolandırıcılık olarak nitelemek pek mümkün değil. Aslında reelsosyalizmin kamu ekonomisi bir bütün halinde dolandırılmakta. Ama dolandıranlar zanaatçılar ve iş sahipleri değil, halktan duydukları korku yüzünden dalkavuklar, şair ve düşünürler, profesör ve başkanlar ve daha ne bileyim bir sürü şaibeli kişilerden oluşarî ayrı bir sınıf yetiştirmiş olan, onlara bu baş sallama karşılığında (bunu çalışmak olarak nitelemek gelmiyor içimden) ödül olarak, üstelik büyük kısmı da dünyanın altın diyarı Batı'dan hayli pahalı dövizlerle getirtilen ekstra ketegorisinden pahalı mallar temin etme zorunluluğunu duyan egemen bürokratlar kliğidir.

Bütün bunlara aslında pek çok şey eklenebilir ve eklenmelidir de; Intershop'lar, "Forum çekleri" komedisi (bunlar Merkez Bankası'nca Batı Alman Markı karşılığında çıkarılıyor ve Intershop'larda Batı Markı'yla aynı alım gücüne sahip), özel bir ayrıcalıklılar tabakası için çalışan özel mağazalar, Wandlitz gettosundaki yaşam, gizli organları tüm halkın vücuduna sızmış durumdaki "Devlet Güvenliği", mahkemeler ve DAC'nin ceza kurumlarındaki ceza icrası gibi. Peki, sevindirici olan, olumlu şeyler de var mıdır? Evet var: Burada, reelsosyalizmin gayrısosyalist gerçekliği altında ezilmiş olmasalardı çok daha olumlu rol oynayabilecek olan çok sayıdaki ayrıntıyı burada saymak istemiyorum.

Burada belirtmek istediğim şey sadece, insanın insanı sömürmesini aşma görevinin başarılacağı yolundaki tüm umutların üzerine dayandığı bir büyük ve belirleyici olgudur: Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması ve böylelikle bir sınıfın bir diğer sınıf üzerindeki egemenliğinin ortadan kaldırılması. Bu kitabın başka bir yerinde bu konudaki görüşlerimi daha ayrıntılı bir şekilde gerekçelendireceğim. Burada sadece, politbüroyu, parti ve devlet aygıtını, ayrıca bütün o çıkarcılar ve ayrıcalıklılar takımını yeni bir egemen sınıf olarak görmediğimi söylemekle yetinmek istiyorum. Onlar üretim araçlarının yeni özel malikleri olmaktan ziyade anonim bir mercinin emrindeki yöneticilerdir ve kendileri de bağımlıdır, egemenden çok egemen olunanlardır. Bizim prens ve derebeylerinin sırf büyük birader tarafından seçilip onun tarafından korundukları için yönetebildiklerini tamamen bir kenara bıraksak bile, gerçekten pek kıskanılacak bir rol değildir bu.

Kapitalizm, yaklaşmakta olan -hayır, çoktan yaşanmakta olan- büyük krizin üstesinden gelmekten acizdir, çünkü kriz onun krizidir, onun nihai krizidir, bunun insanlık batmaksızın çözümlenmesi ancak kapitalizm-

den ayrılmayı başarırsak mümkündür. Reelsosyalizm, eğer dünya egemenliğini elde edebilecek olsa, belki Harich usulü bir polis sistemi içerisinde dünyanın halihazırdaki barbarlık halini dondurabilme yeteneğinde olabilirdi. Ama bu krize bir çözüm değil, barbarlığa düşüş olurdu. Bize doğru yaklaşmakta olan felaketten bizi batağa saplanmaksızın çıkarabilecek tek yol, gerçek, özgür bir sosyalizmin yoludur. İnsanlığın henüz vakit varken bu yola gireceği yolunda mantıklı ve yerinde umut var mıdır? İnsanlığı gidişatının tam ortasında durup başka bir yöne sapmaya itebilecek şey ne olabilir? Bize mutlu, barışçı bir gelecek vaat eden sadece çaresizlik içindeki arzularımız, bir tür serap mıdır?

İnsanı hayvanlardan, en gelişmiş olanlarından bile ayıran şey, daha önce neredeyse tüm ayrıntılarıyla aklında, tasarımında yaratmadan, hiçbir eserini gerçekleştirmeyişi, hatta buna kalkışmayışıdır. Aklında, istediği şeyi gerçekten yapabileceğine, henüz varolmayan ve o ana kadar varolması üstelik imkânsız olan şeyi gerçekleştirebileceğine ikna olmak zorundadır. Bu yüzden doğruca uçuruma giden sapa yoldan çıkmamız için iki şey gereklidir. Birincisi, bizi tehdit eden tehlikenin büyüklüğünü nihayet kavramak zorundayız. Başımızı kuma gömmekten vazgeçmeliyiz. Bu kitabın şimdiye kadarki sayfalarında buna ilişkin bazı şeyler söylemeye çalıştım. Ama öte yandan, daha da önemlisi, içinde yaşamak istediğimiz, insanın insanı artık tehdit etmediği, tüm insanların birbirine yardımcı olan kardeş ve kızkardeşler olduğu o dünyayı kafamızda çizmeye çalışmalıyız. Bu tasarlanan dünya fantezi olacaktır, en azından hayallerimizden kaynaklandığı için. Ama yine de oldukça gerçek ve gerçekleştirilebilir, mucize ve sihirbazlıktan uzak, önce aklımızda, sonra ellerimizle kurabileceğimizden emin olabileceğimiz bir dünya olmalı; o hem yakın ve aynı zamanda da uzak dünya, tek kurtuluşumuzdur.

V.
ÜTOPYA VE UMUT

Dünyada hiçbir şey yaşam kadar sürekli daha çok ve daha tehlikeli bir şekilde tehdit edilmez. Tehditlerin en büyüğü de yaşamın oluşumuna yöneliktir. Bu her bireysel yaşam için, her çim sürgünü, her ağaç, her hayvan kadar, genel olarak yaşamın oluşumu için de geçerlidir. Yaşam içinde madde nitelikçe daha yüksek bir örgütlenme biçimine ulaşır. Bu yeni oluşmanın mümkün olmasını dünyamızın en büyük mucizelerinden biri olarak düşünmeliyiz. Bununla kast edilen de, bunu bizim sırrına eremeyeceğimiz bir mucize olarak kabullenmemiz değil, doğal bir şekilde ortaya çıkışı hakkındaki kavrayışımız ilerledikçe, bunun mucize yanının daha bir bilincine vardığımızdır.

Dahası, tekrar tekrar yeniden gündeme gelen, ölen yaşamı yeni yaşam içerisinde sürdürme görevinin çözümünde bile doğa, görünüşte israfa varan bir cömertlik içinde davranır. Nitekim, bir ağaçtan her yıl milyon-

larca tohum düşer. Bunların ne kadar azı yeşerir! Iyi bir yer bulmuş olanlar daha da azdır. Bunların da büyük çoğunluğu büyüyüp ağaç olamaz. Her yaşam için doğanın milyonlarca yeni çıkış denemesi yapması gerekir. Ve milyonlarca keresi başarısızlıkla sona erer.

Bugün, dünyamıza benzer şekilde -ya da belki bambaşka bir tarzda- ortaya yaşam çıkarmış gök cisimlerinin sayısının ne kadar olduğu hakkında hiç kimse kesin sayı söyleyemez. Üzerinde insanların ya da mantık yeteneğine sahip, bilim ve kültür geliştirebilecek başka türden canlıların yaşadığı gök cisimlerinin kaç tane olduğu da belirsizdir. Bütün bu sonsuz evrenin sadece ve sadece, bizim şimdiye kadar bu denli acınası ve tehdit altındaki insanlık alemimizi ortaya çıkarmak için varolduğuna inanamayacağım için diyorum ki, uzay boşluğunun sınırsız enginliklerinde pek çok mutlu ve mutsuz insanlıklar var olmalıdır. Gerçi bunlar sayıca iklim ve yaşam koşulları bakımından mümkün olduğundan çok daha az olsa gerek, ama yine de bizim düşünebildiğimiz sayılara oranla hayli çoktur. Ama korkarım ki, insan olma talihini ortaya çıkarabilmek, onu güven altına alabilmek için, belki de milyonlarca kez başlangıçlar yapılmak zorunda kalındı. Çoğu başarısızlığa uğradı, pek azı varoluşun bu yeni ve daha yüksek basamağına, insanlık basamağına ulaştı.

İnsan gerçi belki de bir milyon yıldan beri bu gezegende varolageldi. Ama bu zamanın büyük kısmında insandan ziyade hayvandı. Onun kültür tarihi, kültür ile barbarlık, sevgi ve cinayet, kardeşlik ve kölelik arasındaki tüyler ürpertici iniş çıkışları, ancak birkaç bin yıldır sürüyor.

Yaklaşık yüzyıldır insanlık, geçmiş hiçbir devirle uzaktan bile kıyas kabul etmeyen yeni bir çığıra girmiş bulunuyor. Şimdi geride kalmış olan yüz yıl içerisinde insaların yaşamı temelinden değişti. Bilimsel bilgi ve ondan kaynaklanan teknik ilerleme sayesinde bugün, dünyamızda pek çok milyar insanın yaşamını mutlu, sorunsuz ve zengin kılmak, bunun da ötesinde yüksek bir kültür düzeyine oturtmak için gereken tüm imkânlara ve en azından tüm gerekli bilgilere sahibiz. Fakat bizden sonraki kuşaklara -tabii insanlık bu arada yok olmayacaksa- bu "yeni çağ"ımız, bir delilik çağı olarak görünecektir. Yüksek kültür düzeyi, refah ve mutluluk içinde olmak yerine dünyanın dört milyar insanından bir milyarı açlıktan ölmenin eşiğinde, en azından derin, umutsuz bir sefalet içinde yaşıyor. Bir milyardan daha azı görece güvenlik içinde, yüz milyondan azı modern refah toplumunun, ne olduğu tartışılabilir talihi içerisinde yaşıyor. Bütün bunları, geçecek olan bir kaçınılmaz gelişme evresi olarak kabul edebilirdik. Ama gerçekte açlık çekenlerin sayısı artıyor. Refahın merkezlerinde de güvensizlik ve yoksulluk yaygınlaşıyor. En zen-

gin ülkelerin bile ekonomisi karışıklığa ve kargaşaya doğru gidiyor. Ama bütün bu yaklaşan felaket dönemleri, yıldan yıla büyüyen ve keskinleşen, -belki de her türlü yaşamın- atom savaşı içerisindeki toplu imha tehdidi karşısında sönük kalıyor. Bu kendi kendimizi imha edişe, akla gelebilecek her şeyi aşan bir mükemmellikte hazırlıklıyız. Bu iş için büyük atom ve hidrojen bombaları biçiminde elimizin altında bulundurduğumuz enerji miktarları muazzamdır. Bunlar artık gezegenimizin asli ekolojik ölçekleriyle ölçülebilir boyutlara ulaştılar.

Atmosferimizdeki tüm oksijen miktarının bitkilerin içerisindeki fotosentez işlemiyle oluşmuş olduğunu, bu sırada önceden varolan karbonyidoksidin hemen hemen tamamının karbonhidratlara ve daha üst düzeydeki organik bileşimlere dönüştürüldüğünü varsayarsak, o zaman bu oksijen miktarından yola çıkarak, petrol ve kömür olarak fosil biçiminde ve halihazırda yaşayan ya da ölü durumda yeryüzünde ya da yeraltında bulunan organik madde halinde bileşime girmiş karbon miktarını hesaplayabiliriz. Dünya atmosferinin yaşamın ortaya çıkışından önce kayda değer miktarda serbest oksijen içermediğine kesinlik kazanmış gözüyle bakabileceğimize göre -şimdiye kadar incelenmiş olan gezegenlerin hiçbirinde ihmal edilebilecek oranların ötesine geçen miktarda oksijene rastlanmadı- havadaki oksijenin ancak yaşam tarafından yaratılmış olduğu varsayımı büyük ölçüde kanıtlanmış sayılabilir.

Dünya atmosferinin toplam kütlesi $5{,}15 \times 10^{15}$ ton tutarındadır. Bunun beşte birinden biraz fazlası, yani $1{,}19 \times 10^{15}$ tonu oksijendir. Bu oksijen miktarına eşdeğer bileşim halindeki karbon miktarı $0{,}447 \times 10^{15}$ tondur. Modern H-bombalarının [hidrojen bombalarının] enerjisi çoğunlukla megaton TNT olarak belirtilir, bu da patlama sırasında açığa çıkan enerjinin buna karşılık düşen miktardaki trinitrotoluol'un (TNT) patlamasındakiyle aynı değerde olduğunu ifade eder. Hesap kolaylığı açısından şimdilik trinitrotoluol ile karbonu enerji bakımından eşdeğer sayarsak, dünyanın tüm karbon rezervinin yaklaşık beş milyon 100 megatonluk bombaya eşdeğer olduğu sonucu çıkar; bu, TNT'nin patlaması sırasında açığa çıkan enerjinin, içerdiği karbonunkinden çok daha az olması nedeniyle aslında on ile çarpmamız gereken bir sayıdır. Bu da, dünyanın organik kaynaklı fosil ve taze [yeni ölmüş ve halen canlı] enerji hammaddeleri rezervlerinin tümü için yaklaşık 50 milyon büyük H-bombası eşdeğeri demektir. Bir tahmine göre halihazırda bu türden ya da başka çaptaki eşdeğer enerjili bombalardan yaklaşık 50.000 tane bulunuyor. Dolayısıyla bizim imhamız amacıyla toplanmış enerji miktarı şimdiden karbon temeline dayalı her tür enerji maddesinin yaklaşık binde

biri düzeyindedir. Bunların çok çok küçük bir kısmı işletim dahilinde, dolayısıyla da pratikte kullanılabilir olduğuna göre de, biriktirilmiş H-bombaları enerjisinin diğer türden enerji hammadde stoklarımızın hepsinin toplamıyla kıyaslanabilir boyutlarda olduğunu varsayabiliriz. Ama, enerji kıyaslama temeli olarak oksijeni değil de atmosferdeki karbondiyoksidi aldığımız zaman, sayılarımız bundan çok daha ürkütücü oluyor. Gerçekte dünyadaki her türlü bitkisel büyüme, havada karbon kaynağı olarak yeterli karbondiyoksidin bulunmasına dayalıdır. Karbondiyoksid de asıl olarak hayvanlar tarafından üretilir; onların organizmaları içerisinde bitkilerdeki sürecin tam tersi gerçekleşir, yani karbon bileşimleri oksijen tüketilerek ve karbondiyoksidin açığa çıkmasıyla yakılır. Bu döngü halihazırda, atmosferdeki tüm oksijen miktarının tam dolaşımı için yaklaşık 75 bin yıl, karbondiyoksid için ise sadece 100 yıldan kısa bir süre gereklidir. Yaşam için vazgeçilmez nitelikteki bu atmosferdeki karbondiyoksidin toplam kütlesi sadece $2{,}34 \times 10^{12}$ tondur, bu da önceki hesaba göre (on ile çarpılmış halde) 234.100 tane 100 megatonluk bombaya eşdeğerdir. Dolayısıyla da halihazırdaki tahmin edilen nükleer patlayıcı madde stoklarının enerjisi, halen atmosferdeki karbondiyoksid miktarının enerji eşdeğerinin beşte birinden fazladır.

Bu hesaplar gösteriyor ki, kendi kendimizi imha için elimizin altında bulunan enerji miktarları kozmik boyutlara ulaşmıştır. Üstelik, bu bombaların patlamasıyla gezegenimizin ekolojik sistemine müdahalemizin sadece enerji bakımından olmayacağını, bunun ötesinde atmosfere, ilk patlama anında hayatta kalan insanların da ancak günlerce, haftalarca can çekişebilmesine izin veren yoğunlukta radyoaktif zehir yayılacağını düşünürsek; -o zaman daha hangimiz şu korkunç sözün doğruluğundan kuşku duyabilir: Bütün teknikler içerisinde sadece birini mutlak mükemmelliğe ulaştırdık, o da ölümümüzün tekniğidir.

Böylece kaçınılmaz olarak, büyük soruya, kaderimizin ne olacağına geliyoruz: Biz de, insanlık basamağına tırmanma doğrultusundaki sürekli yenilenen denemeler içindeki milyonlarca başarısızlıktan biri mi olacağız? Mutlu bir dünyanın ve mutlu bir insanlığın ancak hayalini mi görebileceğiz; son saatlerimiz gelip çevremizdeki her şey bizim elimizle ve bizimle birlikte batana dek?

Henüz yaşadığımız için, olayların gidişatını değiştirmeye gücümüz olduğu için, insanlığın büyük kültürü adına, bizi birbirimize bağlayan sevgi adına, çocuklarımız adına, saf insan İsa'nın 2 bin yıl önce bizim için gittiği ölüm adına, umudumuzu kesemeyiz. Dünyayı yukarıya doğru ha-

reket ettirebilecek tek şey, umut ilkesidir. İnsan varoluşunun bu ilk ilkesinden asla ödün veremeyiz.

Bundan emin edebiliyor olmamız, sadece özlem ve dileklerimizi ifade edebiliyor olmamız, umut kavramının özündedir. Umut etekle, aynı nedenle biliriz ki, umutlarımızın yerine gelmeyebileceği sadece mümkün değil, hatta gayet muhtemeldir. Ama umut etmeyi bırakırsak, olayları baştan akışına, kötü akışına terk etmiş oluruz ve iyi ve daha iyi uğruna mücadelede teslim olmuş oluruz. Meydanı, ister kasıtlı, ister körlüklerinden, felaket yaratacaklarını bildiğimiz güçlere terk etmiş oluruz.

Fakat umut sadece düz ve kolaycı, felaketin sadece başkalarının değil kendi başımıza da gelebileceğini bir türlü aklına sığdıramayan bir iyimserlik değildir. Bu iyimserlik umut etmez ki, aksine gayet bencil bir özgüvenin ve abartılı bir kendini önemseyişin ifadesidir, sanki kader asla seçkin olanların kapısını çalamazmış gibi. Umudun bir öze ihtiyacı vardır. Umudun fikirleri somuttur ve biçimleri bakımından zengindir. Umut, henüz varolmayan bir şeyin mümkün olduğuna olan sağlam bir güven sayesinde yaşar.

Bu yüzden tüm büyük ve küçük umutların özü daima bir ütopyadır. Ütopyanın harfiyen çevirisi, olmayan yer, hiçbir yer, hiçbir yerde biçimindedir ve ütopya da, hiçbir yerde olmayan, henüz hiçbir yerde, ama yine de şimdiden varolan o harika ülkenin adıdır. Ütopyada, düşüncelerimizde, dünyamızın insandışılıklarının ortadan kaldırılmış olduğu bir dünya yaratırız. Dolayısıyla ütopya, içinde yaşadığımız dünya ile eleştirel bir tartışma biçimidir. Bu yüzden ütopyada sadece, düşünerek, kurgulayarak hayalimizde yarattığımız yeni, önceden varolmayan şey değil, onda artık bulunmayan şey de önemlidir. Ütopyada dünyamız *aufgehoben*dir [Türkçesi: 1. Güvenlikte, emin ellerde; 2. Yerden kaldırılmış; 3. Askıya alınmış; 4. İptal edilmiş], hem de üçlü bir anlamda: Yürürlükten kaldırılmış ve aşılmış, saklanmış, ama kaybedilmemiş ve ayrıca: Yükseğe, daha yüksek bir mertebeye çıkarılmış. Ütopya ile halihazırdaki gerçeklik arasındaki bu çözülmez ilişkiler, gelecekte bulunan ütopyayı bugünümüzün bir ögesi haline getirir. Pallas Atena'nın Zeus'un kafatasından fırlamasının aksine, dolaysızca hayalgücünden kaynaklanmadığı için, bugünlerimizin yükünden ve yanılgılarından payını fazlasıyla alır ve istediğimizden çok daha yüksek oranda onun içinde ve onunla aşmak istediğimiz şeylerce belirlenmiştir. Ama bizi götürdüğü ve sadece kendisinin bizi götürebileceği gelecek, her türlü insan hayalinin gücünü aşacaktır. Ama geleceğin ne getireceğini kim bilebilir; iyilik mi, umutlarımız doğrultusunda bir şeyler mi, yoksa kötülük mü, barbarlığa doğru fan-

tastik bir çöküş mü, yoksa hatta kendi kendimizi imha edişimizin kıyameti mi?

Yüzyılımızın büyük ütopyasının adı sosyalizmdir-komünizmdir. Ya da dürüstlükle şöyle söyleyelim: Öyle idi. Çünkü özellikle sosyalizm, hele de komünizm konusunda halklar en ağır hayalkırıklıklarına uğradı. 1917'den sonra Sovyetler Birliği'nde gelişen şey, 1945'ten sonra Doğu Avrúpa ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde ve 1949'da Çin'de yeni siyasi sistem namına ortaya serilen ve kendine sosyalizm ve hatta komünizm demiş olan şey, eski Alman işçi hareketinin ve onun kurucuları Karl Marx ve Friedrich Engels'in komünist manifestosunun ütopyasını neredeyse her türlü inandırıcılıktan yoksun bıraktı. Ama her şeye rağmen, bütün acı hayal kırıklıklarına rağmen, sosyalizm kavramının üzerinde büyüleyici bir pırıltı kaldı. Bu da, sömürülenlerin ve haklarından yoksun bırakılanların yine de bir gün sömürenlerin iktidarını yenecekleri ve yeni, daha adil ve insanca bir toplumsal düzen kuracakları umududur.

Friedrich Engels'in kaleminden çıkan bir tartışma yazısı, "Sosyalizmin Ütopyadan Bilime Doğru Gelişimi"dir. Orada çağının sosyalist "ütopyacı"larını, Saint-Simon, Owen ve Young'ı, eleştirel bir şekilde ele alır. Bunlar, varolan toplum düzenindeki bir avuç imalat hatasını ortaya çıkarıp düzeltmenin, dosdoğru ve otomatik olarak sosyalizmi kurmuş olmak için yeterli olduğuna inanıyorlardı. Engels'in bu yazısı, ütopya kavramını komünistlerin parti yüksek okullarında itibarsızlaştırdı. Ütopya oralarda adeta siyasi bir küfür oldu. Ama bunun tamamıyla bir yanlış anlama olduğu kesindir ve buna karşı da Engels'i korumak gerek. Engels haklı olarak, insan toplumunun bir ya da az sayıdaki noktadan yola çıkarak, üstelik işin özü olmayan, daha ziyade toplumun genel yapısının sadece sonuç fenomenleri ve belirtileri durumundaki noktalardan yola çıkarak düzeltilebileceği yolundaki safiyane ve bu yüzden de siyasi bakımdan tehlikeli bile olan düşünceyi eleştiriyordu. Aynı zamanda da, bu genel yapıyı bilimsel olarak analiz etmek ve bu yolla da oluşumunu ve gelişimini yasaları olan bir süreç olarak kavramak gerektiğini gösterdi. Ancak burjuva-kapitalist toplumun, onun ortaya çıkışının ve ekonomik ve siyasi yasalarının bu bilimsel analizi temeli üzerinde, diyordu Engels, gelecekteki bir sosyalist toplum hakkında akılcı tasarımlar kurulabilir. Aslında Engels'in yazısına bugün şöyle denmesi gerekirdi: "Ütopik Sosyalizmden Bilimsel Temelli Sosyalist Ütopyaya."

Engels'in yazısı yüz yıldan eski. O zamanlar kimse, Marx ve Engels de buna dahil, sonraki yüz yıl içinde nelerin olacağını, insan yaşamının

temellerinin teknik ilerleme ve savaş barbarlığıyla ne denli tamamen ve alt üst olacak şekilde yeniden biçimlendirileceğini hayal bile edemezdi. Engels'in günlerinde, gezegenimiz Dünya'nın maddi olarak sonlu oluşunun bize koyduğu sınırlara dayanacağımızı hiç kimse düşünemezdi. Komünist manifestodaki komünist ütopyanın bugün artık, inandığımız ve umudumuzu bağlayabileceğimiz bir gelecek tablosu çizebilmemizde yeterli olmayışının nedeni bu gerçeklerdir. Büyük ütopyamız doğrultusunda, çağımızın büyük kurtarıcı ütopyasını, çağımızın acıları, saçmalıkları ve insanlıkdışı yanlarının içerisinde esaslı bir şekilde beslemeyi bilmeliyiz ki, bizi kurtarabilecek gücü ve ivmeyi bulabilsin.

O zamanlar, yüz yıl önce ve ondan sonra da epey zaman boyunca, sosyalizm, büyük, herkesi kurtaran devrim, ne kadar yakın görünüyordu! Rusya'daki büyük sosyalist Ekim Devrimi'nin zaferi ne beklentiler yarattı! Ve buna rağmen, insanların o sırada sosyalizm ve komünizm kavramına bağladığı somut tasarımları sorduğumuzda, somut ve pratik olarak elle tutulur fazla şey çıkmaz. Devrim tüm sorunları bir çırpıda çözecekti, en azından onların çözümünün önkoşullarını yaratacak ve çözüm adeta kendiliğinden gelecekti.

Aradan geçen zaman içinde öğrendik ki, Ekim Devrimi örneğine göre yapılmış devrim, Stalinizmin dehşet dönemine vardı; gerçi mutlaka ve kaçınılmaz olarak oraya varmak zorunda değildi, ama yine de vardı. Ayrıca, günümüzün büyük devriminin, muştulanan proletarya diktatörlüğüne değil de bir bürokratlar kliğinin diktatörlüğüne ve Rosa'nın deyişiyle, "saf burjuva anlamda bir diktatörlüğe" varmış olan Ekim Devrimi'ninkinden bambaşka yasalara göre ve tamamen bambaşka bir tarzda yürüyeceği açıktır.

O halde çağımızın büyük devrimi hangi şekilde gerçekleşecektir? Bu kitapta bu önemli sorular hakkında ayrıntılı sözler etmek istiyorum. Ama ondan önce, hayali bir yeni komünist ütopyanın ana hatlarını çizme denemesine girişmek istiyorum. Bu bakımdan okurlarımdan anlayış ve asıl olarak daha ötesini, böylesi bir eskizden zamanla giderek renkli, hayalgücümüzü sürekli yeniden uyaracak bir tablonun ortaya çıkmasına yardımcı olmaya hazır olmalarını ve bu tabloya yeni şeyler eklemelerini rica ediyorum. Geleceğe giden yolu bulabilmek için hedefimizi tanımalıyız, ne kadar uzaktaki bir belirsizlik içinde bulunursa bulunsun.

MİLYONLARCA TOHUM

Milyonlarca tohum düşer bir ağaçtan her yaz
Pek azı yeşerir
ve bu pek azından olmaz pek
yeni bir ağaca dönüşen
insan da olağanüstüye ancak ulaşır
milyonlarca kere baştan başlamakla
insan da tohum serper
Hep yeni baştan başlar
Hep bu başlangıçların her biri
küçük ve neredeyse umutsuzdur
Ve yine de büyük olan
bu minik tohumdan büyür
Adeta umutsuz olana başlamak demektir ki:
dünyayı değiştirmek
Asla unutmamalı
ne kadar çoğu yok olur
bir tanesi olabilsin diye
Biz, bu gezegendeki insanlar,
sayılmak istemez miyiz,
yok olmayanlardan?
O zaman öylesine seyredemeyiz
kundaklanışını, o yangının ki
içinde yıldızımızın rüyası kül
olabilir
Doğanın sonsuz zenginliği
batışa da izin verir
kolaydır yükselişten
kolaydır sandığımızdan
Kaçırabiliriz hedefi - insanlığın sürmesini
uzak başka yıldızlarda daha talihli soylar
belki başarmayı bilecek
Öyle cesur olacaklar
ve öyle zeki olacaklar
ve güçlü ki
bizim bugün olmamız gerektiği gibi.

15.8.1958

VI.
UMUTLARIMIZIN ÜLKESİNE YOLCULUK

Katja ile ben çoktandır sık sık bu yolculuğun hayalini kuruyorduk. Şimdi, kızımız Franziska yedi yaşına bastıktan sonra birdenbire, yaz tatilimizde yola çıkmaya karar verdik. Bir dolu ıvır zıvırı -her zamanki gibi gerektiğinden çok fazlasını- yeşil Wartburg'umuza yükledik ve bastık gaza. Franziska, yolculuğun nereye doğru olduğunu ve gideceğimiz yerin ne kadar uzakta olduğunu öğrenmek istedi. "Uzak, çok uzak," dedik ve bizim de yolculuğun nereye olduğunu bilmediğimizi ekledik. Rüyalar ülkesine, diye özetledi Katja. Ve Franzi, "Kim gördü bu rüyaları?" diye sordu hemen. Sen de gördün, karşılığını verdim. Biraz da Franzi'ye daha iyi bir açıklama yapamadığım için utanıyorum.

Tuhaflık daha Çekoslovakya sınırında başladı. Üniformalı bir adam arabamızın yanına gelip "Sizi bekliyorduk, hiçbir kontrol olmadan yola devam edebilirsiniz, hem de hemen," dedi. Nedenini sorduk. Cevap:

"Çünkü bugünden itibaren sınır açık olacak. Siz de ilk gelenlersiniz. Öte taraftaki polis karakolu geleceğinizi telefonla bildirdi." Bratislava'yı geçip Avusturya sınırına ulaştığımızda artık hiç gümrükçü ve sınır bekçisi göremedik. Pek çok otomobil, at arabası, bisikletli, motorsiklet ve yaya vardı, sınırı her iki yönden gelip kontrol edilmeden, engellenmeden geçen. Çabucak Viyana'ya ulaştık. Daha önceden birçok defa Viyana'da bulunmuştum ve bizimkilere kenti göstermek istiyordum. Ama oranın trafik keşmekeşinde yol almak, hele kenti yeterince bilmiyorsanız, korkunçtu. Bu yüzden karar verdik, Viyana'yı görmeyi sonraya dönüşe sakladık. Salzburg üzerinden Glockner'e devam ettik, Glockner karayolundan da Yugoslavya sınırındaki Klagenfurt'a. Bu sınırda da bizi kimse durdurmadı. Kimlik filan soran olmadı. Bunun yerine pek çok insan sınır üzerinde gidip geliyordu.

Sınırın birkaç kilometre içerisinde, Ljubljana yolu üzerindeki bir benzin istasyonunda durduk. Yeşil Wartburg'umuz susamıştı. "Yolunuz nereye?" diye sordu benzinci. "Varolmayan ülkeye," dedim, ama bu sözler beni de hayrete düşürdü. Sevimli benzincimiz afacan bir şekilde gülümsedi ve yanıtladı: "Bu konuda ciddiyseniz, fazla yolunuz kalmadı. Fazla benzin almanıza da gerek yok. Sadece yukarıya doğru giden şu dar yolu çıkın. Arabanız yokuşu tırmanabilecektir herhalde. Yukarıda da geçide varmış olursunuz. Aradığınız ülkeyi ayaklarınızın altında göreceksiniz."

Böylece, 1 Temmuz 1980 günü sabah sekizde Ütopya ülkesine vardık. Geçide çıkan dar yolda neredeyse iki saat yol aldık. Daha geçide varmadan ağaç yetişme sınırını aştık. Dolayısıyla 2 bin metreden daha yükseğe ulaşmış olmalıyız. Burada bu denli yüksek dağlar bulunduğunu hiç duymamıştım. Geçit karla kaplı zirvelerin arasından geçiyordu. Bunlar herhalde 3 bin metrenin çok üstüne çıkıyor olmalıydı. Geçit, iki sırt arasında kalan bir düzlükten oluşuyordu, ortasında da, küçük bir buzulun sularıyla beslenen minik bir göl yer alıyordu. Yerden yükselen kayalardan oyularak bir masa ve etrafına da oturmak için taştan sıralar yapılmıştı. Hava serindi, ama güneşin altında kendimizi sıcacık ve iyi hissediyorduk. Hatta Wartburg'umuz için, kayaların içine oyulmuş bir girintiden oluşan bir tür garaj bile bulduk. Arabayı oraya bıraktık. Çünkü daha ilk anda, onu orada bırakmak zorunda olduğumuzu görmüştük. Yol burada sona eriyor ve sadece dar, neredeyse görünmeyen ve üzerinde bir arabanın ilerleyemeyeceği bir patika halinde devam ediyordu.

Oradan baktığımızda Ütopya'ya ilişkin ancak geniş, ufka kadar uzanan, ağaçlık yamaçlar görebiliyorduk. İnsanlardan ya da onların herhangi bir izinden eser yoktu.

Onları ilk gören Franziska oldu. "Bakın, altı tane küçük at geliyor", diye seslendi. "Yanlarında insanlar da var! Baksanıza, aşağıdalar, tamamen gri, küçük atlar, bir de çocuk var." Nihayet gördük onları. Bir kadın, bir erkek ve bir çocuk. Yaklaştıkları zaman gördük ki, gri atlar aslında altı tane eşekti ve çocuk da Franziska ile yaşıt bir oğlandı. Eşeklerin üstünde yumuşak sémerler bulunduğu halde üçü de yaya geliyordu. Geçide ağır ve usulca tırmanıyorlardı. Üçü de yumuşak kumaştan renkli pantolonlar ve renkli gömlekler giymişti. Kadının pantolonu açık maviydi, gömleği de beyaza yakın renkteydi ve düğme iliklerinden birine kocaman bir mavi çiçek iliştirmişti. Adamın üstündeki pantolon açık kahverengi, çocuğunki siyahtı. Yaklaştıkları zaman gördük ki, pantolonların tümü bilmediğimiz bir kumaştandı. Yumuşak güderi gibi görünüyordu, ama dokununca bambaşka bir his veriyordu, hafif ve gözenekliydi, üstelik sonradan gördüğümüz gibi, o denli sağlamdı ki, ne kadar uğraşsanız yırtılmıyor, zarar görmüyordu.

Adam parlak kırmızı bir gömlek giymişti. Oğlanınki ise sarıydı, boynunda da yeşil bir eşarp vardı. Her üçü de başlarına yumuşak, hafif hasır şapkalar geçirmişti ve üçü de birbirine hiç mi hiç benzemiyordu.

Yukarıya vardıklarında hemen bize doğru geldiler ve bizi dostça selamladılar, eski dostlarmışız gibi kucakladılar. İlk sözleri kadın söyledi: "Geldiğinize sevindik. Sizi çok bekledik. Çok yıl oldu. İnşallah çok geç kalmamışsınızdır." Kısa bir tereddüdün ardından da, "Bizim için değil," diye ekledi. "Sizin için!" Sonra da adlarımızı bildiğini, yaşamlarımız, sevinç ve dertlerimiz hakkında da epey bilgisi olduğunu belirtti. Ama o, -adı Anna idi,- ve Bertram, yani adam, bunlar hakkında kimseyle konuşmamakta kararlıydılar ve bizimle de ancak kendimiz istediğimiz takdirde konuşurlardı. Çocuğun adı ise Felix idi, yani [Latince'de] Talihli, tıpkı Hamburg'daki [Batı Almanya'da] kızım Sybille'nin oğlu gibi. Franzi ile hemen ahbap oldular.

Bizim yiyeceklerden onlar da yediler, ama onların hoşuna gidip gitmediğini bilmiyorduk, yani henüz bilmiyorduk. "Getirdiğiniz bütün o ıvır zıvırı burada bırakabilirsiniz. Ütopya'da onlardan hiçbirine ihtiyacınız olmayacak. Geldiğiniz dünyayı tamamen geride bırakmanız gerek, yoksa asla onunla başa çıkamazsınız", dediler. Büyük bir çuvaldan bize giysi de çıkardılar. "Düşündük ki, şimdilik bizim gibi pantolon ve bluzlar giyersiniz. Daha sonra da hoşunuza gideni giyebilirsiniz." Bütün geçmişimizi üstümüzden sıyırmalıydık. Bizim için tam bir keyifti ve çırılçıplak kaldığımız zaman da üşümedik. "Ve şimdi de gölde yıkanmalısınız. Hadi gelin, hep birlikte giriyoruz." Tuhaf şeydi doğrusu. Göldeki su

hiç de soğuk değildi, sadece serinleticiydi. Bir şeyin üstümüzden döküldüğünü hissettik, daha önce biz farkında olmadan bizi kirletmiş olan bir şeyin.

Ondan sonra da altı eşeğe bindik. Hayvancıklar ağır ve temkinli adımlarla daracık dağ patikasından aşağıya iniyordu. İlerledikçe hava da ısınıyordu. Yüksek, yaşlı ve yapraklı ağaçlarla dolu harika bir ormana vardık ve öğleye doğru da küçük bir hana ulaştık. Bize servis yapacak kimse yoktu. "Her şeyi kendimiz yaparız", diye açıklama yaptı Anna. İkisi bir çırpıda sihirli değnek değmişcesine harika bir yemek yapıverdi. Hepsi de daha önce hiç yemediğimiz ve alışık olduğumuz yemeklerden hiçbirine benzemeyen enfes şeylerdi. Yanında da hafif, kadifemsi yumuşaklıktaki bir şarap içip çakırkeyf olduk. "Verdiği keyif hoşunuza gitti değil mi?" diye sordu Bertram. Biz onaylayınca da gülümseyip, "Keyif maddesi sizin içkilerinizdeki gibi alkol değil", diye açıkladı. "Bu şarapta etanolün zerresi yok. Alkolü yok ettik, ama keyiften vaz geçmedik. Alkol zararlıdır, hem de sadece karaciğer için değil. İnsanda iptila yaratıyor ve insanları köleleştiriyor. İnsanlar da zaten onu çoğunlukla sadece mutsuzluklarını ve haksızlıkları unutmak için, sıkılganlıklarından kurtulmak için içtiler. Hayatın tadını çıkarmak için içtikleri ise pek enderdir." Bize açıkladığına göre bu şarap ve daha birçok keyif maddesi daha, Ütopya'daki büyük bilimsel enstitülerin araştırmalarının ürünleriymiş. "Pek çok eski uyuşturucudan tamamen kurtardık kendimizi ve bu arada da öğrendik ki, keyif olarak adlandırılan o tarifsiz hafiflik ve ferahlık duygusunu içimizde uyandıran harika ve aynı zamanda tamamen zararsız ilaçlar var." Bertram ile ben keyfin mutluluk hisleri üzerine felsefe yaptık. Şimdi hatırladığım sadece, bilgece kehanet sözlerini yalnızca ellerindeki kâseden yükselen buğuların verdiği keyif içindeyken bulabilen, Delfi'deki Kehanet Tapınağı'nın rahibesinden söz ettiğimiz ve bir de genel olarak, vaktinde Eflatun'un da kuru mantıkçılıktan çok çok üstün gördüğü, dumanlanmış zihnin yaratıcı gücüdür. Biz bilgilerimizi didiklerken Anna ile Katja büyük ve yumuşak bir sedire uzanmış keyif çatıyorlardı. Hafif sesle konuştuklarını ve arada sırada güldüklerini duyuyorduk. Bir ara kendimi, "İşte şimdi benim hakkımda laflıyorlar ya da en azından biz erkekler hakkında," diye düşünürken yakaladım ve hemen utanıp bu aptalca düşünceyi zihnimden kovdum. O sırada da Katja bize dönüp dedi ki: "Şaşıracaksın canım, gerçekten de senin hakkında konuştuk. Ama kendim, ikimiz ve iki yeni dostumuz hakkında da konuştuk." Sadece benim hakkımda konuşmadıklarını duymak beni rahatlattı. Anna sanki düşüncelerimi okuyabiliyormuşcasına, "Ama bu seni rahatlatmasın," dedi. "Çünkü

ikimiz de senin önümüzdeki günlerde Ütopya'da yaşayacaklarının hepsine dayanıp dayanamayacağından korkuyoruz."

Bu sözler beni hayli düşündürdü. Anna bunları söylerken gözlerimin içlerine bakmıştı. Gözleri sevgi doluydu, ama yine de sanki berrak bir cammışım gibi beni delip geçiyorlardı. Katja da arasıra bana öyle bakabiliyordu. Öyle zamanlarda onu ne kadar çok sevdiğimi daha da güçlü bir şekilde hissediyorum.

Daldığım düşüncelerden uyandığım zaman eşeklerimiz yeniden eğerlenmiş ve koşumlanmıştı bile. Tüm bulaşıklar yıkanmış, barınağın tamamı yeniden, insanın oraya geldiğinde bulmak isteyeceği haldeydi -bizde de hani sırası geldiğinde hep söylendiği, ama nadiren yapıldığı gibi-. Yeniden yola koyulduk. İki kadının benim için ne türden kaygılar duyuyor olabileceği aklımı kurcalayıp durdu. Franzi ile Felix eşekleriyle neredeyse gözden kaybolacak kadar önden gittikleri için Katja ile Bertram ileriye çıkmıştı. Anna ile yanyana gidiyorduk. Ona niçin sadece benim için kaygılandığını, neden Katja için de kaygı duymadığını sordum. İkimiz de eski dünyadan gelmiyor muyduk? "Çok basit," diye cevapladı ve sevecenlikle başımı okşadı. "Çünkü Katja bir kadın. Sizin erkek egemenliğiniz de nihayet Ütopya'da tamamen tarihe karışıyor." Bunun bana hiç mi hiç mutsuzluk vermeyeceği karşılığını verdim. "Ben öteden beri kadının kurtuluşundan yanaydım ve erkek egemenliğine karşı çıktım." Anna gülümsemekle yetindi: "Sen zihninde kurtulmuş birisin. Ama gerçek özgürlüğe, senin erkek olarak, bizim kadın olarak özgürlüğümüze tahammül edebilecek misin?"

Akşamleyin, Anna, Bertram ve Felix'in yaşadığı küçük bir eve ulaştık. "Bu sadece yazlık evimiz. Birkaç ay, bazen de sadece sıcak havalarda bir ya da iki ay oturuyoruz. Sonbaharda Bertram enstitüsüne kapanıyor, ben de S.'deki büyük çocuklar köyünde öğretmenim. O zaman sadece sekiz ya da ondört günde bir görüşüyoruz. Bir ben onu ziyaret ediyorum, bir o beni." Yazlığın güzel ve büyük bir oturma odası ve iki küçük yatak odası vardı, ama ikisi de ikişer karyola ve birer çocuk yatağı alacak kadar genişti. Bir de banyo vardı, ama mutfak niyetine sadece küçük bir yemek pişirme köşesi, daha çok idareten bir şey vardı. Ya eşeklerimiz, onlar neredeydi? Çayırda. Ama eşeklerin geceyi geçirebileceği bir ahır yoktu. "Eşekler çoktan istasyona dönmek üzere yola çıktı. İstasyon uzak değil, buradan birkaç kilometre çeker. Onlara ihtiyacımız olursa da bir telefon yeter, yeniden elimizin altında olurlar." Bertram buna bir de, mesafelerin fazlalığını dert edinmem gerekmediğini ekledi. "Ütopya'da çok daha rahat nefes alabilirsin. Hasta ciğerlerinle bile. Eşeklere de her za-

man ihtiyacımız olmayacak." "Ama sırf eşekleriniz mi var? Otomobilleriniz, uçaklarınız, füzeleriniz yok mu?" "Var dostum. Her şeyimiz var. Ama sadece gerçekten gerekli oldukları yerlerde varlar. Bir otomobille yüksek Umut geçidinden buraya daha rahat mı gelirdik sanıyorsun? Eşek sırtından daha rahat mı olurdu yani? Ütopya'da pek az otoyolun bulunduğu bir yana, elimizde bulunan az sayıdaki otomobil, sizin Allah'tan çoktan maziye karışmış zamanınızdaki gibi bireysel olarak dolaşıp durmakta değil, acil durumlarda ve bilimsel girişimlerde kullanılan arazi otolarıdır."

"Ama hele bir giysilerimizi değiştirelim, yıkanıp yolun kirini üstümüzden atalım. Yatak odanıza giymeniz için rahat giysiler koyduk." Anna bu sözleri söyleyip banyoya gitti ve büyük, gümüş parlaklığındaki bir düğmeye bastı. Bir dakikadan kısa zamanda geniş, oval biçimli küvet mavimsi ışıltılar içindeki sıcak sularla doldu. İlk giren Katja oldu, onun ardından da ben banyo yaptım. Küvet her kişi için boşaltılıp yeniden dolduruluyordu. Bertram'a taze suyun nereden geldiğini sordum. Yaptığı açıklamaya göre çevredeki çok sayıdaki küçük evin -ben hiçbirini fark etmemiştim bile- su ihtiyacı yerin epey derinindeki büyük bir rezervuardan geliyordu ve başka hiçbir enerji harcanmadan toprağın ısısıyla 40 dereceye ısıtılıyordu. Kışın da bu suyla evler ısıtılabiliyordu. Yıkanırken sabun ya da başka temizlik maddeleri kullanılmıyordu. "Bu maddeler sadece görünür kirlerin yerine görünmeyen kirleri geçiriyor. Üstelik cilde zarar da veriyor. İnsan daima temiz suyla yıkanırsa cildi sağlıklı kalır. Bir yerinde hemen çıkmayan bir kir lekesi kaldıysa da, bu iş için de sünger ve fırçalar var. Ayrıca içinde yıkandığımız suyu yeniden kullanmak istiyoruz. Bu su bahçelerimize ve sebze tarhlarımıza akıyor. Halbuki sabun ve başka temizlik maddeleriyle kirlenmiş olsaydı, size bu akşam taze salata ikram edemezdik." Altın yürekli koca Bertram, Ütopya'da gördüğümüz ilk kazanımları bana bu sözlerle açıkladı.

Akşam elbiselerimiz aslında bedeni gevşekçe saran bir tür gecelikti. Büyük ve geniş yakalı, yarım kolluydular ve üstlerine de belden ince hafif bir deri kemer takılıyordu. Anna ile Bertram da aynı şekilde giyinmişti. Bu giysilerin rengi tamamen beyazdı. Hiçbir desen yoktu üzerlerinde, ama dokuları çok inceydi. Yakından baktığımda gördüm ki, -gerçi her birimizin giysisi beyazdı, ama- yine de kendine özgü bir şekilde değişen bir renk tonuna sahipti ve bu ton ancak insan hareket ettiğinde açık seçik belli oluyordu. Giysilerimizin pililerinin gölgeleri de ışığın durumuna göre değişiyordu ve bu değişim de her birimizin giysisinde farklı bir şekilde oluyordu. Katja'nın elbisesi kırmızımtırak, benimki gümüşi

mavi, Anna'nın ki ise soluk yeşil ışıldıyordu. Franzi ile Felix'in akşam yemeğinden önce güzelce yıkanıp bolca da fırçalanması gerekiyordu. Bu işi Bertram üstlendi. Bu arada da Anna ile Katja, asıl olarak muhteşem bir salatadan oluşan akşam yemeğini hazırlamakla meşgullerdi.

Çocuklar yemeklerini yiyip yorgunluktan yataklarında derin bir uykuya daldıktan sonra -ille de Felix'in yatağında birlikte yatmak istemişlerdi, sabaha kadar da birbirlerine sımsıkı sarılmış halde yattılar- daha uzun süre mum ışığında büyük sehpanın başında oturduk, uzandık ve Ütopya ülkesinin keyif verici şaraplarını içtik. Bu ilk günün izlenimleri bizi hayli yormuştu, ama henüz uykumuz gelmiş değildi. Şarabın verdiği harika sarhoşluk da bizi hafifletiyor ve sanki havada asılıymışız duygusu veriyordu. Katja başını Anna'nın kucağına yaslamıştı. Sonra müzik olup olmadığını sordu. Hiçbir yerde ne bir radyo, ne hoparlör, pikap, teyp, televizyon filan görmemiştim.

"Evet, güzel bir müzik dinleyelim," dedi Anna. Ve bize hangi müziği isteriz diye sordular. "Sizin pek çok isteğinizi yerine getirebiliriz," dedi Bertram. "Ancak her isteğinizi değil. Ama sizi biraz olsun tanıyoruz artık. Yerine getirilemeyecek istekleriniz zaten olmayacaktır." Bunun üzerine ben, isteğime kendim de şaşarak, arkadaşım Wolf Biermann'ı dinleyebilir miyiz, onun Hölderlin-Şarkısı'nı diye sordum. "Bu denli hüzünlü bir yakınma mı dinlemek istiyorsun?" diye sordu Anna. İtiraz ettim: "Wolf hiçbir zaman hüzünlü değildir. Üzüntülüyken bile. Açık gözlerle ağlar o, böylelikle başkalarının gözünü açmak ister. Yakınmaları da suçlamalardır ve en yumuşak sözlerinde bile direnç ve sabır vardır."

Bir dakikadan az bir süre sonra o küçük evde arkadaşım Wolf, Hölderlin-Şarkısı'nı söylüyordu bile: "Bu ülkede kendi evimizde yabancılar gibi yaşıyoruz..." Ne tuhaftı, çoktan kaybolmuş eski dünyadan gelen bu ses. "Yanıp sönmüş devrimin fırınları/ eski ateşlerin külü dudaklarımızda/ soğuk, gittikçe daha soğuk soğuklar çöküyor içimize/ üzerimize çökmüş bir kere/ böylesi barış/ böylesi barış/ böylesi barış." Bu Ütopya denen ülkede biz yabancılar şimdiden kendi evimizde gibi yaşıyorduk. Ve hep orada kalmak isterdik. O güzel ilk akşam içimizden gelen dilek buydu.

Anna Katja'ya, sonradan bir haftalığına ziyaret ettiğimiz çocuklar köyündeki işini anlatırken, ben de Bertram'dan Wolf Biermann'ı dinleme isteğimin nasıl bu denli çabuk yerine geldiğinin açıklamasını dinliyordum. Bütün bunlar, mikrodalga kanallarında telsiz olarak işleyen telefon aracılığıyla oluyordu. Bertram, müzik sunan belirli bir merkezi aramıştı ve sadece Wolf Biermann'ın adını vermesi yetmişti. Alfabenin her

harfi, Ütopya'dakilerin çoğunluğunca ezbere bilinen bir sayıya karşılık düşüyordu. Biermann'ın adına var yanıtı geldikten sonra da Bertram "Hölderlin-Şarkısı"nı seçmiş ve 10 saniye sonra da şarkı, duvara gizlenmiş hoparlörlerden odaya yayılmaya başlamıştı bile.

Bu şekilde sadece müzik değil, her tür bilgiyi de, görsel bilgi dahil olmak üzere, edinmek mümkündü. Bertram yassı bir duvar dolabının kapağını açtı. Donuk gri bir ekran yüzeyi çıktı ortaya. "Bu bizim televizyonumuz! Ama eski dünyanızın televizyonunu unutun. Şimdi, akşamın yedisinde, televizyonun saati çoktan geçmiş durumda. Sinema filmleri, tiyatro oyunları, polisiyeler ve sohbet proramlarını zaten bununla izleyemezsin." Akşam boyunca bizleri hayretten hayrete düşüren daha bir sürü şey öğrendik. Anna ile Bertram, bizde gittikçe daha büyük hayret uyandırmakta yarış ediyorlardı.

Ütopya'da bizim dünyamızdaki gibi sürekli yayın programına sahip bir televizyon sistemi yoktu. Ekran sadece, görsel bilgiler için bir aktarıcı cihazdı. Üstelik bizim en iyi cihazlarımızdan hayli daha yüksek bir netlik ve görüntü kalitesine sahipti. Bütün gün boyunca birbirinden çok farklı her tür bilgiyi ekrana çağırmak mümkün. Bilgiler büyük merkezi arşivlerde elektronik olarak depolanmış ve sürekli genişletilip eksikleri tamamlanıyor. Ekran, Ütopyalılar için en önemli öğrenme aracı. Öğrenmek de baş uğraşlarından biri. Ama öğrenmeyi ineklemek ve gittikçe daha çok bilgiyi biriktirmek olarak kavramıyorlar. Kendilerini, içinde yığınla bilginin toplanmış olduğu canlı ansiklopedilere dönüştürmeyi kesinlikle düşünmüyorlar. Her an, neredeyse her soruyu yanıtlayabilen harika bilgilendirme arşivlerine sahipler ve tam da bu yüzden bu bilgiyi orada, emrimize amade beklediği yerde bırakıyorlar ve bununla bireysel insanın beynine gereksiz yere yük çıkarmıyorlar. Öğrenmek Ütopya'da her şeyden önce, tanımak demektir. Dünya edebiyatının büyük eserlerini okumak, büyük filozofların, dinlerin kurucularının ve şairlerin düşünceleriyle tanışmak ve onlar üzerinde düşünmüş olmaktır. Ta başlangıcından bugüne kadarki insanlığın kültürüyle ilişki kurmaktır. İşte öğrenmek budur. Lao-Tse'nin binlerce yıl önce eski Çin'de söylediği şu sözü yürekten benimserler: "Bilge tahsilli, tahsilli de bilge olmaz."

"Ütopya'da film, sinema, tiyatro, Wolf Biermann gibi şarkıcıların şarkı söylediği büyük sahne olayları yok mu?" Tabii ki var. Ancak, sizin hayal bile edemeyeceğiniz kadar farklı, daha iyi ve daha güzel bir şekliyle. Yarın bir tiyatroya gideceğiz. Arkadaşlar bizi ve sizi davet ettiler."

Geceyarısı yattık. Katja hemen o kıskanılası derin uykusuna dalıver-

di. Ben ise daha uzun süre uyanık kaldım ve bizi bekleyen şeylerle, onlara ilişkin sormak istediğim sorular kafatasımın içinde dönüp duruyordu. Bizi nasıl bir tiyatro bekliyordu? Arabasız, uçaksız bir dünya, ama yine de teknik olarak bu kadar yüksek bir düzeyde. Ama uzaklara nasıl yolculuk yapılabilirdi ki, eşek sırtında mı? Ütopya, eski dünya denizinin ortasında sadece küçük bir ada mıydı? Yoksa tüm dünyanın gelecekteki hali miydi? Hangi gelecek? Atom savaşından sonra mı, onsuz mu, sadece o olmazsa mı mümkün? Erkek egemenliğinin sonu. Friedrich Engels'in söz etmiş olduğu yeni anaerkillik mi?

Bu dünyada büyük kentler neye benziyordu? Şimdiye dek sadece şiirsel bir manzara ortasındaki yaz ferahlığı yaşamını tanımıştık. Ütopya'da büyük sanayi nerede ve nasıl çalışıyordu? Gıda maddelerinin hasadı nerede yapılıyordu? Herhalde burada gördüğümüz küçük bahçelerde değildi bu. Salataların, havuçların, turpların ve maydanozun ekili olduğu bu bahçeler değildi. Enginarla domates, biber ve patlıcan da vardı bu bahçelerde, hatta patatesle bezelye de. Ama yılda sadece birkaç gün, belki birkaç hafta için yeterdi bunlar. Ütopya'nın bir yerlerinde büyük ölçekli tarım ve hayvancılık da yapılıyor olmalıydı.

Beni sabah ancak saat onda uyandırdılar. Herkes çoktan uyanmıştı; kahvaltıyı tek başıma yemek zorunda kaldım. İnsan akşam fazla düşünüp taşınırsa olacağı budur. Bu huyumu bilirim. Üstelik sabah uykusunun keyfine de bayılırım, buna rağmen de sabah 9'da, hatta 8'de yataktan kalktıysam hep sevinmişimdir. Ben çilek reçelli, sütlü Corn Flakes kaşıklayıp yanına çay içer ve üstüne bir de elma yerken üç yoldaşım etrafımdaydı. Ütopya'yı yaz ferahlığının balık gözü perspektifinden tanımak istemediğimize göre, nihayet aklıbaşında yolculuk planlarına başlamayı önerdiler. Ben de, ilkönce Ütopya'nın başkentini ziyaret etmeyi önerdim. "Evet, ama Ütopya'da başkent yok ki. Hatta eski dünyada sahip olduğunuz türden kentler bile yok. Evet, bu türden bazı kentlerin kalıntıları var. Dev beton binaların enkazları. İbret olsun diye. Oraya ayak basmaya ancak insanın tehlikenin sorumluluğunu kendi üstlenmesi şartıyla izin var. Ayrıca bunu hiç de tavsiye etmezler." İnanılacak gibi değildi! Artık kentler yoktu! İnsanların ve eşyaların, apartman ve mağazaların, sinemaların, tiyatroların, spor salonlarının, kiliselerin, sarayların ve sefalet barakalarının, ortaçağ ve yeniçağa ait binaların o rengârenk karmaşası -bütün bunlar bizim Ütopya'da artık yok muydu?

Bertram bizi yatıştırmaya çalışıyordu: "Sizin çağınızın çok, çok zaman önce sona erdiğini hatırlamalısınız. O çağın bütün o rengârenk haliyle de her şeyden önce acımasız ve barbarca olduğunu, bunları kendiniz ya-

şayarak gördünüz ya."

"Ama felaket kentlerden, kentlerin büyük binalarından ve kültür tesislerinden gelmiyordu ki!"

"Ama belki de kentlerin varoluş nedeni felaketti ve bu yüzden de kentler aynı zamanda belanın ve insandışılığın icracılarıydılar. O zamanlar milyonlarca insan birkaç kilometrekare içerisinde 20-30 katlı dev konut konservelerinde daracık bir alana istiflenmiş halde yaşıyordu ve aynı anda da birbirlerine her zamankinden daha yabancıydılar. Bu kutularda ne kadar yanaşık nizamda yaşıyor idiyseler, birbirlerinden o denli tecrit edilmişlerdi ve yalnızlıkları içinde o denli mutsuzdular. Birisi evinde öldüğü zaman, bunu komşular çoğu kere ancak ceset çürüyüp kokusu kapı aralığından yayılmaya başladığı zaman fark ediyordu. Bu kentlerdeki hava zehirliydi. Atmosferdeki bir ısı değişiminin yol açtığı smog denen şey [1950'lerde hava kirliliğinin doruğuna ulaşan Londra'da "Fog" (sis) ve "smoke" (duman) kelimelerinden türetilmiş olan bir deyim. Sanayi kentlerini saran dumanlı sis bulutunu tanımlıyor. ç.n.] ortaya çıktığı zaman, o zaman da insanlar tıpkı sinekler gibi ölüyordu. Bizdeyse hava temiz ve hiçbir ısı değişimi smog üretemez. İlkçağın ve ortaçağın kentleri, düşman ve soyguncular karşı korunmak amacıyla birbirine bitişmiş konut, yaşam ve iş ortaklıklarıydı. Bunlar kamu düzenlerini dışarıya karşı kalın kent surlarıyla koruyorlardı. Bu askeri neden, aslında eski çağlarda büyük kentlerin ortaya çıkışının asıl nedeniydi. Sizin alışılmış çağınızın modern kentlerinin ise bambaşka gelişme nedenleri vardı. Aynı nedenler onların mantar gibi üremesine, toplumun dev siyasi, ahlâki ve kültürel kanser urları haline gelmesine yol açtı; orada tüm korkunç ve gerçekten lanet edilesi kötü alışkanlıklar insanları başka insanların sırtlanları ve işkencecileri haline getirdi."

"Evet, bunlar doğru. Ama bizim büyük kentlerimizdeki makamlar da bu hastalıklara karşı bitmek bilmeyen bir mücadele yürütüyordu!" Uyuşturuculardan ölen çok sayıdaki genç insan, sarhoş kocalarından kaçıp "kadın evleri"ne sığınan kadınlar, kitlesel olarak ve arsızca ortaya çıkan fuhuş aklımıza geldi, ama dile getirmedik.

"Şimdi neleri düşündüğünüzü biliyoruz," dedi Anna. "Oysa bütün bunlar sadece belirtiler, sizin batmış olan toplumsal formasyonunuzun kökleri çok daha derinde yatan insanlıkdışı yanlarının dışsal biçimleridir."

"Sizin barbar büyük kentlerinizin ortaya çıkışının ana önkoşulları, bizim Ütopya'da artık ortadan kalkmıştır. Sizde böyle iki ana neden vardı. Birinci neden, sizin çağınızın henüz hayli gerikalmış sanayinizde büyük fabrikalarda çok sayıda sanayi işçisinin daracık bir alanda birlikte çalış-

mak zorunda oluşuydu. İleri gelişmiş sanayileriniz bile, örneğin otomobil endüstriniz, bizim modern tekniğimizin bakış açısından aslında zanaat atölyeleri sayılır. Sayısız işçi, üretim bantlarında ve üretim hatlarında çalışıyordu - ilkel, kendini sürekli yineleyen el hareketlerini yerine getirmek zorundaydılar. Sanayiniz saf anlamıyla üreten işçilerin yanı sıra her türlü vasıflara sahip dev teknisyen, tasarımcı ve mühendis taburları çalıştırıyordu. Bunlara da üretilen malların sürekli yeni -çoğu tamamen anlamsız- çeşitlerini tasarlamaları ve bu yeni tasarımları üretime geçirmeleri için ihtiyaç vardı. Nihayet bir de, en küçük ayrıntısına kadar, karmaşık üretim sürecini, işçilerin ve büro çalışanlarının ücret ve maaşlarını, mal teslimatçılarının ve vergi dairelerinin faturalarını ve müşterilerin ödemelerini ve bankaların hesaplarını en küçük ayrıntısına kadar kontrol ve hesap etmesi, ayrıca muhasebe kayıtlarına geçirmesi gereken, dev boyutlara ulaşmış bir ticari bürokrasiniz vardı. Bütün bu insanlar, aileleri, çocukları, onlar için gerekli okullar, tesisler, süper marketler, yüzme havuzları ve eğlence tesisleri, bütün bunlar da, olabildiğince büyük sanayi tesislerin yakınlarında bulunmalıydı. Bütün bunlar yok artık bizde. Sanayide pek az sayıda, ama son derece yüksek vasıflı uzman çalışıyor. Vasıfsız ya da genel olarak sizin çağınızdaki türden sanayi işçileri yok artık. Üretim tümüyle otomatikleştirildi. Ürünler onyıllar boyunca kaliteleriyle ve tasarımlarıyla aynı kalıyor. Ayrıca, hâlâ ortadan kaldırmadıysak, bu ürünler, sizin çağınızın eşdeğerlerinden kıyas kabul etmez ölçüde çok daha üstün kalitededir." Bertram sözlerine şöyle devam etti: "Bizim sanayimizde bütün o bürokrasi de kayboldu. Ütopya'da artık para ve dolayısıyla da ücret ve maaşlar, faturalar ve bankalar bulunmadığına göre, bürokrasinin eski görevlerinin bu kısmı tamamen gereksizleşti. Üretimin plana uygun ve aksamadan sürdürülmesi ara ürün ve yedek parça stoklarının sürekli kontrolünü ve gözetimini gerektirdiği yerlerde, bunlar hatasız ve insanların hiçbir katkısı olmadan bilgisayar yönetimindeki otomatik 'idareler' tarafından hallediliyor. Bunlar öyle düzenlenmiştir ki, en önemli üretim verileri, işletmelerin bilimsel önderlerince her an edinilebilir. Sizde binlerce sekreter bayanın sinir törpüleyici çalışması türünden insangücüne de burada artık ihtiyaç duyulmuyor. Bundan çıkan sonuç, milyonlarca insanın betondan konut depolarında ve sırf uyumaya yarayan barbar kentlerde balık istifi olmasının birinci ana nedeni geçersizleşmiştir. Ama ikinci ana neden de geçersizleşti. Bize az önce başkentimizi sordunuz, bizde, Ütopya'da artık devlet, hükümet, polis yok. Insanların idare edilişinin de hiçbir biçimi yok, sadece işlerin ve şeylerin idaresi vardır; bunlar da öğren-

diğiniz gibi hemen hemen tamamıyla otomatikleştirilmiş durumdadır. Sizin ülkenizde, sizin çağınızda, devlet idaresinde, poliste ve silahlı kuvvetlerde neredeyse toplumunuzun tüm geriye kalanındakinden daha fazla 'çalışan' vardı. İdareciler, koruyucular ve savunmacılar, idare edilenlerden, korunanlardan ve savunulanlardan daha kalabalıktı. Bu delilikten kendimizi kurtardık. Şimdi, sizinkiler türünden kentlere ihtiyacımız olmadığını, öyle kentlerimiz olmasını istemediğimizi anlayabiliyor musunuz?

Bu sözlerin mantıklılığına ve büyük ikna gücüne rağmen bir türlü aklımız almıyordu. Neredeydi peki güzel büyük sinemalar, tiyatro ve opera evleri, kulüplerarası kupalar uğruna futbol mücadelesi verilen dev spor alanları, uluslararası olimpiyat ve jimnastik şenlikleri, neredeydi bizim büyük kentlerimizin caddelerinde nabız gibi atıp dalgalar halinde akan trafik? "Bizim büyük kentlerimizde yaşamış olan bütün o insanlar nerede şimdi? Ütopya'da bu insanları da mı ortadan kaldırdınız?" Bu sözlerimden kendim dehşete kapılmıştım. İçime bir ürperti sinmişti. Rahip Malthus'un teorileri geliyordu aklıma. Malthus diyordu ki, insanlık varlığını sürdürecekse büyük bir kısmının ortadan kaldırılması gerekir. Yoksa kendi kalabalığımız içinde boğulacak ve birbirimizi karşılıklı olarak açlığa mahkûm edecektik. Burada Malthusvari bir çözümle mi karşı karşıyaydık? Belki de kararlılıkla uygulanan bir doğum kontrolüyle insanlığın adım adım neslinin tükenmesi süreci başlatılmıştı. Kim yapmıştı bunu? Aslında yine de gizli bir hükümet, insanlığın gerçek yeni egemenleri haline gelmiş bir uzmanlar Braintrust'ı ["beyin takımı"] mı vardı?

"Ortadan birtakım insanları kaldırmış değiliz. Dünyanın toplam nüfusu şimdi, sizin çağınızdakinin yaklaşık iki katı düzeyinde. Bu düzeyde de kalması gerekir. Bunun üzerine epey tartışmalarımız var. Bu yüzden hayli büyük toplantılar oldu. Kimileri yine de yeniden bir doğum kısıtlamasına başvurmamız ya da en azından doğum kontrol hapını yeniden kullanmamız gerektiği kanısındaydı. Ama bu insanlar büyük farkla azınlıkta kaldılar."

"Neden? Hap bizim kadınlarımıza büyük yararlar sağladı. Hap olmasaydı, kadının özgürleşmesi bizde asla o muazzam ilerlemeyi sağlayamazdı. Hap kadının kendi bedeni üzerinde karar sahibi olma hakkıyla ilgili bir şey değil midir?"

"Biz bu konuda bambaşka şekilde düşünüyoruz. Ama bu, Ütopya'daki insan ilişkilerinin sizdekinden bambaşka ve çok daha özgür olmasından kaynaklanıyor," diye itiraz etti Anna.

"Herhalde Katja beni daha kolay anlayacaktır canım. Değil mi? Çün-

kü sen teoride dünyayı düzeltenlerdensin. Özgürlüğün pratiği daima, teorisinden daha zor, çoğu kere de daha da acılı olmuştur. Biliyor musun, doğum kontrol hapından önce kadınlar aşkta erkeklerin insafına terk edilmişlerdi. Kendi iradelerine rağmen gebe kalmaları korkusu her zaman büyüktü ve yerindeydi de. İnsanın aşk mutluluğuna ne kolay erdiğini, ama bu mutluluğun aynı zamanda da ne kadar kırılgan olduğunu bilirsin. Hap sayesinde kadın erkeğin keyfiliğinden duyduğu korkudan kurtuldu. Ama böylelikle erkeğin keyfiliğinden erkeklerin kendileri de kurtuldu mu? Özünde erkek aşkta hep dokunulmamış, etkilenmemiş, serbest olan olarak kalmadı mı? Hap bunlarda hiçbir şey değiştirmedi. Hatta, hapın aşkın saf fiziksel, hayvansal yönünü hayli ön plana çıkardığı kanısındayız. Friedrich Engels haklı olarak şunları söyler: 'İnsan bir toplumsal varlık ve doğanın bir varlığıdır.' İnsan oluşumuzda ise varlığımız hayvani mizacımızı aşarken onu biraz olsun hafifletmez ya da dizginlemez. Burada püritenlik vaaz ettiğimi düşünme. Ütopya'daki herkes gibi ben de aşkta doğal varlığımızın hiçbir engelle karşılaşmadan özgürce serpilmesinden yanayım. Ama aşkın bizdeki biçimleri aynı zamanda kültürümüzün biçimleridir, sadece güdülerimizin işletilmesi değil. Bizdeki aşkta artık korkuya yer yoktur. Acı, hatta hayal kırıklığı ve keder de var, ama kadının erkeğe sosyal, dolayısıyla maddi bağımlılığından kaynaklanan korku yok. Bir çocuk sahibi olmak istiyorsak, sahip oluruz da. Eğer istemiyorsak da bekleriz ve yine de birbirimizi severiz, hem de inan bana, tümüyle harika, mükemmel bir tarzda."

Bertram bu konuşma sırasında büyük bir mutluluk içinde Anna'ya bakıyor, Katja'nın ve benim yüzümü inceleyip Anna'nın sözlerinin bizde hangi duyguları yarattığını araştırıyordu. Katja da dedi ki: "Anna, senin sözlerinden birçoğu Robert'in bana söylemiş olduğu şeylerden. Ama onun sözlerinden sık sık kuşku duymuşumdur. Bunlar insanın inanmaya can atacağı öyle güzel sözler ki." "Sevgili Katja, burada bu güzel sözlere inanabilirsin. Bunları senin Robert söylese bile. Sizin eski dünyanızda bu türden güzel sözler umut ve dileklerden öteye geçemez. Onları gerçeğe dönüştürmek için birkaç iyi niyetten fazlası lazım. Önce içinde yaşadığınız dünyanın geçersizleşmesi gerekir, hem de sadece düşüncede değil, gerçeklikte ki, sevgi habire o amansız değirmen taşlarının arasında ezilmesin..."

Bertram hepimize birer bardak şarap doldurdu. O kadar iyi geldi ki! Yavaş yavaş, yolculuğumuzun hayli heyecanlı olacağını kavramaya başladım. Ama bizler, dönüşümüzden sonra, anlattıkları fantastik şeylere kimsenin inanmadığı izleyicilerden ibaret kalmayacak mıyız?

Nihayet Bertram ile Anna bizim için düşündükleri gezi planını hazırladılar. Hemen ertesi sabah, Bertram'ın alacakaranlıkta istasyondan getireceği iki eşekle yola çıkacaktık. Eşeklerden biri, yürüyüşte zorlandığım durumlarda binmem içindi. Ötekiyse kimin canı istiyorsa, o binsin diye getirilmişti. Ayrıca eşeklerin yanında iki haftalık yem bulunuyordu. Bu sadece ek yemdi, çünkü asıl olarak yol kenarında bulduklarıyla besleniyorlardı. Anna şöyle konuştu: "Bir hafta içinde, sizin mutlaka görmeniz gereken Ütopya'nın büyük bir sanayi merkezine varmış oluruz. Yolda tanıdıkları ve arkadaşları ziyaret edeceğiz. Ama bu akşam ilk işimiz tiyatroya gitmek."

Gittiğimiz tiyatro bildiğimiz türden değildi. Amatör oyuncular tarafından düzenlenen bir gösteriydi bu. Oradakilerin hiçbiri profesyonel tiyatrocu değildi. Franzi ile Felix de geldiler ve çok eğlendiler. Ağır ağır yaptığımız yarım saatlik bir gezintiden sonra, (hiçbir zorluk çekmeden üstesinden gelişime en çok ben hayret ettim) oraya vardık. Yolda bizimki gibi pek çok küçük ev gördüm, ama hiçbiri ötekiyle aynı değildi. Hepsi de çalılıkların arasına gizlenmişti ve küçük sebze tarhları ve sahiplerinin keyiflerine göre de alet edevat konan küçük sundurmaları vardı. Taştan oturma sıralarıyla ve biraz yüksekteki sahnesiyle küçük bir açıkhava tiyatrosuna ulaştık. Sahnenin önünde ve yanlarında, ışıkları renkli camların yardımıyla gökkuşağının tüm renklerine dönüştürülebilen küçük spotlar bulunuyordu. Hava kararmaya başlamıştı bile. Gösterinin başlamasına az kalmıştı. En az yüz insan, belki de daha fazla, toplanmıştı orada.

Bertram bunun deneysel bir eser olduğunu açıkladı. Oyun için ilk fikri bir arkadaşı ortaya atmış, ama o ne yazık ki bu akşam burada olamayacakmış ve burada nelerin olacağı hakkında da hiçbir fikri yokmuş. Nihayet oyunun adı ilan edildi. Spotlarla aydınlatılan büyük bir levhanın üzerinde oyunun adı yazılıydı:

ÖDİPUS'UN TEDAVİSİ

Sonra ortalık tamamen karardı. İki parlak spot yanıp birbirinden çok farklı iki kişiyi ışığa boğdu. Al minderli ve altın oymalı, geriye kalanı tümüyle beyaz bir tahtın üzerinde kırmızı suratlı, kısa tıknaz bir adam, gülmekten kırılmakta: Olimpiyalı Zeus, başındaki defne yapraklarından altın tacıyla. Yanındakiyse onun kızı Pallas Atena, uzun, yerleri süpüren beyaz, togaya benzer bir giysi içinde ve omzuna ve göğsüne düşen dalgalı koyu kahve, maun renkli saçlarıyla güzeller güzeli uzun boylu bir kadın tarafından canlandırılıyor.

Spotların ışığı usulca hafiflerken ve Pallas Atena'nın üzerine düşen ışık hafif turuncu bir tona bürünürken, ikisi konuşmaya başladılar:

— Baba, beni niçin çağırttın?

— Evet, seninle trajedi ve genel olarak da trajik olan hakkında biraz sohbet etmek istiyordum.

— Bilirsin ki yüce efendim, bu tür konularda senin niyetlendiğin türden sorumsuzca sözler edemeyecek kadar ciddiyim.

— Hemen bozulma kızım. Seninle, geçenlerde aklıma gelen bir fikri konuşmak istiyordum. Şu talihsiz oğlanı hatırlıyorsundur, hani Ödipus'tu adı. Kendisi kör ve Parnas'ta kapkaranlık bir mağaranın içinde oturuyor. Allahtan körlüğü yüzünden mağaranın karanlığının farkında değil. Onu kurtarmayı, tedavi etmeyi düşünüyorum.

— Sırf onu daha da mutsuz kılmak için değil mi?

—Hayır, bu sefer ciddi ve dostane bir niyetim var. Bu işe senin yardım etmeni ve aynı zamanda bunun sana da yardımı dokunmasını istiyorum.

— Gerçekten benim yardıma ihtiyacım olduğunu mu düşünüyorsun?

— Evet. Çoktan beri şu ruhunun soğukluğuyla ve şu korkunç, altedilemez mantıklılığınla asabımı bozuyorsun. Keşke benim başımdan doğmuş olmasaydın da, bedenimin bir başka, daha soylu bir kısmından çıksaydın.

— Sana nasıl yardım etmemi istiyorsun, asil babacığım?

— Tamamen mantıksız bir şey yapmalısın.

— Sende böyle şeyler hep aşkla ilgilidir. Dikkatli olmak gerekiyor. O zaman bu işi Afrodit'e havale etsen daha iyi olmaz mıydı? O bu zanaatı senin serinkanlı kızın Atena'dan daha iyi becerir.

— Hayır, asla. Köpükten doğmuş olan, aşkta fazla ateşlidir -ve fazla yüzeysel de. Bir tür sakat doğum! Onun içinde doğduğu köpüğün nasıl oluştuğunu biliyorsun değil mi?

— Denizde, fırtınalı bir havada değil miydi!?

— Evet, Pozeydon deli gibiydi. Köpük bir tanrının sperm boşalmasıyla oluşmuştu. Neydi o tanrının adı? En azından Pozeydon'unki değildi, onun mutsuzluğu da bu yüzdendi. Neyse şaka bir yana. Afrodit kesinlikle olmaz. Benim planım serinkanlılık, senin serinkanlılığını, senin aklını ve senin cömertliğini gerektiriyor. Hem sana da, senin için yepyeni olan bir şeyi kazandıracak, tutkuyu.

— Söyle baba. Ödipus gözlerini kendi elleriyle kör etmemiş miydi?

— Evet, bu onun en büyük eylemiydi.

— Kendi annesiyle evlenmemiş miydi?

— Evet, ama bilmiyordu, öğrendiğinde de artık çok geçti.

— Kendi babasını öldürmemiş miydi?

— Evet, ama bunu da bilmeden yapmıştı. Hem suç kendisinde değildi. Aslında bütün suç babasındaydı. Babası, her şeyi önceden bildiren Delfi kehanetinin öngördüklerinden kaçınmak için, oğlunu Girit Adası'ndaki köylülerin yanına vermişti. Kendi kaderinden kaçınmaya çalışırken, tam da onun gerçekleşmesini sağladı.

— Ve şimdi de, ettiklerinden pişmanlık duyuyorsun ha?

— Ben bir şey yapmadım. Ama Ödipus trajedisiyle birlikte aşkın mahvoluşu da başladığı için, artık bu gidişatı değiştirme zamanının geldiğini düşünüyorum.

— Sen aşka inanırmısın ki, ey ırz düşmanı?

— Atena, rica ederim. Beni hep şu aptal şakalarımla yargılama. Bu defa yardım et bana. Ödipus'un annesi ve sevgilisi olmanı istiyorum. Kör oğlunu sana getireceğim.

Bu sözlerden sonra tüm ışıklar söndü. Biraz sonra spotlardan biri koyu turuncu renginde hafifçe yanıp gittikçe parlamaya başladı. Uzaktan da ince mavimtırak bir spot ışını geliyordu. İki ışık da, ensesinin dibine kadar inen gümüşi miğferiyle, zırhlar kuşanmış ve elinde çıplak kılıcıyla sahnenin ortasında duran Pallas Atena'nın bedenini aydınlatıyor. Metal yeşilmavi ışık içinde parıldıyor. Gözleri ışıldıyor. Sonra, tanrıçanın kılık dönüşümü başlıyor. Işık gittikçe zayıflıyor, zırhlar sihirli bir el değmişçesine parça parça düşüyor. Son olarak kendisi miğferini başından çıkarıyor, yere bırakıyor ve büyüleyici güzellikteki bir çıplaklık içerisinde kalıyor. Sonra da kollarını kaldırıyor ve başını öne sallıyor. Işık sönüyor.

Kısa bir ara verildi. Hafif ışık. Sahne düzeni değiştiriliyor. Bertram ile Anna'nın yanımızdan kaybolduklarını ancak o sırada fark ettik. İzleyicilerin arasında ne kadar göz gezdirdiysek de onlara rastlayamadık. Gösterinin üzerimde yaptığı güçlü etkiyi bir ölçüde anlaşılır kılmak için ilk sahneyi hafızamdan neredeyse harfi harfine aktardım. Bu arada, sahne boyunca çeşitli yerlerde hafif bir müziğin çalındığını -davul sesi de vardı: Ve uzaktan gelen zil sesleri- belirtmeyi unutmuşum.

İkinci sahnede Ödipus'un annesi görünüyor. Yaşlı, çökmüş, oğlu için tuttuğu yasın izlerini yüzünde taşıyan bir kadın. Odasının kapısında Ödipus durmaktadır, yanında da Zeus. "Hadi gitsene, ölümlü. Yürü ey kör. Bu taraftan," der Zeus, belirgin bir sakson aksanıyla. Tanrının üzerindeki ışık söner ve Ödipus'u ve tüm sahneyi kendi haline bırakır. Ödipus sarsak adımlarla, kör bastonuyla önünü yoklaya yoklaya içeriye girer. An-

nesi onu tanır, Ödipus annesinin önünde diz çöker ve onu kucaklar. Kadın mutlulukla ve umarsızlıkla hıçkırır. Oğlunu öper ve şefkatle okşar. "Kimsin?" diye sorar Ödipus. "En sevdiğin" diye cevap verir kadın. "Ellerimle ne kadar güzel olduğunu hissediyorum. Körüm ya, ama yine de seni görebiliyorum, bedenimle görüyorum seni sevdiğimi." Uzun süre bu mealde konuşurlar ve mutlulukları gittikçe artar. Ödipus usulca kadının elbiselerini sıyırır, şimdi de yeni mucizevi dönüşüm başlar. Ödipus görmeye başlar, gözlerinin önünde harika güzellikteki bir kadına dönüşen annesini görür, çekilen acıların tüm yaraları geçer, yüzleri ışıldamaktadır, birbirlerine sarılırlar ve ışıklar yavaşça sönerken sevişirler.

Birdenbire, Ödipus ve annesinin ve Pallas Atena'nın dostlarımız Bertram ile Anna tarafından canlandırılmış olduğunun farkına varıyorum. Ne garip. Sahnedeki sesleri ne kadar farklıydı. Sesleri hoparlörlerle güçlendirilmiş ve böylelikle de değişmişti. Sonradan Anna'dan bunun özellikle amaçlanmış olduğunu öğreniyorum.

Sonraki sahnede büyük bir şenlik vardı. Şenliğe tüm izleyiciler katıldı. Ödipus'un tedavisi kutlandı, aşk yoluyla tedaviydi bu. Şaraplar dağıtıldı, müzik çalındı, pek çoğu dans edip öpüştü. Anna ile Bertram yanımıza gelip bize sarıldılar ve bizi herkesle tanıştırdılar: "İşte, bunlar eski dünyadan konuklarımız. Hepiniz onlara daha bir iyi davranın!" Franz ile Felix, Katja'ya sımsıkı sarılmışlar, yüzleri ışıl ışıldı. Herkes onlara resimler ve bezden küçük hayvanlar hediye etti, bir sürü de şekerleme ikramlandılar. Anna, şekerlemeler yüzünden kaygılanmam gerekmediğini söyledi: "Bizim şekerlemelerin hiçbir çocuğa zararı olmaz. Ne kadar çok yerse yesin."

Şenliğin tam orta yerinde gürültüyle trompetler çınladı. Atlı bir ulak geldi. Kral büyük tehlike içindeydi. Avdayken zehirli bir yılan ısırmıştı ve dağlardaki bir boğazda can çekişmekteydi. Ödipus ve birkaç genç süvari atlarına atladı ve krala yardıma koştu.

Sahne değişimi: Bir tahtırevanda ölüm halindeki kral, çevresi savaşçılarla ve ağlayan kadınlarla kuşatılmış. Ödipus gelir, tahtırevanın önünde diz çöker, yarayı göstermelerini ister ve cerahati emmeye başlar. Zehir, babasının bedenini terk edip Ödipus'un bedenine akar. Nihayet ikisi de bitkindir, ama kurtulmuşlardır. Sevgi, kucaklayış, eve dönüş.

Büyük şenlik, kurtulanları yeniden bünyesine alır. Ödipus bir kez daha annesini öpüp kucaklar. Ardından büyük vedalaşma gelir. Ödipus Girit'e gidip köylüleri Türklerin egemenliğinden kurtarır.

Gösteriden sonra izleyicilerle büyük bir tartışma yapılır. Biri der ki, köylülerin kurtarılması kısmı atılsın. Ya da daha iyi gerekçelendirilsin.

Ödipus, niçin artık sevgilisi olan annesinin yanında kalmıyor? Ama o zaman baba rolünün daha geliştirilmesi gerekiyor. Hepsi iyi öneriler. Tiyatrocular bunları yürekten dinliyor ve dikkate alacaklarını söylüyorlar. Oyun, ensestin lanetlenmesine karşı çıkıyor. Dolayısıyla da, işlevi ensestin lanetlenmesi olan Ödipus efsanesinin tersine çevrilmesi niteliğinde. Efsane, tarih öncesinin anaerkil grup evliliğinin yerine baba egemenliğinin pekiştirilmesine hizmet eden sert tabularıyla sömürü toplumunun monogamisine geçişti.

Düşünceler içinde eve gittik. Kolkola girmiştik, altı büyük ve küçük insandık, birer kadeh daha şarap içtik ve sonra da sabaha kadar derin uykuya daldık.

Katja ile ben tiyatro akşamından çok etkilendik. Dostlarımız Bertram ile Anna çok hoşumuza gitti. Kahvaltı sırasında bize, Ütopya'da bu türden ve benzer pek çok tiyatro grubu bulunduğunu anlattılar. Başka sanatlar da bu şekilde tamamen profesyonellik dışı tarzlarda sürdürülüyor. Tıpkı Marx'ın müjdelediği gibi: Ressamlar, heykeltraşlar, müzisyenler artık olmayacak, ama onun yerine pek çok resim, heykel ve müzik yapıcıları bulunacak. Hepsi de aktif ve yaratıcı bir şekilde kültüre ortak olacak.

Kahvaltıdan kısa bir süre sonra, Bertram'ın sabah erkenden getirmiş olduğu iki eşeğimizi yüklüyoruz. Aşmamız gereken bir sırtın üzerinden çok sayıdaki insanın huzur içinde yaşadığı, göklere uzanan karlarla ve mavi yeşil parıldayan buzullarla kaplı dağlarla çevrelenmiş vadiye son bir göz atıyoruz.

Yolculuğumuzun ilk gününde toplam 20-25 kilometrelik bir yol aldık. Yanımıza almış olduğumuz gıdalarla beslendik ve küçük hanlarda geceledik. Orada tek başlarına ve küçük gruplar halinde yolculuk yapan başka gezginlere de rastladık. Kimileri çok uzaktan, ırak ülkelerden geliyordu. Bu yüzden dil bakımından anlaşmak her zaman kolay olmadı. Bu durumlarda, Ütopya'da artık hayli yaygın hale gelmiş olan dünya dili işe yaradı. Bu dil pek çok dilden öğeler içeriyor. Temel iskeletini, zaten kendisi de iki dilin karışımı olan (Saksonca ve Romanca) İngiliz dili oluşturuyor. Dünya dilinde pek çok Almanca, Slavca, Arapça, hatta Çince, Japonca ve Afrika, Endonezya dillerinden kelimelere rastlıyoruz. Yazılışı ise tamamen fonetik ["yazıldığı gibi okunur"] -birbirine karışmaları önlemeyi amaçlayan birkaç istisna hariç- ve noktalamaları da büyük ölçüde kesin kurallardan yoksun. Cümle başları ve isimler dışındaki her şey küçük harfle yazılıyor. Fakat büyük harfler, video bilgi metinlerinde genellikle yapıldığı gibi, tamamen yok sayılabilir de.

Yolculuğumuzun dördüncü gününde dağları epeyce geride bırakmış-

tık. Anna ile Katja, yürüyüş temposunu arttırmıştı. Tempoyu fazla hızlı bulduğum zamanlar eşeğimin sırtında yol alıyordum. Hepimiz heyecanlı bir bekleyiş içindeydik. Dostlarımız da, edineceğimiz yeni izlenimlerin nasıl olacağını merak ediyorlardı. Beşinci gün -herhalde 150 kilometre kat etmiş olmalıyız- geniş bir düzlüğe ulaştık. Ütopya'da ilk kez tarım için ekilmiş bir arazi gördük. Göz alabildiğince, ta ufka kadar ekili tarlalar uzanıyordu, çeşitli tahıl türleri, hatta pirinç tarlaları, arada bezelye ve hıyarlar ve soya fasulyesi, şeker pancarı ve yem pancarı, her tür hayvan yemi bitkisi tarlaları. Geniş, upuzun alanları kaplayan her bitki kültürü dev boyutlardaki bir yağmurlama tesisleri sistemine sahipti. Tarlaların arasında düz, sert yollar vardı, herhalde ekini taşıyıp götüren araçlar içindi bunlar.

"E, ne diyorsunuz, bizim tarım hakkında? Burada iki hasat halinde birkaç milyon insan için bitkisel gıdalar üretiliyor." Bertram bizim gelişimizi önceden bildirmiş olmalıydı, çünkü hızlı bir araç, bir tür kocaman, yumuşak lastikli cip çıkageldi. Araç tamamen sessiz hareket ediyordu, herhalde elektrikle işliyordu. Direksiyonda güçlü, yaşlı bir kadın vardı. "Arkadaşım Ulrike," diye tanıştırdı onu bizimle Anna. "Bu işletmeyi yıllardır yönetiyor. Onun yardımıyla hemen büyük seralara gitmek istiyoruz." Bertram eşeklerle birlikte geride kaldı. Bize çabucak yetişeceğini iddia etti. "Oraya kadarki 15 kilometreyi eşeklerle iki saatten kısa sürede alırım." 15 dakika sonra oradaydık. Seralar, bize açıkhava kültürlerininkinden pek küçük görünmeyen kocaman alanları kaplıyordu. "Burada bütün yıl boyunca, kışları dahil, hasat yaparız." Seraların hiçbir yerinde herhangi bir ısı kaynağı göremediğim için bu konuyu sordum. "Bizim burada ısıtmaya ihtiyacımız yok ki," diye açıkladı Ulrike. "Burada, kışın gereken ısı topraktan gelir. Toprak burada, sanayimizin büyük termostatları sayesinde daima eşit sıcaklıktadır." "Sanayi mi?"

Bunun üzerine Anna, gerçi burada gezmeye yeni başladığımız çok büyük bir tarımsal işletmenin bulunduğunu, ancak bu geniş tarımsal alanın aslında, sadece bir yan ürün olduğunu anlattı. Bu alan yalnızca ayaklarımızın altında bulunan büyük, tam otomatik bir sanayi işletmesinin, hatta bu tür fabrikasyon otomatlarından oluşan koca bir topluluğun kurulmasından dolayı ortaya çıkmıştı. Bu tesislerin inşası sırasında çok büyük bir alanı tamamen, hem de derinlemesine kazma gereği doğmuştu. Bölgenin dev dozerlerle ve inşaat makineleriyle çok derinlere kadar kazılması, düzlenmesi ve karmaşık bir işletim ve takviye hatları sistemiyle donatılması gerekmişti. "Nihayet bu dev tesisin kurulması tamamlandığında, inşası sekiz yıl sürdü, hepsinin üstüne gayet verimli bir toprak

tabakası örttük, bu da tarımsal kültürler için son derece elverişliydi. Bu fabrikada oluşan artık ısı büyük değil. Ama bütün tesis mutlak sabit sıcaklıkta çalıştığı için, bu artık ısının giderilmesi şart. Kışın oluşan ısıdan neredeyse tamamen seralara vererek kurtuluyoruz. Daha sıcak mevsimlerde ısı fazlasını denize veriyoruz, Adriyatik kıyısı buradan sadece 30 kilometre uzaklıkta."

Burada neler üretildiğini ve tesislerde kaç işçi çalıştığını öğrenmek istedik. "Dediğim gibi," diye devam etti Anna. "İmalat tamamen otomatiktir. Denetim ve hatta arıza ve üretim durmalarının kendi kendine giderilmesine kadar her şey otomatikleştirilmiştir. Gerçek anlamıyla işgücü yoktur burada. Hatta çalışmakta olan tesislerde insnların varlığı işleyişi aksatırdı bile. Bütün sanayi merkezi bir araştırma ve geliştirme enstitüsünce yönetiliyor. Onu daha sonra ziyaret edeceğiz. Enstitü tesisin batı kenarındadır. Eğimli arazinin dik kayalıklar halinde denize indiği yerde. Oradan deniz ve kıyı yönlerindeki adalar harika bir manzara oluşturuyor."

Yeraltındaki, bizim için görünmez ve ulaşılamaz sanayi hakkında artık başka soru sormadık. Bunları enstitü ziyaretine saklamaya karar verdik. Kendimizi, sessiz çalışan cipiyle bizi seraların sonu gelmek bilmeyen salonlarında gezdirip duran Ulrike'nin yönetimine bıraktık. Hava sıcak ve tropikal ölçülerde nemliydi, bitki örtüsü arsız bir bereketlilik sergiliyordu.

"Seralarımızın damları özel bir camdan yapılmıştır. Bu cam sadece uzun dalgalı kızılötesi ışınları yüksek oranda yansıtıp kısa dalgalı ışınları geçirerek, sera etkisini ideal ölçülerde yaratmakla kalmıyor, ikinci bir önemli özelliğe daha sahip: Güneş ışımasının yoğunluğuna bağlı olarak renk değiştiriyor. Güneşin ışıması belirli değerleri aştığı zaman koyulaşıyor ve yeşile çalıyor, buna karşılık ışıma azaldığı zaman da rengi açılıyor ve saydamlaşıyor. Bu sayede, bitkileri, son derece zararlı olabilen aşırı ışıklandırmaya karşı koruyoruz. Ayrıca bu seraların havasında karbondiyoksid oranı suni olarak yükseltilmiştir. Umarım size rahatsızlık vermemiştir. Fakat karbondiyoksid arzındaki artış fotosentezi hızlandırıyor ve enerjinin değerlendirme oranını yükseltiyor. Seralardaki tüm hasat işleri -tıpkı açık hava kültürlerinde de olduğu gibi- tam otomatizedir. Ekim de otomatlar tarafından yürütülüyor. Bunlar, firesi çok düşük olan çok basit hasat makinelerinin kullanılmasına imkân verecek şekilde çalışıyorlar. Fidelerin bir ilk büyüme döneminden sonra seyretilmesi gerektiği durumlarda da bu işi makinelerle yapıyoruz. Seraların açıkhava kültürleri karşısındaki büyük üstünlüğü, sadece yılda üç, dört ürün alma imkânı

vermelerinden ibaret kalmıyor, özellikle önemli olan yanları, zararlıların ve biki hastalıklarının saldırısından tamamıyla korunmuş olmalarıdır. Bu sayede de, bu tesisler için gereken görece büyük harcamalara rağmen, birçok durumda açıkhava tarlalarından daha ucuza ürün veriyorlar. Bu yüzden de burada böcek öldürücülere ya da bitki hastalıklarına karşı kimyasal ilaçlara ihtiyaç duymuyoruz. Ürünlerin kalitesi de açıkhava kültürlerininkinden aynı ölçüde çok daha yüksek oluyor. Bu masrafa tabii ki sadece yüksek değerli sebzeler değiyor. Tahıl, şeker pancarı, patates ve beslenmemizin diğer temel ürünleri ise bu tehlikelere karşı -tamamen olmasa da- büyük ölçüde, bu bitkilerin özel ıslah edilmiş dayanıklı ırklarını yetiştirmemiz sayesinde korunmuş durumdadır. Hayvan besiciliğinde de durum buna benziyor. Orada da bu tür ıslah edilmiş ırklarla çalışıyoruz. Ancak ıslah edilmiş ırsi özellikler varlıklarını uzun süre sürdürmüyorlar ve pek çok durumda tohumlara ancak yetersiz ölçüde aktarılıyor. Çelikleme kültürleriyle bu kalıtımsal bilginin ömrü biraz daha uzatılabiliyor. Ama tabii ki özel bitki ıslah tesislerinde sürekli yeniden yüksek kaliteli tohumlar yetiştirmek zorundayız. Birçok kültür bitkisindeki kalıtım süreçlerini çok iyi bildiğimiz için bu ıslah işletmelerinin bile çoğu otomatik olarak işliyor. Ama bir yandan da sürekli deneyler yapılıyor. Bu tekniğe ilgi duyan ve büyük araştırma grupları halinde birlikte çalışan pek çok genç insanımız var."

Ulrike bize büyük bir gurur ve coşku içinde rapor verirken, yerden fışkıran enginarların, arsızca toprağın dışına sarkmaya cüret eden sonu gelmez beyaz ve yeşil şalgam sıralarının, kıvırcık salataların, hindibaların ve marulların yanından geçiyorduk. Yetiştirilen enfes sebzelerin pek çoğu bize tümüyle yabancıydı. Herhalde ilk kez Ütopya'da yaratılmış spesiyalitelerdi. Anna ile Bertram bize daha ilk günümüzde bunlardan, bizim haberimiz olmadan tattırmışlardı.

Uzun bir tur atıp, Ulrike'nin bizi ilk karşıladığı girişe dönmüştük. Orada Bertram ve iki eşekle karşılaştık. Bertram uyuyor, iki eşek ise babalarının malıymışçasına, ekini daha yeni yeşermiş bir buğday tarlasında otluyorlardı. Ama bu manzara Ulrike'yi rahatsız etmişe benzemiyordu. Bizi büyük bir katıksız vejeteryen ziyafeti için evine davet etti. Biz de davetini seve seve ve dopdolu beklentilerle kabul ettik. Eşekçiklerimizin dizginleri cipteki bu iş için tasarlanmış birtakım çengellere bağlandı ve sessiz motorlu ciple dar, ama kaygan zeminli bir yoldan Ulrike'nin evine gittik. Ev kayalık bir tepe üzerindeydi. Arabayla eve kadar gittik. Orada Ulrike aracı bir sundurmaya park etti. Ev özünde tek bir büyük salondan ibaretti. Ortasında büyük bir taştan yemek pişirme yeri, vaktiyle

ortaçağ evlerindeki türünden dev bir ocak, üstünde de büyük bir davlumbaz bulunuyordu. Yerde renkli, elle dokunmuş halılar, büyük beyaz bir post, çeşitli oturma birimleri, küçük puflar, yumuşak koltuklar, büyük kare biçimli bir divan, üstünde de kalın yün örtüler ve renkli büyük minderler vardı. Duvarlarda bir sürü resim asılıydı, çoğu sulu boya çalışması ve anlaşılan, birkaçı dışında hepsi de aynı ressamın eseriydi. Manzaraya benziyorlardı, ama yakından bakılınca, tıpkı bulut şekilleri gibi hayal gücünü çalıştıran, sadece belirsiz bir şekilde içiçe geçmiş biçim ve çizgiler oldukları anlaşılıyordu.

Kimi yerde kadın şekillerinin kabarık çizgileri seçilebiliyor, kimi yerde yılana binmiş bir Satir görür gibi oluyordunuz. Ama aslında resimlerde bu türden belirli hiçbir şekil yoktu ve bunlar ağırlıkla renklerinin sarhoş ediciliğiyle gözleri cezbedip duyulara ilham veriyordu. Evin bir yanı neredeyse tamamen açıktı. Bu şekilde büyük salon, düzensiz biçimli taş levhalarla döşenmiş terasa ve teras üzerinden de engin manzaranın tümüyle birleşiyordu. Evin geniş açıklığını kalın ve yumuşak, hafif sarıya çalan bir perde ile kapatabiliyordunuz, ama bir kapı ya da jaluzi türünden, evi dışa karşı kapatmanın başka bir olanağını keşfedemedim. Öğle saatiydi ve güneş tam tepemizdeydi, ama küçük bir çıkıntı bizi sıcaktan koruyor ve gölge veriyordu. Teras batıya açılıyordu. İlk kez denizi, mavi Adriyatiği karşımızda görüyorduk. Sahilden epeyce yüksekteydik, çok uzaklara kadar bakma imkânı vardı. Yassı bulut katları gibi denizin üzerine serilmiş çok sayıdaki adalardan oluşan tablo, adeta Çin gravürlerindeki fona çiziktirilmişti.

Ulrike başladı haşlamaya ve kızartmaya; kimseden yardım kabul etmiyordu da. Pek çok tenceresi, sahanı, tavası ve tası vardı. Bir kısmı da bakırdandı, ama çoğu topraktan, kahverengi ve açık sarı tonlardaki ateşe dayanıklı pişirilmiş kildendi. Çok geçmeden ortalığı enfes kokular kaplad ı ve Ulrike sanatının ilk örneklerini tattırmaya başladı. Bir tepside herbirimize birer tane olmak üzere yuvarlak yeşil küçük toplar vardı, bunları elle yemeliydik, çatal bıçaksız. Isırdığımız zaman gördük ki, küçük topların içi ateş kırmızısıydı ve tadı çok güzeldi. Fakat bu ilk izlenimin tam keyfini çıkarmaya başlarken ağzımız, dilimiz, damağımız, hatta dudaklarımız yanmaya başladı. Ulrike, Anna ve Bertram bizim içine düştüğümüz dehşete çok güldüler, çünkü böyle bir şeyi bekliyorlardı. Tam o sırada Ulrike, üstünde dört tane altın sarısı, billur berraklığında şarapla dolu kadehin bulunduğu bir tepsiyle çıkageldi. "Hele bir şunu için, tatsukilerimin acılığı ne işe yarıyor, göreceksiniz!" Ömrümde hiç tatsuki denen bir şeyden söz edildiğini duymamıştım. Ama şarap gırtlağımızı

ve damağımızı ıslatır ıslatmaz, harika bir serinlik ve buna rağmen tropikal ferahlık duygusu oluştu. Keskin acı tat öylesine tam olarak silinip atılmıştı ki, insan bir kere daha onu bu yüce şarapta boğmak üzere özlemini çekiyordu.

Çocuklarımız da, Franzi ile Felix, tatsukilerden yemişti. Franzi'nin yanaklarından göz yaşları süzülüyordu, oysa ki ne olursa olsun, ağzının fena halde yandığını kesinlikle belli etmek istemiyordu. Ama onların da tatsukilerin yangınını o harika şarapla söndürmesine izin vardı. "Bunu çocuklar da içebilirler," diyordu Ulrike. "Bunun yarattığı hafif sarhoşluk çabucak geçer. Ciddi bir sarhoşluk için bu şaraptan daha fazla içmek gerekiyor, ama zaten bu şarabı öyle içmek yazık olur, çünkü bu şarap aslında tatsukilerle kullanılmalı. Başka hiçbir şarap o keskin acıyla öylesine beslenmez ve hiçbiri de o yangını söndürecek kadar güçlü değildir."

İkindiye kadar Ulrike'nin sihirbazlık eserlerini tadarak keyif içinde yüzdük. Bütün yemeği -zaten hepsi de ustalıkla hazırlanmış küçük küçük lokmalar halindeydi- ellerimizle yedik. "Aslında çubuklarla da yiyebilirdik, ama Çinli değiliz ki. Ama insanın dostlarıyla sofradayken çatal ve bıçakla yemesinin doğru olmadığı konusunda onlarla tamamen fikir birliği içindeyim. Çinliler çatal ve bıçağın birer silah olduğunu söylerler. E, dostlar arasındaki bir yemekte de kim silahlı oturmak ister?" Ulrike'nin misafirlere yemek vermek hakkındaki felsefesi buydu. Ama bu felsefenin de ancak ve ancak onun hazırladığı bu yemeklerle gerçekleştirilmesi mümkündü. Tüm yemek boyunca çeşitli şaraplar içtik, fokurdayan çorbalar üfledik, damağımızda nadide mantarlar ezdik, bir defasında da Ulrike küçük bir güveç getirip önce Katja ile Anna'nın, sonra da Bertram ile benim sol avuçlarımıza küçük birer kaşık dolusu leylak noktalarla bezenmiş beyaz bir macun yerleştirdi. Önce Bertram'la ben bu enfes lokmayı kadınlarımızın avuçlarından yalamak zorundaydık, sonra da bu ambrosia macunundan bizim avuçlarımıza da kondu ve bu sefer de Katja ile Anna bunu "elimizden" yemek, zıkkımlanmak değil, tatmak durumundaydı. Ulrike böyle zırvalardan büyük zevk alıyordu.

"Bunlar zırva filan değil," diye çıkıştı bana. "Bunun iki kişi için ne kadar güzel olduğunu hemen kavramadıysanız, o zaman bir kere daha tekrarlamalıyız." İtiraf etmeliyim ki, bu tuhaf bir oyundu ve esrarengiz bir çekiciliği de vardı. Ulrike'nin macununun tuhaf bir tadı vardı, kekremsiydi ve baygınlık veren bir kokusu vardı. İkinci defasında macunu Anna'nın elinden yemem gerekiyordu. Ben avucunu yalarken, sanki gıdıklanmış gibi gülüyordu.

"Birbirimize çok yakın olduğumuz zamanlarda, bir dostun elinden ye-

mek en güzel şeydir -bu benim sırlarımdan biridir," diye açıkladı bize bunu Ulrike. "Ancak ondan sonra tüm engeller kalkmış, kuşkular ve her tür güvensizlik aşılmış demektir."

Anna hiç duraksamadan, asla rüyasını göremeyeceğim bir soruyu soruverdi: "Bertram'ı hâlâ seviyor musun?" "Evet, en az eskisi kadar." Anna ile Ulrike birbirlerine sarıldılar, öpüştüler ve birbirlerini okşadılar. Anna'nın gözlerinde yaşlar vardı, acıdan mı, mutluluktan mı, belli değildi, çünkü yüzleri o sırada gülüyordu. Sonra Bertram iki kadının yanına geldi. Ulrike'yi öptü. "Avucuma biraz daha macun ver," dedi. Ama bir baktık ki, macun güveci boşalmıştı bile.

Öğrendik ki, Bertram ile Ulrike, bu dağ yamacındaki evde yıllarca birlikte yaşamışlar. Bertram o zamanlar, sanayi merkezinin, terastan bakınca görülen araştırma ve geliştirme enstitüsünde çalışıyormuş. On yıl önce ayrılmışlar. Nedenini kimse bilmiyordu. Bertram buradan çok uzaktaki başka bir enstitüde iş bulmuş ve orada da Anna ile tanışmışlar. Anna hamile kalınca birlikte yaşamaya başlamışlar. Felix doğduğu sırada ikisi, bir yıl boyunca, ilk gecemizi geçirdiğimiz o evde yaşamışlar. Sonra Anna yeniden çocuklar köyüne, o bir sürü çocuğunun yanına taşınmış. Bu meslek Anna'yı tümüyle mutlu ediyordu. Felix ile birlikte orada yaşıyordu. Bertram 8-14 günde bir yanlarına gidiyordu. Ama yazın dört ay boyunca dağlardaki o düşler vadisinde birlikte yaşıyorlardı.

Bunlar bugüne böyle gelmişti ve herhalde böyle de gidecekti. Bertram ile Anna'yı gittikçe daha yakın hissediyorduk. Hayatları hakkında daha çoğunu öğrendikçe sevimli dostluklarından ne kadar hoşlandığımızın daha bir bilincine varıyorduk. Oysa daha ilk gün gözüme çarpan, ama ikisine de bir daha sormadığım garip bir durum vardı. Sanki ikimiz, Katja ile ben, onlar için sayfaları açık bir kitap gibiydik. Tek kelime bile konuşma gereği duymadan hakkımızdaki her şeyi biliyorlardı. Bunun sırrını sonunda öğrenecek miydik acaba?

Yavaş yavaş akşam oldu. Ulrike, onun yanında gecelememizi önerdi. "Kalabalık bir gece yatısı olacak, ama hepinize yer bulabilirim." Daveti kabul ettik. Ulrike bizi yakındaki bir hana da götürebilirdi. Ama ertesi sabah sanayi enstitüsünü ziyaret etmek istediğimiz için böylesi daha rahattı. Ulrike ayrıca bütün gün boyunca çocukları da yanına alacaktı, onların enstitüde can sıkıntısı çekeceği kesindi çünkü.

Ulrike bize, başka bir yerde yaşamayı sık sık düşünmüş olduğunu anlattı. Burada anıların ağırlığı altında ezilmekteydi. Sanayi enstitüsündeki insanlarla, Bertram'ın gidişinden sonra giderek görüşmez olmuştu. Mutsuzluğuna tanık olanları etrafında istemiyordu. Başlangıçta sık sık ziya-

rete geliyorlardı. Hatta birkaç kere onun için, bolca sarhoş edici şaraplı ve neşeli müzikli bir şenlik düzenlemek istemişlerdi. İki hayli sempatik erkek, Bertram'ın samimi çalışma arkadaşlarıydılar, onunla ilgilenmiş, onu sevmek istemişlerdi. Ama ikisiyle de mutlu olamamıştı Ulrike. En büyük mutluluğu, Anna ile Bertram kendisini ziyarete geldiği zamanlar yaşıyordu. İkisi ona sık sık oradan taşınmayı nasihat ediyordu. Haklı olarak, gittikçe daha yalnızlaşacağından endişe ediyorlardı. Ama bitki kültürleri üzerindeki çalışması onu mıknatıs gibi burada tutuyordu. "Başka hiçbir yerde buradaki gibi, her şeyi bildiğim ve içiçe olduğum bir iş bulamam," diyordu. Çalışmak konusuna geçtik. Ütopya'da hiçbir çalışma zorunluluğu yoktu. Zaten böyle bir zoru da kim uygulayacaktı ki? Devlet, ana görevi insanları insan onuruna yakışmayan işleri yapmaya zorlamak olan o acımasız baskı mekanizması, artık yoktu.

Ama çalışma zorunluluğu olmadan bir kamu hayatı nasıl varolabilir, tüm ögelerinin ihtiyaçlarını karşılayabilir, onları doyurabilir, konut verebilir, giyindirebilirdi? İnsanlar keyiflerine bakıp, onların yerine çalışacak birkaç enayi çıkmasını beklemez miydi? Bunlar, devlet zorunun vazgeçilmezliğinin gerekçeleri olarak eskiden beri ortaya sürülmüş itirazlardı. Gerçi kimi zaman, ileri ve teknik bakımdan çok gelişmiş bir komünist toplumda, toplumun varlığının sürdürülmesi için pek az insan emeği gerekeceği ve yalnızca bu yüzden, çalışma zorunluluğunun bulunmasının gereksiz olacağı karşı savını duyardınız. Muhtemelen de o zaman, ille de kendini çalışmak zorunda hisseden insanları ikame meşguliyetler bularak oyalamak gerekecekti. Bu durumda asıl sorun, çalışmaya gönüllü bulmak değil, insanların can sıkıntısı çekip bir sürü aptalca fikre kapılmalarını, belki hatta can sıkıntılarını ve tatminsiz yaşantılarını tehlikeli saldırganlıklarla boşaltmaya kalkışmalarını önlemek için, boş zaman uğraşlarının nasıl organize edileceğiydi.

Bu savlarımı dinlerken Bertram gülümsüyordu. "Ütopya'da yaşayan bizler için tabii ki kendi deneyimlerimiz, bütün bu görüşlerin yanlış olduğunu bilmek için tamamen yeterli. Ama uzun zamandır sizin geçmiş dünyanızı incelemekle uğraştım. Bence, siz de kendi çağınızda bile, bu savların saçmalığını gösterecek tecrübeler yaşadınız, en azından yaşayabilecek durumdaydınız. Daha sizin zamanınızda bile iki türden çalışma vardı: Zorla yaptırılan çalışma ve gönüllü çalışma, yani zorunlu ve zorunlu olmayan çalışma. Toplumun varolan biçimiyle varlığını sürdürebilmesi için gereken zorunlu çalışmanın büyük kısmı zorlamayla sağlanıyordu. Bu çalışma, nüfusun büyük çoğunluğunun işgücünü gerektiriyordu. Bu çalışmanın zorlaması gayet basit bir şekilde uygulanıyordu: Çalışma üc-

retlendiriliyordu, karşılığında para ödeniyordu. Para olmadan da sizin çağınızda yaşanamıyordu, ancak açlıktan ya da donarak ölünebilirdi. Yaşamak isteyen ücret karşılığı çalışmak zorundaydı. Bir de, uğruna çalışmış olmadıkları halde parası olan bir sürü insan vardı. Onlar zenginlerdi. Çalışmak zorunda olanlar yoksullardı. Bunun hayli kaba bir basitleştirme olduğunu biliyorum, ama işin özünü yansıtıyor. Yoksullar, işçiler ya da o zamanki deyişiyle, ücret bağımlıları, para kazanmak için çalışmak zorundaydı. Ne iş yaptıkları ise onları hiç ilgilendirmiyordu. Çalışmalarıyla ortaya çıkan şey onlara ait değil, onları ilgilendirmez. Onlara ait olan yalnızca, yaşamak ve hayatta kalmak için ihtiyaç duydukları ücrettir. Bu şekilde zorlandıkları etkinliklerinin ürünleri onlara yabancılaşır, hiçbir anda ürünleri onların malı değil, yalnız zenginlerin, yani uğruna çalışmaksızın parası olan insanlarındır. Bunlar her şeyin sahibidir; makinelerin, fabrikaların, tüm hammadde ve binaların, arsaların ve tarlaların, insana ihtiyaç duyduğu her şeyin, özellikle de yoksulların, işçilerin çalışabilmek ve bunun karşılığı olan azıcık ücreti alabilmek için ihtiyaç duyduğu şeylerin. İşyerleri onlara aittir, bu işyerleri olmadan da hiçbir işgücü kendini satamaz. Bu zorlamayla sağlanan çalışma işçileri köleleştirir, çünkü kendileri için değil, başka biri için, onun işleri için ve onun menfaati için çalışırlar ve çalışmalarının somut ürününde pay sahibi değildirler. Çalışmadan yaşamak için vazgeçilmez olan parayı temin edebilecek olsaydı, hiç kimsenin bu tür bir çalışmaya razı olmayacağı açıktır. Üstelik günbegün zenginlerin tembelliği, vakit öldürmeleri ve hayatı lüks ve zevk içinde yaşadıkları görülüyordu. Onlardan olmamak, çalışmadan yaşayamamak, yoksulların kaderiydi işte. Ama o zaman bile, sizde de insanların gönüllü olarak ve severek yaptıkları öteki türden çalışma da vardı. Bu, hedefi ve amacı para kazanmak değil, belirli bir ürünün ya da belirli bir hizmetin ortaya çıkarılması olan türden çalışmaydı. Tüm insanlar üretken çalışmadan zevk duyar. Ne kadar iddiasız olursa olsun, kendi elimizle yaptığımız her şeyin bizim için, salt kullanım değerinden çok daha büyük ve bambaşka türden bir değeri vardır. Satın alınmış armağanlar, armağanı alan kişileri hiçbir zaman armağan edenin kendi düşüncesiyle yarattığı şeyler kadar sevindirmez. İnsanların bir bahçe çardağı yapmak, küçücük bir bahçeyi işlemek gibi her tür meraklarıyla uğraşırken; ince mekanik işlerde, en karmaşık araçları kullanarak ressam, heykeltraş, ağaç oymacısı ve seramikçi ya da müzisyen olarak dostları dans etsin diye gitar çalarak, şarkılar söyleyerek ya da mızıka çalarak, kendi kendine sanatsal eğitim edinen insanların gösterdiği sebat, gayret ve buluş gücü o denli büyüktür ki. Bütün bu etkin-

likler çalışmadır. Güç ve zaman gerektiriyorlar, ürünleri görünür ya da duyulur ya da iyi yemek pişirmeyi seven insanlarda da tadılabilir hizmetlerdir."

"Evet bütün bunlar kabul. Ama büyük ve üstelik son derece gelişmiş teknikle çalışan bir kamu hayatı, bu çok sayıdaki ve çoğu hayli yüksek kalifiye olmayı gerektiren işlerde, tam o sırada o işlerden zevk alan insanlara muhtaç olursa, ciddi aksaklıklar çıkması tehlikesi olmadan işleyebilir mi ki? Bazı çok önemli işler için ihtiyaç duyulan insanların sayısı herhangi bir nedenden ötürü hızla azalamaz mı, sözgelimi bu tür çalışmaya duyulan ilgi gittikçe azaldığından, çünkü diyelim ki, bu çalışmanın getirdiği pek yenilik yok, bu yüzden de çoğu için fazla can sıkıcıdır?"

"Tamamıyla haklısınız. Yenilik getirmeyen işlere ilgi yok olur!" "Ama ne tür işlerdir bunlar?" "Bakın," diye sözü aldı Anna. "Sıkıcı olan, artık değişmeyen, gelişmesini sürdürmeyen şeydir. Hayati önemdeki üretim alanında bu, teknolojik olarak halihazırda mükemmelliğe ulaşmış görünen bir dal olabilir. Bu süreçler ya da süreç kısımları o zaman tamamen otomatikleşmiştir. İnsanların katılımını gerektirmezler. İnsanların etkinliği yalnız, süreçlerin ve bu süreçlerin teknolojisinin gelişmesini tamamlamamış olduğu yerlerde gereklidir. Yani, henüz sürekli yeni tecrübelerin edinildiği, değerlendirildiği ve uygulamaya konduğu yerlerde. İlginç işler bunlardır. Bunlar son derece çeşitli ihtisas dallarındaki kalabalık uzman gruplarınca yürütülür. Ekip çalışması kavramı sizin zamanınızda bile bilinirdi. Ekip içinde insanlar coşkuyla, çok kere bedensel yorgunluklarına hiç aldırmadan çalışırlar."

Hiçbir dış zorlama olmadan gönüllü olarak, üstelik severek ve coşkuyla çalışan çok sayıda insan bulunduğunu kabul ettik ve toplumsal hayatın işleyişi için bunların sayısının yeterli olduğu konusunda dostlarımıza inanmak zorundaydık. Ama yine de yanıtlanmamış bir soru vardı. Sanayi ve tarım o denli ileri ölçüde otomatize olduysa, "zorunlu çalışma" bilimsel-teknik sürdürme ve geliştirme çalışmalarına indirgendiyse, o zaman ihtiyaç duyulan işçilerin sayısı bizim istihdam sayılarımızın yanında küçücük kalıyor olmalıdır. Ama "işyerleri"nin sayısındaki belki de yüzde 99'luk bu azalmayı sadece çalışma süresini kısaltarak dengelemek mümkün değildir ki. Daha bizim eski çağımızda bile, teknik ilerlemenin işyerlerinin sayısını azaltmasına, böylece de milyonlarca insanın işsizliğini kalıcı bir olgu haline getirmesine tanık olduk. Bu durumda Ütopya'da muazzam sayılardaki insana iş bulunamayacaktır. Bu insanlar ne

yapacak peki? Hepsi kişisel merakları konusunda mı etkinlik gösteriyorlar, evde eşya ve tamirat, tadilat mı yapıyorlar ya da amatör olarak sanat ve bilim alanlarında mı uğraşıyorlar? Uzun vadede bu insanların canı sıkılıyor olmalı. Sıkıntı da insanı kolaylıkla kötü yola düşürebilir.

"Bizde canı sıkılan pek az insan var," diye açıkladı Anna. "Bu talihsizliğe uğrayan insanlar da, bedensel ya da ruhsal nedenlerle, kazalar ya da hastalıklar yüzünden etkinlik gösterme imkânı bulamayanlardır. Sizin zenginler sınıfı arasında varolan tembeller ve boş gezenler türünden insanları Ütopya'da hiç bilmeyiz. Çünkü bizde, insan etkinliğinin ve hayat ve kültür için belirleyici olan, sizin ise korkunç bir şekilde ihmal etmiş olduğunuz önemli bir alan, diyebiliriz ki, nüfusun büyük bir kısmı için asıl meslek haline gelmiştir. O da, öğretmenlik ve eğitmenlik mesleğidir. Ben de bu meslekteyim, hem de pek çok yıldır ve bundan mutluluk duyuyorum."

"Ütopik kültürün temellerini zaten ancak öğretmenlerin ve eğitmenlerin etkinliği yaratıyor. Psikoloji ve pedagoji, bizde son derece gelişmiş bilim dalları haline geldi. Biz bunları, fizik ve kimyadan daha önemli sayarız. En azından bu bilimler, çözümü zor problemler bakımından çok daha zengindir. Bizde, bilimsel dayanaklı eğitim, her insanın daha ilk yaşlarında başlar. Ve aslında, ütopyalıların hayatında öğrenim ve eğitim, öğrenme, araştırma ve öğretme, hiçbir zaman sona ermiyor. Her insan, ilk gençliğinden yaşlılığına kadar, hem öğrencidir hem de öğretmen. Benim çalışmakta olduğum çocuklar köyünü ziyaret ettiğimiz zaman, size çocuklarla ve gençlerle olan yaşantımızı tanıtacağım. Belki de orada isteseniz de istemeseniz de, hem biraz öğrenci hem biraz öğretmen olacaksınız. Çocuklarımız sadece eğitilmiyorlar, onlar biz öğretmenleri bile ve tabii ki kendilerini de eğitiyorlar. Ama artık, diyorum ki, yatma vakti geldi."

Ulrike'nin tek odalı evi dev bir yatağa dönüştü. Birkaç kat halinde yumuşak divanları oluşturan yatak boyundaki köpük minderleri salonda yaydık ve döşemenin neredeyse tamamı bunlarla kaplanmış oldu. Ulrike, hafif ve büyük desenli gecelikler dağıttı ve gündüz giysilerimizi terasta duran büyük bir su küpüne doldurdu. "Orada sabaha kadar güzelce temizlenirler!" "İyi, ama kuru da olurlar mı?" "Giysilerimizin havayla kuruması yarım saatten az sürüyor, onları temizlemek için de saf su tamamen yeterli." Katja'nın sorusuna aldığı yanıt buydu. Peki hiç çamaşır makinesine ya da deterjana ihtiyaç duymuyor musunuz?" "Gündelik giysilerimiz için duymuyoruz. Bu, geliştirdiğimiz yeni sentetik iplikler sayesinde böyle. Bunlar hemen hemen eskitilemez cinsten ve yüzey yapıla-

rında ancak suda çözülebilen maddeler tutunabiliyor. Bunun yüzey gerilimiyle ve biraz da yüzeyin elektriksel özellikleriyle ilgisi var. Bunları size Bertram daha iyi açıklayabilir, çünkü o bu konuda bilimsel çalışma yaptı. Elbiselerimin, gömleklerimin ve pantolonlarımın bir kısmını 15 yıldan fazladır kullanıyorum. Güzel ve temiz görünmüyorlar mı? Üstünüzdeki gecelikler ise 30 yıllık ve onlarla kaç kişi yattı, sayısını hatırlamam mümkün bile değil. Bu yeni tekstillerde başlangıçta karşılaştığımız tek güçlük, öncekilerden farklı olarak boyanamıyor olmalarıydı. Şimdiyse kütleleri itibarıyla renkli olan iplikler üretiyoruz. Ama gayet parlak renkli iplikler üretme yöntemlerini keşfedene kadar pek çok sorun çıktı. Ama yüz yıl önceki kumaşlarımızın narin pastel renklerini seviyorum. O dönemden kalma bir elbisem var ve sık sık giyiyorum.

Uyumadan önce müzik de dinledik. Bunlar bizim bilmediğimiz, herhalde elektronik bir enstrümanda üretilen, değişken ritimli tınılardı ve ses ve akordların türlerinde ve zamansal akışlarında büyük değişmeler oluyordu. Havası ağır, kalın, herhangi bir cırtlaklıktan yoksundu, habire yeni pasajlar halinde sonsuzcasına akıp gidiyordu, müziğe dönüştürülmüş arabeskler gibi [Arap mimarisindeki Arabesk desenleri kast ediliyor, Ç.n.]. Ulrike'ydi çalan. Kucağında tuttuğu küçük bir elektronik klavyeli enstrümanı çalıyordu ve o sırada içinden nasıl geliyorsa, öyle çalıyordu. Hoşnut bir halde uzanmış ve bu tınılarla adeta sarmalanmıştık, biraz daha şarap içtik, kucaklaştık ve sabah güneşi bizi uyandırana dek uyuduk.

Kahvaltıdan sonra cipi alıp önce hep birlikte sanayi enstitüsüne gittik. Orada Ulrike dört yetişkini indirip Franzi ve Felix'le birlikte seralarına doğru devam etti.

Enstitüde bizi bekliyorlardı bile. Bilim adamlarının pek çoğunu kendisinin orada çalıştığı dönemden tanıyan Bertram, gelişimizi bildirmişti. Küçük bir grup tarafından karşılandık. İki kadın ve yirmisine gelmemiş bir genç adamdan oluşan karşılama grubu bizi hemen büyük bir salona götürdü. Büyük bir beyaz perdesi ve geniş, biraz daha yüksekte bulunan bir sahnesi olan bir seminer salonuydu burası ve sahnede büyük masalar duruyordu. İzleyicilere ayrılmış bölüm yarımdaireler halinde sıralanmış yumuşak koltuklarla donatılmıştı ve koltukların önünde küçük masacıklar vardı. Bunlar dinleyicilerin bakacağı yazılar ve başka malzeme içindi. Salon yüz kişilikti.

Nazik ev sahiplerimiz ilkönce, ne yazık ki bize üretimdeki işletme birimlerini gezdiremeyeceklerinden -bunu zaten önceden biliyorduk- duydukları üzüntüyü bildirdiler. Ama imalat hakkında onlardan dilediği-

miz her bilgiyi alabilecektik ve aslında önemli olanları, sonu gelmeyen yorucu bir fabrika gezintisindekinden çok daha iyi görebilecektik. Ayrıca bize enstitüyü göstermek ve sürdürülmekte olan en önemli çalışmaları açıklamak istiyorlardı.

Slavonice'nin -uzun yıllar önce burada yer alan küçük bir köyün adıydı bu- yeraltı üretim tesisleri, 25 kilometrekareden büyük bir alanı kaplıyordu, ve hafif bir yay çizen, iki kilometre eninde, 12,5 kilometre boyunda bir dikdörtgen biçimindeydi. Tesisler bir yeraltı taşımacılık yolu aracılığıyla kıyıdaki küçük bir limana bağlıydı. Üretim için gereken hammaddeler oradan geliyor, bitmiş ürünler ve artıklar oradan sevk ediliyordu. Taşımacılık yolu tesislerin güney kenarı boyunca uzanıyordu ve kısa yan yollarla tek tek üretim bölmelerine bağlanmıştı. Halihazırda toplam 25 tesisten 21'i işlemekteydi. Dördü ise kapalıydı. Üçü, bölümler bakımda olduğundan devredışıydı. Bakım da tam otomatik olarak gerçekleşiyordu. Birinde ise enstitü yönetiminde çalışmalar yapılıyordu. Yeni bir teknoloji denenecekti. Çalışmalar, asıl olarak, tesislere gönderilmiş yeni makinaların yerleştirilmesiydi. Bunlar, bir özel ekip tarafından yürütülüyordu. Bu çalışmayı da yerinde göremeyecektik. Ama, binlerce kamerası, mikrofonu ve ölçüm alıngacıyla tesislerin her yanına yayılmış olan görsel işitsel tesisatın ekranları üzerinden yine de izleyebilecektik.

Ev sahiplerimiz saatlerce, tesislerinin hayret verici marifetlerinden söz ettiler. Bu tesisler yaklaşık olarak Ütopya'da kullanılan mikroelektronik yapı elemanlarının yarısını üretiyordu. Slavonice dışında, benzer üretim programı olan iki tesis daha vardı. Biri Güney Hindistan'daki Bangalore'de, biri de Kuzey Amerika'daki Denver'deydi. Slavonice'de mikroelektronik elemanlardan başka (halen üretilenler bu minik harikaların altıncı nesliydi) büyük sayılar halinde ihtiyaç duyulan bazı özel hazır ürünler de yapılıyordu. Slavonice'deki insanlar en çok, küçük telefon santrallarından gurur duyuyorlardı. 50.000 abonelik komple bir otomatik santral sadece 3 litrelik bir hacme sığdırılmıştı, yani herhangi bir normal evrak çantasıyla taşınabilirdi. Gerçi buna, başka bir tesiste üretilen mikrodalga vericisi dahil değildi. Enstitü birkaç yıldır, halen yalnız laboratuvarların deneysel üretim serilerinde varolan yedinci mikroelektronik nesil sayesinde aynı verimi çok daha küçük hacimli cihazlarla elde etme doğrultusunda çalışmalar yapıyordu.

"Oysa hâlâ, doğanın en basit hayvanların bile sinir sisteminde gerçekleştirdiklerinin çok çok gerisindeyiz," diyordu Boris, bizi karşılayan ekipteki genç adam. "Dolayısıyla önümüzde daha uzun bir yol var ve artık yapacak iş kalmadığı için cansıkıntısı çekeceğimizden korkmamız

gerekmiyor!"

Slavonice'nin iki yan kuruluşunun coğrafi konumlarını duyduktan sonra ilk kez, bu üç tesiste mikroelektronik yapı elemanlarının dünya üretiminin gerçekleştiriliyor olmasının ne demek olduğunu doğru dürüst kavradık. Ütopya'nın insandışılık denizinde küçük bir adacıkla sınırlı olmadığı, tüm dünyayı kapsadığı gerçeğini çoktan unutmuştuk. Ama bu demekti ki, bu tesisler ürünlerinden muazzam miktarlarda üretmek zorundalardı. "Hayır," diye açıkladılar bize. "Üretimimizin nicelik olarak kapsamı, Ütopya'daki her türlü üretimde olduğu gibi, sizin zamanınızda kapitalist sanayi tarafından üretilenlerden sayıca çok çok azdır. Dahası, bilim ve ondan türetilen teknoloji geliştiği ölçüde, üretilen malların miktarı daha da azalıyor. Bunun başlıca nedeni, ürünlerimizin ömrünü gittikçe uzatmamızdır. Bu mikroelektronikte olduğu kadar, giysilerimizin üretiminde kullandığımız tekstil elyaflarında da geçerlidir. Giysilerimizin ömrü bugün bile normal bir insan ömrününkinden çok daha fazladır. Oysa insanların ömrü sizin zamanınızdakinin neredeyse iki katına çıktı. Sizin zamanınızda ihtiyar insanlar, daha yetmiş ya da seksen yaşında hastalıklardan, yoksunluklardan ve psikolojik sorunlardan büyük zarar görmüş insanlardı. İnsanlık ancak bizim çağımızda, insanın gerçekten yaşlanmasının mucizesini yaşıyor!"

Ulrike, öğleye doğru Felix ve Franzi ile birlikte bizi almaya geldi. Öğle yemeği için Ulrike'nin dağdaki evine gittik. Bütün o duyduklarımızdan sonra Ulrike'nin evindeki tesisat ve kullanım eşyalarını yepyeni bir ilgiyle ve büyük bir merakla gözden geçirmeye başladık. Ulrike'ye evindeki her şeyin kaç yıllık olduğunu ve nereden geldiğini soruyorduk. Öylesine hayretler içindeydik ki, üç ütopik dostumuz bizimle hayli eğlendiler. Yakın tarihe ait pek az şey vardı. Bunlar da, sanayi üretiminden gelme olmadıkları, becerikli eller tarafından tek tek yapılmış olduğu açıkça belli şeylerdi. Örneğin, Ulrike'nin gümüş bir zincirin ucunda boynunda taşıdığı, iki değişik katmandan oluşan bir taştan kesilerek yapılma bir muska bunlardan biriydi. İkisi de, muska da zincir de, Bertram'ın kendi elleriyle yapıp hediye ettiği şeylerdi. Sonra rengârenk ağaç oyma bir mask. Ulrike bunu, bir yolculuk sırasında Orta Afrika'daki siyah bir münzevinin çadırında gördüğü bir çizime bakarak, yumuşak kavak ağacından yapmıştı. Elle dövülmüş bir bakır tepsi: Bertram'ın, yine karşıdaki enstitüde çalışmış olan bir dostunun hediyesiydi bu. Bakır saç aslında enstitünün laboratuvarında kullanılacaktı, ama yapan kişi Ulrike'ye olan sevgisinden başka amaçla kullanmış, yeniden biçimlendirmiş ve üstüne kocaman, alev alev yanmaktaki bir kalbi resmetmişti.

Gayet sıradan bir eşya da sanayi dışı ürünlerdendi, dolayısıyla da herhalde daha yakın tarihe aitti. Bir bıçaktı bu ve Ulrike onu hemen her işinde kullanıyordu. Ama bu bıçak konusunda yine de yanılmıştık. En azından yarı yarıya yanılmıştık. Ulrike bu bıçağı, toprağı bellerken bahçede bulmuştu. Bıçağın sadece çeliği sağlamdı ve paslanmamıştı bile, ama bıçağın sapı parmaklarının arasında gri bir toz halinde dağılmıştı. Herhalde Ütopya öncesi çağdan kalma olan bu bıçak hoşuna gitmişti. Böylece Ulrike sapı yenilemişti; iki yassı ağaç parçasını uygun bir şekilde oymuş, bıçağın kamasını ve onu saran bu iki tahta parçasını perçinleyip bakır sacla sarmış ve büyük bir dikkatle, hafif çekiç vuruşlarıyla bakırı tahtanın biçimine uydurmuştu. Ama bütün diğer gereçler ve ev eşyaları, cihazlar, halılar, perdeler, hatta buzdolabı, banyo küveti, tencereleri, su kapları ve bardaklar, her tür kap kacak, hepsi sanayi ürünleriydi, çoğu da 50, 80, hatta birçoğu 150 yıldan eskiydi. Yine de sanki yeniymiş gibi, hiç zarar görmemişti, hatta sürekli kullanılmaları sayesinde bir parça ilk tekdüzeliklerinden kurtulmuş ve adeta insani yönler kazanmıştı. Sanayi ürünleri olsalar da, bu denli eski ve farklı tarihlere ait olmaları gerçeği, modern dizaynlardaki sahte şıklığı içermek yerine, amacına hizmet edişindeki mükemmelliği büyük ölçüde yansıtan sade biçimleriyle, adeta doğanın bitki ve hayvanlarda ortaya çıkardığı türden, canlı bir süreç içinde serpilmiş canlıların güzelliğini yansıtmalarını sağlıyordu.

Duyduklarımızdan ve öğrendiklerimizden çıkan sonuç, *tüketilme* anlamındaki kullanım eşyası tüketiminin Ütopya'da, bizim tüketim toplumunda kaçınılmaz sayılan düzeyin yanında devede kulak kaldığıydı. Üretilen tüm eşyaların ömrünün ve kullanım değerinin muazzam ölçülerde yükseltilmesiyle, toplum hayat standardından hiçbir şey kaybetmeksizin, bu eşyaların çok çok az bir düzeydeki üretimiyle idare edebiliyordu. Tüketimin azalması, üretimin azalmasına imkân veriyordu. Ama ekonomik durumda bir dizi çok önemli değişiklik daha vardı. Bizim alışık olduğumuz tüketime ait pek çok ürün Ütopya'da artık yoktu. Ulrike'nin cipi gibi istisnalar dışında, otomobiller ve otoyollar yoktu. Bunun ilk baştaki nedeni, bizde büyük insan yığınlarının sanayi ve idare merkezlerinde yoğunlaşmasına yol açmış olan ön koşullardan hiçbirinin Ütopya'da bulunmuyor olmasıydı. İnsanlar doğrudan doğruya işlerinin yakınında yaşıyorlardı. Hiç kimse her sabah bir saat, hatta daha uzun süre, tıklım tıklım haldeki banliyö trenlerinde ve metrolarda 20, 30 ve hatta daha fazla kilometre aşarak işe gitmek zorunda değildi. Ütopyalılar işyerlerinden olsa olsa yaya olarak çeyrek saatlik bir yürüyüş mesafesinde oturu-

yordu ya da birçok meslekte gayet doğal sayıldığı gibi, doğrudan doğruya toplumsal etkinliklerinin yerinde yaşıyorlardı. Otomobiller, metrolar ve banliyö trenlerine ihtiyaç duyulmuyordu. Dolayısıyla caddeler ve otoyollar da gereksizdi. Sadece bu sayede Ütopyalıların ne kadar çok emekten tasarruf ettiğini düşünün bir.

Bildiğimiz hava trafiği de yoktu artık. Bizim geçmiş zamanımızda hava trafiğinin hangi amaçlara hizmet ettiğini düşünürseniz, bütün bunların Ütopya'da neden bulunmadığını hemen anlarsınız. Bizim zamanımızdaki uçaklarda asıl olarak iki tür yolcu bulunurdu: 1. Yöneticiler, ticari temsilciler ve onların devlet katındaki karşılıkları olan siyasi bürokratlar ve devlet memurları. 2. Turistler. Birinci türden insanlar Ütopya'da ortadan kalkmıştı. Bizim zamanımızdaki türden turizm de yoktu artık. Ütopya'da hiç kimse, sırf en olmayacak şekilde kaçmaya kalkıştığı kentin gökdelenlerinden daha da çirkin gökdelen otellerinin lağımlarıyla pislenmiş tıklım tıklım bir kumsalda 14 gün ya da üç hafta boyunca kalkmadan yatıp durmak için birkaç saatte dünyanın öteki ucuna gitme ihtiyacını duymaz. Ütopya'da hiç kimse bir şeylerden kaçmak için yolculuk yapmaz. Ütopyalıların yolculukları dünyayı tanımak içindir. Böyle bir yolculuk için de zaman ayırırlar. Uçakla kendini belki de sesüstü hızla kıtadan kıtaya atan insan aslında yolculuk etmez. Dünyayı, dünyanın manzaralarını ve insanlarını tanımaz, sadece varoluşunun dar sınırlarla kuşatılmış mekânını, çoğunlukla pek değişik türden olmayan, tüm yönleriyle aynı derecede yoksul ve acımasız olan bir başkasıyla değiştirir. Ütopyalıların zamanı var. Yavaş giderler. Yolu hedeften daha az seviyor değiller ve çok kere de yol, yolculuklarının tek hedefidir. Bu yüzden Ütopya'da uçaklarla turizm yoktur. Hâlâ uçaklar var. Bunlar küçük özel görev uçakları ve helikopterlerdir. İnsanları tehlikeli durumlardan kurtarmaya, bilimsel keşif gezilerine ve başka bazı işlere yararlar. Ama bir uçak sanayiine ve dünya çapındaki bir jet uçakları trafiğine Ütopyalıların ihtiyacı yoktur.

Trenle insan taşımacılığı da tarihe karışmış. Teknik nedenlerden dolayı gerekli görülen yerlerde belirli hammaddeleri, cevherleri ve başka malzemeleri taşıyan demiryolları ve raylı taşımacılıksa varlığını sürdürüyor. Malların çoğu deniz yoluyla taşınıyor. Limanlardan da malları büyük dağıtım merkezlerine genellikle yeraltında bulunan özel taşımacılık sistemleri -bunlardan bizim zamanımızda pek yoktu-, ulaştırır. Aynı sistemler malları oralardan da Ütopya'nın süpermarketleri sayılan en küçük dağıtım merkezlerine kadar dağıtır. Bu merkezlerde insan, hayatı için ihtiyaç duyduğu her şeyi alabilir. Bu büyük ve gayet iyi düzenlenmiş de-

polarda ne satış personeli var -zaten hiçbir şey satılmıyor ki, herkes ihtiyacını alabilir- ne herhangi bir denetim ya da kontrol personeli. Depo stoklarının sürekli yenilenmesi de kendi kendine, ara dağıtım merkezlerinden ısmarlama yoluyla gerçekleşiyor. Bununla birlikte, bu tesisler de düzenli olarak birkaç yılda bir, bir kontrol ekibi tarafından denetleniyor ve ortaya çıkmış aksaklıklar gideriliyor.

Bir de, Ütopya'nın bu süpermarketlerinde hiçbir zaman fazla bir kalabalık bulunmadığını düşünmelisiniz. Bunun bir nedeni, bir kere her türlü kullanım eşyasının muazzam uzunluktaki ömrüydü. Evde eksikliği duyulan ya da yenilenmesi gereken şeyler pek azdı. Ayrıca sunulan mal kalemlerinin sayısı da bizim zamanımızdakinden çok daha azdı. Habire işbilir birtakım insanlar tarafından devasa bir yenilikler dalgası içerisinde bize yutturulan, ama sonra çoğu kısa bir kullanılma süresinden sonra çöpü boylayan sayısız şey bir yana, bizde gündelik ihtiyaçtan sayılan pek çok eşya ortadan kalkmıştı. Kullanımı süren eşyalardan da, bizdeki gibi kapitalist üreticilerin pazarda rekabet yürütmesinin aracı olan yüzlerce çeşit model yoktu, onun yerine bir tek, ama çok kaliteli çeşit vardı. Bizim radyo, televizyon, teyp ve pikaplarımız yerine Ütopyalıların sadece tek bir cihazı vardı; o da daha ilk günümüzde Anna ile Bertram'ın yazlık evinde gördüğümüz, hoparlörleri duvarlara gizlenen büyük yassı ekrandı.

Anna bize bir de minnacık harika bir fotoğraf makinası gösterdi. Makinayı on resimlik küçüklerinden 100 ve hatta daha fazla pozluk büyüklerine kadar çeşitli kasetleriyle kullanabiliyordunuz. Makinaya ait bir de kombine banyo ve agrandizman aygıtı vardı; içine çekilmiş film kasetini koyuyordunuz, birkaç dakika sonra aygıt renkli ya da siyahbeyaz fotoğrafları önceden ayarlanmış ebatlarda "tükürmeye" başlıyordu. Bu harika cihazlar hiçbir zaman bireylerin özel mülkiyetinde değildi. Bunları yolculuğa çıkacağınız zaman ya da ziyarete gelmiş dostların fotoğrafını çekmek istediğinizde ödünç alıyordunuz. Fotoğraf çekme vesileleri bizdeki gibiydi, ama görüntüler çok kere hayli farklıydı.

Öğle yemeğinden sonra Ulrike'nin evinin önündeki terasta büyük güneş şemsiyelerinin altında oturmuştuk. Denizden, güneş altındaki kızgın anakaranın üzerinde yükselen havanın çekmesiyle oluşan hafif ve serin bir esinti geliyordu. Akşamları günbatımı dolaylarında rüzgâr önce kesiliyor, sonra da ters yönden esmeye başlıyordu. Kara denizden daha yavaş soğuduğu için bu sefer de denize doğru esiyordu. Böylelikle sıcaklık gayet hoş bir şekilde dengeleniyor, sıcaklık geceleri de hiçbir zaman 20 derecenin altına düşmüyordu. Ancak kışın burası da hayli so-

ğuk olabiliyordu. Sık sık kar yağıyor, uzun süreli yağmurlar ve borayı andıran fırtınalar görülüyordu. O zaman Ulrike odasıyla teras arasındaki o geniş aralığı kocaman yekpare bir pencereyle kapatıyordu. Varlığını hiçbir şekilde fark etmemiştik, çünkü döşemenin içine gömülmüştü. Bir kolun çevrilmesiyle tıpkı bir otomobil camı gibi yukarıya hareket ettirilebiliyordu. Bu tür konstrüksiyonları Ütopya'daki başka küçük evlerde de gördük. Bunların yenileri motorluydu, bir düğmeye basmak yetiyordu.

İkindi vakti Ulrike bizi eşeklerimizin yanına bıraktı. Orada erkek, kadın 25 kadar insanı toplanmış bulduk. "Sizi iş arkadaşlarımla tanıştırmalıyım! Sizin geldiğiniz ilk gün hepsi birden gitmişti. Adriyatik'te bir yürüyüş yaptılar ve denize girdiler. Çalışma planımız yüzünden bu geziyi erteleyemediler. Tabii ben de gitmek istemiştim, ama Bertram sizin geleceğinizi bildirdiği zaman vazgeçtim; sizinle daha yakından ilgilenmeye vaktimin olması iyi oldu. Ama size bir şey sormak istiyorum. Bana niçin hiç iş arkadaşlarımı sormadınız? Bu dev tarım merkezinin işleyişinin tek bir insan tarafından ayakta tutulabileceğini mi sandınız?"

"Aslında neden olmasın?" diye araya girdim. "Nihayet otomatik ekim, bakım ve hasat süreci, hiçbir insan işgücü gerektirmeden çalışan yeraltındaki sanayi işletmelerindeki üretim kadar karmaşık olmaktan çok uzak."

"Ama araştırma enstitüsü de bu üretim tesislerine dahil. Bizdeki işleyiş de ona çok benziyor. Aslında biz de asıl olarak bir araştırma ekibiyiz. Küçük bir grup bitki zararlılarıyla, aralarına salgın hastalık bulaştırarak mücadele ediyor. Bu yöntemlerle, ürünleri kirletecek, hatta zehirli hale getirebilecek kimyasal koruyuculardan kaçınılıyor. Bir başka grup bu makinaların tasarımcılarıyla ve yapımcılarıyla yakın işbirliği halinde makinalarımızın geliştirilmesi üzerinde çalışıyor. Nihayet bir de öğrenci grubumuz var burada. Onlar da burada staj yapıyorlar ve modern tarımsal teknolojiyle pratik içinde tanışıyorlar." Hepimiz o sevimli ev sahibemizin işine pek ilgi göstermemiş olduğumuza çok üzülmüştük. Ama o bizi teselli edip yaptığı işin epey uzmanlaşmış olduğunu, bu yüzden de kamunun ilgisini pek çekmediğini söyledi. "Burada ve başka yerlerde ürettiklerimizin nihayet Ütopyalıların midelerine nasıl ve hangi yoldan ulaştığını öğrenmek sizin için çok daha ilginç olacaktır. Sanırım bu konuda Bertram yapacağınız uzun yolculuk sırasında öğrenmeye değer ne varsa anlatacaktır." Ulrike bu sözlerle birlikte vedalaşma törenini başlattı. Vedalaşma kısa, ama candan oldu. Sonra da bizi bir sürpriz bekliyordu. Eşeklerimizin koşulabileceği küçük, şişme lastikli bir arabaydı bu. İçine he-

pimiz rahatça sığabiliyorduk. Alçacık ve daracıktı, ama tekerlekleri oldukça büyüktü. Ulrike'nin iş arkadaşları onu öğleden önce tarım makinalarının yedek parçalarından yapmışlardı. Yolda, bunun araçlar için pek elverişli olmayan Ütopya yolları için ideal bir araba olduğunu gördük. Ütopyalılar ileri yaşlarda da yaya gitmeyi seven dinç insanlar. Yolculuk ederken zaten kimse fazla şey taşımıyor, yaya olarak da insan toprağa ve üzerinde oturan insanlara çok daha yakındır. Benim kadar genç insanların bile nefes almakta güçlük çekebileceğine ve rahat bir şekilde arabada yol almaktan hoşlanabileceklerine Ütopyalı dostlarımız inanmakta güçlük çekiyordu. Ama yine de bunu düşünüp bu arabayı yapmışlardı bize.

Yolumuz ilkönce geniş, yüzeyi hafif dalgalı bir yayladan geçti, sonra da yavaş yavaş daralan bir vadi boyunca yukarı tırmandı. Vadinin tabanı boyunca da mavi ışıldayan bir nehir kavisler çiziyordu. Nehrin görünüşünü sürekli değiştiriyor olması hayret vericiydi. Daha az önce delicesine çağıldayan dağ suları halinde akarken aniden bayaz kaygan, hafif kubbeli kum setlerinin arasında küçüklü büyüklü birçok kol halinde ayna gibi, adeta kımıltısızdı, sonra yeniden güçlü ve geniş bir ırmak halinde kabarıyor, göle benzer bir geniş yatağa boşalıyor, biraz ileride bu zaptedilemez dev ırmaktan geriye incecik bir dere kalıyor, ardından gücünü yeniden topluyor ve suları kabarıyordu, ta ki muazzam bir mağara ağızının içinde kaybolup gidene dek. Kimbilir nerede ve kimbilir hangi biçimde yeniden gün ışığına çıkacaktı. Nehrimizin sırrı, yer üstü ve yeraltı akıntıları arasındaki bu sürekli değişimlerdi. Dağın karnının derinliklerinde sular çatlakların arasından ve mağaralar boyunca kendine müthiş bir güçle yol açmakla uğraşırken yerüstü akıntısı sakin ve sessiz rolündeydi. Tüm gücüyle yeryüzünde çağıldayarak bize gösteriş yaptığı yerlerde ise dağın derinlikleri sessiz kalıyordu. Bu harikulade nehri tıpkı bir insanı düşünür gibi düşünürüm bazen.

Felix, Franzi ve ben çoktan beri küçük arabada oturuyorduk. Bertram eşekleri dizginlerinden tutuyordu. Yolu iyi biliyordu. Kadınlar arkadan geliyordu. Ben de onların güzel görünüşlerini ve hareketlerini izleme zevkini tadıyordum. Akşama doğru hava serinledi. Vadi daralmış, yüksek dağlar bizi kuşatmıştı. Daha havanın kararmasından önce Bertram'ın gecelemek için seçmiş olduğu geniş bir ağaç kulübeye vardık. Hepimiz çok yorgun olduğumuz için varır varmaz derin bir uykuya daldık. Sabahleyin kulübemizin yanında taşlardan bir oluğun içine alınmış bir kaynak bulduk. Bu suda yıkanıp hayli ferahlatıcı ve neşeli bir şekilde serinledikten sonra Ulrike'nin yanımıza vermiş olduğu çok sayıdaki enfes yiye-

cekle uzunca bir kahvaltı yaptık. Bertram yakınlarda Ütopya'nın en modern elektrik enerjisi santrallerinden birinin bulunduğunu anlattı ve oraya uğramayı önerdi. "Bu tür bir santrali ben de hiç görmedim. Bu yüzden de görülecek fazla bir şeyler var mı, hiç bilmiyorum. Bu, yeni geliştirdiğimiz ve yüzyıl boyunca yaygınlaştırmayı düşündüğümüz termofüzyon enerji santrallerinin en küçüklerinden biridir."

Çoktandır Ütopya'da enerjinin hangi kaynaklardan ve hangi şekilde kazanıldığını sormak istediğimi hatırladım. Enerji santrali ziyareti için yola çıkmadan önce Bertram bize şunları anlattı: "Sizin çağınızın sona ermesinden sonraki ilk yüzyılda henüz büyük ölçüde o zamana kadar alışılagelmiş olan enerji kaynaklarını, yani kömür ve petrolü, yanısıra da tabii ki hidrolik su enerjisini ve özellikle de ısınma amacıyla yer ısısını kullanıyorduk. Sizin çağınızdaki nükleer santrallerin hepsinin çalışmasını durdurduk. Bunun nedeni pek de, mantıklı bir şekilde yapılmaları ve işletilmeleri halinde sıfıra düşürülebilen arıza oranı değildi. Asıl belirleyici olan, 'Entsorgung' sorununun, yani radyoaktif artıkların nihai depolanması işinin uzun vadeli bir bakış açısından bir türlü çözümlenemeyişiydi. Birkaç bin yıl içinde biriken bozunma ürünlerinin miktarı o kadar büyük olurdu ki, onları dünyada depolamanın hiçbir çözümü bulunamaz olacaktı. Ayrıca nükleer santralleri kapatırken içimiz çok rahattı, çünkü ütopik çağın başlangıcından sonra hemen birkaç yıl içinde enerji ihtiyacı büyük bir hızla düştü. Yalnızca silahlanma sanayiinin ve tüm askeri tesislerin kapatılması bile enerji ihtiyacını bir çırpıda yüzde 50 azalttı. Ekonomik reformlarımız uygulandıkça da, sizin varoluşunuzun son yıllarında olmazsa olmaz saydığınız ihtiyaç düzeyinin yaklaşık yüzde 10'u düzeyine düştü. Enerji üretimindeki bu muazzam indirimle ve otomobil ve uçak trafiğinin tümüyle ortadan kaldırılması sonucunda petrol tüketiminin hızla azalması sayesinde sizin zamanınızdaki tehlikeli hava kirlenmesinin başlıca kaynakları ortadan kaldırılmıştı. Ondan sonra, teknik olarak işe yarar ilk füzyon reaktörünü çalıştırmayı başarana kadar hayli uzun zaman geçti. Şimdikilere kıyasla bir devdi o. Ama zayıf yanı da buydu. Onu ateşlemeden önce, sağladığı muazzam enerji miktarından hemen kurtulmak için geniş kapsamlı önlemler almamız gerekiyordu. Çalışmakta olan çok sayıda enerji santralinin durdurulması gerekmişti. Büyükçe bir bölge günler boyu elektriksiz kaldı bu yüzden. Ayrıca çeşit çeşit elektrik depolayıcı tesisler inşa etmek zorunda kaldık, çünkü bu büyük reaktörün henüz hiç esnekliği yoktu ve verimini ihtiyaca neredeyse hiç uyduramıyordu. İhtiyacımız daha o zamanlar bile, sizin zamanınıza oranla çok daha az oynamalar gösterdiği halde, yine de şebe-

kedeki enerji tüketimindeki ani bir azalmayı dengeleyebilecek halde olmalıydık. Füzyon reaktörü bugün tüm enerjinin ana üreticisidir. Yer yüzeyinin kimi yerlerinde kolaylıkla yararlanmaya açık olan ve ısınma amacı için ideal olduğu görülen yer ısısı ise hâlâ belirli bir rol oynamaya devam ediyor. Zamanla gittikçe daha küçük füzyon reaktörleri inşa etmeyi öğrendik. Bu sayede enerji üretimini büyük ölçüde ademimerkezileştirmek mümkün oldu, böylelikle elektrik şebekelerindeki dağıtımın maliyeti de epey azaltılabildi. Bugün artık ne yerüstü, ne de yeraltı hattı biçiminde, hiç uzun mesafe yüksek gerilim hattımız kalmadı. Artık enerjiyi, dilediğimiz yerde, kullanılacağı yerin kendisinde üretebilecek durumdayız. Ne de olsa enerji hammaddesi, yani su, daha doğrusu suda bulunan hidrojen, her yerde var ve uzaktan getirilmesi gerekmiyor. Kaldı ki, hidrojenin muazzam enerji miktarı nedeniyle füzyon reaktörünün su tüketimi ihmal edilecek kadar azdır."

Bertram bize ayrıca füzyon reaktörünün konstrüksiyonuna ve işleyiş tarzına ait ayrıntılar da açıkladı. Hepsi de aynı prensibe göre çalışıyordu: "Plazma halinde bulunan bir cam küre, son derece yüksek vakumlu bir alanın içinde manyetik alanların yardımıyla dağılmaksızın birarada tutuluyor. Reaktör çalışır haldeyken plazmanın merkezindeki sıcaklık 100 milyon derecenin üstünde bulunuyor. Gazın yoğunluğunun çok düşük olmasına rağmen yüksek sıcaklık yüzünden basınç çok büyük. Bu kızgın plazmanın arasından manyetik duvardaki bir deliğin içinden püskürtülen bir plazma ışını bir boru boyunca mermi gibi ilerler. Borudayken, içerisinde maddenin atom çekirdeklerine dek tamamen iyonize edilmiş olduğu ışın, güçlü bir dış manyetik alan tarafından iki ışına ayrıştırılır. Bunlardan biri elektronlardan, diğeriyse pozitif yüklü helyum ve hidrojen çekirdeklerinden oluşuyor. Bu iki ışın, içinden dolaysız olarak yüksek gerilimli doğru akım alınabilen iki elektrodu yüklüyor. Reaktörün ateşlenmesi işin başlarındayken çözümü imkânsız görünen bir sorundu. Ateşlemenin hazırlığı bugün bile heyecan verici bir olaydır. Neredeyse sizin zamanınızda bir uzay roketinin kalkışı kadar heyecan verici olan bu iş, son derece yüksek enerji yoğunluğundaki bir lazer şimşeğiyle yapılıyor. Birazdan görmek istediğimiz küçük reaktörde aktif plazma küresinin çapı bir milimetreden küçüktür. Bu küre, bir metre çapındaki soğutmalı top biçimindeki bir kabın içerisinde bulunuyor. Üretilen yüksek gerilimli doğru akım bir alternatif doğrultucu ile alternatif akıma dönüştürülüyor ve 5 bin volta indirgeniyor. Bu gerilimdeki akım yeraltı kablolarıyla dağıtım trafolarına iletiliyor ve orada da gerilim daha da düşürülerek, şebekelerimizdeki normal düzeye indiriliyor."

"Peki plazmayı birarada tutan manyetik alanlar nasıl üretiliyor ki?" diye soruyorum.

"Solenoidlerle, yani özel bir alaşımdan yapılma ve 35 K'de (35 derece Kelvin), yani sıcaklığın mutlak sıfır noktasının 35 derece üstünde süperiletken haline gelen tel bobinlerle. Solenoidlerin içinden milyonlarca amperlik akımlar geçer. Bu da gereken manyetik alan şiddetleri için yeterlidir."

Kahvaltıdan sonra santrale kadar yürüdük. Çocuklar ve onların yanında kalan Anna hariç. Santralin bir hayli yakınına kadar yaklaşabildik. Görülecek pek az şey vardı, bizi içeriye bırakmadılar. Bertram bana tek tek binaların, yani o binalardaki parçaların tüm tesis içindeki işlevlerini açıkladı. Bizim alışık olduğumuz enerji santrallerine kıyasla gerçekten de hayli küçüktü. Orta boy bir sinemadan büyük değildi. 25 megavatlık bir elektrik güç sağlayabiliyordu, yani her biri 5 kilovatlık tüketim kapasitesindeki 5 bin hanenin ihtiyacını karşılayabiliyordu. Ütopya'da elektrik genellikle ısıtmada kullanılmadığı ve ayrıca tüm küçük enerji santralleri birbirlerine bağlı olarak çalıştığı için bu, haddinden bile fazla bir bolluk demekti.

Yeniden yola koyulmadan önce kuvvetlice bir kahvaltı daha yaptık. Tek bir büyük binanın etrafında öbeklenmiş çok sayıdaki evin bulunduğu bölgeden geçtik. Bunlar, türlü nedenlerle erken çökmüş ve burada gençleştirilmeye çalışılan, yaşları 100'ün biraz üzerindeki yaşlıca insanlar için bir senatoryumu oluşturuyordu. Gençleştirme işleminde çeşitli tedavi yöntemleri uygulanıyordu ve bunlar arasında psikoterapi yöntemleri de vardı, çünkü hastaların pek çoğunun bedensel zayıflığı her şeyden önce psikolojik rahatsızlıklara dayanıyordu.

Aslında Ütopya'da hâlâ, dışsal nedenli psikolojik rahatsızlığı olan insanların varolabilmesi bizi şaşırtmıştı. Ne de olsa, bizim çağda psikolojik arazlara yol açmakta olan tüm sosyal fenomenler şimdi ortadan kalkmıştı. Çocuklar hemen hemen doğumlarından itibaren ihtisas bakımından harikulade bir eğitim görmüş öğretmen ve eğitmenlerin gözetiminde büyüyorlardı. Anababaları da pedagojinin modern yöntemleriyle içli dışlıydı. Hiç kimsenin birikmiş saldırı güdülerini çocuklara boşaltmak için herhangi bir nedeni yoktu, çünkü bu saldırganlığın sosyal kaynağı kurumuştu. Bizim çağımızda çaresiz bir şekilde ellerine teslim edilmiş olduğumuz amirlerin ve makamların insandışı ve keyfi muameleleri, artık varolmayan uygulayıcılarıyla birlikte sosyal manzaradan tamamen yokolmuştu.

Ütopya'ya hayranlığımızın bu denli ölçüsüz olması Anna'yı eğlendir-

di: "Sanıyorsunuz ki, sizin çağınızın en berbat felaketleri bizde aşıldığı için, artık insan hayatının bütün çelişkileri silinip süpürüldü. İnsanlar arasındaki ilişkiler, birey ile toplum arasındaki ilişkiler sonsuz ve mutlu bir uyuma dönüştü diye düşünüyorsunuz. Ama öyle umuyorum ki, hiçbir acıyı ve trajediyi, üzüntüyü ve çaresizliği bilmeyen bu uyumun Ütopya'da da bulunmadığını ve herhalde insanlar ve insan kültürü yaşadıkça da hiçbir zaman varolmayacağını göreceksiniz. Sizdeki insanlıkdışı ve birçok bakımdan bizce barbarca olan koşulların sonucu yalnızca, sizin trajedilerinizin de, tutkularınızın da, nihayetinde sizin toplumsal koşullarınızın bulunduğu düşük düzeyde yaşanmasıydı. Öyle sanıyorum ki, çağımızın tutkularının yol açtığı trajediler daha yüksek bir basamağa ulaştılar. Bunlar, insan ruhunun en büyük derinliklerinden geliyorlar."

Anna'yı, Ütopik çağın trajedileri hakkında daha fazla şey anlatmaya ikna etme çabalarımız boşuna. Bertram'ın görüşü, Anna'ya, hiç değilse çalışmakta olduğu büyük çocuklar köyünde birkaç günü birlikte geçirmeden önce, fazla derine inen sorular sormanın doğru olmayacağı biçimindeydi.

Oraya ulaşmamız neredeyse bir hafta aldı. Yolumuz küçük yerleşimlerden ve uzun süreler boyunca da, pek ender olarak tek tük yaşam izleri görebildiğimiz ıssız bölgelerden geçti. Evler yapım tarzları bakımından çok basitti, ama dış görünüş ve üslup bakımından son derece çeşitliydi. Biçim ve ebatları, anladığımız kadarıyla, binalar halinde biraraya getirilişinde sonsuz sayıda çeşitlemelere imkân veren, prefabrik yapı elemanlarından yapılmıştı hepsi de. Her yerde bahçeler vardı. Sebze, meyve, bu arada tabii ayrıca çiçek ve birbirinden garip süs çalılıkları ve egzotik ağaçlar yetiştiriliyordu bu bahçelerde. Azımsanmayacak kadar çok sayıdaki insan da kayda değer büyüklüklerdeki seraları işletiyordu. Hatta, birçok bakımdan bizim köy evlerine benzeyen köy evleri bile gördük. Burada tavuk ve her tür kümes hayvanlarından domuzlara, ineklere ve atlara varıncaya kadar çeşitli hayvanlar besleniyordu.

Son olarak yaşlı mı yaşlı yüksek ağaçlardan, meşeler, kızılkayınlar, karaağaçlar ve akkayın ağaçlarından oluşan büyük bir ormana daldık. Ormanın açılmaya başladığı yerden itibaren de bir de, kestane ve yeşil ıhlamur ağaçlarından oluşan genişçe bir orman şeridini geçtik. Ondan sonra kocaman bir çocuklar köyü ayaklarımızın altında uzanıyordu. Hafif meyilli bir vadi tabanında, ortasında neredeyse daire yuvarlaklığındaki bir gölün bulunduğu, doğal parkı andıran bir manzara içerisinde, yüzlerce ev ve evcik bulunuyordu. Bu gölün rengini tarif etmek mümkün değildi. Müthiş bir şekilde ışıldayan bir açık maviydi. Gölün tam ortasın-

da bir ada vardı ve o da tam daire biçimindeydi ve çevresinde de sanki halka gibi görünen dar, karbeyazı bir kıyı şeridi bulunuyordu. Adanın iç kısmını ise parlak yeşil, turuncu ve koyu kahverengi bir dizi içiçe halka oluşturuyordu ve bu halkaların ortasında parlak kırmızı bir nokta vardı. Gölü çevreleyen kıyı şeridi de kar beyazıydı ve üzerinde, kayalardan suya atlayan ya da güneş altında koşuşup oynayan, birbirini itip kakan ya da oyun oynayan çok sayıda insan, göle girmeye gelmiş çocuklar ve yetişkinler gördüğümüz, tuhaf şekiller oluşturan kireçtaşı kayalıklarından oluşuyordu.

Önüne iki eşek koşulmuş küçük arabamız büyük ilgi uyandırdı. Etrafımızda toplanan kalabalığın arasında ilerlemekte büyük güçlük çektik. Nihayet Anna'nın oturduğu eve vardığımızda Anna'nın çocukları tarafından büyük coşkuyla karşılandık. Bunlar iki oğlan ve üç kızdı: Juliane üç, Betti dokuz ve Christiane onbeş yaşındaydı. Oğlanlardan Peter ise on, Bernd de onyediydi. Bizi karşılayanlar arasında bir de yetişkin vardı. Anna'nın erkek meslekdaşı Bernard'dı bu. Anna ve çocuklarla birlikte o küçük, ama son derece kullanışlı evcikte yaşıyordu. 40 yaşında olduğunu tahmin ettik, ama hayretle öğrendik ki, yaşı bunun tam iki katıydı. Güzel ve sağlıklı bir görünümü vardı. Çocukların onu en az Anna kadar çok sevdikleri belli oluyordu. Evin geniş giriş kapısının içine açıldığı geniş bir oturma odasının sağında ve solunda odalar yer alıyordu. Bunlar "ebeveynlerin" ve çocukların yatak odalarıydı. Anna ile Bernhard bu çocukların ebeveynleriydi; biyolojik anlamda değildi bu konumları, tabii Anna'nın doğurmuş olduğu ve biyolojik babası da Bertram olan Felix hariç.

Çocuklar köyü, evleri, bahçeleri ve parklarıyla neredeyse üç kilometrekarelik bir toplam alan kaplıyordu ve yaklaşık beş bin beş yüz insan barındırıyordu. Bunların üç bin beş yüzden fazlası, bir yaşındaki bebekten 18 yaşındaki gençlere kadar tüm yaşlardaki çocuklardı. Çocukların öğretmenleri ve eğitmenleri durumundaki "ebeveyn"lerin sayısı 1200 idi. Dolayısıyla bir ebeveyn çiftinin evinde ortalama olarak altı çocuk bulunuyordu. Ayrıca 500 yetişkin daha vardı; bunların bir kısmı öğretmen olarak, geriye kalanlar ise teknik idare işlerinde, mutfakta ve bilimsel-teknik bölümlerde ve dergilerde yardımcı olarak görevliydiler.

Bertram ile Anna bize, Ütopya'daki çocuk köylerindeki çalışmanın kazandığı muazzam kapsam hakkında bilgi verdiler: "Tüm dünyada yaşayan yaklaşık altı milyar kişilik bir genel nüfus içinde 18 yaşından küçük 750 milyon dolayında çocuk var. Bu, genel nüfusun yaklaşık yüzde 13'üdür. Bizdeki çocuk oranı, sizin zamanlarınızdakinden çok daha dü-

şüktür. Ama bunun nedeni, nüfusun yaş dağılımının bambaşka olmasıdır. 100 yaşlarına kadar ölüm oranımız hayli düşüktür, bu oran yüzde 5 dolayındadır. Dolayısıyla da, doğan insanların yüzde 95'i yüz yaşına kadar yaşıyor. Ancak bu sınırın ötesine geçildiğinde ölüm oranı yavaş yavaş yükseliyor. Örneğin 100 yaşındakilerin sadece yüzde 85'i 120 yaşına ulaşıyor. 120'nin üzerinde ölüm oranı hızla tırmanıyor. 150-160 yıldan fazla yaşayanlar ise pek azdır. Bu yaş dağılımının sadece en üst kısmı, sizin zamanınızda daha küçük yaşlarda başlayan piramit biçimine sahiptir. Genel nüfus içinde 20 yaşından küçüklerin oranı, 120'nin üzerindekilerinkiyle hemen hemen aynıdır. Nüfusun yaklaşık yüzde 20'si 20-50 yaş grubundadır. Geriye kalan yüzde 55'i 50-120 yaşlarındadır. Yaş dağılımındaki bu şaşırtıcı değişim ancak uzun bir zaman sürecinde ortaya çıktı. Daha önceden sizin -en azından maddi ve teknik bakımdan- başarıyla mücadele edebildiğiniz savaş, kitlesel sefalet ve salgın hastalıklarla başa çıkabilmek kolay olmadı. Nihayet dönüm noktası, en tehlikeli salgın hastalığın, kanserin kökünün kazınmasıyla sağlandı. Bunu daha birinci yüzyılda başardık."

Her biri 3-4 bin çocukluk çocuk köylerinin ve benzer kuruluşların toplam sayısı Ütopya'da 220 bin dolayındadır. Her birinde buradaki gibi ortalama 1.700 yetişkin çalışıyor olsa, toplam 400 milyon insan, yani 20 ile 50 yaş arasındaki 1.2 milyar insanın yaklaşık üçte biri eder. Öğretmen ve eğitmenlerin büyük çoğunluğu bu yaş grubundandır. Ama bu insanların sadece bir kısmı bu 30 yıllık yaşam dönemlerinin tamamını çocuk köylerinde geçirir. Büyük çoğunluğu ancak on ya da en çok 15 yıl burada bulunur. Sonuçta, 29-50 yaş arasındakilerin üçte ikisinden çoğu çocuk eğiticiliği yapmış olur. Bu insanların pek çoğu bu genç yaşlarında kendileri de öğrenci kalır ve çok sayıda yüksek okul, akademi ve araştırma enstitüsünde sanat ve bilim öğrenirler ve tabii o okullarda da öğretmenlerin çoğu 50-100 ve daha ileri yaşlardakilerden oluşur. Ütopya'daki nüfus sayısı çok uzun zamandır sabit olduğundan bu demektir ki, ortalama olarak her kadın ömrü boyunca iki çocuk doğurur. Kadınların çoğu 20 ile 40 yaşları arasında anne olurlar ve hemen hemen hiçbiri çocuklarından ayrılmaz; çocuklar 10-15 yaşlarına gelene kadar çocuk köylerinde yanlarında kalırlar. Çocuk köyünün hemen hemen her evinde kadın eğitici aynı zamanda "aile"nin en az iki çocuğunun, çoğunlukla da on yaşından küçük olanlardan ikisinin, öz annesiydi. Bu çocukların biyolojik babalarının da pek çoğu köyde yaşıyordu; bir kısmı çocuklarının annesi olan kadınlarla, bir kısmı da başka kadınlarla birlikte.

Bunlardan çıkan sonuç, Ütopya'da eğitim, öğretim ve öğrenimin insanların ana uğraşısı haline geldiğiydi. Herkes de ömrü boyunca sırayla ya da çok kere aynı zamanda hem öğretmen, hem öğrenci oluyordu. Ancak ileri yaşlarda insanların yaşamlarında başka ilgiler daha geniş yer tutmaya başlıyordu.

Anna'ya, her kadının ömründe ortalama olarak sadece iki çocuk doğurmasının doğum kontrol hapı gibi gebeliği önleyici araçlar olmadan nasıl mümkün olduğunu sorduk.

Anna bize bu konudaki ilk sohbetimizi hatırlattı: "Sizin geçmişte kalmış çağınızdaki kadınların asıl korkusu hamilelik değildi. Çünkü hamilelik her kadının yaşamında büyük ve harika bir olaydır. Hele doğum, annelik, bebek süt emerken duyulan mutluluk, insanın karnından çıkmış küçük yeni canın gelişmesini ve dünyayı keşfedişini izlemek... Bunlar tüm çağlarda, sizin çağınızda da, mutluluktan başka bir şey değildi. Kadınların buna rağmen bundan korku duyması, çoğu durumda bir çocuğun doğumunun büyük bir sıkıntı ve ağır hayal kırıklığı döneminin başlaması anlamına gelmesindendi. Kadınların sahip olmak istemedikleri çocuk, yalnızca maddi olarak nasıl başa çıkabileceklerini bilmedikleri şeydi. Bizde hamilelik, kadının çocuğunu yanında alıkoymak zorunda olması demek değildir. Gerçi çoğu çocuklarını yanlarında alıkoyar. Ama, tüm eleştirilere rağmen kendilerince önemli nedenlerle çocuklarını yanlarında alıkoymak istemeyen ve yaşamlarının yörüngesinden fırlatılmaksızın bunu başarmaları mümkün olmayan kadınlar da var. Burada bu türden çocuklar da var, hem de sayıları az da değil. Onlar burada tüm diğer çocuklar kadar mutlu bir şekilde yaşarlar, yanlarında da ebeveyn olarak biz varız, ayrıca ağabeyleri ve ablaları da var. Dolayısıyla da kadınların korkudan kurtulmak için doğum kontrol hapı almaları gereksizleşiyor. Nitekim bu korku, o zamanlar pek çok kadını cinsel bakımdan sakat bırakmıştı. Sizin çağınıza ait anlatılanlar arasında, kadınların nadiren orgazm olmanın mutluluğuna eriştiği, hatta kimilerinin bunu asla tadamadığı da yer alıyor. Erkekler bu konuda pek az güçlük çektiği için, kadınlar aşkta kendilerini sadece erkeğin pasif zevk nesnesi olarak hissediyorlardı: Objektif olarak öyleydiler de, ama bunun nedeni hiç de sizin feministlerin iddia ettiği gibi, erkeğin doğası gereği acımasız ve saldırgan olması, aşkın erkek için erkeklik organının işlevi ve yapısı bakımından bile bedeninin dışa yönelik bir etkinliği olması, içindeki bir şeyin dışa, dışarıya taşınması, buna karşılık kadının alıcı ve pasif olması değil, ayrıca kadında gerek fiziksel kirlenme sürecinin, gerek kendi rolünün hissedilmesinin ve yaşanmasının içselliği ve algısallığı değildir."

Erkek ile kadın arasında, kadının her bakımdan altta kaldığı rol dağılımının nedeni cinsel işlevlerdeki bu doğal farklılık değildi. Bunun nedeni insanın doğasında değil, toplum biçiminin sosyal yapısındaydı.

"Tüm kurallar ve tüm ahlâki değerler, tüm tabular ve haklar, hatta insanlıkdışı sapkınlıklar, sadizmler ve mazoşizmler dahil olmak üzere cinsel yaşamın neredeyse tüm biçimleri ile içeriklerini sosyal alandan almıştır. Dolayısıyla da bunlar sizin çağınızda temelinden, insanın insan tarafından sömürülmesinin başlangıcıyla birlikte kurulmuş olan, erkeğin kadın üzerindeki egemenliği tarafından belirlenmişti. Egemen erkek babalığından emin olmak istediği için karısını eve kilitledi, gitmesi gerektiğinde pencerelerin jaluzilerini indiriyordu. 'Jaluzi' kelimesinin hem İngilizce'de, hem Fransızca'da kıskançlık anlamına gelmesi tesadüf değil. İncil'de yer alan bir emir, 'Bir başkasının karısını, ırgatını, hizmetçisini ya da onun olan herhangi bir şeyi arzu etmeyesin,' biçimindedir. Kesinlikle, 'Bir başkasının erkeğini arzu etmeyesin!' biçiminde değildir. Bu durum için başka bir emir vardı, o da şöyleydi: 'Zina etmeyesin.' Bunun da evli kadına yöneldiği apaçıktı. Bir erkeğin kendi evliliğini çiğnemesi mümkün değildi ki, olsa olsa bir başka erkeğinkini çiğneyebilirdi. Bu durumda da asıl zina eden o değil, ötekinin karısıydı. Erkek egemenliğinin kurulmasıyla aşkın çöküşü başladı. Aşk ile duygusal arzu her zaman birbirinden apayrı yerdeydi. Son dönem Hıristiyanlık, -ilk baştaki değil,- kadını ve onunla birlikte cinselliği de, aşağıladı. Sizin günlerinize kadar hiçbir kadının katolik kilisesinde rahibe olma hakkı yoktu. Ruhbanlara da Zölibat ["bekâret erdemi"] yüklenmişti, yani evlenme yasağı. Bu öğretilere göre bedensel arzu şeytan işiydi ve her tür duygusallık günahtı. İstenmeyen her gebelik bu barbarca ahlak dizgesine göre günahkârane tadılmış aşk sayfalarına karşılık düşen bir cezaydı. Sonra doğum kontrol hapı ve onunla birlikte cezadan muafiyet geldi. Pekçok kadın kendini hiç çekinmeden her erkeğin kollarına attı ve kendini ilk kez özgür hissetti; korkudan uzakta ve kararlarında özgür, o zamana kadar kıskandıkları erkekler gibi bağımsız yaşama özgürlüğünü istiyorlardı. Buna 'cinsel devrim' dendi ve hatta kimileri, bunun toplumun asıl büyük dönüşümünün motoru olduğuna inandı. Bugün biliyoruz ki, kadının bu özgürleşmesi aslında ne toplumun dönüşümünü, ne de kadının erkeğe sosyal bağımlılığından kurtulmasını beraberinde getirmedi; getirmesinin mümkün olmadığını da biliyoruz. Asıl temel kötülük doğum kontrol hapından önce de, sonra da varlığını korudu; doğum kontrol hapından sonra bu kötülük sadece daha da keskin bir biçim aldı; insanlar erkek egemenliğinin binlerce yılı boyunca en harika imkân ve yeteneklerinden

birini, insan oluşu doğa ve toplumsal varlık olarak yaşamayı, yani aşk yetisini kaybetmiş ve gömmüşlerdi."

"Sevgili Anna," dedi Katja, bu uzun konuşmasının sonunda, bir kolunu şefkatle Anna'nın omzuna atarak. "Tekrar tekrar hayrete düşüyorum. Bizim zamanımızın sorunları hakkında ne çok şey biliyorsun. Robert ile bütün bu sorunlar üzerine çok konuştuk. Vardığın görüş ve hükümlerin pek çoğu, bizim düşündüklerimizle tamamen uyum içinde. Ama bizim zamanımızda çoğu sadece umuttu ve dedikleri gibi, 'hayallerin solukluğu ile silinme tehlikesindeydi.' Kendi yaşamımızda da derininde yatan nedenlerini çok iyi bildiğimiz ve buna rağmen yenildiğimiz pek çok acı ve hayal kırıklığı yarattık."

Kısa bir aradan sonra sözlerini sürdürdü: "Nihayet istediğiniz kadar aklınız ve teorik bilginiz olsun, özel, bireysel olarak toplumun kıskaçlarından kendinizi kurtarmanız, bir anlamda kendinize ait küçük bir ütopik geleceğin dünyasına kaçıvermeniz mümkün değil. Çözülmekte olan ve hayatımızı tehdit eden toplum enkazını devirenler arasında bulunmanız gerekir; bu sırada acı veren yaralar alsanız ya da tekme yeseniz de."

"Bizim de düşündüğümüz bu" diye yorumladı Anna. "Bugün bunları söylememiz kolay. Ama belki de sizin düşündüğünüz kadar kolay değil. Sizin için bugün olan o geçmişten kalma pek çok şey, günümüze kadar binlerce biçimiyle, çok kere saklı bir şekilde varlığını sürdürüyor. Sizin çağınızı temelli bir şekilde ele almaksızın ve gerçekten anlamaksızın, çağınızı asla aşamazdık. O zaman da bugün Ütopya'da değil, vahşi bir barbarlığın ortasında yaşıyor olurduk."

Bir de, bu sohbetin Anna'nın evinin bahçesinde yapıldığını eklemeleyim. Büyük, alçak bir masanın etrafında oturmuş, ütopik soğuk meşrubat içiyorduk. 15 yaşındaki Christiane ile 17 yaşındaki Bernd yanımızdaydı; öteki çocuklar Franzi ve Felix ile birlikte yüzmeye gitmişti. Akşama doğru akşam yemeğine geldiler ve yuvarlak masanın etrafında toplanıp hep beraber yedik. Küçük çocuklar ve özellikle de Franzi ile Felix çok yorgun düşmüştü. Yatak odalarından birine yerleştirildiler ve büyük bir yatakta beraber uyudular. Biz büyükler de eve girip öğleden sonra başladığımız sohbeti gecenin geç saatlerine kadar sürdürdük. Anna bize, çok hoş bir keyiflendirici ve uyarıcı etkisi olan hafif bir şarap ikram etti. Şarap sanki düşüncelerimizi şahlandırıyor, ama sarhoş etmiyor ve onsuz kendimizi anlaşılır ve mantıklı bir şekilde ifade edemeyeceğimiz eleştirel denetimimizi kaybettirmiyordu.

Yolculuktan tozlar içinde kalmış giysilerimizi daha varışımızdan kısa süre sonra bol, dizimize inen renkli gömleklerle değiştirmiştik. Her tür

oturma eşyası ve yumuşak divan bakımından sıkıntı yoktu. Ne de olsa Anna'nın sekiz nüfuslu ailesi bu odada her gün toplanıyordu ve bugünkü altı kişilik grubumuzda olduğu gibi, misafir geldiği zaman da, en azından 15-20 kişiye yer olmalıydı.

İlk önce Anna ile Bernhard çocuk köyündeki yaşantı hakkında ek bilgiler verdiler: İki ana öğün, öğle ve akşam yemekleri büyük, son derece otomatikleşmiş bir mutfakta, kısmen taze sebze ve taze etten, kısmen de önceden işlenmiş gıdalardan ve konservelerden hazırlanıyordu. Tek tek porsiyonlar halinde şeffaf kaplar içinde ambalajlama yapılıyor ve bunlar ısı izolasyonuna sahip büyük kutularda yeraltındaki bir taşıma sistemi üzerinden yirmi değişik dağıtım yerine ulaşıyordu. Bu yerlerden aileler yemeklerini küçük arabalarla alıyor ve yemek alırken bir önceki öğünün yıkanmış boş kaplarını da bırakıyorlardı. Gıda ve yemekler bakımından daima geniş bir seçme imkânı vardı. Pek çoğu neredeyse tümüyle vejeteryen bir beslenmeyi seçiyordu. Et tüketimi görece düşüktü.

İlkokul türü derse daha dört yaşında başlanıyordu. Bu ders "ebeveyn"lerin yanında evde yapılıyordu ve uzun süre boyunca iki ebeveynden birinin ana göreviydi. Daha büyük çocuklar çeşitli öğrenim kurslarına devam ediyordu ve kurslarını ve öğretmenlerini seçme imkânına sahipti. Çocukların arasından seçme yapabileceği kursların sayısı her yıl daha da artıyordu. 18-20 yaşlarında çocuk köyünden ayrılındığında varılan öğrenim ve bilgi düzeyi hayli yüksekti. Birçok bakımdan herhalde bizdeki birkaç yıllık üniversite öğreniminden çok daha yüksekti. Bu öğrenim ne nicelik, ne de nitelik bakımından bizim dönemdeki müfredatla kıyaslanamazdı. Sanatsal eğitim geniş yer tutuyordu. Resim yapmak, çizim, heykeltraşlık, çömlekçilik, müzisyenlik ve bestecilik, dans ve pandomim, şarkı söyleme, tiyatro oyunculuğu, filmcilik, şiir, küçük öyküler, masallar ve romanlar ortaya koyma yolundaki ilk denemeler bile kurslarda, küçük gruplar halinde öğretiliyor ve alıştırmaları yapılıyordu. Çeşitli dillerde ve tabii bu arada uluslararası dünya dilinde de ders yapılıyordu. Dünya tarihinin büyük edebiyatı inceleniyor ve zengin donatılmış bir kütüphanede el altında bulunuyordu. Tarih ve özellikle kültür tarihi en önemli dersler arasındaydı. Ama matematik ve fen bilimleri de yüksek bir düzeyde öğretiliyordu ve bu iş için zengin donanımlı laboratuvar ve atölyeler kurulmuştu.

Bizim öğretim ve öğrenim yöntemleriyle aradaki farkı açıklamak açısından belirtmeliyim ki hedef, bilgi birikimi değildi. Kaldı ki sınav ve bilgi yoklamaları filan da olmuyordu ve not dağıtan da yoktu. Zaten karne ya da diploma da yoktu. Ütopya'da hiçbir ünvan yoktur artık; insan ne

kadar yaşlı ve ne kadar vasıflı bir uzman olursa olsun. Her türlü öğretim ve eğitimin hedefi bilgi değil kültürdü. Dolayısıyla da birinci planda, insanlık tarihinin kültürel değerleriyle, büyük sanat ve edebiyat eserleriyle, bilgeliklerle içli dışlı, bunları ciddi ve eleştirel bir şekilde düşünüp taşınmış olan insanların ortaya çıkmasıydı. Fen bilimleri alanında tabii dünyanın ve bizi çevreleyen evrenin, onun nasıl oluşmuş olduğunun ve onu birarada tutan içsel bağlarının neler olduğu, önemli bir ders konusuydu. Ama doğa bilimlerinin tüm teorik temel dallarında olduğu gibi bu alanda da temel ilkelerin dışındaki şeyler, sonuçta ders kitaplarının içindekileri ezbere öğretme hedefiyle Nürnberg hunisi [Almanca'da ezberciliği belirten bir deyiş] yöntemiyle öğretim yapılmıyordu, tersine öğrenmek öğretiliyordu, yani gerek somut ve ampirik olarak, gerek teorik yöntemlerle tanışıp içli dışlı olabilmek için her somut konu hakkında gerekli bilgilerin nasıl ve hangi yardımcı araçlarla temin edildiği gösteriliyordu. Çünkü anlaşılmıştı ki, bir insanın genel teorik düzeyi ne kadar iyi ve yüksek ise ve beyninin yapması gereken ansiklopedik ıvır zıvır hammallığı ne kadar azsa, belirli bilgilerin kavranması o denli kolaydı.

Anna sekiz yıl önce, 23 yaşındayken eğitimini tamamlayıp çocuk köyüne gelmişti. Şimdi dokuz yaşında olan Betty o sırada bir, Peter iki, Christiane yedi yaşındaydı. Şimdi üç yaşında bulunan Juliane ancak iki yıl önce aileye katılmıştı. Anna'nın oğlu Felix de doğduğu günden bu yana Anna'nın ailesiyle birlikte yaşıyordu. Christiane daha önce bir başka ailede yaşamış ve orada ailenin annesiyle sorunlar yaşamıştı. Bernard 30 yıldır çocuk köylerindeydi. Bu onun beşinci köyüydü. Öğrendik ki, "aileler" varlıklarının tüm süresi boyunca aynı köyde yaşamıyordu. Dünyayı tanımak, başka dilleri günlük dil olarak öğrenmek ve yabancı ülkelerin kültür anıtlarını görmek gibi nedenlerle aileler birkaç yıllık aralarla bulundukları yeri değiştiriyorlardı. Anna daha hiç yer değiştirmemişti. Ama yakında yer değiştirmek istiyordu. Tüm aile yer değiştirmeyi heyecanla bekliyordu. Büyük yaz tatili sırasında yüzlerce kilometre yürümek, yolda pek çok çocuk köyünü ziyaret etmek ve hoşlarına giden bir yerde kalmak istiyorlardı. "Ya Bertram?" diye sorduk. "Çok basit. Bertram bizimle gelecek. Ailenin babalık görevini üstlenecek. Çünkü Bernhard az sayıdaki yaşlı çocuk babalarından biri ve çoktan beri bu işe son vermek niyetinde. Kendi yaşındaki birçok başka insan gibi yıllarca süren bir dünya gezintisine çıkmak istiyordu -bir eşekle. "Peki Bertram teknik fizikçi olarak mesleğini bırakacak mı yani? Hem de sadece Anna ile birlikte yaşamak için?"

"Ne demek sadece?" Cevap Anna ile Bertram'ın ağızlarından aynı anda çıkmıştı. Sonra da güldüler ve şöyle dediler: "Birlikte yaşıyorsak bu SADECE değildir, hayatın en güzel ve en büyük mutluluğudur."

"Kaldı ki," diye devam etti Anna. "Bertram sizin deyişinizle mesleğini bırakmıyor. Ütopya'da 'meslek'lerimiz yoktur. Birtakım planlı 'kadro'ları işgal etmiyoruz. Ömrü boyunca sadece bir tür etkinliğe gücü yetseydi, bir Ütopyalı bundan utanç duyardı. Size daha önce de söylediğimiz gibi, bu yeni ve daha iyi dünyada insanlar meslek robotları haline dönüştürülerek sakat bırakılmış değil, hani sizin fabrikalarınızda ancak tek bir stereotip el hareketini yapabilen işçileriniz gibi. Bizde, tıpkı vaktiyle Marx babanın da müjdelediği gibi, ressamlar, şairler -ya da teknik fizikçiler- yok, resim yapan, şiir yazan ve teknik fizikçi olarak etkin olan insanlar var ve bu sırada sadece bu etkinliklerden birini yapmayıp çoğunlukla birbirinden son derece farklı işlerle aynı anda uğraşıyorlar. Kısaca, bizde *insanlar var!*"

"Ve bu yüzden de bir de çok önemli bir şey var. Belki de insanın yaşamında en önemli şey, onu asıl tam anlamıyla insan yapan şeydir," dedi Bertram ve sözü ikisi bir ağızdan tamamladılar: "Aşk."

Aşk! Bir kere daha bu tükenmez konuya ulaşmıştık. Anna daha uzun zaman önce, yolculuğumuzun ilk günlerinde, erkek egemenliğinin ortadan kaldırılmasından; daha doğrusu aşılmasından söz etmişti. Söz ettiği şey yeni bir anaerkillikti ve tarih öncesindekinin basit bir tekrarı değildi. Yeni anaerkillik, Hegelci diyalektiğin kavram biçimleriyle ifade edersek, eskisinin olumsuzlanmasının olumsuzlanması, yani başlangıçtakinin daha üst bir basamaktaki yeniden kurulmasıydı. Engels bu sorunları daha "Ailenin, özel mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı kitapçığında ele almıştı. Ancak başlıbaşına bir şey olarak özel mülkiyet ortaya çıktıktan sonra -onun öncesinde ancak grubun ya da kabilenin ortak mülkiyeti vardı- ancak o zaman kadın erkeğin birinci ve en önemli özel mülkiyeti haline geldi. Dolayısıyla ataerkillikte kadının erkek üzerindeki egemenliğinin kaldırılıp yerine erkeğin kadının üzerindeki egemenliğinin geçirilmesi değil söz konusu olan. Ataerkillikte özel mülkiyet iktidara el koyar. Özel mülkiyet ortak mülkiyeti aşar, emekle yaratılmış ilk ürün fazlalarını sahiplenir ve bunlar artık bir grup seçkin insanın ellerinde birikir. Bunlar ilk başta reisler, savaşçı olarak yabancı kabilelere baskın yapan, erkekleri öldüren ve kadınları ganimet olarak evlerine götüren liderlerdir.

Tarih öncesinin anaerkilliğinin temelinde erkek ile kadın arasındaki doğal bir işbölümü yatıyordu. Kadınlar ev ocağının, çocukların ve bir

avuç araç gereç ile kabilenin gıda erzaklarının bekçileriydiler. Toplumun merkeziydiler. Tek eşli evlilik yoktu, onun yerine yetişkin çocuklar dahil olmak üzere tüm yetişkin grup üyeleri arasındaki grup evliliği vardı, dolayısıyla ensest yasak değildi. Çocukların açık seçik bir sınıflandırılışı bu koşullar altında ancak anneden yana mümkündü. Babanın kim olduğunun önemi yoktu. Böylece kadın ocakta, oba çadırında, kamp ateşinde, evde egemendi, erkeğin ise alanı dışarısı, av ve gıdanın temini, ayrıca hayvan ve insan düşmanlarına karşı güvenliğin sağlanmasıydı.

Anaerkillikten ataerkilliğe geçiş aniden gerçekleşmez, çok sayıdaki evreler halindedir. Bu tür geçiş biçimlerine bugün de güney denizlerindeki ve Afrika'daki birçok doğa halkında rastlarız. İşin başlangıcı, ilk servet -yani ille de bulunması şart olmayan şeyler- biriktirmiş olan ilk kişilerin, örneğin yağmalarda ganimetlere sahiplenme yoluyla, yaşam için zorunlu gıda maddeleri bakımından önemli yedekler elde etmenin de yolunu bulmasıydı. Servetin yoksullar üzerindeki etkisi, şeytani bir fetiş gibidir. Sizin eski dünyanızdaki son günlere kadar zenginlik ve iktidar, gösteriş yapmaksızın edememiştir. Gösteriş güçlü olmanın ve güvenliliğin simgesidir ve insanlara boyun eğdirmeye yarar. Bu şekilde boyun eğdirilenlerin ilki kadınlardı. Bu da, sizin en son günlerinize kadar varlığını koruyan bir uygulamaydı. Zaten ilk gerçek servet de onlardı; çünkü sadece eşyalar üzerinde egemenliğe yarayan servet, -tıpkı cimrinin sandığındaki paranın bir işe yaramayışı gibi,- aslında amacına ulaşmış değildir. Servet insanlar üzerinde egemenlik yaratmalıdır. Bu egemenliğin ilk baştaki hedefi de, nihai düzeydeki hedefi de, başka insanların sadece sömürülmesi ve köleleştirilmesi değil, ayrıca minnetlerini, hayranlıklarını ve sevgilerini kazanmaktır. Nitekim anaerkilliğin tasfiyesi reislerin ve kabile büyüklerinin çok karılılığıyla başlar, monogamiyle değil. Güçlülerin ve zenginlerin haremi başlangıçta ancak, gerçek zenginliğin, büyük sahibin yaşamına katılabilme karşılığında her şeyden önce zengine işgücü olarak itaat etmesi gereken insanlar üzerindeki egemenliğin görünür biçimidir. Ayrıca cinsel eş olma ayrıcalığı ise bu kadınların pek azına bahşedilir.

Anaerkilliğin bu tasfiye halindeki biçimleri henüz 20. yüzyıla kadar Afrika'da vardı. Bunun henüz ataerkillik olmayışının tek nedeni, çocukların hâlâ anneye ait sayılması ve hepsinin de aile adı olarak annenin adını taşımasıydı. Babalık hâlâ büyük ölçüde belirsiz kalıyordu ve tamamıyla da önemsizdi. Haremdeki kadınların tümü ya da en azından çoğu çocuk doğururdu, fakat babanın kim olduğu merak konusu değildi. Bu sadece kadının kendisini ilgilendiriyordu, o da özel bilgi ve yaşantı ola-

rak. Bize insanlıkdışı görünen, saygı gören misafire ziyaret süresi boyunca haremin en güzel kadınını hizmetçi ve yatak arkadaşı olarak verme adeti bu şekilde anlaşılır hale geliyor. Seçilen kadının bunu onurunun çiğnenmesi olarak değil de, özel bir şeref olarak kavradığı kesindir.

Ataerkilliğe geçiş ancak tüm kadınlar erkek malı ve tüm erkekler kadın sahibi olduktan sonra tamamlanmış olur. Biyolojik nedenlerden dolayı erkekler ile kadınların sayısı aynıysa, bundan monogami, yani tekeşlilik doğar. Birkaç erkeğin birkaç kadın üzerindeki egemenliği, tüm erkeklerin tüm kadınlar üzerindeki egemenliği haline gelmiştir. İlk başta egemenliğin olmadığı, anlamlı bir işbölümüne dayalı bir işbirliği şeklindeki, cinsiyetler arasındaki sosyal ilişkide gerçekleşen bu temelli dönüşüm, ayrılmaz bir şekilde mülkiyetin bir azınlığın ellerinde birikmesine ve bunun üzerinde yükselen sosyal iktidara bağlıdır. Artık çok sayıdaki erkeğin ailesi değil, tek bir erkeğin ailesi durumunda olan erkek yönetimindeki ailenin sürekliliğinin sağlanması için, mülkiyet ve servetin erkeğin ölümünden sonra da bu ailenin elinde kalması için -insanın insan tarafından sömürülmesi bu koşul olmadan güvence altında sayılmaz- kesinlikle güvence altına alınmış tekeşliliğe ve kadın tarafından zinanın mutlak bir şekilde yasaklanmasına ihtiyaç vardır. "Mater semper certa, pater semper incertus" biçimindeki o temel ilke (anne daima bellidir, baba daima belirsizdir), kadının erkek tarafından kilit altına alınmasına yol açar, çünkü anaerkillikte herhangi bir önemi olmayan babanın kim olduğu sorusu, artık egemen erkek için birinci derecedeki bir itibar meselesi haline gelmiştir.

Ama ataerkil monogamiyle, daha önce varolmayan zina kavramı yaratılmakla kalmıyor; insan yaşamının ta derinlerine müdahale eden daha başka cinsel tabular da oluşturuluyor. Bunların en önemlisi, kansızlık diye lanetlenen ensestin yasaklanmasıdır. "Yakın kandaşlar" arasında, ebeveyn ve çocuklar ve çocukların kendi aralarında en masum türden cinsel ilişkiler bile yasaklanır, korkunç günah ve hatta "doğaya aykırı" olur. Bu insanlıkdışı tabunun erkek egemenliğinin binlerce yılı boyunca, özellikle de yaşamlarının ilk yıllarında çocukların şefkat ihtiyaçları bakımından yol açtığı hayal kırıklıklarının sonuçları korkunç olmuştur. Bu tabu bu şekilde, insanın en harika yetisinin tekrar tekrar gömülmesine ve hatta ahlâki bakımdan itibarsızlaştırılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu yeti sevmedir. Bugün biliyoruz ki, insanlar arasında cinsel ögelerden tamamen arınmış hiçbir ilişki yoktur. Olumsuz ilişkiler, hoşlanmama ve beğenmeme bile bunlardan arınmış değildir. Bir insandan 'ondan hazzetmiyorum' dediğinizde ya da onun bedeni sizinkine

dokunduğunda bir iğrenme hissediyorsanız, o zaman bu tamamen cinsel bir tepkidir ve bu tepkiyi ancak sözkonusu insanla nesnel değil duygusal bir ilişkimiz olduğundan verebiliyoruz. Bu duygusal beğenmeme hali çoğu kez yalnızca, bu insanla başlangıçta gayet olumlu olan ilişkilerin belirli yaşanmış durumlar sonucunda tersyüz edilmesinden ibarettir; ya da bu insanı, çoğu kere önemsiz kimlik özelliklerinden, örneğin adından dolayı, bir başkasıyla özdeşleştiriyoruzdur ve hoşlanmama duygusu bir başka kişiyle ilişkimizin tersyüz edilmiş halidir.

Erkek egemenliğine bağlı bir diğer tabu, eşcinselliğin ahlâki aşağılanmasıdır. Bu arada toplumsal önyargı, ilginç bir şekilde üstelik erkek ve kadın eşcinselliği arasında da niteliksel bir ayrım oluşturur. Kadınlar arasındaki aşk, erkekler arasındakinden daha olumsuz değerlendirilir. Genel olarak eşcinselliğin, cinsel güdünün doğuştan gelen bir yanlış yönelimine dayanan bir anormallik olduğu kanısı hâkimdir. Bu yanlış görüş, modern sınıflı toplumda varolan ve tüm sosyal olguları biyolojik nedenlere bağlama biçimindeki genel eğilim yüzündendir. Nitekim, sömürünün de, ya da daha şifreli bir ifadeyle, toplumun hiyerarşik yapısının, biyolojik bir şekilde kromozomlardaki genlerle belirlenmiş olan doğuştan gelen insan zekâsındaki eşitsiz dağılımın bir sonucundan başka bir şey olmadığı da iddia edilir. Kimi insanlarda hormon dengesi, daha doğumdan önce ciddi bir bozulma içindedir ve böylece bedenlerinin ve cinsel organlarının gelişimi de normdan hayli farklıdır. Bu insanlarda cinsel yaşantıların ve sevgi duygularının çoğu başka insandakinden farklı olması son derece doğaldır. Ama bu insanların eşcinsel olması son derece enderdir. Doğa onların cinsiyetlerini organik olarak açık seçik geliştirmemiştir. Daha ziyade erkek mi, yoksa kadın mı olduklarını bilmezler, çok kere ikisi birden olmak isterler ya da iki seçenekten birinde karar kılar, ilaçların, hormonların ve hatta cerrahların yardımına başvururlar.

Eşcinsel aşkta ise durum başkadır. Bu sevgi, kişi, doğa tarafından verilmiş kendi cinsiyetinin tamamıyla bilincindeyken gerçekleşir. Dolayısıyla bir erkek tamamen bilinçli olarak bir başka erkeği, ya da bir kadın bilinçli olarak bir kadını sever. Eşcinselliğin biyolojiyle ilgisi olmadığına, tabulaştırılmasının açıkça sosyal alandan kaynaklandığına apaçık işaret eden olgular vardır. "Ütopya'daki bizler," diye açıkladı bize Anna, ders verir bir edayla. "Biliriz ki, erkekler arasındaki sevgi ve kadınlar arasındaki sevgi hiçbir şekilde doğaya aykırı bir şey değil, aksine tamamıyla saf, insani bir şeydir ve bunu yaşayan insanlar için farklı cinsiyetten insanlar arasındaki sevginin verdiği mutlulukla aynı şeydir, dahası hepi-

miz, sen de ben de, bu tür bir sevgi yaşama yetisine sahibiz." Bu sözlerden sonra, Ütopya'da eşcinsellik konusunda hiçbir sorun bulunmadığı gayet açıktı. Ama yine de, eşcinselliğin tabulaştırılmasının sosyal niteliğini ortaya koyan olgular hakkında bir şeyler duymak istiyorduk.

"Bunlar, geçmişe ait olgulardır," diye sözü aldı Bertram. "Bilirsiniz, henüz askerliğin ve cezaevlerinin bulunduğu, askerler ve tutuklular arasında karma eğitimin henüz varolmadığı sizin zamanınızda askerler ve tutuklular arasında, ayrıca erkek ve kız okullarında da, kısaca tek bir cinsiyetten insanların her ne pahasına olursa olsun ve çoğu durumda da istemedikleri halde biraraya kapatıldıkları her yerde, eşcinsellik kitlesel olarak ortaya çıkardı. Birçok durumda, bireyin elinin kolunun devletçe bağlanmasının getirdiği baskı durumuna başkaldırmanın ve içsel kurtuluşun tek mümkün biçimiydi. Ama bu, konudaki ahlâki yargınız ne olursa olsun, kesin olan şu: Orada doğaya aykırı davranışlar içindeki insanların hepsi -kullanılan aptalca deyimiyle- 'normal' insanlardı. Belki de, davranışları hiç de sandığımız gibi doğaya aykırı değil, elbette onları gerçekten tatmin eden bir tarzda olmasa da, gayet insanca idi. Ama doğaya aykırı olan, -ki burada bu aslında barbarca ve insanlıkdışı demek,- aslında bu insanların içinde yaşadıkları ve çaresizlikle bir çıkış yolu aradıkları koşullardı. Ama bu konuda bir de kayda değer başka bir örnek daha var. Bilirsiniz, eski Yunan'da, Sokrat ve öğrencisi Eflatun'un yaşadığı günlerde, ülkenin yüksek kültürlü üst tabakasında aşk kavramı ile anlaşılan ve kabul gören tek aşk biçimi, erkek eşcinselliğiydi. Eflatun'un unutulmaz yazılarında hayranlık duyduğu ve sevdiği hocası Sokrat'ın ağzından sevgi üzerine aktardığı tüm sözler -ki bunlar arasında pek çoğunu günümüzde kayıtsız şartsız onaylarız-, sadece ve sadece erkekler arasındaki eşcinsel ilişkiye ilişkindir. Kadınlara duyulan sevgiden hiç söz edilmez. Herhangi bir mantıklı insanın, eski Yunan'ın bu yüksek kültürlü insanlarının hepsinin de biyolojik kökenli bir anormalliği bulunduğuna inanması mümkün müdür? Tıpkı sizin zamanınızda eşcinselliğin lanetlenişi gibi, o dönemde de eşcinselliğin yüceltilmesi, toplumsal koşulların ve bunlardan kaynaklanan insan ilişkilerinin bir sonucuydu. Bunun önkoşulunun geniş bir üst tabakanın, Atina'nın özgür Yunanlılarının egemenliği ve bunlara onlardan çok farklı ve başka bir kavimden olan Helotların köle olarak hizmet etmesi olduğu anlaşılıyor. Yunan üst tabakası neredeyse hiçbir hiyerarşik bölünmeye sahip değildi ve eşitlerin ve özgürlerin bir toplumu olarak Polis'te [kent devletinde] neredeyse modern anlamdaki ilk gerçek demokrasileri yarattı. Ama bir bakımdan bu toplum bizim gözümüzde tamamen geriydi: Kadın ikinci sınıf insan-

dı, erkek toplumdaki mutlak müstebit, tek gerçekten özgür olan, her tür sanatın, kültürün ve felsefenin yaratıcısı, hayatın merkeziydi. Bu toplumda aşk ancak eşit haklara sahip insanlar arasında olabilirdi, yani erkekler arasında. Kadınlara yönelik aşk bir eğlenceydi sadece, salt cinsel eğlence; tanrılar da zaten kadını erkek için bu amaçla yaratmışlardı. Ama gerçek, insani saf aşk, bu eşcinsel aşktı ve burada cinsellik gerçi vardı, ama tümüyle ikinci plandaydı."

"Kadınlar arasındaki aşk ('lezbiyen' tanımını sevmiyorum, onun yerine 'kadın aşkı' demeyi tercih ediyorum)," diye söze girdi Katja. Haklı olarak, bu türden aşk hakkında yeteri kadar konuşulmadığı kanısındaydı. "Bizim zamanımızda önemli bir siyasi rol oynar: Yani kadın hareketinde ve çeşitli örgütlü ve kendiliğinden bağımsızlaşma akımlarından, erkekleri aşağı gören militan feminist hareketine kadarki bir siyasi yelpazede. Erkek eşcinselliği hiçbir zaman bu türden bir şey ortaya çıkaramadı; zaten bir erkek toplumunda böyle bir şey tuhaf da olurdu."

"Sana katılıyorum," diye söze girdi Bertram. Ama Bertram, ilkçağ sitesinde erkek eşcinselliğinin egemenliğinin aşkın tek saf biçimi olarak genel kabul görmesinin de siyasi bir kurum olarak ele alınması gerektiği kanısındaydı.

"Ama aradaki temel fark," diye yanıtladı Katja, "erkek eşcinselliğinin bu tekil durumda bile, ancak topluma egemen olan erkeklerin egemen aşk ahlâkı haline gelmeyi başarabilmiş olmasıdır. Kadın sevgisi ise geçmişteki çağda yalnız bu egemenliğe karşı muhalefet olarak hareket eder. Hatta radikal bazı gruplar kendilerini çağımızın gerçek devrimcileri olarak görürler. Kadının doğası gereği daha barışçı, daha sebatkâr, mantıklı ve onu, şimdiye kadar işleri sırf berbat etmiş olan erkekler karşısında katbekat üstün kılan daha bilmem hangi özelliklere sahip olduğunu düşündükleri için, erkek egemenliğinin yerine bir kadın egemenliği kurmak istiyorlar. Hele bir kadınlar yönetsin, bir daha savaş olmayacak denir sık sık. Bu gayretlerin temelinde yatan siyasi yanılgı, bizim kanımızca, erkek toplumunun haksızlıklarının ve insanlıkdışı özelliklerinin, erkeklerin sözümona doğal karakterlerine bağlanmasıdır. Bu yüzden de onlar, erkeklerin egemenliğini kırmanın yeterli olduğunu o zaman hayatımızın tüm çelişkilerinin adeta kendiliğinden ortadan kalkacağını sanırlar. Onlar, her türlü haksızlığın, her türlü insanlıkdışılığın, toplum içindeki sürekli yeni baştan yapılan savaş ve devletler arasındaki arkası kesilmeyen ve gittikçe daha korkunçlaşan savaşların tek bir kaynaktan çıktığını, bunun da insanın insan tarafından sömürülmesi olduğunu kavramış değiller. Bu aşılmadıkça, ne erkek egemenliği ile ne de çağımızın

başka bir insanlıkdışılığıyla başa çıkılamaz."

"Bu koşullar altında kadın sevgililer hayli ender görülüyordu herhalde?" diye sordu Anna. "Sanatçı ve entelektüel çevreler hariç. Ama o çevrelerde bile, egemen küçük burjuva ahlakı ile araya bir fark koymak ve cinsellik alanındaki kendi alışkanlıklarının meşruluğunu savunmak zorunda kalmamak için, yücegönüllülükle hoşgörülen bir anormallik sayılıyordu. Bu çevrelerde bile, egemen ideoloji tarafından yerleşikleştirilmiş ahlâki yargılardan ve aşağılamalardan özgürleşmek imkânsız değilse bile zordu. Kadın sevgisi bu yüzden daima onlara karşı bir protestodan, genel olarak da egemenlerin ancak görünüşte açıkça görünen fikirlerine karşı derin bir güvensizlikten kaynaklanıyordu. İçsel çatışmaların çözümünün, toplumsal zorlamaların aksine, kadın sevgisinde aranıp sıklıkla da bulunmasının nedenleri, çoklukla çocukluktaki ağır hayal kırıklıkları, ana ile baba arasındaki gerginlik ve düşmanlıklar, ergenlikte yaşanmış şoklar ve ayrıca da heteroseksüel aşkta edinilmiş talihsiz deneyimleriydi."

"Sizin çağınız hakkında anlatılanları dinlediğimde, duyduklarımı kafamda canlandırmak hayli zor oluyor; o zaman biz Ütopyalı insanların aslında ne kadar mutlu bir şekilde yaşadığını daha bir anlıyorum. Halbuki bunu pek kolay unutuyoruz. Vaktiyle hayal etmeye bile cüret edemediğimiz pek çok şeyi şimdi öylesine olağan buluyoruz ki. Bizde hiçbir cinsel tabu yok; bedensel aşkta da. Bedensel aşkı güdülerin tatmini olarak değil, sanatın bir biçimi, biyolojik olarak önceden programlanmış içgüdünün alanı olarak değil, icatların alanı olarak, eşiyle özdeş olmanın yaşanması yoluyla kendini yaşamanın en yüksek biçimi olarak görürüz. Siz, iki sevgili insanın da bu büyük mutluluktan payınızı almanız ve onu kavramanız dileğiyle, şimdi taze doldurulmuş kadehlerimizi fondipleyelim. Katja ile Robert'in şerefine Gan-Be!" Bu sözlerin ardından Anna kalkıp, önce Katja'yı, sonra da beni kucaklayıp öptü. Bu Çince sözü duymayalı o kadar çok olmuştu ki. Kelimesi kelimesine tercümesi, bardağı kuru hale getirmekti. Bu sözleri 1951 yılında, o zamanlar henüz iki yaşındaki Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin temsilcisi olarak, büyük Çin ile küçücük DAC arasındaki bir kültür anlaşmasının imzalanışı dolayısıyla birkaç haftalığına gittiğim, yine sadece iki yaşındaki genç Çin Halk Cumhuriyeti'nde o kadar çok duymuştum ki. Bunu izleyen ve açıklık ve fikir birliğine her zamankinden fazla muhtaç olduğumuz, başka hiçbir şeyin düşünülemeyeceği bir zamanda, dünyaya o denli korkunç bir akıl kargaşalığını getiren o talihsiz kavgayı [Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki] üzüntüyle anımsadım.

Hemen ikinci bir kadeh daha doldurduk. İçimize keyif verici bir mutluluk duygusunun dolduğunu adeta bedenimizle hissediyorduk. Bu bir sarhoşluk, özdenetimimizi kaybetmemiz değildi. Ama her türlü kendi içine dönme kalkıyordu, bu yüzden de tüm insanlara, etraftaki herkese hiçbir engel olmaksızın yaklaşıyor, onlarda ve onların aracılığıyla da tüm insani varlıklarla yekvücut olma duygusunu yaşıyordunuz.

Ama Ütopya'daki anaerkillik hakkında duymak istediklerimiz vardı daha. Söylenmiş olanların hepsi sadece girizgâhtı.

"Peki, ey yeni anaerkilliğin Ütopyalıları, sizin aşkla aranız nasıl?" diye sordum. "Ya sadakatle aranız nasıl? Eş değiştirmek size ne kadar kolay, ne kadar zor geliyor, ne kadar sık değiştiriyorsunuz? Sadece ikili olarak mı sevişirsiniz, yoksa üçlü, dörtlü ya da daha çok kişi bir arada sevişir misiniz? Kıskançlığı, reddedilen aşktan doğan nefret ve kırık bir kalbin mutsuzluğunu biliyor musunuz? Sadece sevgili çiftler mi var, yoksa üç ya da daha fazla insanın uzun süreli aşk bağları bulunuyor mu? Daha önce de bir keresinde, Ütopya'da da insanlar arasında trajik çelişkiler bulunduğundan söz etmiştiniz. Bunların kaynaklandığı toplumsal çelişkiler nerede? Ütopya trajedisinin ruhumuzun daha derin katmanlarını kavradığını söylemiştiniz. Bizim bildiğimiz ve sanatımızın şarkısını söylediği aşk trajedileri insan ruhunun sadece dışsal, yüzeysel katmanlarını mı kavrıyor?"

Bütün duyduklarımızdan sonra, bizim zihnimizde yığılmış bir sürü soruydu bunlar.

Beş Ütopyalı dostumuz cevap verirken, bundan ne kadar zevk duydukları hallerinden belli oluyordu. Bizim sorularımızı cevaplandırırken, sanki yaşamlarının yeni yönünü yeni keşfediyor gibiydiler; zaten bildikleri şeyleri ifade ederken, bize aktarırken ve böylelikle kendilerine de bildirirken, harika bir şekilde bizimle paylaşırken, sanki ancak bu sayede bunların tam anlamıyla bilincine varır gibiydiler. Beşi de konuşuyordu, çünkü Christiane ile Bernd de sohbete canla başla katılıyordu.

"Sevgili Robert," diyerek büyük cevap faslının açılışını yaptı Anna. "İlkönce asıl olarak sana hitap ediyorum, çünkü eminim ki, Katja'dan, -dostça bir şekilde ifade etmek istiyorum- senin unutmuş olduğun başka sorular daha duyacağız. Bizim aşk ve sadakatla aramızın nasıl olduğunu soruyorsun. Biz aşkı, insanların birlikte yaşayabileceği ve birbirlerine verebileceği en büyük mutluluk olarak görüyoruz. Sizin sadakat kavramınız bizde yoktur, çünkü bizde sadakatsizlik kavramı da yok. Yerini başka hiçbir şeyin tutmadığı büyük aşk mutluluğunu yaşayan insanları, sevdikleri insandan gizlice, onun arkasından başka aşk ilişkilerine girmeye

ne itebilir ki? Hem seven biri bir başka insandan çok hoşlanırsa, bu yüzden eşiyle aşkı parçalanmak durumunda mıdır ki? Tabii bir dostluğun, bunun daima cinsel ögeleri de vardır -bu konudan söz etmiştik hani-, gittikçe daha sıkı ve bedensel bir ilişkiye dönüşmesi mümkün. O zaman iş eski aşkın dağılmasına varabilir. Ama üçlü bir aşk birlikteliği ortaya çıkabilir. O zaman birbirlerini bedensel olarak da üçlü olarak sevmeleri mümkündür. Neden olmasın? Üçü de birbirlerini gerçekten seviyorsa, bu tür aşkta iyi olmayan ne vardır ki? Ama üçlü sevişme biçimi ve sizin çağınızda grup seksi dediğiniz şey bizde artık hiç yok."

"Bunun nedeni de," diye Bertram aldı sözü. "Grup seksini ve sırf cinsel güdülü eş değiştirmeyi ahlaki olarak kınıyor olmamız değil, bizim toplumumuzda, sizde bu durumları ortaya çıkan güdülerin artık bulunmayışıdır. Bunun nedeni, bizdeki insan ilişkilerinin niteliğinin, sizin servet hırsı, sahip olma çabası, kendini kanıtlama ve iktidar açlığıyla zehirlenmiş toplumsal koşullarınızda her türlü insani şeyi lekeleyen pek çok artık ve kirden arınmış olmasıdır. Aşk ve cinsellik arasındaki ayrım bizde yok artık. Ayrıca biliyoruz ki, sizdeki cinselliğin bağımsızlaşması daima sadece fuhuşun bir biçimiydi hem de sadece fahişelerde ve genelevlerde değil, 'normal' burjuva evliliklerinde de. Çapkınlık yapan evli kadın ya da eşleri tarafından birbirleriyle değişilmeye razı olan kadınlar bile aslında özgür olmaktan çok uzaktı, erkeklerin fahişeleriydiler. Aşk olmadan seks daima boyunduruk demektir. Bunun sizde neredeyse asıl normal sayılan ilişki biçimi olmasının çok basit bir nedeni var: Maddi bağımlılık. İnsanlar arasında, maddi bağımlılık içermeyen ilişki hemen hemen hiç yoktu. Bu bağımlılık çok kere karşılıklıydı, ama erkek ile kadın arasındaki ilişkide neredeyse hep kadının erkeğe tek taraflı bağımlılığı biçimindeydi. Çağınızın bu temel kötülüğü, yeşermekte olan her aşkı anında tahrip etti ve nihayet hepinizi sevmekten aciz hale getirdi, insan olmanın en güzel yanını içinizde sakatladı."

"Christiane'yi daima seveceğim. Ömrüm boyunca!" Bunu, kız arkadaşına sarılmış halde bulunan 17 yaşındaki Bernd söyleyiverdi. Christiane, gerçi henüz 15 yaşındaydı, ama bedensel olarak kadınlığının tam gelişimine varmıştı, yeni açmış bir çiçeğin tarifsiz cazibesiyle gülümsedi, ama sevgilisinin aşırıya kaçan sözleri hakkında şunu söyledi: "Peki, ben bir başkasına aşık olursam ne diyeceksin?" "O zaman yine de seni sevmekten vazgeçmeyeceğim." "Ama ya senden, artık bana gelmemeni istersem, çünkü.." Christiane tereddütte kaldı ve cümlesini tamamlamadı. Bernhard nedenini sordu: "Tüm insanlar kardeştir demiyor muyuz? Kardeşine kapıyı mı göstereceksin?" "Sevgili Bernhard, kendim de söy-

lerken hemen farkına vardım. Bernd'den artık hoşlanmayacağımı düşünemiyorum bile. Hem o zaman bile bunu yapmazdım. Ama, Bernd, 'ömrüm boyunca' sözüyle sadece abartmakla kalmadı, hem bunu yapması gerekmezdi, aynı zamanda bana sanki sonsuza kadar el koymuş gibi konuştu. Bunu yapamaz değil mi?"

Anna başıyla onayladı, Christiane'nin elini tuttu ve dedi ki, "Seven birinin söylediğini gerçi tümüyle ciddiye almak gerekir, ama mantığın terazisinde tartmak doğru olmaz. Yoksa ona haksızlık etmiş oluruz. Kaldı ki, Bernd neredeyse Robert'in diğer sorularından birini cevaplamış oldu ki, o da kıskançlık sorusuydu. Sen başka bir sevgiliye yönelsen bile seni sevmekten vazgeçmeyeceği, onun kıskançlık duygusuna yabancı olduğu anlamına gelir. Ütopya'da kıskançlığı bilmiyor oluşumuzun açıklaması çok basit: Çünkü artık erkek egemenliği yok. Kıskançlık aslında yalnızca erkeksi bir erdemsizliktir. Erkeklerin kadınları kişisel mülkleri haline getirmiş olmasının bir tür cezasıdır. En azından zaman zaman, kadınları üzerinde, onları maddi bağımlılığa sokarak üzerlerinde zora dayalı egemenlik kurmuş olmaktan vicdan azabı duydukları için, kadınların bu acı durumu belki de pek kabullenmedikleri, belki de gizlice, onların arkasından bir sevgili bularak bunun acısını çıkardıkları kuşkusu içinde kıvrandılar. Hem erkeklerin güvensizliği o kadar da nedensiz değildi, çünkü kadınların sır saklamaktaki ustalıkları büyüktü."

"Artık kıskançlık denen şey kalmadıysa, itiraf etmeliyim ki, hayatım boyunca bu duygunun bana hayli eziyet verdiği zamanlar oldu, hem bu meselede asıl sıkıntıyı çeken erkek değil kadındır. Bu talihsiz tutku artık yoksa, bir aşkın herhalde başlangıçta daima tek taraflı olan sonunun kaybeden tarafından sabırla ve acısız bir şekilde kabullenildiği anlamına mı gelir?" Sorum buydu.

"Hayır. Bir aşkın sonu daima acılıdır. İki taraf için de. Bu bizim hayatımızdaki mutsuzluktur. Bu, kıskançlık ve nefret ya da hatta intikam demek değil. Ama üzüntü, çok kere de derin bir çaresizlik demektir. Ütopya'nın trajedileri de, insan ilişkilerinin oluşmasından ve tükenmesinden doğmuş adeta alınyazısı niteliğindeki insanlararası çatışmalardır. Sizde çatışmanın kaynağı çok kere, hatta daima, insanlar arasındaki sosyal eşitsizlik ve sosyal haksızlığın insanlıkdışı etkilerine karşı sevenlerin direnişiydi. Bizde her türlü sosyal eşitsizlik ortadan kaldırılmıştır. Şimdi yeni bir eşitsizlik sahneye çıkıyor. Çünkü sosyal eşitsizliğin ortadan kaldırılması, asıl sosyal eşitsizlik tarafından yaratılmış tüm tekbiçimleştirici eğilimleri devre dışı bıraktı ve böylelikle insan bireylerinde sonsuz bir çeşitliliğe ve farklılığa yol açtı. Bireysel çeşitlenme olanaklarımızı, yelpa-

zemizin ne denli geniş olduğunu, ancak Ütopya çağımızda öğreniyor ve anlıyoruz. İnsanlığın var olma biçimlerinin bu özgürleşmesi, insan mutluluğunun yeni olanaklarının olduğu kadar, yeni mutsuzluk türlerinin de nedenidir."

"Beni günlerden beri uğraştıran bir soru var kafamda," diye araya girdi Katja. "Daha geniş toplum hakkında. Burada çok küçük bir grubuz. Biz ziyaretçiler ve Bertram da hariç, burada iki yetişkin ve altı çocuksunuz. Çocuklara anababa sevgisi, sevecenlik ve bakım sağlama görevini üstlenmiş bir aile yani. Bu bir işlev. Ama insan topluluklarının daha büyük birimleri de olmalı; bununla sadece, karmaşık ekiplerin konu ve yönteme bağlı işbirliğini değil, az ya da çok sıkı ya da gevşek bağlarla birlikte yaşayan ve ailenin küçük ve dar çevresinden bambaşka, daha zengin imkânlar sunan bir toplu yaşamın sefasını süren özgürce oluşmuş toplulukları da kastediyorum. Bunlar nerede? Komşularınız ki, sadece mekânsal olarak düşünülmesi gerekir, neredeler? Size yakın olanlar nerede?"

Bu soruyu izleyen küçük suskunluk molası, Katja'yı bir ek soru daha sormaya teşvik etti: "Yemeklerinizi neden küçük evlerinize alıyorsunuz? Neden büyük topluluklar halinde, bizim kantin adını verdiğimiz türden yerlerde yemiyorsunuz? Toplu yemek insan birlikteliklerini yaratır ve geliştirir. Her gün pek çok dost, tanıdık ve yepyeni yüzlerle karşılaşma ve onlarla tanışma imkânı sağlardı. Sonra bir de çok genel bir soru: Sevinçle ve hayranlıkla, erkeklerin egemenliğini ne kadar mükemmel bir şekilde aştığınızı, böylelikle de eşit haklara sahip canlıların özgür bir toplumu haline geldiğinizi duydum. Ne erkeklerin ne de kadınların herhangi bir imtiyazı söz konusu değil artık. Ama o zaman buna neden hâlâ anaerkillik diyorsunuz? Bu söz annelere, yani kadınlara daha fazla ağırlık vermiyor mu?"

İlk cevap, Anna ailesinin eski ve genç aile babası Bernhard'dan geldi. "Katja, sen en önemli soruyu sordun. Bu soru, topluluk içindeki yaşama dairdir. Anaerkillik olmasaydı gerçekten halimiz kötüydü. Yine komünist olan ilk toplumda, insanların yakın yaşam birliği, ortak ağır çalışmanın zorunluluğuna dayanıyordu. Bu, yokluğun ortaklığıydı; herkesi birbirine bağlıyordu, çünkü herkesçe paylaşılıyordu. Bu, Marx'ın toplumun kökenini adlandırdığı şekliyle, zorunluluğun egemenlik çağıydı. İnsanın yolu bu zorunluluğun egemenliğinden gelip, zorunluluğun bilincine varılmasından geçip, özgürlüğün egemenliğine gidiyor. Gerçi mutlak özgürlük mutlak doğruluk kadar erişilmez bir şeydir. Ama bu yeni özgürlüğün egemenlik çağına girdik bile, çünkü artık gelişmesinin itici gücü olarak insanın insan tarafından sömürülmesine ihtiyacı olmayan bir top-

lum yarattık. Topluluklarımız özgürlüğün ortaklığıdır. Zorunlu çalışmanın ortaklığı değil, zorunlu olmayan, yaratıcı etkinliğin ve ortak yaşam sevincinin, dostluğun ve yardımseverliğin ortaklıklarıdır. Yarın için, dost çevremizle tanışıp aramıza kabul edilmenizi öngörmüştük, bunu günler önce kararlaştırmıştık. Yarın öğle yemeğini hepimiz birlikte yiyeceğiz ve dostlarımız size pek çok şey gösterecek ve anlatacaktır. Akşama da şenlik var!"

"Ütopik çağın başlangıcında," diye söz aldı Anna. "Pek çok şeyi sizin çağınızdan devralmıştık ve imkânlarımız ölçüsünde dönüştürmeye çalışıyorduk. Bu çabanın her zaman başarılı olduğu söylenemezdi. Kalabalık gruplar halinde ortak bir işte etkin olan insanların ortak yemeği de vardı. Yani, senin kantin yemeği dediğin şey. Ama gördük ki, bu sadece organize karın doyurma halindeydi. Herkes, bu yemeği bir an önce bitirdiğine memnun oluyordu. Birbiriyle tanışma fırsatları pek yoktu, en azından bu fırsatı kimse kullanmıyordu. Damak kültürü de hayli düşüktü. Güzel yemeklerin ve içkilerin ortaklaşa yenip içilmesi giderek dost çevrelerine ve birbirine yakın olan küçüklü büyüklü gruplara doğru kaydı; bunlar özel vesilelerle biraraya geliyor ve yalnızca hazır yemekler değil, giderek artan ölçüde kendi yetiştirdikleri sebze ve meyvelerden kendi hazırladıkları spesiyaliteleri yiyordu."

"Çocuk köyümüzde, yalnızca bu buluşmalara ayrılmış çeşitli binalarımız var. Zaten bu tür bir binayı yarın ziyaret edecek ve orada dostlarımızla birlikte olacaksınız." Bertrand bir süre düşündükten sonra, tereddüt içinde şunu söyledi: "Bir de Katja'nın son sorusu var. Anaerkillik ne oluyor? Ben bir erkeğim ve kesinlikle söyleyebilirim ki, kendimi bir kadınlar ya da anneler egemenliğinin kurbanı olarak hissetmiyorum. Ama yine de, kadınların ütopik hayat içinde erkeklerden daha büyük bir ağırlığı olduğunu düşünüyorum. Bu konuyu çok düşündüğüm halde, bunu açıklamakta güçlük çekiyorum."

Sözü yeniden Anna aldı. "Bunun nedeni, bilincimizin kıyı bucağında henüz eski erkek egemenliğinin birtakım kalıntılarının varlığı olsa gerek. Bertram'ın eski düzenin yeniden kurulması yönünde en küçük eğilimi ya da gizli bir arzusu olduğunu iddia ediyor değilim. Bu kalıntıların yalnızca erkeklerin beyinlerinin köşelerine gizlenmiş olduğunu da iddia ediyor değilim. Bunlar sadece, eski batmış ve çökmüş üstyapının gizli artıklarıdır."

Ciddi bir farkla içimizdeki en yaşlı kişi olan Bernhard, tüm akşam boyunca oluşturduğumuz dairenin biraz dışında duran, kademeli olarak çeşitli eğimlerde ayarlanabilen, hafif ve rahat bir portatif koltukta otur-

muştu. O sırada kalktı ve Katja ile Anna'nın arasına oturdu, güçlü kollarıyla her birine sarıldı ve Bertram'ı ve beni şöyle bir inceledikten sonra Christiane ile Bernd'e dostça ve muzipçe gülümseyip kadehini kaldırdı, hepimizin sağlığına içti, kadınlara gürültülü, şapırtı halinde duyulan birer öpücük kondurdu ve yeni anneler dünyasından söz etmeye koyuldu:

"Dostlar, nerede başlar hayat? Ana rahminde. Orada buluruz ilk huzuru. Rahminden çıktığımızda, sevgisiyle bizi ilk karşılayan odur. İlk çığlıklarımızı mutluluk içinde dinler, çünkü bunlar hayat demektir. Bizi göğüslerinde besler ve ilk okşamalarımızı, memelerini emişimizi ve yalayışımızı zevkle hisseder. Değil mi Robert? Yıllar önce iyi bir dostun vardı; Rigalı bir haham, otuz dil biliyordu. Sana, Liebe (aşk) kelimesinde belirleyici olanın L ile B olduğunu, kelimelerdeki anlamın çekirdeğini daima ünsüzlerin oluşturduğunu, buna karşılık ünlülerin ünsüzlerce ortaya konan temayı yalnızca çeşitlediğini anlatmıştı. L ve B, bu sesleri oluşturmak için L için dili, B için dudakları kullanırız. Dilimizle yalayarak, dudaklarımızla emerek başlar hayatımızdaki sevgi; annemizin göğsündeki ilk içten, tamamıyla özgür, tamamıyla güvene dayalı mutluluğumuz olarak. Rusça'da da sevgi kelimesinin ünsüzleri L ile B'dir. İngilizce'de B, bir V'ye dönüşmüştür ki, bunu sıkça -Almanca'da da- görürüz ve öze ilişkin bir değişiklik değildir bu, çünkü V, daha doğrusu W [İngilizce'nin aksine Almanca'da V harfi kalın ve F'yi andıran keskinlikte okunur, bildiğimiz V'nin karşılığı ise W'dir - Ç.n.] sesinde alt dudakla birlikte, bebekte henüz bulunmayan üst dişler etkindir. Bu bağlamda, L-B kelimelerinin, Labe, Lob, Leib ve Leben'in [ferahlama, övgü, beden ve hayat/can] akrabalığı hakkında söylenecek çok şey var. Ama ben, anneliğin her tür varlığın kökeni olmasına dair konuşmak istiyorum. Elbette, döllenme için vazgeçilmez olan tohumu erkek verir. Ama anne, yumurta hücresinden fazlasını, bize canı verir. Doğurur. İçinde onun bedeninin bir parçası olarak, onun güçlerinden beslenerek kendi bedenimizi inşa ederek büyüdüğümüz topraktır o. Topraktan anamız olarak söz etmemizde derin bir anlam vardır. Toprak, güvenebileceğimiz, sürekli ve kalıcı olandır. Baba kavramı ise ancak Vaterland [anavatan anlamında, ama tam tercümesi 'baba vatan'dır] kelimesinde bulunur ve kaçınılmaz olarak akla devletleri ve sınırları getirir; bunlar da, erkek egemenliği çağında ortaya çıkmış kötülüklerdir. Buna karşılık, hepimizi birbirimize bağlayan ve onsuz insani bir kültürün gelişemeyeceği dile bile anadil diyoruz. Nitekim hayatımızın ilk kelimelerini onun kollarında öğrenmişizdir. Anneleri erkeğin köleleri haline getiren, erkeklerin egemenliği

artık kaldırılmış olduğu için, içinde annenin artık aşağılanmadığı, aksine her tür insani mükemmelliğin kökeni olarak saygı gördüğü ve arzulandığı o eski, ilk özgürlük yeniden herkes için yürürlükte olduğu için, şimdi sevginin, yeşerir yeşermez vahşice -hem de sevenlerin kendi eliyle- boğazlandığı ve sevginin yalnızca bir umut olduğu bir toplum düzeninde yaşamadığımız için, artık her tür mutluluğun kaynağı Goethe'nin 'Es zieht uns hinan!' [Bizi cezbeder/yetiştirir] diye söz ettiği dişilik olduğu için, ortak yaşayışımızın mutlu ve derinliğine insani biçimine isabetle ve haklı olarak anaerkillik deniyor."

Bu sözler üzerine Bertram hemen, "Yani sen de diyorsun ki, toplumumuzda kadınların ağırlığı erkeklerinkinden daha fazladır," diye atıldı. "Biz erkekler sürekli huzursuzluk içindeyken, dişilik tarafından cezbedilip uyarılırken, dölümüzün spermleri yumurta hücresine nasıl sızıyorsa, onun içine öyle sızmak üzere etrafında dönüp dururken, onlar hayatın durağan merkezidir."

"Sana tam olarak hak veremeyeceğim," diye karşılık verdi Bernhard. "Sözlerinde gerçekten, geçmiş çağın düşünce tarzlarından kalıntıların tınısı var. O zamanlar da, erkeğin sperm hücreleriyle benzerlik kurma yoluyla erkek toplumunun çifte standartlılığını haklı çıkarmaya çalıştılar; erkeklerin kadınları yolda buldukları çiçeklermiş gibi toplamalarına izin vardı, buna karşılık aynı şey kadınlara yasaktı ve onlar için sadakatsizlik sayılan bu şey ahlâki olarak lanetleniyordu. Erkeklerin ilişkilerinde doğa itibarıyla kararsız ve sallantılı oldukları kanısı hem sosyal bir davranışı biyolojik bir belirlenmeye bağladığı için yanlıştır hem de anaerkilliğimizin doğasını açıklamakta kullanıldığından ayrıca yanlıştır. Kadınların toplumumuzda daha büyük ağırlığı olduğunu söylediğinde, bu hiç de doğru değil. Bu demek olurdu ki, -nasıl olursa olsun- sosyal ayrıcalıklara, erkeklerden daha fazla karar serbestliğine, daha az yükümlülüğe sahipler ya da ne bileyim, sözlerinin arkasında daha neler gizliyse; oysa biliyorsun ki, kadınların toplumumuzda sosyal ayrıcalıkları yok, çünkü ekonomik nedenlerden ötürü bile, kimsenin ayrıcalığı yoktur. Olamaz da. Ama bir noktada, dişiliğin hayatımızın merkezi olduğu, çünkü tüm hayatın ve tüm sevginin ondan kaynaklandığı konusunda sana katılıyorum." Bu sefer Bertram ona hak verdi. "Evet dostum, evet! Bunu demin de benden çok daha iyi ifade ettin ya!"

"Peki, buna siz ne diyorsunuz, ey hayatımızın iki merkezi?" Bertram şimdi de yanındaki kadınlara dönmüştü. Dişiliğin övgüsü sırasında onları neredeyse unutmuş görünüyordu. Tamamen arkadaşı Bertram'a dönmüş ve yer yer onu ipnotize etmeye çalışırcasına konuşmuştu. Ama şim-

di yeniden iki güzel komşusunu kucaklamış ve onları kendine çekmişti. Katja bir yandan kendini onun kollarından kurtarmaya çalışırken, bir yandan da hemen sordu: "Sözlerini doğru mu anladım? Biz kadınların hayatın merkezi olduğumuzu söylemedin ki. Hatta bizim ihtiyar Goethe'den alıntı yaparak, dişi olandır bizi cezbeden demedin mi? Bununla da dişilikle insani varoluşun bir genel ilkesi anlaşılıyor, dişi cinsiyetin geneli değil."

Anna biraz alaycı bir ifadeyle, "Zaten bunu düşünmek de zor olsa gerek," diye ekledi. "İnsanlığın yarısı, nasıl tüm insanlığın merkezini oluştursun ki?" Bertram açıklama gereğini duydu: "Ama benim için sevdiğim kadın, merkezdir. Kendimi asla merkez olarak hissedemezdim."

"Bence de," diye coşkuyla onayladı 17 yaşındaki Bernd. Sözünü kanıtlamak üzere de hemen Christiane'sini okşayışlara boğmaya kalkıştı. Ama Christiane kararlı bir şekilde karşı çıktı: "Dur bakalım Bernd. Bir kere, sen de benim için, benim senin için olduğum kadar, merkezsin. Ama merkezden neyi anlıyorsun? Bu, her şeyde bana ve benim arzularıma uymak istediğin anlamına mı geliyor? Eh, o zaman benim pek hoşuma gitmezdin; gitsen bile, bu kesinlikle uzun sürmezdi. Ayrıca bunu aklından bile geçirdiğin yok. O zaman bu merkez meselesi ne demek oluyor?"

Bertram ile Bernhard'ın suratları asıldı. O kadar iyiniyetle girmişlerdi söze. Ama 15 yaşındaki Christiane'nin sorusunu bile cevaplayamıyorlardı. En azından artık buna cesaretleri bile yoktu. Ama Anna onları ve onlarla birlikte hepimizi bu ikilemden kurtardı: "Tüm bu konuşmalardan sonra neredeyse diyeceğim ki, görüş ayrılıklarınız sadece yanlış anlamalardan ibaret, yani kullanılacak kelimelere ilişkin bir çekişme. Ama buna inanmıyorum. Bertram ile Bernhard tam anlamıyla ve doğru bir şekilde içlerindeki manzarayı ifade ettiler. Onlar sevenlerdir. Sevenlerin düşünceleri sevilen insanların etrafında döner, hep onunla meşguldür, hep onun için kaygı duyar, durmadan onun tarafından cezbedilir ve her an onunla birlikteliği arar. Sevdiği insan onun merkezidir. Ve ben sana, sevgili Bertram, tıpkı Christiane'nin Bernd'ine dediği gibi, senin de aynı şekilde benim merkezim olduğunu söylediğimde, bu apaçık bir şekilde, duymakla mutlu olduğum aşk ilanına karşılık vermektir. Yoksa bir erkeğin bir kadının hayatının merkezi olamayacağını mı düşündün? Kendini merkez olarak hissedemeyeceğini söylediğinde bu, bambaşka bir şeydir. Olmak ve kendini hissetmek birbirinden o denli farklıdır ki, neredeyse, ikisinin birbirini dıştaladığını söylemeliyiz. Kendini güçlü hisseden zayıf, kendini akıllı hisseden aptal, kendini güzel hisseden çirkin, kendini büyük hisseden küçüktür. Ve elbette aşkta da, insanlar arasın-

daki tüm iyi ilişkilerde olduğu gibi şu söz geçerlidir: Yalnızca kendini merkezde hissetmeyen, merkez olabilir. Christiane, senin ona olan sevginde özgürlüğünden ve bağımsızlığından vazgeçmeni istememekle de, sevgiyi bir boyun eğme halinde gerçekleştirmene karşı olmakla da haklı. Birisi çıkıp sana boyun eğmeyi teklif ediyorsa -hangi nedenle olursa olsun, ister hayranlıktan, ister sevgiden- aman dikkat et! Onda dokuz ihtimalle, yalnızca sana boyun eğdirmeyi planlamaktadır ve bunu umduğundan çok daha kısa zamanda karşılık olarak talep edecektir. Oysa sevgi, karşılıklılık esasına dayanan bir alışveriş değildir. Sevgi armağan edilmelidir ve talep edilemez. Sevgi, güvenmenin en yüce biçimidir. Her insanın hayatında ilk olarak annesinde ve annesiyle gördüğü, kendini kayıtsız şartsız emanet etmektir. Bu nedenle sevgi için, Lao-Tse'nin 'Etkinliğin saflığı' başlığı altında andığı şu söz geçerlidir: Güven duymazsan, güven bulmazsın. Dolayısıyla da, sevgi vermezsen, sevgi bulmazsın. Aslında aynı şeydir de. Güvensiz dostluk, dostluksuz da sevgi olmaz."

"Lao-Tse'nin Taoteking'inden ben de birkaç cümle aktarmak istiyorum," dedim. "Binlerce yıl önce yaşamış olan ve yurdundan kovulmuş olan bu Çinli bilgeye hayranlık duyarım. Sınırda ondan, bilgeliğini vermesini isteyip her şeyi yazmaya zorlayan sınır muhafızı olmasaydı, bugün insanlık daha yoksul olacaktı. Neyse, 'Biçimlerin oluşumu' başlığı altında der ki, 'Derinliğin ruhu ölmez. Bu, sonsuz dişi olandır. Sonsuz dişi olanın çıkış kapısı, gök ile yeryüzünün köküdür. Sonu gelmeksizin kıpırdar, ama yine de durağan gibidir. Etkinliğinde zahmetsiz kalır.' Yine, 'Kökene dönüş' başlığı altında da şunu okuruz: 'Dünyanın varoluşunun başlangıcı, dünyanın annesi adını taşır. Çocukluğunu tanımak için annesini bulan, annesini korumak için çocukluğunu tanıyan, Ben'in sona ermesiyle tehlikeye düşmez.' Son olarak da, ondan şu sözü aktaralım: 'Cennet kurtarmak istediğini, sevgi yoluyla korur'." Bu son sözler sırasında, Katja'nın elinin usulca elimi sıktığını hissediyorum.

Saat geç olmuştu. Yatma vakti. Anna, bizim çocukların yanında yatmamıza karar verdi. Franzi ile Felix çoktan Betti ve Peter ile birlikte derin uykudaydı. "Ben küçük Juliane'miz ve iki erkeğimle öteki odada yatıyorum. Geceleyin bazen Juliane ile ilgilenmem gerekiyor. Böylece sizi daha az rahatsız etmiş olurum." Ama ondan önce hep birlikte dışarıya, bahçeye çıkıp bir duşun altında, serin, ama soğuk olmayan suda yıkandık. Anna bize bedenimizi ovmamız için süngerler verdi. Bunlar hafifçe pürüzlüydü, ama deriyi tahriş etmiyordu. Burada da sabun kullanılmıyordu. Hepimiz gayet neşeli, çakırkeyf bir havadaydık. Katja'yla ben kendimizi çok iyi hissediyorduk. Hiçbir yabancılık duygusu olmaksızın, tam

anlamıyla bu insanların çevresine dahil olmuştuk. Tıpkı onlar gibi, mükemmel düzeyde rahatlık içinde hareket ediyorduk. Tutum ve davranışlarımızın hiçbirinde çekinme ya da utanma yoktu; bedensel temaslarda bile. Her şeyimiz açıktaydı. Birbirimizi karşılıklı olarak kocaman yumuşak havlularla kuruladık ve eve girdik. Çocuk yatak odamız şimdi duvardan duvara köpüklü yataklarla kaplanmıştı ve böylece dev bir yatak halindeydi. Herkesten sonra geldiğimiz için dördümüz uyuyan çocuklar arasında, onları uyandırmamaya özen göstererek birer yer aradık; yastık ve hafif battaniyeler de bulduk, günün hareketliliğinin üstüne çabucak uykuya dalıverdik.

Sabahleyin bahçede kocaman bir ortak kahvaltı sofrasındaydık. Bugünkü günlük zaman planlamasını konuşmak ve şenlik hakkında kararlar vermek için ev sahiplerimizin dostları da geldiler. Bize koca bir öneriler demeti sunuldu. Birtakım kurs ve grupların ziyaretinden teknik tesislerin gezilmesine varan bir çeşitlilikteydi öneriler. Altı-yedi yaşlarındakiler için bir Almanca dersini, ondört-onsekiz yaşlarındakiler için bir heykeltraşlık grubunu ve on-ondört yaşlarındakiler için bir felsefe kursunu görmeye karar verdik. Teknik tesisatı görmek istemedik, çünkü mükemmel oldukları açıktı ve birkaç haftadır Ütopya'da bulunduğumuza göre bunlar artık özleri bakımından yeni bir şey sayılmazdı. Zaten teknik ayrıntıları bilmemiz, eski dünyamıza döndüğümüzde pratik bir yarar sağlamazdı. Kaldı ki, ütopik tekniğin muazzam yüksek düzeyini bizim eski tekniğin düzeyiyle ölçmek imkânsızdı; asıl yeni olan teknik çözümler değildi ki, yeni olan tekniğe yüklenen görevlerdi. Bu yeni görevler ise bilim-teknik alandan kaynaklanmıyordu, ütopik toplumun tamamıyla yeni olan hedeflerinin bir ürünüydü.

Bizdeki birinci sınıflara denk düşen altı-yedi yaş grubu Almanca dersi, dönüşümlü olarak iki biçimde yapılıyordu: Bir öğretmen ve üç dört öğrencili çok küçük gruplar halinde ve zaman zaman bu grupların biraraya getirilmesiyle 20-25 öğrencili büyük gruplar olarak. Bu grup birleşimlerinde küçük grupların öğretmenlerinin hepsi birden etkindi. İlk önce küçük bir gruptaki çalışmaya katıldık. Ders küçük, aydınlık bir odada yapılıyordu. Öğretmen bayan ortada oturuyordu, çocuklar ise her biri küçük bir masanın başında olmak üzere onun çevresinde toplanmıştı. Her biri daha şimdiden, çok zor kelimeler içermemek koşuluyla, bir kâğıttan önceden bilmedikleri metinleri su gibi okuyabiliyorlardı. Bunu zaten evde, beş yaşlarındayken öğrenmişlerdi. Çocuklardan biri bir ya da küçük bir öykü, bir şiir ya da bir mesel okudu. Sonra, okunan metnin içeriği ve tüm önemli kelimelerin anlamı üzerine konuşuldu.

Birçok örnek üzerinde de öğretmen çocuklara, kelimelerin zamanın akışı içerisinde gerek biçim, gerek anlam bakımından nasıl gelişip değişmiş olduğunu da açıkladı; örneğin Magd'dan [hizmetçi kız] Maid ve Maidele'nin ve ondan da Maedchen'in [kız] türemesi ve bugün Maedchen derken hiç kimsenin, efendisine hizmet etmesi gereken Magd'ı aklından geçirmediği gibi. Sonra, bir dildeki kelimelerin başka dillerde akrabaları bulunduğunu ve pek çok durumda da anlamlarının epey değiştiğini, örneğin Latince'de 'daha büyük olan' anlamındaki major kelimesinin Almanca'da ineklerin sütünü sağan bir adamı tanımlayan Meier'e, İngilizce ve Fransızca'da ise belediye başkanı demek olan mayor ve Maire'e dönüştüğünü anlattı. Bu arada da çocuklar, kelimelerin anlam çeşitliliğini ayrıntılı şekilde açıklamakta ve tanımlamakta yarıştılar. Bu küçük gruplarda ayrıca yazma ve elle yazılmış metinleri okuma alıştırmaları da yapılıyordu. Altı, yedi küçük grubun öğrencilerinin katıldığı büyük grupların buluşmalarında ise şiirler okundu, öğretmenlerden birinin kendi grubuyla birlikte tasarladığı küçük skeçler oynandı, bilgi yarışmalarındaki gibi kelime bilmeceleri sorulup çözülerek yarışma yapıldı ve başka şekillerde de yarı şaka, yarı ciddi bir şekilde dil ve dilin zengin ifade gücüyle oyunlar oynandı. Bundan başka, çocukların kendi uydurdukları masallar da okundu ve bunlar sonra topluluğun çoğu kez hayli acımasız derecedeki eleştirilerinden geçtiler ve nihayet böylesi kollektif bir yaratıcı çalışmadan sonra daha olgun, daha güzel bir biçime sokuldular.

14-18 yaş grubundakilerin heykeltraşlık grubunun on üyesi vardı ve biri yaşı 40 dolayındaki bir kadın, biri 30'unu geçmeyen bir adam olmak üzere, iki grup önderinin sorumluluğundaydı. Hepsi birden, yine grubun bir üyesi olan 18 yaşındaki delikanlı modeli kuşatmışlardı. Her biri, grup önderleri de dahil, zaman içerisinde dönüşümlü olarak modellik yapıyordu. Model biraz daha yüksekte yuvarlak bir döner masanın üstünde bacakları bükük ve kolları dizlerine dolanmış, başı, açık baldırlarının arasında, ayakları yanaşık halde oturuyordu. Sanki derin düşüncelere dalmış ve ayrıca üzüntü ve acı içinde gibi oturuyordu. Sırtını hafifçe kamburlaştırmış, geniş omuzları beline doğru bir üçgen halinde iniyordu; kalçası ince, kolları ve bacakları ince, ama güçlü, saçları sık, koyu renk ve dalgalıydı. Grup üyelerinin küçük figürlerini şekillendirmekte kullandığı malzemeler hayli çeşitliydi: Alçı, kumtaşı, mermer, ağaç, normalde izolasyonda kullanılan yumuşak beyaz ve köpükümsü bir madde, siyah balmumu, plastilin ve renkli plastik hamur maddeleri. Ödevleri modelin tümünü değil, baş, kalçalar ve baldırlardan oluşan bir torso [kol-

suz, bacaksız heykel] ve bazı kısımları biçimlemekti. İlk önce tüm biçim ve orantıları ile natüralist aslına uygunluğa ulaşmayı denemeli ve ancak sonra serbest biçimlendirme içinde belirli ana çizgileri ve fikir özlerini radikal vurgulamalar ve tanınmaza dönüştürme yoluyla, verili modelden ayrılıp bağımsız bir sanat eseri yaratmaya girişmeliydiler. Dahası hazırlamakta oldukları küçük figürler, sadece daha sonraki büyük boy çalışmalar için birer taslak olarak düşünülmüştü.

Katja bu çalışmadan hayli etkilenmişti. Küçük heykelcikler yapmayı komşu çocuklarıyla ve ayrıca Grünheide'deki bir çocuk yuvasında pek çok kez denemişti. Bu işte de, 100 derecede ısıtıldığında pişmiş seramik sertliği kazanan ve heykeltraşların kiline benzer bir elastikiyeti olduğu için seramiklere çok benzer hale gelen bir plastik hamur maddesi kullanıyorlardı. Öğrencilerin ağaçtan oyulmuş ve kum taşından yapılma çalışmaları da büyük ilgisini çekti. Herhalde, uzun bir süre eğilim ve yeteneklerine uygun bir mesleği arayan ve nihayet, bir gruba katılarak heykeltraşlıkta karar kılan kızkardeşi Eva da aklına geldi. Ama belki, sanatsal biçimlendirmenin bu alanına kendisi de yönelmeyi düşünüyordu. İçimden bunu diledim. Uzaktaki Grünheide'de, yazı masamla birleşik haldeki yüksek rafın üzerinde duran ve onun benim için yaratmış olduğu Düşünen Adam'ını düşündüm bir an.

Sonra sıra genç filozoflara geldi. Heyecanla, onlardan çok şey bekliyordum. Ütopya'da öğretimi yapılabilecek bir felsefe var mıydı ki? Hatta, felsefe olarak diyalektik materyalizmi savunan bizim filozoflarımız, geleceğin dünyası Ütopya'da da paçayı kurtarmış mıydı? Felsefenin sonu, sonu olmayan bir felsefeye dönüşmüş olabilir miydi? Düşüncesi bile tüylerimi ürpertiyordu.

Felsefe grubumuzun 15 üyesi vardı; sekiz kız ve yedi oğlan. Neyse ki orada hiç de ermişliğin tek felsefi öğretisinin ezberletilmediğini öğrenip rahatladım. Grubun önderi bize, her felsefe grubunun aşması gereken ilk engelin, felsefe kavramı altında neyin anlaşıldığı hakkında bir fikir edinmek olduğunu açıkladı. Bu kavram Ütopyalılar için çoktan beri, kesinlikle geçmişe ait olan bir düşünce tarzının tanımı olmuştu. İnsanların, kültürün ilk ortaya çıkışından beri binlerce yıl boyunca, tam bir inançla ve hatta çok kere, başka türlü düşünenlere karşı fanatizm ve hoşgörüsüzlükle, en tuhaf öğreti ve uydurmalara bile inanmış olması ve bunların bilimle bağdaşmazlığı son derece açık hale geldiği zaman bile bunları savunmaları ve bunlara sarılmaları, Ütopyalılar için anlaşılması çok zor bir şeydi. Görünüşte saçma olan bu şeyleri insan düşüncesinin hastalıklı yozlaşmaları olarak damgalamamak için -hiçbir şekilde öyle de-

ğillerdi çünkü grup işe, felsefenin tarihi kökenlerini incelemekle başlıyordu. Bize grubun çalışmasını ve elde ettiği ilk sonuçları tanıtmak için, felsefenin kökenleri hakkında neler öğrendiklerini grup üyelerinin kendi ağzından dinlememizi önerdiler.

Dersi 14 yaşındaki bir kız çocuğu açtı: "Her şey, ilkel çağ insanının kendinde, o zamana kadar sadece bilinçsiz bir şekilde kullanmış olduğu bir yeteneği, düşünmeyi keşfetmesiyle başladı. Düşünürken başlıca zorluk, farklı olanın aynılığını görmektir. Doğanın sonsuz çeşitliliği içinde tekrar edeni geçici olandan, kalıcıyı dönemsel olandan, esası tesadüfi olandan ayırmak ve böylece ve böylelikle kavramlaştırmak istiyorsak, bu temel adımı atmalıyız. Farklı olanın kimliğini görmedikçe hiçbir şey anlamamakla kalmayız, anlamış olduklarımızı da başka insanlara bildiremeyiz. Dolayısıyla bu temel adım, dilin oluşumunun da önkoşuludur. Her kelime, her kavram bir soyutlama, bir genelleme, bir basitleştirmedir."

"Tüm ağaçlar farklıdır. Ama her ağaç bir ağaçtır!" 10 yaşındaki bir oğlan bu açıklamaları bu şekilde özetledi ve ek olarak da tüm insanların da farklı olduklarını, yaşlı, genç, uzun, kısa, erkek, kadın, beyaz, siyah, sarı, esmer, ama hepsinin de yine de insan olduğunu, hayvan ya da bitki olmadıklarını belirtti.

"Kavramların ve dolayısıyla da dilin ortaya çıkışı, insanların gruplar halinde birlikte çalışmayı öğrenmesiyle sıkı sıkıya bağlantılıydı: önce avcı olarak, sonra kulübelerin inşasında, av silahlarının ve aletlerin, giysilerin yapımında, ateş yakmada ve yemek pişirmede ve gitgide, yakın çağın gittikçe daha karmaşıklaşan işlerine kadar; bunların hepsi ancak insanların işbirliğiyle mümkündür. Dil, düşünce ve kollektif çalışma ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır ve hayvani atalarımızın insana dönüşümünde insanlaşma açısından asıl yeniliklerdir."

"Kavram, soyutlanan, genel şeylerin arasındaki bağın temeli olarak ortaya çıktı. Ama ilk insanlar henüz bunu düşünülmüş bir şey olarak kavramıyor, gizemli bir güç ve tıpkı insan gibi keyfi davranan bir tanrısal varlık olarak görüyorlardı. Doğa olaylarının doğa tanrıları olarak kişileştirilmesi, felsefenin ilk biçimidir. Bu ilk biçimi içerisinde, doğa bilgisi, dini inanç ve felsefe henüz sorunsuz çocuksu saf bir birlik oluşturur."

"Eksikli bilgilerin düşünsel işlemlenişinde, bilinenden bilinmeyenin tümevarımcı çıkarımı önemli rol oynar. Saf tümdengelimle verili deneyim malzemesince içerilenin gerisinde kalınır. Tümevarımla verili olanın sınırlarının ötesine geçilir. Öte yandan, tümevarım daima, zaten varolan bir düşünme şemasına büyük ölçüde bağlıdır. Tümevarım bir mo-

delin kategorileri içinde analiz eder ve değerlendirir. Ama böylece de, modelin paradokslarının ve bunlardan dolayı da gerçekle bağdaşmazlığının keşfedilmesini sağlar."

"Filozoflar hep, bilinenden bilinmeyini çıkarsamakla kalmayıp, algılanabilenden algılanamayanı çıkarsayabileceklerini sandılar; fizikten metafiziği, maddeden ruhu, doğadan yaratıcıyı, insandan tanrıyı."

"Filozoflar sistemlerinde daima, dünyanın da, doğanın da, insanın da, bütünlüklü bir tablosunu sunmaya çalıştı. Bu sistemler, sayelerinde tüm temel sorunların çözümlendiği izlenimini yarattıklarından, bilginin gelişimini teşvik edici olmadılar."

"Marx'ın Feurbach üzerine 11. tezinde dediği gibi: Filozoflar dünyayı sadece farklı şekillerde yorumladılar, oysa önemli olan onu değiştirmektir."

Böylece genç dostlarımızın bir saatten uzun süre boyunca gayet keyifli bir şekilde, kocamış ve çoktan gömülmüş olan felsefe hakkında ileri geri konuşup onu çekiştirmelerini dinledik ve büyük zevk duyduk. Son derece tahsilli bir adam olan grup önderi, kültür tarihi ve özel olarak da felsefe ve dinler tarihi okumuştu. 30 yaşındayken, ilk çocuklarının doğumundan sonra karısıyla birlikte çocuklar köyüne gelmişti ve orada ikinci bir çocukları daha dünyaya gelmişti ve artık on yıldır burada yaşıyorlardı. Şimdi "karısı"ndan söz ediyorsam, bu tabii ki demek değil ki, Ütopya'da bizde alışılagelmiş olan, resmi makamların evrakıyla, mührüyle nikâh kıyılması tarzındaki bir şey var. Bu sadece makamlar ya da insanların idaresiyle uğraşması gereken başka bir mercinin bulunmayışı yüzünden bile imkânsızdı. Nitekim ne düğün, ne de boşanma vardı; ama evlilikten, insanların sevgi üzerine kurulu ortaklığını anlıyorsak, o zaman evliliklerin ömrü, geçmiş çağlarımızdakinden kıyas kabul etmez ölçüde daha uzundu. Grup önderine bir de, büyük dinlerin, Budizmin, İslamın, Hıristiyanlığın, akıbetini sorduk.

"Dini kültlerin ritüel biçimleri ve insanların bunlarla ilişkili koşulsuz inanmışlığı, uzun yılların akışı içerisinde neredeyse hissedilmeyecek bir evrimle söndü. Hiçbir zaman bu yolda ya da buna karşı bir şey yapmadık. Bunu anlayacaksınızdır" diye üstüne basarak devam etti. "Çünkü Ütopya'da, sizin çağınızdaki hükümet, parti ya da Politbüro gibi, toplum bütününün karşısında yer alan bir 'Biz'i temsil eden bir merci yoktur." Ama dinlerin ve tabii dinlerin tarihinin düşünsel içeriğiyle Ütopya'da son derece yoğun bir şekilde ilgileniliyordu; hem de sadece tarih analizi ya da düşünce tarihi bakımından değil, insan bilgeliği ve bilgisinin gömülü hazinelerini bulup çıkarma hedefi de güdülerek. Bu tür araştırma-

larda hayret verici keşifler de yapılmıştı ve bu keşifler, psikoloji, formel mantık ve dilbilimi gibi diğer bilimler açısından hayli önemli olmuştu. Daha önceleri kuşaklar boyunca ateistler tarafından en önemli görev olarak görülen şeyin, yani dinlerin olduğu gibi filozofların öğreti yapıları içerisinde de apaçık bir şekilde yanlış olanı, modern bilgi ile çürütülmüş olanı araştırıp bunlardan bütünün yanlışlığını çıkarsamanın, dar-kafalılık ve anlamsız olduğu uzun zaman önce anlaşılmıştı. Bu gayretler, hiçbir yeni bilgi sağlamadıkları için verimsiz olmakla kalmıyor, henüz mecazi kıssalar halinde ifade edilmiş bu düşünce ve bilgileri, şekli olarak ele almak ancak tam anlamıyla yanlış anlamalara yol açabileceğinden dolayı da, konunun hakkını veremiyorlardı.

Öğle yemeğinin zamanı gelmişti. Eve vardığımızda, beklenen dostların pek çoğunun daha şimdiden geldiğini gördük. Hep beraber, aralarında bir sürü çocuk da vardı, bir sürü masadan oluşan, upuzun bir öğle sofrası hazırlamakla meşguldüler. Bu sofra, büyük çocukların da dahil olduğu yetişkinler içindi. Küçükler, sadece 8 kişi idi, onlarla ilgilenen iki yetişkinle birlikte özel bir sofrada oturuyordu. Toplam 30-35 misafir bekleniyordu. Bu sayı aşıldı bile, çünkü sekiz küçük çocukla birlikte, sonuçta 42 kişiyi bulduk. Sofrada neredeyse üç saat boyunca oturduk ve her biri küçük porsiyonlar halinde olmak üzere pek çok çeşitli yemek yedik. Tüm yemekler, misafirler tarafından kendilerine özgü usule göre, kendileri tarafından yapılıp evlerinden getirilmişti. Anna, Bernhard ve Bertram bu işten muaf tutulmuştu, çünkü bizim çocuklar köyünde öğleden önce yaptığımız ziyaretlere katılmışlardı.

Her zamanki gibi hafif şaraplar, sofra toplandıktan sonra da çay ve kahve vardı. Sonra, bir tür kulüp lokali olan, geniş teraslı alçak bir binaya gittik. Terasta envai çeşit sandalye, puf, koltuk ve şezlong bulunuyordu. Yerleşildi, dostlarımız bizi, keyifli bir şekilde kendiliğinden oluşan küçük gruplardan bir ona, bir ötekine tanıştırıyordu. Müzik de çalınıyordu ve pek çoğu dans etmeye başladı. Çocuklar köyündeki o veda günündeki kadar çok güzel kadını ömrümce pek ender olarak birarada gördüm -henüz Ütopya'ya veda etmiyorduk, ama sevgili dostlarımız Anna ile Bertram'-dan ayrılıyorduk. Erkekler de güzeldi, diye ekliyor Anna bu anlatımıma ve ben de yadsıyor değilim bunu. İnsanların giyimleri tekdüzelikten uzaktı, ama temel olarak sade ve rahattı. Olağan gündelik giysilerinin aksine, bunların hepsini kendileri dikmişti. Tüm renklerde, parlak ve mat, desenli ve tekrenkli, metal ışıltılı ve simli, sımsıkı bir şekilde bedenleri saran 'sari'ler, bol bluzlar, derin dekolteli, dar elbiseler, bolca dalgalanan toga benzeri gömlekler... Kayda değer gördüğüm bir şey de, giysiler-

den hiçbiri, giyenin cinsiyetini dolaysızca belli edecek, cinse özgü biçimde değildi.

Karanlığın bastırmasına az kala, binanın içine girdik. Orada da, tıpkı terastaki gibi, herkese yetecek sayıda oturma ve uzanma birimleri duruyordu. Salonun bir ucu, uzun bir perdeyle ayrılmış bir tür tiyatro sahnesiydi. Perde açıldığında, büyük sinemalardaki beyaz perde büyüklüğünde bir ekran göründü. Ekranda da pırıl pırıl ve son derece net bir görüntüde büyükçe bir salon ve orada koltuk ve şezlonglara keyifle yerleşmiş insanlar yer alıyordu. Hepsi de çınlayan kahkahalar atıp bize el salladılar, kadeh kaldırdılar -ancak o zaman anladım ki, ekrandaki salon ve insanlar bizdik, ekranın üzerinde bulunan bir kamera bizi çekmekteydi.

Ekrandaki görüntü sönerken, salonun aydınlatması birkaç kademe azaldı. Koca ekran görünmeyen iplerle yukarıya doğru yükselip bir tür sahne çatısında kayboldu. Birkaç spot yandı. Keskin koniler halindeki ışık huzmeleri sahnenin merkezinde odaklandı. Orada, başında mavi beyaz kareli kumaştan ve kırmızı püsküllü sivri bir külah, kolları ve bacak kısımları körük gibi bollaşan açık sarı tulumuyla ve bir kuş gagasını andıran upuzun kırmızı ayakkabılarıyla gerçeküstü bir palyaço duruyordu. Yüzü ve elleri kar beyazı fondöten üstüne mavi ve kırmızı çizgilerle kaplıydı. Yüzündeki çizgiler burnu merkez alarak tüm yönlere dağılıyordu, ellerindekilerse elinin tersinden parmak uçlarına kadar uzanıyordu. Elinde tuttuğu bir usul değneğini kaldırıp bir orkestrayı yönetircesine oynatmaya başlar başlamaz görünmeyen büyük bir orkestranın müziği başladı. Garip bir müzikti bu, önce usulca, tatlı tınılarla başlayıp, sonra gitgide yükselirken keskin ve kulak tırmalayıcı tonlara ve giderek delice, gittikçe hızlanan ritimlere dönüşen bir müzik. Harlekin hoplayıp zıplıyor ve delicesine bir coşku içinde, görünmeyen orkestrasını gittikçe daha hızlandırıyordu. Aynı sırada da, ışık konilerinin dışındaki karanlıkta kostümlü kişiler beliriyor ve tutkuyla kendinden geçmiş halde kıpırdanan palyaçoyu tüm yönlerden kuşatıyordu. Ta ki, palyaço en delidolu hareketlerinin orta yerinde duruverene kadar, sanki oynatılırken resmi dondurulan bir film gibi; aynı şekilde müzik de ansızın kesiliverdi. Spotlar konilerini genişlettiler ve her birinin huzmesi bağımsız olarak sürekli yer değiştirerek tüm sahneyi dolaşmaya başladı. Renkli ve tuhaf kostümler içindeki kişileri görebiliyorduk artık. palyaço ağır ağır ve atalet içinde şimdiye kadar bulunduğu sahnenin merkezindeki yerinden geri plandaki bir yükseltiye doğru yürüdü ve oradaki kırmızı minderli altından bir tahta oturdu. Elinin bir işareti üzerine diğer tüm oyuncular yükseltinin kenarına, onun ayaklarının dibine oturdular.

Sonra da yüksek sesle, yarı şarkı söyler halde şunu okudular: "Ey bilge Pro-Ku-Ha. Selam sana. Aydınlığından feyz alalım!" Palyaço Pro-Ku-Ha tatlı ve yumuşak bir gülümsemeyle konuştu: "Ey rengârenk, tüm renklerde ışıldayanlar. Gayet iyi bilirsiniz ki, bu keyfi bireysel oyunu lanetlerim! Hiçbiriniz bir diğerine benzemez olmuş. Bu nedenle ilk emri söylüyorum: Eşit olun!"

Maskelilerden her biri hemencecik katlanabilir bir çerçeve çıkarıverdi. Üstüne şeffaf gri kumaş gerilmiş bu çerçeve bir insanın belden yukarısı biçiminde bir kalkan oluşturuyordu, alt kısmında da bir eteği temsilen, kat kat plili bir kumaş tutturulmuştu. Hepsi de kalkanlarını kaldırdı ve böylelikle bedenlerini Pro-Ku-Ha'ya doğru örttüler. Sadece başları kalkanın dışına taşıyordu. Sonra yine koro halinde seslendiler: "Pro-Ku-Ha! Hepimiz eşitiz! Yalnız sen değilsin!"

Pro-Ku-Ha ayağa kalktı ve bir babahindinin gulugulusunu andıran bir ritm ve tonda dedi ki, "Sizinle eşit değilim, çünkü sizin olabileceğinizden daha eşitim."

Diğerleri ayaklanıp, gri kalkanlarını sallaya sallaya palyaçonun etrafında dans etmeye başladı. Maskların birçoğu hayvan biçimindeydi: Tuhaf kuşlar, böcekler, kelebekler, maymunlar, eşekler ve ejderler. Gerçeküstü insan kılıkları da vardı aralarında, koca kafalı, uzun kuyruklu ve balon gibi şişirilmiş göbeklerle ve hepsi de alabildiğine rengarenk. Pro-Ku-Ha'nın sesi yeniden çınladı. "Şimdi, nihayet, gelelim en önemli bilgeliğe; size hep ve daima yeniden göstermek zorunda kaldığım, tüm düşünce ve eylemliliğinizin temeline, ..." Sözleri bir maymunun seslenmesiyle kesintiye uğradı: "Unutmak! Her şeyi unutmak!" Bu sesleniş Pro-Ku-Ha'yı öfkelendirmişti: "Nereden öğrendin bunu?" "Ben unutmadım sadece. Sen kendin söy..." Pro-Ku-Ha şiddetle, "Sen, her sözü tekrarlayan bir maymunsun." Bu garip diyalogdan sonra tüm masklar palyaçoya dört bir yanından saldırdı, bedenindeki giysileri parça parça koparıp aldı ve kafasının üstüne siyah bir kazak geçirdi.

Oyunun bundan sonrası koca bir şamataya dönüştü. Oyuncular sahneden aşağı atlayıp izleyicilerin arasına karıştılar. Herkes dans etmeye başladı. Sonra da, oyuncuların, öğle yemeğinden beri beraber olduğumuz çocuklar ve dört yetişkin olduğu ortaya çıktı. Bu öyküyle neyin anlatılmak istendiği hakkında yürütülen fikirler hayli çeşitliydi. Birkaçına göre Pro-Ku-Ha bir öğretmenin karikatürüydü, belirli bir öğretmenin değil, ama zaman zaman rastlanılan bir öğretmen tipinin karikatürüydü. Aslolan ise, o güzel masklarla danslar ve tüm o masum eğlenceydi.

Maskların oyunu bizi bir yandan düşündürmüş, bir yandan da hare-

ketli bir neşe havasına sokmuştu. Yeniden nefis ütopik şaraplar içildi, müzik başladı, herkes dans etti, kimisi tek başına, kimi çiftler ya da gruplar halinde. Gecenin geç saatlerinde sahnede bir de dans pandomimi yapıldı. Dans eden bir çift, ay ile güneşin doğuşunu ve batışını, ayın safhalarını canlandırdı.

Eve döndüğümüzde geceyarısı çoktan geride kalmıştı. Derin bir uykuya daldık, ama sabah erkenden çocuklar tarafından uyandırıldık. Kahvaltıdan sonra yola çıkacaktık. İki şirin eşeğimiz ve ayrıca küçük arabamız gelmişti bile. Bize yiyecek birkaç şey ve yedek battaniyeler ve giysiler hazırlamışlardı. Sonra sıra veda etmeye geldi. Anna'dan, Bertram'dan, Felix'ten ve diğer çocuklardan. Harikalar diyarı Ütopya'daki rehberimiz bundan sonraki birkaç haftamız boyunca, koca bir yaşam tecrübesine sahip Bernhard'dı. "Yeniden görüşeceğiz," diye seslendi Anna. Arabaya, arkaya dönük olarak oturmuştum ve giderken de onlara el sallamaya devam ettim, uzaklaşırken görüntülerinin gittikçe ufalışını ve nihayet ufkun maviliği içinde kaybolmalarını izledim.

Bernhard iyi bir yürüyüşçüydü. Sandığımdan daha hızlı ilerledik. Franzi kilometreler boyunca eşeklerden biri üstünde yol alıyor ya da arabada benim yanımda oturuyordu. Yemeklerimizi bazen yol kenarında, bazen da bolca erzakla donatılmış, self servise ve gerektiğinde de gece konaklamalarına uygun düzenlenmiş küçük misafirhanelerde yiyorduk. Tahıl, patates, pancar ekili dev tarlalarla kaplı engin düzlüklerden, ormanlardan, çalılık fundalıklardan, inek ve koyunların bulunduğu uçsuz bucaksız otlaklardan geçtik. Irmakları, dereleri, sıradağları ve vadileri aştık. Her yerde tek başına ya da gruplar halinde, kimi zaman da kalabalık bir şekilde küçük yerleşimler halinde toplanmış küçük evler gördük. Adına kent diyebileceğimiz bir şeye rastlamadık. Her gün, ortalama olarak 40 kilometre kadar yol aldığımızı tahmin ediyorum. İki haftanın sonunda eski Yunan liman kenti Selanik yakınlarında Ege Denizi'ne ulaştık. Kültür tarihi bakımından değerli çok sayıda bina gayet iyi korunmuştu. Ama bunlar kullanılmıyordu, dolayısıyla bir mimari müze izlenimi veriyorlardı. Kentin son zamanlarından kalma birkaç da betonarme gökdelenin harabeleri duruyordu. Bunları herhalde özellikle bırakmışlardı. Eskiçağ'ın kültürüyle Yakınçağ'ın barbarlığı arasındaki karşıtlığı sergilemek için.

Limanda, bir yük gemisinin kaptanı tarafından dostça karşılandık. Ricamız üzerine hemen, bizi Karadeniz üzerindeki yolculuğunda yanına almaya razı oldu. Yük gemilerinin yükleme ve boşaltması büyük ölçüde otomatikleştirilmişti. Gemimiz hemen ertesi sabah denize açıldı ve bizi

bir haftada Karadeniz'in doğu kıyısındaki Suchumi'ye ulaştırdı. Hedefimiz, Büyük Tufan sırasında Nuh'un, küçük bir ada halinde suların üstünde yükselen zirvesinde karaya çıktığı söylenen ünlü Ağrı Dağı'ydı. Ağrı, 5 bin metreyi aşan rakımıyla, yüzyıllar boyunca Ermeniler, Kürtler ve Türkler arasında acımasız ve kanlı savaşlara sahne olmuş bu vahşi dağlık ülkenin volkanik dağlarının en yükseğidir. 1.700 metre yükseklikteki Van Gölü'ne kadar gitmek istiyorduk. Orada, onyıllardır Bernard'ın, Şarklı Üç Bilge olarak adlandırdığı üç dostu yaşıyordu. Onlarla yirmi yıl önce, Türkiye'den İran'a kadar yürüyerek gittiği zaman tanışmıştı. Van Gölü bozkır türü bir arazinin ortasındadır. İklimi hayli serttir, ama şimdi, yazın tam ortasında, kavurucu bir sıcak vardı. Göl, Ağrı'nın zirve bölgesindeki buzulkar ve buzulların eriyen sularının aktığı bir çanakta yer alıyordu. Gölün sularını boşalttığı görünür bir ırmak yok, ama birtakım yeraltı ırmakları olsa gerek, çünkü gölün suları tatlıdır [Havemann için uzak bir yer olduğundan burada biraz hataya düşüyor. Van Gölü'nün suları tatlı değil, kekre ve sodalıdır Ç.n.] Kıyılarında meyve ağaçları da yetişir, çünkü göl havzası fırtınalara karşı korunaklı sayılır.

Üç Bilge, 30 yıldan fazladır orada, yıllar boyunca hazır yapı elemanlarından inşa etmiş oldukları geniş ve konforlu bir evde oturuyorlardı. Çevrede onların evine benzeyen birkaç küçük ev daha vardı, ama içlerinde ender olarak insan bulunurmuş, çünkü genellikle sadece yazları, oradan buzların hiç kalkmadığı yörelere yürüyüşler ve dağ turlarına çıkmak üzere geliyorlarmış. Van Gölü çevresindeki bölge bir kabloyla dağın eteğindeki bir elektrik istasyonuna bağlıydı. Buna ek olarak, Ütopya'nın her tarafında görmüş olduğumuz telsiz-telefon bağlantısı vardı.

Üç Bilge, yaşlı, aksaçlı adamlardı. Bernhard yaşlarını 120'nin üzerinde olarak tahmin ediyordu. Bundan hiç söz etmedikleri, gençlik dönemlerinden de kırk yılda bir söz ettikleri için ancak tahmin yürütülebilirdi. Ha Vu, seyrek saçlı, yanak, çene ve dudak altında ince uzun sakallı bir Çinliydi ve içlerinde görünürde en yaşlısı oydu. Sık saçlı ve kıvırcık sakallı güçlü yapılı bir adam olan Paradoksos Yunanlıydı ve sürekli kıpırdıyor, hareket ediyordu ve çalışkan, hamarat ev kadını rolünü oynuyordu. Buna karşılık çok daha kısa boylu ve şişman olan üçüncüleri, Arap Süleyman, huzur ve rahatına Çinli Ha Vu'dan da daha çok düşkündü. Evi ve gördüğümüz çok sayıdaki ilginç eşya ve tuhaflıkların anlatımını uzatmak istemiyorum. Yalnızca, bu hanenin kendine özgü havasının, sakinlerinin mizaçlarını ve özgünlüklerini hayret verici ölçüde yansıttığını ve insanı karşı konmaz şekilde cezbettiğini belirtmek istiyorum. Neyse, anlatımımda öze ilişkin olanlarla yetinmek ve konuşmaları-

mızın içeriğini aktarmaya çalışmak istiyorum.

Bizden, sohbetin hangi sorularla başlayacağına kendimizin karar vermemizi rica ettiler. Sözü ilk Katja aldı ve aramızda daha önce çok konuştuğumuz bir konuyu açtı: "Şimdi birkaç haftadır, bizim çağımızın insanlarının, pek çok korkunç çelişkilerle ve ürkütücü korkularla dolu topluluklar oluşturduğu sürece var olacağına inandığı pek çok şeyin artık bulunmadığı bu hayret verici ülkede bulunuyoruz. Ama belki de kimi şeyleri fark etmedik bile. Yeni olanla çok fazla gözümüz kamaştığından, bunların bilincine varamadık. Çünkü tümüyle olağanüstü ve bizi asıl etkileyen, insanlar arasındaki ilişkilerde varolan, neredeyse çelişkisiz uyum oldu. Bizim çağımızda, insanların saldırganlık olmadan varolamayacaklarını, saldırganlığın belki de doğuştan edindiğimiz davranış tarzları arasında bulunduğunu ya da en azından, hayatımızın eziklik ve hayal kırıklıklarını acı verici içselleştirme sürecinden koparıp dışarı boşalttığımız biçim olduğunu ve bu yüzden saldırganlığın çok çeşitli biçimleri olmadan varolamayacağımızı söyleyen önemli bilim adamları vardı. Bu nedenle size soruyorum. Burada bizi adeta ürküten bu inanılmaz uyum sadece bir yanılsama mı, öyleyse, Ütopyalıların hayatında da buna karşılık düşen, belki dönüşmüş saldırganlık biçimleri olması gerekmez mi?"

"Ütopik uyum," diye yanıtladı Süleyman. "Gerçekten de tüm Ütopya'nın kendisi kadar muhteşemdir. Kendi eski çağınızda daima dilemiş olduğunuzu burada gerçeklik olarak buldunuz. Ütopya -sadece düşüncenizde olsa da-, çağınızın tüm insandışılığının kaldırılmış olduğu, umutlarınızın ülkesiydi. Bu nedenle ilk ve abartılı olarak, Ütopya'da olmayan ve artık olamayacak olanları algıladınız. Çok daha zor olanı, Ütopya'da neler olduğunu görmektir. Nitekim bizim ütopik uyumumuz, sizin düşüncelerinizdeki uyumlu ütopyadan kaynaklanıyor. Ütopya gerçek olamadan önce, ilkönce düşünülmesi gerekiyordu. Dolayısıyla da, Ütoya'madan önce, ilkönce düşünülmesi gerekiyordu. Dolayısıyla da, Ütopya'ya'nın düşünülmesine yardım ettiniz. İnsan daima, ancak daha önce düşüncesinde yaratmış olduğunu gerçekleştirebilir. Ama sonra işe koyulduğunda, ortaya çıkan yeni, aynı zamanda farklı da olur, düşüncelerinin bir suretinden ibaret kalmaz. Kaçınılmaz olarak yeni olanda beklenmedik şeyler kendini gösterir. Bunlar planlayıcı ve yaratıcıların bakış açısından çoğu kere çok zor anlaşılabilecek şeylerdir -çok kere uzun zaman boyunca gizli kalırlar. Nitekim, bizim ütopik koşullarda yalnızca *uyumu algılıyorsunuz, yeni uyumsuzlukları görmüyorsunuz.* Onları ileride bile keşfedeceğinizden kuşkuluyum. Bunun için bir ömür gerek. Ama size rahatlıkla söyleyebilirim ki, ütopik uyumsuzluklarımız saldırganlık, nef-

ret, intikam hırsı üretmiyor, çünkü sizde tüm uyumsuzlukların zemini ve kaynağı olan bir şey, sahiplik, Ütopya'da artık bulunmuyor. *Sizin çağınızda insanların tüm ömrü sahip olmak, şeylere ve insanlara sahip olmak uğruna bir mücadeleydi.* Bu konuda doymak bilmiyordunuz. Sahiplik hiçbir zaman yeterince gerçekleşmez ve daima fazlasını ister. Ütopya'da zenginlik sahip olmamaktır."

"Sizde sahip olmamak yoksulluktu, hatta sefalet ve mutsuzluk demekti," diye ekledi Paradoksos ve devam etti: "Hepiniz kendi benliğinizle doluydunuz. Bu yüzden ömrünüz boyunca kendi kendinize yolunuzu tıkadınız. Oysa binlerce yıl önce Lao-Tse size şunu öğretiyordu: "Büyük kötülüklere uğruyorsam, nedeni bir benliğimin olmasıdır. Benliğim olmasa, o zaman hangi kötülük kalır?"

Paradoksos uzunca bir ara verdi ve bu sırada yeni çaylar doldurdu. Sonra konuya geri döndü: "Ama bizim uyumsuzluklarımız sahip olmamaktan da kaynaklanmıyor. *Kanaatkârlık ve hırstan vazgeçme bizim için birer erdem değil, her türlü yaşama sevincinin önkoşuludur.* Ütopik uyumsuzluklarımız, insanların bireysel kimliklerini gerçekleştirmesinin [Selbstverwirkilichung] çeşitliliğinden ve çok yönlülüğünden kaynaklanıyor. Ne de olsa insanın her bireysel biçimlenişi, aynı zamanda başlangıçtaki kadiri mutlaklığının ortadan kalkması demektir. Dünyaya gelirken onda bulunan zengin imkânların pek çoğu bu süreç içinde kaybolmak, güdükleşmek, biçimlendirilmek zorundadır. Bu her zaman için hem kazanç, hem de kayıptır. Kendi kimliğini gerçekleştirmek, yaşantımıza yeni yabancılıklar sokar. Bir kere daha Lao-Tse'den alıntı yapacağım. Bunlar hayat üzerine düşüncelerinin ilkelerini ifade ettiği sözler: "Yüce hayat, eylemsiz ve maksatsızdır. Aşağı hayat eylemlidir ve maksatları vardır. Sevgi eylemlidir ve maksatsızdır." Görüldüğü gibi, Lao-Tse'nin öğretisinde adalet hayatın aşağı kademesinde yer alır. Ama sevgi, yüce hayat ile aşağı hayat arasındaki basamaktadır. Eylemliliğiyle aşağı hayata aittir, maksatsızlığıyla da yüce hayata. Sevgi maksatsız olduğundan, bireysel yabancılıkları aşabilir ve sevenlerin kaynaşmasını gerçekleştirebilir. Ama eylemli olmak zorunda olduğundan, bireysel farklılık ve yabancılık sürekli yeniden ortaya çıkar. Sevgide insanlar, ötekinde insanı, farklı olanda eşitliği bulmakla, kendilerini keşfederler. Ütopik uyumsuzluklarımız, insani olanın bu çelişkilerinden doğar. Bu uyumsuzlukların etkileri saldırganlık değil tutku, mutluluk, çaresizlik, acı ve üzüntüdür."

Şimdi de yaşlı Ha Wu, "Katja sorusunun sonunda hayret verici bulduğum bir şey söyledi," diye söze başladı. "İnanılmaz ütopik uyumun belki de sadece bir yanılsama mı olduğunu sordu. Bu sırada, bu inanılmaz

uyumsuzluğun onu ürküttüğünü ya da neredeyse ürküttüğünü söyledi. Önce belirtmek istediğim şey, Süleyman ve aslında daha da belirgin bir şekilde Paradoksos, Katja'nın ütopik uyumun bir yanılsama mı olduğu yolundaki sorusunu evetle cevapladılar. Siz geçmiş çağın insanlarına Ütopya'da uyum olarak görünen şey sadece, sizin geçmişteki uyumsuzluklarınızın yokluğudur. Süleyman'ın dediği gibi,siz yalnız olmayanı gördünüz, olanı değil. İnsan olmayan bir şeyi gördüğünde, buna yanılsama denmez mi? Bu bir mantık oyunu, bir paradoks değil. Çelişkisiz uyum, tarih sonuna gelmiş ve yapılabilecek her şey yapılmış değilse hiçbir zaman ve hiçbir yerde olamaz. Uyum her zaman bir yanılsama olagelmiştir. Zaten insan topluluklarının hayatında da hep buna uygun bir rol oynadı, yani başka insanların kasıtlı olarak yanıltılmasıydı: Sömürülenlerin sömürenler tarafından, bir de vicdanı rahatlatmak için kendini kandırma olarak. Bu yüzden Katja, inanılmaz uyumumuz karşısında ürkmekte son derece haklıdır."

"Beni huzursuz eden bir soru daha var," diye araya girdi Katja. "Bu konuyu Robert ile de sık sık konuştum. Toplumun ekonomik temelinde gerçekleşen muazzam değişimle bağlantılı olarak; üretilen malların azaltılmasıyla eş zamanlı olarak tüm üretim süreçlerinin büyük ölçüde otomatize edilmesi ve bir sürü şey daha, -şimdi hepsini saymak istemiyorum, ama en azından dostlarımız tarafından tüm önemli konularda aydınlatıldık-, yani tüm bu değişimler, insanların artık büyük kitleler halinde işbirliği yapmayışına yol açtı. Bizim zamanımızda günbegün, çoğu kez üç vardiya halinde tüm gün boyunca makinaları kullanmak için, koca işçi orduları seller halinde fabrikalara akardı. Yüzbinlerce insanın bu işbirliği yüzünden, milyonlarca insan daracık bir alanda, büyük kentlerde yaşardı. Elbette, insanların bu büyük yığılması hayatımızın pek çok iğrenç ve barbarca 'normalliğini' yarattı; örneğin gençliğin, uyuşturucu iptilalarıyla, fuhuşuyla, dehşet verici yozlaşması gibi. Ama bu yığılmanın bu kötü yüzünün yanısıra bir yüzü daha, bir de olumlu yanı vardı. Çok sayıdaki kültürel tesisi, tiyatroları, konser salonlarını, müzeleri ve kütüphaneleri, spor meydanlarını, yüzme havuzlarını ve kaplıcaları, harika sinemaları, ayrıca lokantaları, kafetaryaları ve konaklama yerleriyle birlikte çevrelerindeki dinlenme merkezlerini kastediyorum. Ütopya, -artık onlar için ekonomik bir gerekliliğin bulunmadığını anlıyorum- ama Ütopya büyük kentlerin tasfiyesiyle, aslında korunması gereken bir şey kaybetmedi mi, bu bakımdan yoksullaşmadı mı? İnsanlar, tam da bu yönde bir ekonomik zorunluluk olmaksızın, büyük kentlerde yüksek bir kültür düzeyinde çok sayıda, çok çok kalabalık bir halde birarada yaşamayı gü-

zel bulamazlar mıydı? Bireyin milyonluk kentteki anonimliğinin de bir tür çekiciliği yok mudur? Buna bir de şu ekleniyor: Gerçekten modern -Ütopya'nın ölçülerinde modern- hızlı ulaşım araçları, kısa zaman içinde uzakta bulunan dostlarla buluşma ya da zaman kaybetmeden kentten çıkıp yeşilliğe ulaşma imkânı sağlamaz mıydı? Ve nihayet, Ütopya'da da belirli görevler için, sözgelimi büyük kültürel amaçlar için, insanların büyük kitleler halindeki işbirliği iyi bir şey olamaz mıydı? Çok sayıdaki insanın ortak bir görev için birlikte çalışması, insanlığa zorunluluğun aleminden özgürlüğün alemine giden yolu açmak için gerekli gücü veren büyük olumlu temel deneyimlerden biri değil midir?"

İlk cevap veren yine Süleyman oldu: "İnsanların büyük kitleler halinde ilk işbirliği Fırat ile Dicle ırmaklarının arasındaki ülkede ortaya çıktı; henüz İsa'dan önce 700 yılında orada, Babil İmparatorluğu'nun iktidar ve ticaret merkezi olarak Ninova büyük kenti oluştu. Orada insanlar, aralarında İştar Tapınağı'nın da bulunduğu muazzam tapınaklar ve başka birçok tapınma yeri ve saraylar inşa ettiler. Büyük çaptaki ikinci işbirliğini daha sonraları Mısır'da, büyük piramitlerin yapımında görüyoruz. İki durumda da bunlar, -Katja'nın ifadesiyle- kitlesel işbirliğiyle gerçekleştirilen büyük kültürel amaçlardı."

"Bu ülkelerin büyük verimliliği, tüm nüfusun beslenme sorununun nüfusun sadece bir kısmının emeğiyle kazanılmasına imkân sağlıyordu ve böylelikle pek çok insanın işgücü serbestçe başka işlerde kullanılabilir hale geldi. Bu, objektif olarak köle emeğiydi. Ama ağır çalışan bu insanların bilincinde, emekleri başka insanlar için çalışmak değil, dini etkinlikti. İbadetti. Bu emek, yaşamak için gereken malların üretim yöntemlerinde ilerleme yaratmadı, -aksine- ancak bu alanda daha önce elde edilmiş ilerlemelerle mümkün hale gelmişti."

"Bu nedenle Katja, yaşamak için gerekli tüm malların üretiminde elde ettiğimiz ve zorunlu emeğin çok az sayıdaki insan tarafından karşılanmasına yol açan muazzam ilerlemelerin, tıpkı vaktiyle Babil ve eski Mısır'da da olduğu gibi, Ütopya'da devasa yığınlar halindeki bir işgücünün serbest kalması anlamına geldiğini söylerken tamamıyla haklıdır. Şimdi akla gelen soru, bu işgücünün atıl halde mi olduğudur. Bu insanlar kendilerini keyifli bir avareliğe mi vermiş durumda? Onlar da kitleler halinde birlikte çalışıp, kalıcı kültürel değerler yaratamaz mıydı? Sanırım, önce açıklığa kavuşturmamız gereken şey, Babil ve Mısır'da bu büyük köle yığınlarının birlikte çalışmalarının nedeni ve bunu nasıl yaptıklarıdır."

"Bu insanların emeği ağırlıkla salt kas gücünden ibaret bir emekti.

Güç üreten makinalar bulunmadığından, o dev dikdörtgen kaya prizmaların, sütunların ve diğer yapı elemanlarının kayalıklardan sökülmesi, biçimlendirilip taşınması insan ve hayvanların kas gücüne bağlıydı. Dolayısıyla, kollektif kitlesel emeğin gerekliliği, uygulanan üretim yöntemlerinin geriliğinden kaynaklanıyordu."

"Bugün piramitler ya da tapınaklar, ya da daha bilmem ne türden muazzam kültürel binalar kurmak isteseydik, bunu büyük insan kitlelerinin işbirliği olmadan da yapabilirdik. Peki, bunu niçin yapalım ki? Mesela, bizden sonrakilere kültürümüzün bir belgesini bırakmak için mi? Böyle bir şeyi, piramitlerin yapımcıları bile düşünmedi ki! Hele ütopik çağın henüz başlangıcında bulunduğunu ve önümüzde sayısız binyıllar, ne diyorum ki, yüzbinyıllar olduğunu düşünürseniz, ya bizden sonraki kuşaklar daha neler inşa edecek? Dünyayı dev bir müzeye, insanlığın taşlaşmış bir kültür tarihine mi çevirmek istiyoruz? Ütopya'da bu tür kollektif kitlesel çalışmanın var olamayacağının gayet açık olduğu kanısındayım. Çok sayıdaki insanın dar bir mekandaki işbirliğini gerektiren her tür kitlesel emek, örneğin kapitalist sanayideki kitlesel emek, aslında daima kölelikti. Karmaşık bir iş süreci, insanların kesin talimatlara göre ve çoğu kere de etkinliklerinin anlam ve amacını bile anlamaksızın yerine getirmek zorunda oldukları binlerce küçük ilkel el hareketine bölünüyordu. Bu, kapitalizmde, insanın emeğinin ürünlerinden nihai ve tamamıyla yabancılaşmasına yol açtı, insanları köreltti, boş varlıklar haline getirdi. Bu, niteliğin niceliğe dönüşümü, insanın, kendisine yabancı ve düşman bir mekanizmanın yapı taşına dönüştürülerek aşağılanmasıydı. Dolayısıyla size soruyorum: Düşündüğünüz haliyle ütopik bir büyük kentte, insanlar kollektif kitle emeği içinde etkin olabilmek için ne yapsınlar?"

Süleyman sözünü sürdürmeyip, bize soran gözlerle baktığından ve o sırada Parodoksos ile Ha Vu da keyifli bir gülümseme sergilediklerinden, dedim ki: "Şimdi sözlerini, Ütopya'da büyük kollektiflerin işbirliğinin bulunmadığı, insanların büyük çoğunluğunun akla gelebilecek her türlü özel uğraşla zaman öldürdüğü, hatta belki de, sırf hayatın uzun turlarını tamamlamak için yiyip, içip, sevişip tembellik ettiği şeklinde mi anlamalıyım?" Yeniden, ütopik hayatın uyumsuzluklarının, üç bilgenin hoş sözlerinden duyduğumuzdan bambaşka nitelikte olabileceği kuşkusuna kapılıyordum. İnsanların görevleri olmadığı, hayatlarına bir anlam veren bir işleri olmadığı zaman müthiş bir cansıkıntısı kaplamaz mıydı ortalığı? Böyle bir durumda patlamaların ve saldırganlıkların doğmayacağını düşünemiyordum.

"Yani, Ütopyalıların hayatının dertsiz, ama kahredici ölçüde sıkıcı ol-

duğunu söylemek istiyorsun" dedi Paradoksos. Aklımdan geçenleri tahmin etmiş olmalıydı. "Halbuki, sevgili dostlarımız, tam da büyük kollektif işbirliği merkezlerinden birinden geliyorsunuz ya!"

"Çocuklar köyünü mü kastediyorsun?" diye sordum. Pek emin değildim çünkü bundan. "Orada 4.000 çocukla 1.500 yetişkin birlikte yaşıyor. Hepsi de aileler ve okullar halinde, bir tür büyük yatılı okul. Bizim aklımızda daha büyük işbirliği merkezleri vardı."

"Şu ünlü sözü bilirsin" diye başladı Paradoksos cevabına. "Hani kimileri, ağaçlara bakmaktan ormanı görmezmiş. Hatta siz sadece bir ağaç gördünüz. Bu yüzden size bir de ormanı göstermek gerekiyor. Toplam neredeyse 200 bin çocuk köyü bulunduğunu, bunlarda 750 milyon çocuğun yaşadığını ve sürekli olarak, 20-50 yaş arasındaki 400 milyon dolayında yetişkinin eğitmen, öğretmen, çalışma grubu önderi ve teknisyen olarak çalıştığını hiç duymadınız mı? Bu çocuk köyleri, önceki hiçbir çağın bilmediği ölçekteki bir kollektif işbirliği oluşturur, çünkü bunlar birbirinden ayrı bir şekilde çalışmazlar, büyük bir birlik oluşturur; sırf tüm ailelerin 18-20 yıllık birliktelikleri boyunca sırayla bir sürü değişik çocuk köyünde yaşaması ve bu arada koca dünyayı tanıması bile bu anlama gelir. Ütopya'nın 20 ile 50 yaş arasındaki tüm yetişkinlerinin sayısı -bunlar bizim genç insanlarımızdır- bir milyardan fazladır. Hayatlarının bu kısmı sırasında neredeyse tümü çocuk köylerinde yaşar; kimileri on yıl, kimileri 20, hatta 30 yıl ve daha fazla süreyle. Tabii onlar da, çocuklarıyla birlikte, birkaç yılda bir çocuk köyünü değiştirerek dünyayı dolaşır. Gençliğimizin eğitimi ve öğrenimi, hayatlarında hemen hemen tüm insanların yıllarca katıldığı, Ütopya'nın en büyük ortaklaşa girişimidir. Buna bir de, aile ebeveynlerinin ve uzman öğretmenlerin bu süre içinde kendilerinin de hem pedagojik eğitim hem de alanlarında öğrenim aldığını eklemeliyiz. Bu kısmen çocuk köylerinde, kısmen de merkezi yüksek okul ve üniversitelerdeki özel kurslarda gerçekleşir. Bu 'gençlik dönemleri' sırasında insanların *bireysel farklılaşması,* belirli ilgi alanlarına yönelimleri gerçekleşir. Bu önemli dönemde hayatımızdaki pek çok şey belirlenir. Öğrenme ve okuma çağı hiçbir zaman bitmez ne de olsa. Öğrenmek, öğretmek ve yaratıcı çalışma ayrılmaz bir birlik oluşturur. Ancak büyük kollektiflerin birlikte çalışmasıyla mümkün hale gelen birçok iş vardır. Ama bunların en büyüğü ve kültürümüzün gelişimi için belirleyici olanı, çocuklarımızın eğitimidir. Bu eğitim bireysel birlikte yaşamak ile kapsayıcı bir kollektif içinde yer almanın birliğini sağlar."

Paradoksos'tan sonra Ha Vu konuştu: "Bize bir de, büyük kentlerle birlikte Ütopya'nın hayatından tiyatroların, konser salonlarının, müzele-

rin, sinemaların, spor merkezlerinin ve tüm diğer kültürel tesislerin de mi kaybolduğunu sordunuz. Bu soruyu hem evetle, hem de hayırla cevaplamak gerekiyor. Günümüzde, aynı işi gören, ama pek çok bakımdan bambaşka olan çok sayıda tesisimiz var.

Sizin çağınızın pahalı tiyatro ve operalarınızın çoğunu, insanların görece küçük bir azınlığı ziyaret ediyor ve yararlanıyordu. Tek bir gerçek kitle iletişim aracı vardı, o da televizyondu. Sizin zamanınızda işletildiği haliyle de, kültüre pek az katkıda bulunabilirdi. Zevksiz kitsch ve mendil ıslatan yalan öyküleri, ateş etme delisi kovboyların yüceltilmesi ya da polisiyelerde cinayet ve başka korkunç suçların canlandırılışı birbirini izliyordu. Bu arada bu olağanüstü iletişim aracının Ütopya'nın kültürünün yaygınlaştırılmasına nasıl hizmet ettiğini gördünüz. Telefonun yardımıyla dilediğimiz anda dilediğimiz filmi, tiyatro eserini, opera ya da opereti ekranımıza getirebiliriz. Bunların hepsi, dünyanın her yanındaki büyük görsel işitsel belleklerde kullanıma hazır ve sadece kullanılmayı bekliyor. Bütün bunların konserve programlar olduğunu söyleyeceksiniz. Oysa doğru değil. Çoğu şeyi bu şekilde tiyatrodaki ya da konser salonundaki orijinal gösteride olduğundan daha iyi görür ve duyarsınız. Buna rağmen, tabii video ve bilgi bellekleri için çekim ve kayıtların yapıldığı büyük tiyatrolarımız, konser salonlarımız, film stüdyolarımız da var. Orada her zaman, izleyici olarak da katılabilirsiniz. Ama yine bildiğiniz gibi, tiyatro ve müzik yapmak için olan tesislerimiz sadece bu büyük olanlar değil. Her yerde, küçük ya da büyük kollektifler halinde sanatsal etkinlikte bulunan, tiyatro oyunları oynayan, kendi yazdıkları oyunları sahneleyen ve dans pandomim gösterileri yapan insan grupları var; tıpkı, Ütopya'nın her yanında, sizin zamanlarınızdaki gibi meslek olarak değil de, saf şekilde eğilim ve zevk duyduklarından dolayı ressam, heykeltraş, şarkıcılar olduğu gibi. Aralarında da, son derece olağanüstü başarı gösteren pek çok kişi var. Sizin zamanlarınızda bunlardan çok daha az vardı. Ütopya'da tek bir Caruso, Paganini, Oistrach değil, bunların her birinden yüzlerce, hatta binlerce, dünyanın her yerinde var. Sizin döneminizde tüm yaratıcı güçler her an öldürücü tehlikelere, sakatlamalara maruz kalıyordu. İnsanlığın gerçekte ne denli zengin olduğunu ancak şimdi görebiliyoruz."

Durakladı, ama ara verdikten sonra sözüne yeniden devam etti. "Varışınızdan kısa süre sonra küçük bir tiyatro grubunun oyununu izlediğinizi duydum. Dostlarınız Anna ile Bertram bu oyunda yer almıştı. Oyun, asıl olarak ensestin tabulaştırılmasına hizmet etmiş olan Ödipus efsanesini tersine çevirme yolundaki bir denemeydi. Körleşmiş oğulun anne-

siyle tutkulu birleşmesi yoluyla gözlerinin açılması ile bu tabunun kaldırılması canlandırılıyor. Ayrıca oğul babasını öldürmez, aksine yılanın zehirini emerek ve neredeyse kendi ölümüne yol açarak, onu ölümden kurtarır. Ödipus trajedisini tersine çevirme fikri benim çok hoşuma gitti. Burada sevgiyle olan ütopik ilişkimiz, yani sevginin insanı körleştirmediği, aksine gözlerini açtığı ifade ediliyor.

Son konu olarak, büyük dinlerin akıbetinin ne olduğu sorusunu da şarkın üç bilgesine sundum. Bu konuyu daha önce, çocuk köyündeki felsefe grubunda da konuşmuştuk.

Bu konuda ilk olarak Ha Vu görüş belirtti: "Kiliselere, manastır ve tapınaklara, çok sayıdaki kutsal yere, cami ve sinagoglara, Ütopya'nın kuruluşundan sonra da uzun süre dini inançlarını koruyan pek çok insan devam etti. Tabii ki, bu sırada onlara kimse tarafından hiçbir zorluk yaratılmadı. Fakat rahipler ve bu dinlerin dinbilimcileri de zaman içerisinde, öğretilerinin ahlâki taleplerinin pek çoğunun Ütopya'da adeta kendiliğinden gerçekleştiğini ve hatta çok kere bu sırada anlamını kaybettiğini görmek zorunda kaldı. Hele bir 'Çalmayacaksın,' emrini düşünelim. Ütopya'da özel mülkiyet yok. Her şey, herkese ait. Hiç kimse, bir şeyi alıp götürmekle kendine en küçük avantajı sağlayamaz. Çalmak anlamını kaybetmiştir. Ya da "Öldürmeyeceksin," emrini alalım. Ütopya'da bir insan neden diğerini öldürsün? Onu soymak için mi? Bu, çalmak kadar anlamsız olurdu. Kıskançlıktan mı? Bu rezil tutkuyu artık tanımıyoruz, çünkü insani ilişkilerde de SAHİPLİK yok artık. 'Zina etmeyeceksin.' Biz yalnızca insanlar arasındaki aşkı biliriz. Ama sevgi ancak, özgür insanları birbirine bağlayan bir bağ olabilir. Bir sahiplik hakkı ve sözleşme olarak evlilik bilmediğimiz bir şeydir. Zaten sevgi tam da, sevenlerin, duygularının gücünden başka hiçbir şey tarafından yükümlü kılınmamalarına ya da zorlanmamalarına dayanır, yani özgür kararlarına. Sizin döneminizde gündelikten sayılan zina daima, aşk çoktan öldükten sonra ve evliler -çoğunlukla kadının erkeğe maddi bağımlılığı ve erkeğin kadının emeğinden sağladığı faydalar nedeniyle- gerçekte beraberliğin sırf görüntüsünü ayakta tuttuklarında gerçekleşirdi. Dahası, hayli ilginç bir tespite varırız: Tam da İncil'deki emirlerin kınadığı şeyler, gerçekte sadece o dönemlerin gündelik pratiği olmakla kalmıyor, kimisi toplumun temelleri arasındaydı. İnsanın insan tarafından sömürülmesi, hırsızlıktan başka nedir ki? Ama hırsızlık sadece sömürülenlere yasaklanıyordu, sömürenlere değil. Cinayet ve öldürme gerçi suç fiilleri olarak sık rastlanan durumlardı. Ama bu edinimlerde canverenlerin sayısı, Ütopya öncesinin en son zamanlarına kadar insanlıkdışı ve anlamsız savaş-

larda katledilen, nihayet sırf egemenler iktidarlarını kaybetmekten korktuğu için ölmek zorunda kalan milyonlarca ve onmilyonlarca insanınki karşısında bir şey sayılmazdı bile. Hiçbir iktidar kitlesel cinayet olmaksızın kendini kanıtlayamazdı. Ama öldürmek yasaklanmıştı -yani öldürülecek olanlara yasaklanmıştı. Tüm bu emirler bugün anlamlarını kaybettiler, çünkü ahlâk yasalarına ancak ahlaksız bir toplumda ihtiyaç vardır."

Gerçekte varolan insanlıkdışı ve bu anlamda da ahlâka aykırı düzenin ayakta tutulmasına hizmet eden sosyal talepler, toplumsal düzenin genel zemini konumuna yükseltilmedikçe aşağılanan ve sömürülence kavranamıyordu. Fakat, geçmiş zamanlarda toplum, insanların çoğunluğunun sömürüsü ve ezilmesi, haklardan yoksun bırakılması ve onursuzlaştırılması olmaksızın ilkel çağların sefaletinden sıyrılamadığından, insanlığın bu kırbaçları toplumsal zorunluluktu. Bunlar, sadece egemen sınıf tarafından kabul edilebilen bir zorunluluk biçimiydi; ne de olsa onların özgürlüğünün temelini oluşturuyor, ama ezilenler tarafından sırf insanlık onurlarının zedelenmesi olarak algılanabilirdi. O halde, tüm insan haklarını ayaklar altına alan bir dünyada, insan haklarının gerçekleştirilmesi talebinin bu dünyadan ahrete; telafi eden adalet cennetine, yoksullara her şeyi veren ama zenginlere kapılarını kapatan ve onları cehenneme mahkûm eden cennete kaydırılması gayet doğaldı. Böylesi bir zorunluluğu kabul etmek, rasyonel düşünce için mümkün değildi. Ancak dini tasavvur ve ayinlerin irrasyonel öğreti ve düşünce tarzlarıyla gerekçelendirilebilir ve zorla dayatılabilirdi. Nitekim bu yoldan dayatılan, bu dünyadaki haksızlık ve insandışılığın zorunlu olduğunun kabulü aynı zamanda, toplumsal ilerlemenin vazgeçilmez bir ögesiydi. Dini öğretilerin ahlaki taleplerinde, sürekli öne sürülen tevekkül ve boyun eğme taleplerine rağmen aynı zamanda egemen düzene karşı protesto ve itiraz da ifade edilir ve daha iyi bir bu dünyaya ilişkin umudun da temel bir ögesi kalır.

"Ütopik toplumda, irrasyonel inanç ilkeleri tarafından buna zorlanmadıkça her insanın kavrayamayacağı toplumsal zorunluluklar yoktur artık. Hayli basitleştirerek şöyle diyebiliriz: Ahlâki toplum artık ahlâki yasalara ihtiyaç duymaz. Dinlerin ölmesinin derindeki nedeni budur. İsa, havarilerine demişti ki, 'Benim egemenliğim bu dünyadan değildir.' Nazire'li, bizim günümüzde tanrının tahtından Ütopya'daki insanların arasına inseydi, yaşıyor olurdu ve insanlığı günahlarından kurtarmak için çarmıhta can vermek zorunda olmazdı, çünkü insanlık tamamen onun yardımı olmaksızın değilse de, kendi başına günahlarından kurtulmuş-

tur. Ve diyebilecekti ki, 'İşte benim egemenliğim budur, bu dünyadandır'."

Ha Vu'nun sözlerine Paradoksos da şunları ekledi: "Ütopya'da, insanların hayatına ve düşüncesine karışabilecek hiçbir devlet, parti, polis ya da başka herhangi bir merci bulunmadığı için, dini tapınmaların sönme süreci çok uzun sürdü. Hatta daha Ütopya öncesi çağın sonuna doğru başlamıştı bile. Ayrıca, bu sürecin artık mutlak olarak sonuna varmış olduğunu da söyleyemeyiz. Ütopya'da hâlâ, envai çeşit dine bağlanmış insanlara rastlayabilirsiniz. Hatta içlerinde, İncil'i, Kuran'ı ya da Buda'nın konuşmalarını incelemekle tamamen bu ruhani âlemlerin büyüleyici alanına kapılmış bilim adamları da var. Bu bakımdan felsefi öğretilerin durumu da dinlerinkinden farklı değil. Felsefi öğretiler de, bundan tamamen unutulup gitmelerini anlıyorsak, herhalde hiçbir zaman tükenmeyecektir. Ve, en gizemci ve irrasyonel fikirler bile, ilginç bir büyüleyici cazibe kaynağıdır. Herhalde, içlerinde evvel zaman bilgelikleri saklı olduğundan olsa gerek."

Bunun üzerine Paradoksos'a dönerek, "Bununla, fikirlerin Ütopya'da genel olarak her türlü değerini kaybettiğini mi söylemek istiyorsun?" dedim. "Tüm bilimsel teoriler de, insanların kafalarındaki fikirler değil midir aynı zamanda? Hem onlar hakkında da, mutlak doğru olmadıklarını, sınırsız bir geçerlilikleri olmadığını biliriz, ama yine de onları sürdürürüz."

"Eski felsefi öğretiler ve geçmiş dinlerin yazı ve hadisleri hakkında tam da bunu söyledim ya," cevabını verdi Paradoksos. "Tıpkı bilimsel teorilerin eleştirel analizinde olduğu gibi, eski öğretilerde de dönemsel olanı kalıcı olandan ayırmaya çalışmalıyız. İçlerinde çoklukla bir şifre gibi gizlenmiş olan bilgelikleri görünür kılmalı ve sadece benzetme kurma amacıyla söyleneni kelimesi kelimesine anlama hatasına düşmemeliyiz."

Oturalı, ince beyaz porselen fincanlardan mis kokulu yeşil Çin çayı içerek sohbet etmeye başlayalı bir saat kadar olmuştu ki, Süleyman şunları söyledi: "Biz, Ağrı Dağı'ndaki üç yaşlı adam, ziyaretinizden sevinç duyduk. Geçmiş bir dünyadan, Ütopya'nın bir delisaçması değil, kurtuluşunuz olduğunu görmek ve bundan emin olmak için geldiniz ve bu yüzden sizinle sohbetimizde yeniden ve yepyeni bir şekilde, yeni insani varlığımızın, dünya tarihinin en ilkel temeline kadar dayanan derin kökleri olduğunu kavradık. Bu yüzden, veda olarak size, henüz binlerce yıl önce Ütopya'yı görmüş ve mekânı olmayan ve hiçbir yerde bulunmayan bu ülkeye giden yolu göstermiş olan Lao-Tse'nin bir vecizesini dile getir-

mek istiyorum. Lao-Tse, Taoteking'in 19. cümlesinde, 'Hakikiliğe Dönüş' başlığı altında şunu söyler: 'Vazgeçin kutsallıktan, kesip atın işin doğrusunu bilmeyi: Halk yüz kat kazançlı olacaktır. Öğrenimli olmaktan vazgeçin: O zaman kaygılardan uzak olursunuz. Vazgeçin edepten, atın başınızdan yükümlülüğü: Halk aile duygusuna ve sevgiye geri dönecektir. Vazgeçin zenginlikten, atın kazancı: Hırsız ve soyguncular artık olmayacaktır!" Ve bu ütopik ilkeleri açıklamak için şu sözleri ekledi: 'Bu cümlelerde güzel görüntü yeterli değildir. O halde, insanların gerçekten dayanak alabilecekleri bir şeye sahip olmasını sağlayın! Sadelik gösterin, dürüstlüğe tutunun: Bencillik böyle törpülenir, ihtiraslar böyle azaltılır."

Van Gölü kıyısındaki bilgelerin yanında iki gün kaldık. Sonra eşeklerimizle ve büyük, yumuşak yaylı tekerlekleri olan küçük arabamızla yüce dağ sırasının eteğine ve nihayet Karadeniz'e geri döndük. Birkaç gün sonra yeniden bir yük gemisine bindik. Dostumuz Bernhard'la vedalaştık. Bernhard, İran ve Afganistan üzerinden yürüyerek Hindistan ve Tibet'e gitmek istiyordu çünkü. Denizde sekiz gün yol aldık. Bu arada gemi birkaç limana uğradı ve yük boşaltıp yeniden yüklendi. Bu defaki hedefimiz Hırvatistan'dı. Gemiden karaya çıktığımızda, Anna ile Bertram bizi büyük bir sevinçle karşıladılar. Onlarla büyük bir mutluluk içinde kucaklaştık, öpüştük, ama mutluluğumuza hüzün de karışıyordu, çünkü biliyorduk ki, Ütopya'ya ve sevgili Ütopik dostlarımıza yakında veda edecektik. Sonra, sekiz harika gün daha, ilk Ütopik gecemizde bize barınak olan o evde geçirdik ve bu süre içinde dostlarımızla sanki kardeşmişiz gibi yakınlaştık. Franzi ile Felix, yeniden küçük yataklarında sımsıkı birbirlerine sarılmış olarak uyuyorlardı. Akşamların keyfini çıkarıyorduk, bize sanki havada tüy gibi uçuyormuşuz hissini veren çakırkeyf edici şarabı içiyor, Bach'ın müziğini, 'Die Kunst der Fuge'yi ve viyolin sonatlarını, Chaconne'u dinliyorduk. Sabahleyin eşeğimizle sırt geçidine çıkan dar patikayı tırmandık. Olacak gibi değildi, ama orada, hiç değişmemiş haliyle güzel yeşil Wartburg'umuz, kayalığın arasındaki kovukta duruyordu. Önce hepimiz, küçük duru gölde son bir kere daha yıkandık. Suları bizi serinletti ve tenimizi enfes bir şekilde ısıttı. Sonra sıra veda anına geldi. İşte o anda, anlaşılmaz bir şey oldu: Ben Anna ile Katja da Bertram ile kucaklaştık. Hemen ardından Katja'nın bana aktardığına göre ikimiz de o sırada aynı şeyi hissettik. Coşkunluk verici bir mutluluk duygusu içimizi doldurdu ve gittikçe daha fazla yoğunlaştı; ta ki, biz baygınlığın eşiğine gelinceye kadar. Ama bu halde kendimize geldiğimizde fark ettik ki, ikimiz, Katja ile ben, birbirimizle kucaklaşıyorduk. Anna, Bertram

ve Felix yoktu, sanki yer yarılmıştı da içine girmişlerdi. O sırada sadece Franzi'nin sözlerini algılayabildik: "Artık arabaya girelim ama. Üşüdüm burada."

VII.
EVRİM VE DEVRİM

Umutlarımızın ülkesine bu yolculuktan günümüze geri dönmeden önce bir kere daha bu gerçeküstü dünyaya dönüp bakalım. Her gezi anlatımı, her şeyden önce her şey tek bir kişinin gözünden ve gözlüğünden, dolayısıyla son derece öznel anlatıldığından, zorunlu olarak tek yanlı ve eksik olacaktır. Aynı şey bizim Ütopya'daki hayat hakkında anlattıklarımız için daha da fazla geçerlidir. Nitekim pek çok şey, biz onu gözlemlemiş olmadığımız için, kimi şeyler de, biz temel olanı önemsiz olandan ayıramadığımız için kısmen anlatılmamıştır. Ne de olsa her Ütopya'nın içerdiği bir kusur şudur: Orada, yani düşüncemizde ortadan kaldırılabilecek olan kötülükler ancak bugünkü barbarlık çağında insanlıkdışı, haksız, çelişkili ve insanlık onuruna aykırı gördüklerimizdir. Nitekim, bizim eleştirimiz, ne kadar haklı ve konunun özünü ve kökünde yatan nedeni ne kadar iyi kavrıyor olursa olsun, kimi ayrıntılarda yüzey-

sel kalabilir ve asıl hastalık yerine sırf onun belirtilerini algılıyor olabilir. Muhakeme gücümüzdeki bu kusurların ve toplumsal düzenimizin geleceğin toplumsal düzeni içerisindeki tasfiye ediliş sürecinin, düzenimizi düşünsel düzeyde terk etme eylemiyle ortaya çıkabilecek tablonun daima -hem nicelik hem nitelik olarak- daha ötesine geçeceği olgusunun sonucunda, yarının gerçeği pek çok bakımdan başka, fakat her durumda, bugün rüyamızda bile görebileceğimizden daha gerçeküstü olacaktır.

Bu kısıtlamalara rağmen, Ütopyamızın gelecekteki toplumu hangi temel özellikleriyle doğru yansıttığını ya da daha doğrusu -ve daha açık ifadesiyle-, düzeni ve işleyişi sadece istenir değil, aynı zamanda da mümkün olan bir toplumu tarif ettiğini açıklığa kavuşturmak önemlidir. Çünkü Ütopyamız, sakınmasız olsa bile, bugün varolan düzenin bir eleştirisi olmanın ötesinde de iş görmelidir. Ütopyamız bize, yolumuzun doğrultusunu her zaman için yeniden belirleyebilmemizi sağlayacak bir hedef tasarımı sunmalıdır. Bize, siyasi ve ekonomik değişimlerin ve olayların olduğu kadar, "gerçek" sistemleri değerlendirmenin yeni bir koordinat sistemini vermelidir. Tüm dünyadaki ilerici güçleri felce uğratan, giderek yayılmakta olan umutsuzluğu ve bozgun zihniyetini [Defaetism:us/defeatism] aşmamıza yardımcı olmalıdır. Uzak olsa bile, ortak bir hedefi görünür kılarak, yüz mezhebe bölünmüşlüğe bir son vermelidir. Ufuktaki tehlikeyle (insanlığın kendi kendini imha etmesi ve batması tehlikesi) başa çıkabilecek güçte olduğumuz konusunda ikna edici olmalı ve böylelikle bizi, bu uğurda mücadeleye girişmeye yüreklendirmelidir.

Tasarlanan Ütopya'nın, bugünkü bilimsel bilgilerimizle uyum içinde gerçekleşebilirliğini ortaya koyan ve temel önem taşıdığını düşündüğüm özellikleri kısaca ortaya koymak istiyorum. Bunları üç kategori halinde ele alabiliriz: 1. Teknik, 2. Ekonomik, 3. Siyasi-antropolojik özellikler.

Ütopik tekniğin temel özelliği, gıda maddeleri dahil olmak üzere, yaşamak için *zorunlu* maddelerin üretiminin tam otomatikleştirilmesidir. Bu salt teknik bir sorun olduğu ölçüde, yani mutlak otomasyon sadece bir teknik Know-how [üretim bilgisi, yöntemleri] sorunu olduğu ölçüde, bunun için gerekli tüm doğru bilimsel bilgiler ve uygulanacak tekniklerin birçoğu zaten bilinmekte ve uygulama halinde. Ancak, tekniğe yepyeni görevler yükleyecek olan Ütopik ekonomiye geçiş, yeni teknolojilerin geliştirilmesini de gerektirecektir. Ama Ütopik tekniğin gerçekleştirilebilirliğinin önkoşulları arasında yeni, şimdiye kadar bilinmedik ya da düşünülemeyen teknik mucizeler bulunmuyor. Ütopik teknik, bugün ekonominin belkemiğini oluşturan ve milyonlarca işçisiyle koca sa-

nayi kollarını istihdam eden bir dizi üretimi içermeyecektir: Silahlanma, uçak ve otomobil sanayileri bunların en önemlileridir.

Ama, üretilen sanayi ürünlerinin toplam miktarı ikinci bir nedenle de bugünkünden çok daha az olacaktır: Ütopik sanayi ürünlerinin ömrü, günümüzdeki eşdeğer ürünlerden katbekat fazla olacaktır. Bu çok basit bir hesap. Bir ürünün ömrü iki katına çıkarılırsa, aynı ihtiyacı önceki üretimin yarısıyla karşılamak mümkün. Kapitalizmde bilindiği gibi, bu hesabın tersi en önemli ekonomik ilke sayılıyor: *Ürünün ömrünü yarıya indirirsen, iki kat miktarı pazara sürebilirsin.* Kapitalizmde hiçbir girişimcinin, ürünlerinin ömürlerinin uzatılmasına ilgi duymayışının nedeni budur. Ve yıpranma ve eskime, bir ürünün ömrünü yeterince sınırlamıyorsa, -örneğin giyim kuşamda ya da otomobillerdeki gibi-, modadaki yıllık değişim, henüz hiçbir şekilde *tüketilmemiş* bir eşyanın *kullanılamaz* olmasını sağlar; çünkü asıl işlevi, yani sahibinin sosyal statü simgesi olmasını, yalnız en yeni model yerine getirir. Buna bir de kapitalist sanayinin, tüm bireysel kullanım eşyalarını, muazzam bir reklam harcamasıyla pazarda birbiriyle rekabet eden yüzlerce değişik model ve kalite de üretiyor olması ekleniyor. Ütopya'da, kapitalist ekonominin bu sağlıksız yan olgularının tamamen geçersizleşeceğini düşünürsek, Ütopik sanayinin miktar olarak bugünkü sanayi üretiminin sadece çok küçük bir kısmına denk düşeceğini ve buna rağmen Ütopyalıların tüm hayati ihtiyaçlarını tümüyle eksiksiz tatmin edebileceği açıkça görülür.

Kapitalist ekonomi artıkdeğerin optimizasyonunu [işleyişi tehlikeye sokmadan en yüksek düzeyde gerçekleştirilmesini] hedef alırken, Ütopik ekonomide tüm gayretler kullanım değerinin optimizasyonuna ve aynı zamanda bunun için gerekli insani işgücünün azaltılmasına yöneliktir. Ütopik ekonomi artık -kapitalist ekonominin aksine- ürünlerinin mümkün olan en hızlı *tüketimiyle* değil, ürünlerinin mümkün en uzun süreli kullanımıyla ilgilidir. Ekonomik hedef tayinindeki bu temel değişiklik, ekolojik sorunların çözümüne imkân verir. Enerji ihtiyacı gibi, her tür hammadde ihtiyacı da bugünkünün çok küçük bir oranına indirilir. Sınırlı miktarda varolan elementlerin tümünde kayıpsız bir recycling [yeniden kullanım döngüsü] sağlanır ve bu arada da büyük ölçüde, ender bulunan elementler yerine, pratikte tüketilemeyecek miktarlarda bulunan elementlerin teknik kullanımına geçilir. Ütopyamızda tarif edilen hidrojen füzyonu, reaktörlerinin enerji üretiminde kullanılabileceği güne kadar, şimdiye kadar yeterli ölçüde yararlanılmayan başka enerji kaynakları, kömür ve petrol kullanmayı büyük ölçüde gereksizleştirecektir. Bunların en önemlileri: Güneş enerjisi, med-cezir enerjisi, toprak ısısı, rüz-

gâr ve su gücüdür.

Askeriyenin ve otomobil ve hava trafiğinin ortadan kaldırılmasıyla zaten petrolün başlıca tüketicileri devre dışı bırakılıyor ve böylelikle çevre kirlenmesinin ana kaynaklarından biri tasfiye ediliyor. O zaman, enerji ihtiyacının karşılanması için bugünkü türden nükleer santrallerin işletimi de gerekmeyecektir. Nükleer santrallerin işletimi ayrıca, çalışmaları sırasında ortaya çıkan ve birkaç yüzyılda bile devasa miktarları bulacak olan uzun ömürlü radyoaktif bölünme ürünlerinin güvenli bir depolanışı hiçbir şekilde sağlanamayacağı için de durdurulmak zorunda.

Bu ekonomik dönüşümlerin en önemli sonucu, -günümüzdeki koşullarda en büyük hayal gücüyle bile göz önüne getirmekte zorlanacağımız boyutlarda- işgücünün serbest kalmasıdır. Çünkü sanayi ve tarımda yaşamak için zorunlu üretime artık kullanılabilir işgücünün pek azı yeterlidir. Bu küçücük iş miktarının herkese hangi şekilde paylaştırılacağı, burada önemsiz bir sorundur. En azından, artık hiçbir insan günbegün aynı işi yapmayacaktır. Çok daha önemli bir sorun, insanların kazanılan boş zamanı ne yapacağıdır. Ütopya'da bu sorun, insanların gerek bireysel, gerek küçüklü büyüklü gruplar halinde kültürel görevlerle, sanatsal ve bilimsel, üretken ve yeniden üretime ilişkin işlerle ve özellikle de insanlığın geçmiş kültürlerinin eserlerini ve belgelerini tanımakla ve kavramayı öğrenmekle uğraşmasıyla çözümlenir. Kültürel güçlerin bu kurtuluşuyla, Ütopya'da büyük kültür devrimi gerçekleştirilir. Böylelikle tarih öncesi sona erer ve nihayet asıl insani tarih başlar.

Ütopyalıların tüm etkinlikleri içinde, öğretmenlik ve gençliği eğitmek ilk sırayı alır. Bugünkü yaşamda günlük ekmek uğruna çalışmanın tuttuğu yere öğretmek ve öğrenmek geçmiştir. Bunun öncesinde elbette ki sanayi ve tarımda, üst düzeyde uzmanlaşmış bir bilimsel-teknik eğitim gerektiren ve pek çoğu da hayli karmaşık olan çok sayıda iş var. Ama hiç kimse bu türden işlere, bu yüzden üzerine bir ekonomik baskı uygulandığı için kendini adamaz. Aksine, her insan etkinlik alanını yalnızca kendi ilgisine göre seçer ve yine dilediği zaman değiştirir. Tütün ve alkolün yerini, -daha sert uyuşturuculardan söz etmek bile gereksiz-, zararlı yan etkileri bulunmayan ve ne iptila, ne alışkanlık ne de alınmadığında yokluk krizi etkileri yaratmayan, yeni keyif verici ve psikolojik etki eden başka maddeler almıştır.

Nihayet, bireysel yaşam için belirleyici olan değişiklik, *paranın, özel mülkiyet ile genelde "mülkiyet"* kavramının, *polisin, her tür kamu idaresinin, yani her tür devlet düzeninin tümüyle ortadan kaldırılmasıdır. İnsanların insanları idaresinin yerine, nesnelerin nesneleri idaresi*

geçmiştir, çünkü üretimin kendi kendine düzenlenmesi ve dağıtımı için gerekli idari işlemlerin hepsi de, sadece kontrol niteliğindeki denetimi az sayıda insan gerektiren elektronik bilgi işlem merkezlerinde gerçekleştirilir. Ne pasaportlar, sınırlar, kimlik ya da nüfus kâğıtları vardır ne de nüfus ve nikâh daireleri, tabii nikâhlar da yoktur. Birbirini seven insanlar, hiçbir türden ekonomik ya da başka türlü bir zorlama olmaksızın, serbest iradeleriyle nasıl istiyorlarsa, öyle -ister çok yakın, ister daha az yakın şekilde- birlikte yaşarlar. Bir insanın bir başka insana maddi bağımlılığı artık yoktur. Tüm insanlar, hayatlarının biçimine ve içeriğine özgür, bağımsız, kendileri karar verirler. Varolan tüm tabular ve ahlâk kuralları geçersizleşmiştir.

Ütopya'ya yaptığımız gezi hakkında anlattıklarımız arasında, Ütopyalıların hayli uzun yaşadıkları ve ölüm oranının 120 yaşındakiler için bile yüzde beşin altında bulunması da var. Ama bu sadece, hastalıklarla mücadelede, -özellikle de kanserle-, sağlanan büyük ilerlemelerin sonucunda olmamıştır; ayrıca günümüzde insanlığı kırıma uğratan sayısız başka ölüm nedeninin de ortadan kalkması sayesindedir. Bu "doğal olmayan" ölüm nedenlerinin başında, büyük ve küçük savaşlardaki, yabancı ve kendi halklarına karşı girişilen polis operasyonlarındaki katliamlar geliyordu. Buna bir de, trafik ölümleri, çok sayıdaki iş kazası kurbanı, günümüzdeki yaşamın fiziksel ve psikolojik yüküne dayanamayıp kan dolaşımının çökmesiyle ya da kalp kriziyle ölen ya da bünyelerinin bu şekilde genel olarak zayıflamasıyla görece zararsız bir hastalığa direnemeyen sayısız insan ekleniyor.

Çok sorulan bir soru, bu koşullar altında -yani bireylerin ve yaşayışlarının hiçbir türden kontrolü olmaksızın- felaket halindeki bir nüfus patlamasından nasıl kaçınılacağı biçimindedir. Bunun cevabı şöyle: Ütopya'da varolan ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam biçimleri, insana yaraşır olan biçimlerin ta kendileri olmakla kalmıyor, dahası yalnızca onlar bugün nüfus patlaması kavramı ile anladığımız şeyi önler ve imkânsızlaştırır. Kapitalizmin büyük refah ülkelerinde de, daha az refah içindeki sosyalist sanayi ülkelerinde de, -gerçi hâlâ nüfus sayılarında- bir istikrarsızlık gözleniyor, ama bu istikrarsızlık hiç de doğum sayısındaki bir fazlalığa dayanmıyor. Doğum kontrol hapının kullanılmaya başlanmasıyla nüfusta bir süre için gerileme görüldü, ancak aradan geçen zaman içinde bu gerileme giderek telafi edilmekte. Ayrıca hâlâ, sıhhi koşullardaki ve tıp bilimindeki ilerlemeler ve kaza nedenleriyle mücadeledeki başarılar sonucunda da yeni nüfus artışları sağlanıyor.

"Zengin" ülkelerde, bir nüfus patlamasından söz edilmiyor. Bunu yal-

nız "yoksul" ülkelerde gözlüyoruz. Bunun başlıca nedeni, oralarda büluğ çağı öncesi yaşlardaki çocuk ve gençler arasındaki ölüm oranının azalmasıdır. Doğanların büyük bir bölümü eskiden büluğ çağına erişemeden öldüğü için, hayatta kalan kadınlar onların yerine de doğurmak zorundaydı. Yani, yetişkinlerin ortalama ömrünün uzunluğundan bağımsız olarak, -çocuk ve gençlerin kitlesel ölümleri olmadan- bir nüfusun büyüklüğünü sabit tutmaya yeten çocuk sayısı olan ikiden çok daha fazlasını dünyaya getirmeleri gerekiyordu. Buna karşılık çocuk ve gençler arasındaki ölüm oranı yüksek olduğunda, sabit bir nüfus sayısının sürdürülmesi, ancak aynı ölçüde yüksek bir doğum oranıyla mümkündür. Şimdi, çocuk ve gençler arasındaki ölüm oranı çok aza indirildiğinde nüfus, kaçınılmaz olarak aniden büyür. Buna, sıhhi önlemlerin ve tüm geri kalan tıbbi kazanımların yetişkinlerdeki ölüm oranını azaltmasının eklenmesi de, yine nüfusun daha fazla artmasına yol açar.

Deneylere bakılırsa, bir halkın hayatının yeni koşullara uyum sağlaması bir ya da iki kuşak sürer ve bu uyum sağlama süreci, gecikmeli geri besleme düzenekli [feedback] her düzenleyici süreç gibi, ilkönce dengeleyici periyodik aşırı yükselme ve azalma dalgaları halindedir ve nihayet kararlı bir konumda yerleşir. Ama zengin ülkelerde olduğu kadar, yoksul ülkelerde de doğum kontrolü gereksizdir. Hele bir, çocuk ve gençlerin ve tabii soyunu sürdürme için özellikle önem taşıyan genç kadınların ölüm oranı çok düşük, belki artık daha fazla azaltılamayacak ölçüde düşük düzeye indirildi mi, özel yaşama hiçbir müdahale olmaksızın, bir kadının dünyaya getirdiği ortalama çocuk sayısı tam tamına, nüfus sayısını sabit tutmak için gerekli olan değerde, yani ikinin biraz üstünde sabitleşecektir.

Ütopyamızda, toplam dünya nüfusu olarak altı milyar insan esas alınıyor. Dünya kara parçalarının yaşanabilir ve işlenebilir kısmı yaklaşık 100 milyar kilometrekare dolayındadır. Bu, yerkürenin tüm yüzeyinin yaklaşık beşte biridir. Dolayısıyla da kilometrekare başına ortalama 60 kişilik bir nüfus yoğunluğunda altı milyar insan için yer vardır. Dünya nüfusu henüz iki milyardan biraz az olduğunda, Almanya'nın yaşanabilir bölgelerindeki nüfus yoğunluğu kilometrekarede 200'ün üzerindeydi, Avrupa ortalaması 59'du. Bu sayılardan, dünyada sadece altı değil, oniki ve daha çok milyar insanın da, birbirlerinin ayağına basmadan rahatça yaşayabileceği görülebilir. Dünya nüfusu on milyar olsa bile, genel nüfus yoğunluğu ortalaması ancak Almanya'nınkinin yarısına ulaşırdı.

Sanırım bu kısa geriye bakış, Ütopya'nınki türünden bir dünya düzeninin istenir olduğu kadar mümkün de olduğunu gösterdi. Bu yüzden

de, hayallerimizin ülkesine giden yolun ne olduğu sorusu daha bir aciliyet kazanır. Bugünkü, insani koşullardan söz etmek bile gereksiz, siyasi ve ekonomik koşullarımızı Ütopya'nınkilerle karşılaştırırsak, hedefimize ancak büyük kapsamdaki bir dönüşüm yoluyla ulaşabileceğimizden kuşku duyulamaz. Böylelikle de, Ütopya'nın mümkün olup olmadığı sorusu, şimdilik bu tür bir devrimin imkânı sorusuna indirgenir.

Devrimci işçi hareketi içerisinde uzun süre, özellikle de Bolşevikler tarafından, proleter devrimin burjuva devleti karşısında ancak silahlı devrim yoluyla galip gelebileceği görüşü savunuldu. Rus Ekim Devrimi, gelecekteki tüm sosyalist devrimlerin modeli sayılıyordu. Burjuva sınıfı, aynı zamanda işçi sınıfı da, sınıf olarak henüz feodal toplumun kucağında gelişti ve geliştikçe de gitgide daha fazla ekonomik iktidar kazandı, buna karşılık işçi sınıfının kapitalist toplumun kucağındaki gelişmesi sırasında aynı şey artık mümkün değildir deniyordu. İşçi sınıfının daha sonra ekonomik iktidara da sahiplenebilmesi için ilk önce devrimci bir darbeyle siyasi ikidarı alması gerektiği görüşü savunuluyor ve Marksist teoriyle de temellendirilmeye çalışılıyordu. Ekim Devrimi'nin akışı bu teoriye uygun düşüyordu. Bu teorinin özünü silahlı ayaklanma değil, yeni sınıfın, yalnızca önceden siyasi iktidarı fethettiyse, yalnız o zaman ekonomik iktidarı kazanabileceği tezidir.

Burjuva sınıfının gelişmesi, burjuva devrimiyle siyasi iktidarı alması, ancak uzun bir devrim öncesi dönemin sonunda oldu ve bu dönem boyunca burjuvazi gelecekteki tüm ekonomik iktidar konumlarını yarattı ve genişletti; buna karşılık bu teoriye göre sosyalist devrim işin başlangıcında yer alır ve toplumsal iktidar koşullarının ekonomik temellerinin dönüşümünün asıl başlatıcısıdır. Bolşevikler, sosyalist devrimin tek bir ülkede, üstelik gayet geri kalmış bir ülkede, yeni sosyalist toplumun inşasını mümkün hale getireceği tezini bu şekilde gerekçelendirdiler. Çünkü, diye düşünüyorlardı, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılmasıyla, mülksüzleştiricilerin mülksüzleştirilmesiyle, gerçi hemen değil ama, görece kısa zamanda sosyalizme ve komünizme giden önkoşullar yaratılmış olacaktır. Böylelikle ilk sosyalist ülke dünyanın geri kalanına, yeni toplumsal düzenin, işçi ve köylü cennetinin uzaktan görülebilir bir örneğini vermiş olacak ve bu düzenin büyüleyici etkisi dünyanın geri kalanındaki devrimcileri mücadeleye kararlı ve muzaffer kılacaktı.

Bugün biliyoruz ki, Bolşevikler'in bu umutları köklü bir hayal kırıklığına uğradı. Elbette genç Sovyet iktidarının, kapitalist kuşatma altında onyıllarca tekrar tekrar, doruğunu Hitler'in saldırısında bulan bir varol-

ma savaşı vermek zorunda kaldığını hesaba katmak gerekiyor. Ama İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden beri yine 35 yıl geçti ve muzaffer Kızılordu tarafından faşist zulümden kurtarıldıktan ve topraklarından Nazi orduları kovulduktan sonra aynı yola giren Doğu Avrupa ülkelerindeki siyasi ve ekonomik koşulların büyük kapitalist merkezlerdeki işçiler ve köylüler üzerinde coşku uyandırdığı ve kabul gördüğü hâlâ söylenemez.

Aksine, hayat standardı Batılı sanayi ülkelerindekinden çok daha düşük, sınırları kilit altına alınmış ve yurttaşların demokratik haklarının çoğunun yürürlükten kaldırılmış olduğu bu devletler, sosyalizmi ve komünizmi tüm dünyada itibarsızlaştırdı. Ancak burada, ne bu olguları bir kere daha sergilemek ne de bunların dayandırılması gereken nedenlerle uğraşmak istemiyorum. Ama, Bolşevikler'in ve daha sonraki birçok Marsist teorisyenin, Ekim Devrimi'ne bakarak ve bu zaferden yaptıkları genel çıkarsamaların, en azından 20. yüzyılın sonlarındaki bugünkü durum için, artık geçerli olamayacağının anlaşılması bana önemli görünüyor.

Marksizmin temel tezlerinden biri der ki, devrim kendisine gereken gücün tamamını ancak, varolan üretim güçleri sınıf çelişkilerinin sertleşmesi nedeniyle üretici güçlerin bundan sonraki gelişmesinin önündeki asıl engel haline geldiği zaman kazanır. Bu tür bir durumdan, bırakın devrim öncesinin Rusya'sını, ta bu yüzyılın altmışlı yıllarına ve yetmişlerin sonlarına kadar dünyanın hiçbir yerinde söz edilemezdi. Kapitalizmde, Marx tarafından devrimin olgunlaşma işareti sayılan karakteristik özelliklere sahip bir yapısal kriz, ancak yetmişlerin sonlarında ve şimdi, seksenlerin başlarında gelişti.

Bu krizin yapısını belirleyen başlıca üç ana öge var: 1. Ekonomik büyümenin sürdürülmesi biçimindeki ekonomik zorunluluk, 2. Bunun bir sonucu olarak bizi kaçınılmaz bir şekilde felakete sürükleyen, tüm doğal hammaddelerin israfı ve bu israfa eşlik eden çevre kirlenmesi, 3. Mikro elektronik kullanımıyla, sürekli gelişen topyekûn otomatizasyon yüzünden durmaksızın sürekli yeni işgüçlerinin boşta kalması -artan kitlesel işsizliğin baskısı ise bunların, kendi emekleriyle yaratılmış teknik ilerlemenin meyvelerini ücret artışı ve çalışma süresini kısaltma yoluyla paylaşmalarını önlemekte.

Bugün kapitalizmin ekonomik durumuna egemen olan olguların üçü de, kapitalist üretim koşulları ile gelişen üretici güçler arasındaki çelişkiden kaynaklanıyor. Daha şimdiden öyle bir uluslararası ekonomik ve para sistemi krizine yol açmış durumdalar ki, etkilerinden dünyanın hiçbir devleti kaçınamıyor. Hatta neredeyse tam tersi geçerli gibi; yani kendi

ekonomisini uluslararası krize karşı bir ölçüde korunaklı hale getirmeyi başarmış olan Federal Almanya gibi devletler, bunun karşılığında genel krizin gelişimini istemeden teşvik etmiş görünüyorlar. Nitekim bugün Federal Almanya, ikinci sıradaki Suudi Arabistan'dan kılpayı farkla, dünyanın en büyük döviz rezervlerini elinde tutarken, bu dövizlerin büyük kısmını oluşturan dolarların asıl sahibi sayılan ABD, Federal Almanya'ya akmış olan paraların sadece beşte biri kadarıyla sıranın sonunda bulunuyor. Büyük miktarda dövizin az sayıdaki ülkenin elinde toplanması daima, uluslararası ticarette ve uluslararası işbölümünde ağır bir bozukluğa işaret eder.

1979 yılı içerisinde günışığına çıkan siyasi krizin nedeni, ekonomik krizin karşıkonmaz bir şekilde gittikçe daha fazla keskinleşmesidir.

ABD ile zengin ve askeri bakımdan güçlü olduğu halde büyük çaplı petrol ve başka hammadde ithalatlarına bağımlı olan diğer ülkelerin gözünden bakıldığında, hayati önem taşıyan hammaddelerin doğanın saçma bir kaprisi yüzünden eşitsiz dağılmış olması, kötülüğün asıl nedeni olarak görünüyor. Bunlar petrol fiyatlarının OPEC tarafından sürekli yükseltilmesini, hak edilmeden paylarına düşmüş bir avantajın şantaj olarak kullanılması biçiminde görüyorlar. Petrol şeyhlerinin ve diğer petrol devlerinin kendilerini haydutlar gibi sömürdüğünü düşünüyorlar. Bu davranış ise -onların kanaatine göre- bu ülkelerin gerçekteki ekonomik önemlerine tamamen ters düşmekte. Şimdi onlar Amerikalıların ter dökerek kazanmak zorunda kaldığı o güzelim dolarların içinde yüzmektedirler. Bir de, OPEC devletlerinin askeri olarak birer cüce olduklarını hesaba kattığınızda, ABD'de, petrol kaynaklarının askeri araçlara başvurularak emniyete alınmasını isteyen seslerin gittikçe daha fazla yükselmesine şaşmamak gerek.

Halen Basra Körfezi'ndeki siyasi durumun gerginleşmesinden avantaj elde edebilecek tek ülke, hükümeti bu yöreyi nüfuz bölgesi olarak ilan etmiş olan ve herhalde her zaman için Körfez kıyısındaki ülkeleri "askeri koruma" altına almaya hazır olan ABD'dir.

Henüz o güzelim eski makyajsız emperyalizm yıllarını yaşıyor olsaydık, hammadde dağılımında doğanın kaprisiyle oluşmuş ve giderilme zamanı gelmiş olan bu haksızlıkların çoktan düzeltilmiş olacağı kesindi. Ancak devran değişti. İki korkunç dünya savaşını geride bıraktık, atom bombası bize nükleer pat [satrançta, tarafların karşılıklı hamle edemez halde bulunması - Ç.n.] durumunun otuz yıllık barışını armağan etti -ya da kimilerinin ifadesiyle bize zorla dayattı. Bu barışın koşulları, dünyanın en güçlü askeri kuvvetinin Vietnam'da küçük ve çok daha za-

yıf silahlar kuşanmış bir halkla başetmesini önledi. Askeri kolgezmelerin cezasız kaldığı devir kapandı ve hâlâ ganbot [savaş gemisi] politikası uygulamaya kalkanlar gülünç duruma düşerler.

ABD'nin Vietnam'daki müdahalesinin sona erdirilmesinden beri başlatılmış olan uluslararası anlaşma ve işbirliği politikasını henüz sona erdirmeyen (inşallah), ama büyük bir tehlikeye düşürmüş olan uluslararası ilişkilerdeki siyasi kriz, çok ciddi bir uyarı işaretidir. Bu işaret, gayet açık seçik bir şekilde, kapitalizmin ekonomik krizinin keskinleşmesinin sürmesi halinde, bunun üçüncü bir dünya savaşının çıkmasına yol açabileceğini belli ediyor. Belki de, nükleer pat durumunun bize dayatmış olduğu çekingenliklerin aşılabildiği bir gün gelebilir. En azından şimdi, belirleyici etken, mantık ya da barış sevgisi değil, sadece nükleer savaşın üzerine hesap kurulamaz kargaşasından duyulan ilkel korkudur.

Sanırım şimdi gelişmiş olan kriz türünün ve anlamının, devletin yönlendirme önlemleriyle ve mali teknik araçlarla önüne geçilebilmiş olan 1950'li ve 1960'lı yılların döngüsel aşırı üretim krizleri ve ekonomik gerilemelerden farklı olduğunu göstermek için daha fazla gerekçe ileri sürmeye gerek yok. Henüz gelişmesinin başlangıcında bulunan şimdiki kriz, olmak ya da olmamak sorusunu belirleyecektir ve bu arada da, belirlenecek şeyin bizim varoluşumuz mu, yoksa sadece kapitalizmin artık yok olması mı olacağı bize bağlı olacaktır. Gelişme günümüzde gerçekten de öyle bir noktaya dayandı ki, Marx'ın ifadesiyle, itici gücünü toplumun ekonomik çelişkilerinden alan devrimci dönüşüm artık geleceğin çağdışı [anakronistik] bir şekilde önceden yaşanmaya çalışılması [Vorwegnahme] değildir, aksine toplumsal gelişme sürecinin ta kendisi tarafından tarihin gündemine konur.

Ama böylece, devrimin özüne ilişkin soru asli önem kazanır. Devrimin itici gücü, önderlik eden siyasi gücü kim olacaktır? Zaferi proletaryanın diktatörlüğünün kurulmasına mı varacaktır? Modern sanayi toplumunda, yükselen kapitalizmdeki anlamıyla bir işçi sınıfı hâlâ var mıdır? Zafer kitlelerin silahlı bir ayaklanmasıyla mı elde edilecek, öyle olsa bile somut olarak kime karşı savaşılacak? Askeriyeye karşı mı, polise karşı mı? Yoksa, devrimin parlamenter bir çoğunluk kararıyla gerçekleştirilebileceği düşünülebilir mi? Ekonomik iktidarın yeni sınıf tarafından devralınması devrimle mi başlar, yoksa devrim, içerisinde yeni sınıfın önce oluştuğu ve örgütlendiği, sonra da eski toplumun kucağında adım adım siyasi ve ekonomik güç kazandığı uzun süreli ilerleyen bir evrimin finalini mi oluşturur? Tek cümleyle: Devrim, devrimci sürecin açılışını mı yapar, kapanışını mı?

Paris Komünü, Rusya'daki Ekim Devrimi, ayrıca Alman Kasım Devrimi, egemen sınıfların felaket boyutlarındaki bir siyasi yenilgiyle zayıf ve şaşkın düşmüş ve devletin iktidar araçlarının dağınık ve öndersiz durumda olmaları sayesinde zafere ulaştılar ve ancak öyle ulaşabilirlerdi de. Yeni devrim ise bir askeri yenilgiyi bekleyemez. Yoksa tarihi misyonundan tamamıyla uzak düşer, çünkü misyonu tam da bu krizden çıkış yolunu bulmak ve böylelikle askeri bir çatışmanın kaçınılmaz bir şekilde beraberinde getireceği ölüm tehdidini bizden uzaklaştırmaktır. Yeni devrim devlet ikidarını, dış düşmanlarca zayıf düşürüldüğü durumda dönüştürmeyecektir, bir iktidarın devrilmesinin ya da bir darbenin sonucu olmayacaktır. Bu devrim ancak, devrimin herkes için en büyük tehlikeden kurtuluş anlamına geldiğini kavramış olan geniş halk kitlelerinin dayanışma içindeki gücünün hareketiyle gerçekleştiği zaman zafer kazanabilir.

Ekim Devrimi'ni sadece gerekçelendirmekle ve gelecek sosyalist devrimlerin ideali ve modeli olarak ilan etmekle kalmayan, dahası onun genelde kapitalizmden sosyalizme geçişi başlatmış olan tarihi dönüm noktası olduğunu iddia eden Bolşeviklerin devrim teorisi, -tarihin yargısına bakılırsa- sınavda başarılı olamadı. Ayrıca Marksist devrim teorisinin önemli, genel tezleriyle de bağdaşmıyor. Bu saptamayı yaparken, "Ortodokslar" (yani doğru inançtakiler!) tarafından revizyonizmle suçlanmakla kalmayan, gerçekten de her zaman için Marksist teorinin şu ya da bu "kutsal" sözünden kuşku duymaya, gerekirse onu revize etmeye -ileriye dönük bir gelişme başka nasıl olabilirdi ki?- hazır olan bizlerin (ille de bizlerin) tekrar tekrar, "asıl" Marx'ı Ortodoks sahtekârlarına karşı savunmak durumuyla karşılaştığımızın bilincine daha bir varıyorum. Ama bunu tabii ki, Marx ile Engels'in ortaya çıkardığı tezleri bilimsel kanıt malzemesi saydığımızdan dolayı yapmıyoruz, kanıt olamazlar çünkü. Ancak, teorilerinin temel öğretilerinin bugün bile geçerliliklerini kanıtladığı sonucuna varırsak, elbette ki onları dayanak göstereceğiz.

Marx, işçi sınıfının devrimci bir şekilde iktidarı almasından önce kayda değer siyasi ya da ekonomik güce sahip olacağı kanısında değildi. O, burjuvazinin ilkel ["ursprünglich" aslında 'başlangıçtaki' anlamındadır, ancak Türçeye böyle yerleşti - Ç.n.] birikim adı verilen süreç boyunca, mülksüz tarım işçilerinin ve gündelikçilerin kırdan, manifaktürleriyle ve sonraki fabrikalarıyla kentlere sürülmesiyle, sonraki mezar kazıcılarını, proletaryayı kendi yaratmış olduğu görüşündeydi. İşçiler daha Marx'ın zamanında siyasi olarak örgütlenmeye ve grev silahıyla kendilerini sömürenlere karşı mücadele etmeye başladılar. Pek tabii ki işçi sınıfının siyasi gücü o sırada henüz çok azdı ve işçi sınıfı ekonomik güç ["Macht"=

güç/iktidar] de kazanabileceğinin bilincine yeni yeni varmaya başlamıştı. Ama İkinci Enternasyonal'de ciddi bir şekilde, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesini grevlerle önleme planının oluşturulduğunu hatırlayalım. Her şeyi beraberinde sürükleyen milliyetçilik karşısında acıklı bir şekilde başarısızlığa uğrayan bir tasarıydı bu. Ama böylesi bir siyasi güç denemesinin hedef alınmış olması bile, kendi siyasi güçlerinin bilincine varmaya başladıklarını kanıtlar.

Aradan neredeyse yetmiş yıl geçti. Tüm sanayi ülkelerinde büyük ve güçlü sendikalar oluştu ve ABD hariç, klasik işçi sınıfından doğmuş olan ve bugün de kendilerini işçi hareketinin siyasi temsilcisi olarak gören siyasi partiler artık var. Tam tamına, Marx'ın eski toplumun kucağında yeni sınıfın yetişmesi olarak adlandırdığı şey gerçekleşti. Ama yalnızca yeni sınıf oluşup siyasi güç kazanmakla, önemlice bir ekonomik güce sahip olmakla kalmadı. Son derece çeşitli sosyal kuruluşların ve hizmetlerin oluşturulmasıyla yeni toplumsal formasyonun birçok öğesi de eski toplumun kucağında oluştu: Sosyal Sigortalar, sağlık hizmetleri, bedava okul olanağı, ders araçlarının bedava olması, yaşlılık güvencesi, çalışma süresinin sürekli kısaltılması, hastalık halinde ücretin ödenmeye devam edilmesi, hamilelik ve annelik yardımı, özürlüler için yasal koruma, okul kurumunun cömertçe genişletilmesi, işçi çocuklarının okuldaki dezavantajını ortadan kaldırmaya yönelik yeni okul tiplerinin denenmesi, üniversite ve ihtisas yüksek okulları kurumlarının sosyal engelleri aşma hedefi de güdülerek genişletilmesi ve pek çok şey daha. Bazı büyük ve önemli kapitalist devletlerde işçi partilerinin belirleyici ölçüde pay sahibi olduğu hükümetler iktidara geldiler ya da bir süre için iktidarda oldular. Fransa, İtalya, İspanya ve Portekiz'de yerel yönetimlerde sayısız sosyalist ve komünist muhtar, belediye başkanı, bölge ve kent meclisi üyeleri olarak görev yapıyor. Sol güçlerin baskısıyla çeşitli faşist ya da faşizan sistemleri parlamenter demokratik sistemlerle değiştirmek mümkün oldu. Siyasi bakımdan kör olanlar, ancak devrimin yalnızca belirli bir parti ya da hizbin kendini kabul ettirmesi halinde zafer kazanabileceğini düşünebildiği için, yeni sınıfın ilerlemekte olduğunu ve daha bugünden siyasi ve ekonomik güç kazanmış olduğunu görmezlikten gelebilirler.

Lenin, "Ne Yapmalı?" adlı ünlü yazısında, salt sendikal mücadele ile siyasi mücadele arasındaki bağlantıyı ele aldı. Vardığı sonuç, salt sendikal sınıf mücadelesinin, onun deyişiyle salt "Tradeunionizmin", burjuva sınıflı toplumunda yarı normal bir süreç olduğu, hatta bu toplumun işleyişi için buna ihtiyacı bile olduğu sonucuna vardı. Bundan da, salt sendikal hedeflerin izlenmesiyle siyasi, hele devrimci değişimlere ulaşıla-

mayacağı yargısını oluşturdu. Tradeunionizm, Lenin tarafından, burjuva sınıfının bir ideolojik ürünü ve bu niteliğiyle de proleter sınıf bilincinin gelişmesinin aleyhine işleyen bir ideoloji olarak değerlendirilir. Lenin tarafından savunulan bu proleter sınıf bilinci bu yüzden de asla kendiliğinden, spontane olarak gelişemez. Bu bilincin insanların kafasında oluşabilmesi için, Marksizmin bilimsel bilgilerine ihtiyaç vardır. İnsan bu bilgilerin yardımıyla, hayatının siyasi deneyimlerini ve dolayısıyla sendikal mücadelelerin de deneyimlerini, artık burjuva ideolosince yanıltılmaksızın analiz etmeyi ve kavramayı öğrenir. Bunun için de Lenin'e göre, teorik bilgilerin yardımıyla kitlelerin mücadelesi için her an doğru sloganı bulma ve kitlelerin gayretini doğru yöne çevirme yeteneğine sahip olan eğitimli profesyonel devrimciler gereklidir. Lenin'in, proletaryanın öncüsü durumundaki parti hakkındaki teorisinin çekirdeği budur.

Şimdi, Marksizmin Avrupa işçi hareketinin siyasi gelişmesi için sonucu tayin edici bir önem taşımış olduğu ve halen de taşıdığı kuşkusuz doğrudur. Marx ile Engels'in öğretileriyle toplumsal bağlantı ve süreçlerin bilimsel analizi yepyeni bir basamağa tırmanır ve oradan bakıldığında da tarihi bağlantıları kavrama yönündeki tüm daha önceki denemeler bilimsellik öncesi olarak adlandırılmalıdır. Bu, işçi hareketi içinde de daha başından beri açık bir şekilde kavrandı. Kapitalist toplumdaki büyük -ve en azından Marx tarafından bu kapsamlılığıyla öngörülememiş olan- değişimler ve ayrıca teorik yaklaşımlarının çeşitli eksiklikleri de, Marksizmin işçi hareketi ve özellikle de kapitalizmin devrimci şekilde aşılması sorunu için taşıdığı son derece güncel önemi hiçbir şekilde azaltmaz. Bu yüzden de Lenin'in, Marksizmin fikirlerinin propagandasını işçi hareketinin siyasi partilerinin ana görevlerinden biri olarak ilan etmesi hiçbir kayıt konmadan onaylanabilir.

Ancak, Tradeunionizmin burjuva sınıflı toplumunun ideolojisinin bir ürünü olduğu yolundaki değerlendirmesi konusunda durum değişir. Çünkü devrimci öncü kadro hakkındaki teorisine temel elitist özelliğini kazandıran ancak bu kabuldür. Bu nedenle isabetli ve aynı zamanda kendi kendini ifşa eder bir şekilde şu ifadeyi kullanır: "Propaganda az sayıdakiler için çok şey, ajitasyon ise çok sayıdakiler için az şeydir." Aynı şeyi biraz daha kinik bir şekilde Napoleon söylemişti: "Bir ordu kaç sıfırdan oluşursa oluşsun, önemli olan tek şey başında bir birin bulunup bulunmadığıdır." Gerçi işçilerin sendikal mücadelelerinde hemen devrimci iktidar değişikliğini ve sınıf egemenliğinin ortadan kaldırılmasını düşünmedikleri doğrudur, ama bu mücadelelerin her birinde, girişimcinin hak-

sız olarak, işçiler olmasa çalışamayacak makinaların sahibi konumunda olduğunun bilincini taşıyorlar. Yalnızca devletin ezici güç üstünlüğü yüzünden, bu haksızlığı kökünden kazımalarının mümkün olmadığını görürler. Burada düşündükleri ve hisettikleri şeyler, burjuva ideolojisinin bir ürünü olarak nitelenemez. Zenginlerin yoksulların emeğiyle yaşadıkları ve egemenliklerinin, -onlara insanları da eşyalarla aynı ölçüde serbestçe kullanabilme hakkını veren- servetlerine dayandığı biçimindeki temel sorun hakkında, bu konuda, yoksulların ve sömürülenlerin daha Spartaküs'ün döneminden beri kafalarında net bir cevapları vardı. Tüm sendikal mücadelelerde, dayanışmayı ve birliktelik bilincini yaratan birleştirici bağ, bu temel bilgidir.

Bu mücadelelerde Marksist teori, mücadelenin sadece haklı bir dava uğruna yürütülmekle kalmayıp aynı zamanda da Kaf Dağı'nın arkasında değil, üzerine bastığımız topraklar üzerinde, hiçbir mucizenin yardımına ihtiyaç olmaksızın ulaşılabilecek bir hedef uğruna olduğuna dair inancı pekiştirebilir. Tabii, sırf bu nedenle bile bu mücadelelerde ortaya çıkan kadroların Marksizmi incelemesi iyi bir şeydir. Çünkü Marksizm faaliyetlerini ve kendilerine güvenlerini güçlendirecektir. Ama Marksizmin, güncel sendikal mücadelenin çok çeşitli ve çoğu kez hayli karmaşık sorunlarına hazır cevapları yoktur (nasıl ki diyalektik materyalizm, bilim dallarındaki teorik sorunlara karar verme yeteneği sağlamazsa). Bu cevapların sürekli olarak yeniden bulunması gerekiyor. Bu arada Marksist düşünce yönteminin bilinçli bir şekilde uygulanması çok yararlı olabilir. Ama, sözümona yüksek teorik bilgi düzeyi olmaksızın gelişemeyecek olan sınıf bilincini o yaratmaz. Doğrusu tam tersidir: Marksizmin pratik uygulanışı sınıf bilincini varsayar. Çünkü Marksizm sınıf bilincinin hedefini koyar ve yönünü belirler.

Sendikal politika alanı hakkında şunu belirtmek gerekir ki, Marksistler oradaki görevlerini iyi kötü değil, kötü yerine getirdiler. Sendikal politika kendi dinamiği itibarıyla ünlü ücret kavgalarından ibaret kalmadı, aksine tüm Batı Avrupa toplumlarında, bağımlı çalışanlara, yönetimde karar hakkı veren ve katılımlarını sağlayan biçimleri kabul ettirebildi. Ebedi doğrular müdürlüklerindeki ortodoks başmuhasipler ilke olarak daima bu katılım biçimlerini işçi sınıfının hedeflerine ihanet olarak niteleyip onlara karşı savaşıyor, ancak daha sonra gündelik pratik içerisinde de işyerlerinde çalışan meslekdaş ve yoldaşlara işçi sınıfının sosyal reformcular tarafından kabul ettirilmiş bu katılım haklarından "yararlanmalarını" tavsiye etmekten daha parlak bir fikir akıllarına gelmiyordu. Ama tam da hedefin önceden düşünülmesinde, işbölümünün

nasıl yeniden örgütlenmesi gerektiği, çalışma sürecinin insana yaraşır bir biçimlendirilişinin neye benzemesi gerektiği ve insanı boyunduruk altına almak yerine özgürleştiren bir teknolojinin nasıl uygulamaya konacağı konularında, sendikal politika içerisindeki her tür yaratıcı Marksizmin özbeöz kendi alanı olması gereken tüm bu önemli hedef sorunlarında, tam da bu noktalarda şimdiye kadar cevaplar eksikti.

Burada biraz da Komünist Partili özeleştirisi yerinde olacaktır. Komünist sendikal politika planlayıcıları sendikaları partinin, fethedilmesi gereken güç aktarım kayışlarından ibaret gördükleri ve sendika üyelerinin örgütlerinin politikası konusundaki kendi kaderlerini tayin hakkına saygı göstermedikleri için,işçi hareketinin bölünmesi sendikalarda özellikle berbat bir etki yaptı. "Sosyal demokrat sendika memurlarıyla" giriştikleri mücadele, sendikaların hangi siyasi önderliğe hizmet etmesi gerektiğine ilişkin bir personel politikası kavgasına dönüştü. Bu yüzden Marksist sendikal politikanın asıl görevi yani işçi sınıfının gündelik mücadelelerini kapitalizmin ortadan kaldırılması nihai hedefiyle birleştirmek, gözden kaçırıldı.

Lenin'in profesyonel devrimcilerin örgütü olan öncü parti kavramı, Rusya'daki yüzyıl başlarında başarısız kalan 1905 Devrimi'nin arefesindeki devrimci mücadelenin koşullarına uygun düşüyordu. Ama 1917'de, Ekim Devrimi'nde yine kendini kanıtladı ve devrimin başarısında büyük rol oynadı. Ancak Lenin'in tam bu sırada, devletin sönmesinin ve insanları ezmenin aracı olarak işlevinin sona erdirilmesinin devrimin asıl hedefi olduğunu ilan ettiği "Devlet ve İhtilal" adlı yazısını yayınlaması hayli dikkate değerdir. Partiyi Stalin'in iktidar hırsına karşı uyardığı ünlü vasiyetnamesinden anlaşılıyor ki, kendisinden sonraki dönemde olan ve Rosa Luxemburg'un daha önce kendisini o denli ısrarla uyarmış olduğu şeyleri seziyordu ya da en azından bunlardan kaygılanıyordu. Rosa Luxemburg şöyle yazıyordu: "Rusya'da olup biten her şey anlaşılır ve kaçınılmaz olarak bir nedenler sonuçlar zinciridir ve bunun başlangıç noktaları ve kilometre taşları da şunlardır: Alman proletaryasının başarısızlığı ve Rusya'nın Alman emperyalizmi tarafından işgali. Bu koşullar altında bir de en güzel demokrasiyi, en örnek proletarya diktatörlüğünü ve parlak bir sosyalist ekonomiyi yoktan yaratmalarını beklemek, Lenin ve yoldaşlarından insanüstü olanı istemek olurdu... En büyük tehlike, bu ölümcül koşulların kendilerine zorla dayattığı taktiği bundan böyle teorik olarak herbakımdan kesinleştirmeye ve uluslararası proletaryaya sosyalist taktiğin modeli olarak tavsiye etmeye başladıkları -zarureti erdem haline getirdikleri- noktada başlıyor." Onlar, "uluslararası sosyaliz-

min cephaneliğine, Rusya'da zaruret ve zorlamaların yarattığı eğrilikleri kaydettirmek istemekle... Uluslararası sosyalizme kötü bir hizmette bulunmaktalar..." Bu sözleriyle Rosa Luxemburg, Bolşevikler'in mücadele etmek zorunda bulunduğu güçlüklere anlayış göstermeye gayret eder ve hatta, bu "eğrilikler"in, "nihayet yalnızca uluslararası sosyalizmin bu dünya savaşındaki iflasının yansımaları" olduklarını belirterek asıl suçu omuzlarından alır.

Ama sosyalizmin yozlaşmasına ve boğazlanmasına karşı uyarısı, -bugün bildiğimiz gibi- dehşet verici bir açık seçiklikte önceden görmüş olduğu bir gelişmenin yalnızca en sakınmasız bir eleştiriyle önlenebileceğine inandığı için özellikle esirgemesizdir: "Genel seçimler, kısıtsız basın ve toplantı özgürlüğü, özgür fikir mücadelesi olmaksızın her tür kamu kurumundaki hayat ölür, içerisinde tek faal öge olarak bürokrasinin kaldığı bir sözde hayat olur. Kamu hayatı yavaşça söner, tükenmez enerjiye ve sınırsız bir idealizme sahip birkaç düzine parti önderi güder ve hükmeder, içlerinde aslında bir düzine olağanüstü kafa yönetir ve işçi sınıfının bir elit kesimi zaman zaman önderlerin konuşmalarına alkış tutmak ve önlerine konan önergeleri oybirliğiyle onaylamak için toplantılarda sergilenir; kısaca bir klikler düzenidir bu -evet bir diktatörlük, ama proletarya diktatörlüğü değil, bir avuç politikacının diktatörlüğü, yani salt burjuva anlamıyla diktatörlük..."* KPD'nin [Alman Komünist Partisi] bu kurucu üyesinin cümlelerini iki nedenle aktarıyorum: 1. Daha Ekim Devrimi'nin hemen ertesinde, yaklaşmaktaki Stalinizmin belirtilerinin farkedilebilir olduğunu gösteriyor. 2. Genel seçim, basın ve toplantı özgürlüğü ve özgür fikir mücadelesi taleplerinin, Avrupa Komünizmi'ni savunan partilerce kuzu postundaki kurt rolünü oynamak amacıyla, taktik nedenlerle ve gizli bir diktatörlük emeliyle programa ancak şimdi alınmış olmadığının, aksine öteden beri Marksist sosyalistlerin ve komünistlerin program düzeyindeki talepleri olduklarının çürütülemez bir kanıtıdırlar.

Bu akıl yürütmelerin vardığı sonucu kısaca şöyle toparlamak istiyorum:

1. Devrim, yani kapitalist üretim koşullarının ortadan kaldırılması ve üstyapının dönüştürülmesi, uzun süreli bir evrim sürecinin başında değil, sonunda yer alır.
2. Bu süreç boyunca işçi sınıfı, sendikalar ve işçi partileri içinde örgütle-

* Rosa Luxemburg, Gesammelte Werke [Toplu Eserler], 4. Cilt, Berlin 1974, s. 362 ve 364.

nir ve işyeri mücadelelerinde ve parlamentolarda, hükümetlerde ve devlet idarelerinde gitgide daha fazla siyasi ve ekonomik güç kazanır.

3. Eski toplumun kucağında yalnızca yeni sınıf gelişmekle kalmaz, ayrıca hepsi de yeni sınıfın siyasi baskısı altında yaratılan ve işçilerin ve tüm ücret bağımlılarının maddi bağımlılıktan giderek kurtarılmasını hedef alan, gelecekteki toplumsal formasyonun ögeleri oluşur.
4. İşçi sınıfı, büyük çoğunluğun onayını elde eden bir siyasi ve ekonomik program ortaya çıkarır. Marx'ın ifade ettiği gibi: Fikir, kitleleri sardığı zaman maddi güç haline gelir. Bu koşullar altında, tek bir damla bile kan akıtılması gerekmeksizin devrim gerçekleşir.

Önümüzde bulunan devrimin genel yönlerini ele alan bu bölümün sonunda bir de kısaca "proletarya diktatörlüğü" kavramı hakkında da bir şeyler söylemek istiyorum. Bilindiği gibi Fransa Komünist Partisi kısa süre önce bu kavramı sözlüğünden silme kararını aldı. Bunun, FKP'nin uzun süre boyunca, Bolşevikler'in diktatörlüğünü -ya da daha kesin bir ifadeyle: Politbüro'nun diktatörlüğünü- sadece tasvip etmekle kalmayan, bu ilkeyi üstelik kendi partisi içinde de kabul ettirmiş olan son derece Stalinist bir parti olmasıyla bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Rosa Luxemburg'un nitelemesiyle, egemen klik, her zaman kendi diktatörlüğünün proletarya diktatörlüğünün biçimi olduğunu iddia edegelmiştir. Bu kavram türetmesi de temsili demokrasi kavramı ile akrabalığını açıkça belli ediyor: Halk seçilmiş temsilcileri aracılığıyla egemendir, proletarya da diktatörlüğünü seçilmemiş diktatörleri aracılığıyla uygular. İki durumda da temsilciler aracılığıyla iktidar kullanımı söz konusudur. Elbette ki, bu kavramı borçlu olduğumuz Marx ve Engels proletarya diktatörlüğü hakkında tam tersini düşünüyorlardı.

Rosa Luxemburg, Marx'ın bu görüşünü de sert sözlerle Lenin'in ve Troçki'nin bir kliğin diktatörlüğü ile karşılaştırır: "Evet: Diktatörlük! Ama bu diktatörlük demokrasinin *uygulanma* türüdür, onun ortadan kaldırılması değildir, onlar olmaksızın sosyalist dönüşümün gerçekleştirilemeyeceği, burjuva toplumunun hakkıyla kazanılmış haklarına ve ekonomik koşullarına enerjik, kararlı tırpanlar değildir. Ama bu diktatörlük, sınıf adına önderlik eden küçük bir azınlığın değil, *sınıfın* eseri olmak zorundadır, yani her adımında sınıfın aktif katılımından doğmalı, onun dolaysız etkilenmesi altında bulunmalı, tüm kamunun denetimine tabi olmalı, kitlelerin artan siyasi eğitiminden kaynaklanmalıdır." Bundan hemen önce de şunu söyler: "Proletaryanın tarihi görevi, iktidara geldiğinde burjuva demokrasisinin yerine sosyalist demokrasiyi yaratmaktır, her türlü demokrasiyi kaldırmak değil. Ama sosyalist demokrasi, ancak

vaadedilmiş topraklarda, sosyalist ekonominin altyapısı yaratıldığı zaman, o zamana kadar sadakatle bir avuç sosyalist diktatörü desteklemiş olan uslu halka, hazır bir bayram armağanı olarak başlamaz. Sosyalist demokrasi, sınıf egemenliğinin tasfiyesiyle eş zamanlı olarak sosyalizmin inşasıyla başlar... Proletaryanın diktatörlüğünden başka bir şey değildir."*

Proletarya diktatörlüğü kavramı hakkındaki bu anlayışa göre, o anlamı zaten halk egemenliğinden başka bir şey olmayan demokrasinin en mükemmel biçimidir. Burjuva demokrasisinde halk değil, kapitalistlerden oluşan bir azınlık sömürülenler üzerinde hükmeder. Bu egemenliğin uygulanışının ve çoğunluğun ezilmesinin aracı ise burjuva devletidir. Bu devletin en önemli görevi mülkiyetin korunmasıdır, çünkü toplumun tüm binası özel mülkiyet üzerinde kuruludur. Burjuva toplumunun doğasında, her tür mülkiyetin -ne kadar eşitsiz dağılmış olursa olsun-, meşru [haklı/hukukî] bir şekilde edinilmiş olması gereği yatar. Bunu, adalet organlarıyla devlet sağlar. Yani, demokratik burjuva hukuk devleti aslında bir diktatörlüktür, çünkü onda bir azınlık çoğunluğa hükmeder. Proletarya diktatörlüğü ise gerçekte saf haliyle bir demokrasidir, çünkü onda çoğunluk küçük bir azınlığı, hem de çoğunluğu ezme hakkı dışında herkesin sahip olduğu hakların aynısına sahip olan bir azınlığı, ezer.

Marksizmin proletarya diktatörlüğü kavramından ne anladığı ve her zaman ne anlamış olduğu konusu açıklığa kavuştuysa, aynı açık seçiklikle, sosyalist ülkelerde kurulan hükümet ve devlet biçiminin proletarya diktatörlüğü olmadığı, aksine proletarya üzerindeki bir diktatörlük olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla da, kavramın asıl içeriğini yeniden sağlamak ve o ülkelerdeki egemenlik biçimleri karşısındaki sınırlarını çizmek her zamankinden önemlidir. O zaman, içinde yoz, itibarsız ve nefret uyandıran diktatörlük kelimesi bulunuyor diye sırf kavramı tedavülden kaldırmakla kolaya kaçılmış olmuyor mu? Ama yine de FKP'nin kararında hiç de önemsiz olmayan şu gerekçeyi üzerinde düşünmeye değer buluyorum: Kimi zaman bir kavram sürekli kötüye kullanılmakla, tanınmaz hale gelene dek anlamını değiştirir, öyle ki asıl anlamı yeniden kazandırmayı denemek ancak umutsuz bir dil kargaşasına yol açacaktır. Gerçekten de, daha vaktiyle Lenin ve Rosa Luxemburg bile bu tartışmalı kelimeleri kullanırken iki ayrı dil konuşmaktaydı. Bugün bu çok daha fazla geçerlidir! Ve korkarım, reel sosyalist ülkelerde, proletarya diktatörlüğü kavramından yeniden Marx ve Engels'in bu kelimeyle ifade etmek istedikleri şeyin anlaşılıyor hale gelmesi hayli uzun sürecektir.

* Rosa Luxemburg, Gesammelte Werke, a.y., s.363.

VIII.
AVRUPA'DA RESTORASYON ve DEVRİM

İkinci Dünya Savaşı Avrupa'yı bir enkaz yığınına çevirdi. Sadece maddi olarak değil, manevi bakımdan da. Gerek burjuva, gerek sosyalist, tüm büyük ahlâki merciler, bu savaşın cinayetleri içerisinde inandırıcılıklarını kaybetmişti. Yirmi milyonu yalnız Sovyetler Birliği'nde olmak üzere altmış milyon ölü, Avrupa Yahudilerinin neredeyse tamamını kapsayan sistematik soykırım , inançları ve siyasi düşünceleri yüzünden Nazilerin toplama ve zorunlu çalışma kamplarında ve GULAG takımadalarında can veren sayısız milyonların ölümü. Ayrıca Papa'nın Hitler rejimiyle anlaşma imzalamasından, her bakımdan ikiyüzlülük dolu diğer pazarlık ve anlaşma imzalamalara kadar, "Doğu"nun da, "Batı"nın da Hitler devletiyle yürüttüğü ve -isteyerek ya da istemeyerek- savaş hazırlıklarından başka bir şey olmayan ittifak arama ve gizli pazarlıklar politikası; Dresden'in ve başka büyük Alman kentlerinin -savaşın bitiminden he-

men önce askeri bakımdan anlamsız olan-, barbarca tahribi, bir kerede yarım milyon insan öldüren ve yüzbinlercesini uzun yıllar süren eziyetlere mahkûm eden iki atom bombasının Hiroşima ve Nagazaki üzerine atılması; yalnız bu delice savaşı başlatmış olan mağluplar değil, galipler de, -uğruna savaştıkları insancıl hedeflerle ölçüldüğünde- en soylu amacın bile kutsayamayacağı araçlara başvurmuşlardı.

Başlıca iki galip devlet, Sovyetler Birliği ve ABD, Avrupa'yı ve elden geldiğince dünyanın geri kalanını da aralarında paylaştılar. Sonuç, Uzakdoğu'da Japonların kıtadan kovulmasına, Mao Zedung'un Çan Kay Şek karşısındaki zaferine ve Çinhindi'ndeki Fransız sömürgeciliği egemenliğinin sona ermesine yol açtı. Hintliler kendilerini nihai olarak Britanya'nın sömürgeci egemenliğinden kurtardılar. Britanya İmparatorluğu çöküverdi.

Avrupa, ABD egemenliğindeki Batı ve Sovyetler Birliği egemenliğindeki Doğu olmak üzere iki parçaya bölündü. Sınır eski Alman imparatorluğunun tam ortasından geçiyordu. Bundan sonra gelen ve neredeyse özeleştirel bir şekilde "manevi yeniden silahlanma" olarak adlandırılan, Batı Avrupa'daki burjuva sınıf egemenliğinin restorasyon dönemi, ekonominin hızla düzelmesi ve nihayet Potsdam Anlaşması çiğnenerek gerçekleştirilen askeri yeniden silahlanma ile birleştiğinde, kısa zaman içinde büyük ilerlemeler kaydetti. Hitler döneminin sonundan on yıl bile geçmemişken çoğu Alman, içlerinden pek çoğunun savaşta ve toplama kamplarında gerçekleştirilmesine katılmış olduğu korkunç cinayetleri unutmuştu bile. Dünyada hiçbir halk kendini, Almanya'nın batısındaki kadar derin bir inançla demokratik saymıyor, hiçbiri parlamenter demokrasinin oyun kurallarını bu kadar mükemmel uygulamıyordu. Restorasyon Batı Avrupa'da, ama özellikle de Federal Almanya Cumhuriyeti'nde tam başarıya ulaştı. Sovyetler Birliği'nin kendi egemenlik alanındaki halklara armağan ettiği devrim hakkında ise aynı şey söylenemez. Finlandiya, tarafsız kalmayı ve ilerici burjuva-ulusal rejimini korumayı başardı, Baltık devletleri Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetler olarak kaldı, Hitler'le üzerinde anlaşılan Polonya'nın bölünmesi geçersizleştirilmedi. Almanya'nın hesabına Batı yönünde genişletilen Polonya'da -güçlü bir Polonyalı azınlığının bulunduğu bölgeler Polonya'ya düştü-, Doğu Almanya'da, Çekoslovakya'da, Macaristan'da, Romanya'da, Yugoslavya ve Bulgaristan'da sosyalist cumhuriyetler kuruldu ve bunlar -bazı önemsiz kozmetik farklılık dışında- Sovyetler Birliği'nde uygulanan sistemi örnek alıyordu.

Böylece devrim Avrupa'ya, yabancı bir askeri güç tarafından halklara

zorla dayatılan yabancı bir egemenlik sistemi olarak geldi; üstelik çoğunda savaş sırasında ve savaştan sonra halkların ulusal duygularını zedeleyen, acımasız toprak ilhaklarıyla manevi itibarını kaybetmiş haldeydi. Yalnız Yugoslavya ve Bulgaristan bu ilhaklardan etkilenmedi. Buna ilk savaş sonrası yıllarda bu ülkelerin hepsindeki büyük ekonomik sıkıntılar eklendi. Batı Avrupa'daki ekonomik canlanmaya kıskançlıkla bakıyorlardı ve bundan dolayı da devrimi reddediyorlardı. Giderek hızlanan bir mülteci akını ekonomik mucize ülkelerine aktı. Tahammül edilmez boyutlardaki bu insan ve madde kaybına karşı bu devletler nihayet kendilerini, sınırlarını sıkı sıkıya kilit altına alarak korumak durumunda kaldı.

Okuyucunun, hepimizce bilinen bu olguları burada üstelik bir de basitleştirilmiş bir kısalıkta sunmaktaki amacımın Batı'daki restorasyonun başarısını Doğu'daki devrimin başarısızlığı karşısında övmek olmadığını anladığına inanıyorum. Avrupa'daki durumumuzun bu karanlık arka planını tasvir etmekle varmak istediğim nokta sadece, yine de ve her şeye rağmen devrimden yana tavır alışımdaki ciddiyeti göstermek. Canavarlıklarıyla Alman halkının itibarını korkunç şekilde lekelemiş olan cani Nazi rejiminin yok edilmesiyle birlikte Kızılordu'nun askerleri bize Doğu Avrupa ve Doğu Almanya'da, faşist diktatörlük imkânı dahil olmak üzere tüm diğer kötülüklerin de kaynağı olan kapitalizm adlı temel kötülükten kurtuluşu, sahip olma ve sahip olmama ilkesinden kurtuluşu, en azından üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılmasıyla bu ilkeden kurtuluşun ilk adımını getirdiler. Bu saptamayı da, daha kesinlik kazandırarak daraltmalıyım: Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet, o zamana kadarki mülk sahiplerinin haklarının yürürlükten kaldırılmasıyla ortadan kaldırıldı, ancak onun yerine, "Anonim Şirket", Sınırlı Sorumlu [Limited] Şirket ve hisseli şirketlerden piyasalara egemen olan şirket gruplarına kadar daha önce kapitalistler tarafından da uygulanagelmiş pratiği sadece devralan yeni bir anonim mülk sahibi geçti: Devlet.

Gerçi bireysel özel çıkarlar ve grup çıkarları kamu ekonomisinden sökülüp atıldı, ayrıca kapitalist üretim koşullarının temel ilkesi olan toplumsal olarak üretilen malların özel sahiplenilişi kaldırıldı. Ama yeni üretim koşulları sosyalist değil, tekelci devletti. *Henüz* sosyalist olmayan bu üretim koşulları, politbürokratik diktatörlüğün uygun karşılığıdır. Ama bu politbürokratik diktatörlükten, Karl Marx'ın fikirlerini izleyerek Rosa Luxemburg'un tanımladığı proletarya diktatörlüğüne geçiş artık yalnız *bir* adımdır; tamamlanmamış devrimi tamamlayan bir

adım. Elbet atılması güç bir adım. Ama daha önce bir kez kendi başına atıldı: 1968'de Çekoslovakya Sosyalist Cumhuriyeti'nde! Hem, büyük dönüşümlerin hedeflerine nadiren tek bir adımda ulaştığı eski bir tarihi deneyimdir. Şimdi de öyle olduğuna inanıyorum. Doğu Avrupa ülkelerindeki devrimin bu ikinci ve belirleyici adımı için herhalde yine, Fransa'da olduğu gibi ilk önce öğrencilerin ve nihayet tüm işçi sınıfının hükümete ve fabrika patronlarına karşı başkaldırdığı ve Fransız burjuvazisine ölüm korkusu saldığı 1968'deki gibi, iç ve dış sarsıntı ve gerilimlere gerek vardır. Ama -tıpkı o zaman Çekoslovakya'da da olduğu gibi- hayatı tehdit eden gelişmelerle akılcı bir şekilde başa çıkma anlayışı, kitleleri saran devrimci fikir, her şeyi belirleyen maddi güç olacaktır.

Burada, büyük bir kesinlikle vurgulamalıyım ki, her şeyi belirleyen bu maddi güç hiç de siyasi bir volkan patlaması halinde gün ışığına çıkmak zorunda değil. Ve iş yine de oraya gelecek olursa, bu sadece devletin ağır hatalar işlemesinin ve devletin güvenliğini pekiştirmeyen, aksine devletin güvenliğinin zayıflamasının başlıca nedenleri arasında yer alan anlamsız baskı önlemlerinin sonucu olacaktır. Özellikle 1968 Prag Baharı'nın seyri, sosyalist devrimin hem aşağıdan seferber edilen hem de yukarıdan yönlendirilen bir tamamlanışının hiç kan dökülmeden mümkün olduğunu göstermiştir. Çekoslovakya'da kan daha sonra, insani yüzlü sosyalizm vahşi zorla boğulduğu zaman döküldü.

Bununla karşılaştırıldığında büyük Batı Avrupa sanayi devletlerindeki devrimin yolu çok daha uzun ve zordur! Federal Almanya Cumhuriyeti ve bir bakıma İngiltere dışında, siyasi işçi hareketi de, birbirine güvensizlikle ve hatta çok kere düşmanlıkla bakan birkaç büyük bloka bölünmüş durumda. Bütün bu ülkelerde buna bir de, yelpazesi uğursuz gizemci selamet derneklerinden geleneksel Troçkist, Maocu ve diğer K-gruplarından [Almanca'da küçük, ülke çapında hiçbir etkisi olmayan komünist fraksiyonları ifade ediyor. Ç.n.] RAF çapındaki radikal terör gruplarına kadar uzanan bir sol mezhepler ve küçük gruplar potası ekleniyor. Yakın zamanlarda Avrupa solunun sahnesi bir de, çevre kirlenmesinin parti tanımadığı ve partilerin çevre kirlenmesine karşı kör olduğu biçimindeki çarpıcı görüşleriyle Federal Almanya'daki alternatif listeleri ve nükleer santrallere karşı yurttaş girişimlerini bir yeşil parti halinde birleştirmiş olan "Yeşiller"in ortaya çıkışıyla hareketleniyor; bunlar giderek, yerleşik partilerden hoşnutsuz ve sol mezheplerin umarsızlığından emin olan, şimdi de parçalanmayı aşma yolunu büyük yeşil birleşme içerisinde gören herkesin toplanma havuzu olmaya başlıyor.

Mezheplerin özünün, ona sahip olmakla mezhep üyelerinin tüm diğer insanlardan kendilerini ileride saymalarını sağlayan tekil bir bilginin ya da -doğru ya da yanlış- fikrin, ahlâki talebin ya da kehanetin, tüm dünya görüşünün ya da dünyayı pratik düzeyde düzeltme imkânlarının tek ve belirleyici zemini olarak ilan edilmesi olduğunu düşünürsek, diyebiliriz ki, Yeşillerin hareketinde her tür mezhepçiliğin bu temel ilkesi mükemmele erdirilmiştir. Nihayet insanlık kültürünün düşmanlarının kimler olduğunu biliyoruz çünkü; artık kapitalizm, haksızlık ve ezilme değil, nükleer santrallerin radyoaktif buharları, kimyasal sanayinin zehirli dumanları, bitki koruma maddeleri ve böcek zehirleri, petrol kirlenmesi ve daha bilmem nelerdir düşman. Kuşkusuz bütün bunlar iğrenç ve insana düşmandır, ama yine de, bizi nükleer savaş cehennemiyle tehdit eden bir canavarın soluk alıp vermesinin yan ve son ürünlerinden başka şeyler değildir. Hatta Federal Almanya'da, 1980 Federal Meclis seçimlerinde Yeşillerin Hür Demokratların yüzde beş barajına takılmasına ve böylelikle burjuvaların işçi partisine karşı seçim zaferine yol açması bile mümkün.

Sol mezhepler sayıca ne kadar önemsiz olurlarsa olsunlar, Federal Almanya'daki ve ayrıca tek bir büyük sosyalist partinin değil, birden fazlasının bulunduğu başka ülkelerdeki, devrimci güçlerin yakalandığı hastalıklı bir zayıflık durumu bu parçalanmanın bütününde kendini ifade ediyor. İtalyan ve Fransız sol partileri de çoğunlukla entelektüel mezheplerin kopmalarından büyük zarar görüyorlar ve bu kopmalar onları zayıflatıyor ve pek çok değerli gücü onlardan uzaklaştırıyor. Mezheplerin yerleşik partilere yönelik eleştirisi çoğunlukla onların parlamentolardaki uzlaşmacı ve oportünist politikasına yönelik oluyor. Ne de olsa mezhepçiler haksız olarak radikallik saydıkları radikalizmlerinden vazgeçemiyorlar; bunun köküyse çoğunlukla, dava uğruna kendilerini feda etmeye hazır olmalarında yatıyor. Bu mezheplerde yolunu kaybetmiş olan değerli ve özgeci devrimci insanları devrim için yeniden kazanmak için, günümüzde toplumdaki devrim öncesi mücadelenin cephelerinin nereden geçtiği konusunu açıklığa kavuşturmak gerekiyor.

İşe, nereden geçmediklerinden başlayalım.

Cephelerin çeşitli siyasi işçi partilerinin sınırları arasından geçmediğinin kolayca anlaşılacağını sanıyorum. Ama çoğunlukla tam da burada siyasi çatışmalar son derece öfke doludur. Burada, bir yanda sosyal demokrat ve sosyalist partiler, öteki yanda ise komünistler arasındaki düşmanlıklar çok özel bir rol oynuyor. Pek çok insan için, parlamenter demokrasinin ilke düzeyindeki kabulünün taktik bir yalan olabileceği şüp-

hesine karşı tek inandırıcı kanıt, komünistlerle arasına ilke düzeyinde mesafe koymaktır. Antikomünizm, onsuz hiçbir partinin gerçek demokratik partiler kulübüne alınamadığı bir markanın kalite damgası işlevini görüyor. Örneğin İtalya'da tükenmek bilmeyen hükümet krizlerine rağmen ülkenin ikinci büyük partisi İKP'nin iktidardan pay almasının önlenmesinin nedenleri arasında, komünizmin bu mutlak lanetlenişi başta gelir.

Komünistlerle parlamentoda işbirliği yapmaya hazır olduğunu ilan edenler derhal, böylelikle kendini siyasi olarak Sovyet dış politikasının uşağı durumuna düşürdükleri ya da en azından Sovyet sistemini ilke düzeyinde reddetmedikleri şüphesi altında kalır; bu da insanlığın en kutsal varlıklarından ödün vermek ve büyük müttefik ve insan dostuna, yani ABD'ye karşı olmak anlamına geliyor. İnsanlığın en kutsal varlıklarının dolaların hayati çıkarlarıyla hayli yakından ilgili olduğu ve dolarların daima doğru kanallarda kalmasını sağladıkları, -herhalde artık daha fazlası mümkün olmayacak bir açık seçiklilikle-, Vietnam savaşında tüm dünyanın gözleri önüne serildi. Ama bu savaş tüm korkunç dehşetiyle birlikte, Güney Vietnam'daki sözümona özgür, demokratik bir rejimin varlığını tehdit eden komünizme karşı yürütüldüğü için hiç kimse öfkelenmedi ve Vietnam halkının çektiği acılar için sadece timsah gözyaşları [timsahların bir ağlama sesiyle insanların yaklaşmasını sağlayıp, sonra ansızın ortaya çıkarak onları yediği rivayet edilir. Ç.n.] döküldü. Ancak tüm dünyanın, ABD tarafından savunulan Saygon ise rejiminin her tür demokrasiden ne kadar uzak olduğunu öğrenmesi biraz mahcubiyet vericiydi.

Öncelikle Amerikalıların ciddiye alacağı umuduyla sergilenen antikomünizmi, partilerin Alman Nazilerinin iktidarı almasından önce komünistlerin onları "sosyalfaşistler" olarak lanetlediklerine ilişkin öfkeli yakınmalarla birlikte düşünürsek, insanların ne kadar kolay unuttuğunu ve bu nedenle kendi tarihlerindeki deneyimlerden ne kadar zor ders çıkardıklarını göz önüne getirebiliriz. İşçi hareketinin sosyal demokratlar ve komünistler olarak bölünmesinin gerçi eski geri kalmış Rusya'da Bolşevik ihtilalin zaferine yol açmış olduğunu, ama bunun Avrupa'nın batısındaki yansımasının, düşmanlarının güçlenmesine, hatta Alman faşizminin zaferine belirleyici ölçüde katkıda bulunmuş olduğunu anlamıyorlar mı? Ve anlamıyorlar mı ki, bu uğursuz bölünmenin ve düşmanlığın sürmesi bugün de işçilere değil, sadece sınıf düşmanlarına hizmet eder?

Bu bölünmenin aşılması elbette, bir tarafın diğerine boyun eğmesi ya da ikisinin birden, -ardından ortak bir siyasi platform üzerinde birleşe-

bilmek üzere- bir tür pazarlıkla karşılıklı olarak bir dizi siyasi tavırdan vazgeçmesiyle gerçekleşemez. Bölünme ancak, Togliatti'nin çokluk içerisinde birlik olarak adlandırmış olduğu, birliğin daha yüksek bir biçimi içerisinde aşılabilir. Sol güçlerin siyasi örgütlenmiş birliği içinde herhalde ortak ve planlı bir siyasi eylemliliğin ortak zemini yaratılmalıdır. Ancak bu ortak, örgütlü etki birliği -tabii ki ortaklaşa kararlaştırılmış güncel programlara göre belirlenecektir-, aynı zamanda fikirlerin çeşitliliği ve parti içi tartışma özgürlüğü korunarak işlemelidir. Fikirlerin çoğulculuğu ve siyasi pratik içerisinde çok merkezcilik, yeni birliğin oluşmasının ve sürmesinin temel önkoşullarıdır.

Bütün bunların arasında, altmış yıldır süren bölünmenin birbirinden ayrı ve ötekilere karşı sınır çizmeyi kendi kimliklerinin bir parçası sayan görevli aygıtları üretmiş olduğunu da görmek gerekiyor. Aygıtların bu bencilliğini, tabloyu tamamlamak üzere anmak istiyorum, çünkü görevlilerin istihdama yönelik çıkar politikaları karşısında birçok durumda mümkün olabilecek bir birlik bu etken tarafından önlenir. Aygıtlardan her biri, ötekinin ittifak içerisinde kendi sırtından güçlendiğine inanır. Bu aygıt bencilliği, tıpkı mezhepçilik gibi, bu uğursuz bölünmenin hastalıklı bir urudur. Etkisi bakımından da Batı Avrupa solunun politikası için aynı derecede ölümcül bir tehdittir.

Yeni işçi birliğinin büyümesi ve güçlenmesi için önemli ve aynı zamanda zor bir sorun, Sovyetler Birliği'ne ve tümüyle de "reel sosyalist" olarak adlandırılan sosyalizme karşı tutumdur. Bu sorunda kaçınılmaz olarak uzun süre ortak bir kanı bulunmayacaktır. Bu tutum, -inşallah- reel sosyalist ülkelerde yeniden politbürokrasinin diktatörlüğünün kaldırılması yönünde kararlı adımlar atıldığı zaman hayli değişecektir. Bu arada da, o yandaki ve bu yandaki devrimci gelişmelerin, gerek iyi, gerek kötü yanlarıyla, birbirini ne kadar çok etkilediği de kendini gösterecektir. Ama iş oraya varmadan önce de; yeni birlik o kadar bekleyemez; şimdiye kadar militan bir anti-Sovyetizmi ve aynı derecede ilkesizce Amerikancılığı savunmuş olan grup ve partiler bu kötülükten kendilerini kurtarmak zorundadır; nasıl ki, hâlâ Stalinist olan komünistler kendilerini daha az ilkesiz olmayan Sovyetçiliklerinden ve düz anti-Amerikancılıktan kurtarmak zorundaysa, ikisi de devrimci işçi birliğine değil, düşmanlarına yarar sağlıyor. Devrimci mücadelenin cephe hattı başka yerden geçiyor.

Bu cephe hattı, ateist ve Hıristiyanların dinin rolü ve doğruluk payı üzerinde kavga verdiği yerden de geçmez. Nazare'li İsa'nın ahlâki talepleri ve yoksullardan, hakları ellerinden alınanlardan ve acı çekenlerden

yana kayıtsız şartsız taraf olmasına, Marksistler ve sosyalistlerin itiraz etmek için nedenleri var mıdır? Hem de -belki bir de- devlet gücünü arkasına alarak, inanan insanların duygularını zedelediği zaman kendini güçlü hisseden militan ateizm, sadece ilkel ve vulger Marksist değil, doğrudan doğruya yanlış ve zararlıdır. Temsilcileri sahte bir sınıf mücadelecisi pozunda kibirle dolaşırken aslında, sosyalist işçi hareketinin insancıl hedefleriyle tamamıyla fikir birliği içinde olan, ama sürekli olarak dürüstlükle temsil edilip edilmedikleri kuşkusuna düşen en iyi insanları gruplar halinde itiyor ve iğrendiriyorlar.

Mücadelemizin cephelerinin nereden geçip nereden geçmediği konusunu açıklığa kavuşturmak için kesin bir adım daha atmak zorundayız. Çünkü bu çizgi, burjuva ve işçi partileri arasındaki sınırlar da da yer almaz. Çünkü öyle olsaydı bu, işçi partisi parlamentodaki çoğunluğu kazandığı ve iktidar partisi olduğu zaman mücadelenin sonuca bağlanmış olacağı ve devrimin kazanacağı anlamına gelirdi. Bunun hiç de öyle olmadığı, kapitalist devletlerin tüm tarihinden açıkça bellidir. Parlamentolarda varolan devletin yasa tasarıları ve hükümet programları söz konusudur, toplumsal düzenin dönüştürülmesi değil. Komünistlere karşı sürekli ileri sürülen suçlama da budur zaten, yani komünistler, parlamenter demokratik bir çoğunluk kararıyla, tam da bu yöntemi yürürlükten kaldırmak istemekle, demokratik denetim ilkesini, sonradan çoğunluğun iradesine rağmen de dilediklerini yapmak üzere, bu ilkeyi uygulayarak ortadan kaldırmak istemekle suçlanırlar. Ancak parlamentolardaki siyasi çatışmalar toplum içerisindeki devrim öncesi değişimlerden ayrı ve bağımsız da değildir. Hatta belirli durumlarda, bu değişimlerde olağanüstü bir pay sahibi bile olabilirler. Ama tam da bu anlarda, cephe hatlarının hiç de parti sınırları boyunca değil, tüm partilerin içerisindeki bir yerlerden, hatta kimi zaman işçi partisinin içinden de geçtiği görülür.

Hiçbir siyasi parti homojen değildir. Hepsi de çeşitli kanatlardan ve gruplaşmalardan oluşur. Burjuva partilerinde bunlar çoğunlukla, kendi lobilerini parlamentoda işleten tek tek ekonomik çıkar gruplarıdır. Çokluk içerisindeki birlik, orada, burjuva tarzında çoktan beri uygulanmakta. Her durumda kesin olan bir şey var ki, devrim öncesi ilk değişimler ve ayrıca devrimci değişimler de parlamenter oylamalarla oluşturulmaz, tersine kamusal tartışma, aydınlatma, bilimsel eleştiri sanat ve edebiyat ve her şeyden önce de sendikaların gücüyle hazırlanıp kabul ettirilen toplum tabanındaki değişimler, parlamentolarda sadece yasalar biçiminde nihai olarak onaylanır. Ama bu da otomatik olarak ve büyük karşı koy-

malar olmaksızın gerçekleşmez, dolayısıyla da işçi partisinin parlamenter mercilerin ve parlamento gruplarının çalışmasının önemi az değildir. Ama devrim orada gerçekleşmez.

Devrim, uğruna savaşılan cepheler, birinci derecede yeni toplumun eskisinin kucağında gelişmesi için gerekenlerin neredeyse hepsinin sendikalar tarafından kazanıldığı büyük sanayi işletmeleridir: Egemen sınıfın ideolojisi ve gazetecilik gibi -kitle iletişim araçlarının belirli alanlarındaki özel tekeller tarafından kamuoyunun yanıltılmasına ve manipüle edilmesine karşı savaşılan- kamuoyu alanları ancak ondan sonra gelir. Kamunun ekonomi, maliye tekniği ve idaredeki değişiklikler hakkında bilgilendirilmesine ve bu bilgiler üzerine bilimsel değerlendirmelerin yayınlanmasına hizmet eden toplumsal kuruluşlar da büyük önem taşır. Bu türden kuruluşların artık yalnız devlet tarafından değil, ondan bağımsız olarak sendikalar ve girişimciler birliği tarafından da işletiliyor olması, bugün ulaşılan aşama için karakteristiktir. Bu kuruluşlar, hükümetin olduğu kadar, büyük girişim ve şirketler gruplarının hâlâ büyük ölçüde kapalı kapılar arkasında planlanıp kararlaştırılan ekonomik ve mali politikasının demokratik denetimi açısından önemli araçlardır. Mücadelemizin yürütüldüğü kamu hayatının diğer önemli alanları, sanat ve edebiyat, tiyatro, sinema, kamu kültürü üretiminin ve yeniden üretiminin tüm biçimleridir. Romanlar, sahne eserleri ve filmler düşünceyi ve egemen koşulların kadirimutlaklığına yönelik kuşkuyu öyle bir şekilde hareketlendirebilir ki, nesnel ve sayılara dayandırılan bir analizden aynısı asla beklenemez. İşyerlerindeki sendikal mücadeleden, toplumsal gerçekliğin bir filmde anlatılmasına kadarki tüm alanlar birbirine bağlı ve bağımlıdır, çünkü uğruna uğraşılan şey her yerde-aynıdır, yani bu çağın sonunda hayatta kalmak istiyorsak ulaşmak zorunda olduğumuz büyük hedefimize hangi yoldan ve bundan sonraki hangi adımla yaklaşacağımız sorusunu her an yeniden cevaplandırmak zorundayız.

Kendi ekonomisinin yasalarından kaynaklanan sürekli ekonomik büyümenin zorunlu olması -çünkü büyüme duracak olsa, kâr haddinin düşme eğilimi yasasına göre, kârlar çabucak eriyip gidecek ve ancak totaliter bir baskı egemenliğiyle ayakta tutulabilecektir-, kapitalizmin, doğanın yasalarından doğan teknolojik imkânları kademe kademe hızlanarak geliştirmesine yol açtı, çünkü kapitalizm yalnız emeğin üretkenliğinin sürekli arttırılmasıyla bu büyümeyi gerçekleştirebilmiş ve sürekli ensesinde olan istikrar krizinden ancak kaçınabilmiştir. Kapitalizm şu anda, emeğin üretkenliğini arttırmanın en son bilimsel-teknik imkânına varmıştır ki, bunun pratik uygulaması henüz ilk uygulayıcılarına muaz-

zam kazançlar vaat eder; yaygın kullanımı ise, kapitalist ekonominin ekonomik zeminini ortadan kaldırır. Bu en son teknolojik ilerleme, sınai ve nihayet tarımsal üretimin mutlak otomatikleştirilmesidir. Bu son adıma, mikroelektroniğin yardımıyla ulaşılır ve üreten makinelere, tam görevlerine göre biçilmiş bir beyin yerleştirilir, böylelikle de bunlar, şimdiye kadarki teknikteki makine-insan kombinasyonundan daha güvenilir ve ince çalışan robotlar haline gelirler.

Bu yeni teknik gelişmenin şimdiden genel olarak görülebilen sonucu, teknolojiden kaynaklanan bir istihdam erimesiyle giderek işgüçlerinin serbest kalmasıdır. Yeni teknolojinin uygulanması muazzam miktarlarda yeni sermayenin yatırılmasını gerektiriyor. Ancak bu yatırım yalnız, bu sermayenin faiz ve amortizasyonu, tesislerin öngörülen faaliyet ömrü boyunca şimdiye kadarki teknikle ödenecek ücretlerden ve eski tesislerin amortizasyonundan daha az tutarsa yapılmaya değer olacaktır. Ücretler sürekli yükseldiği için, yatırılan sermaye bu yoldan gittikçe daha çok faizlenir. Çünkü nihai ürünün maliyetleri giderek daha az ücret maliyetlerince belirlenir, buna karşılık pazarda elde edilebilen fiyat genel enflasyon oranını izleyebilir. Ayrıca işgüçlerinin serbest kalışı, emek pazarında artan bir arzı ve sendikaların toplusözleşme taleplerinde bununla orantılı bir ılımlılaşmayı sağlar.

Ekstra kârlar için bu son büyük hücumun, eldeki tüm sendikal araçlarla buna karşı savaşılmazsa, ancak işçilerin mutlak sefilleşmesiyle son bulabileceği açıktır. Ayrıca işçilerin artan sefilleşmesi, mutlak sonuna ulaşmadan çok önce, -sigorta fonlarına gereken kaynaklar artık akamayacağı için- devletin mali iflasına yol açar. Kaçınılmaz olarak, krizin felaket biçimindeki bir uç noktasına varılır, böylelikle de savaşın zorunluluk ekonomisine kaçış tehlikesi doğar, yani savaş ultima ratio [son çare] haline gelebilir.

Sendikal mücadelenin bütün gücü bu gelişmeye karşı yöneltilmelidir.

İlk önce açıklığa kavuşturulması gereken nokta; girişimci için sırf, sermaye maliyetleri (yatırım yapılmasaydı ödenecek olan) ücretlerin maliyetinden daha düşük olduğu için yapılmaya değer olan sermaye yatırımı, gerçekte ücretli ve maaşlıların bütünü tarafından da finanse edilir; çünkü onlar işsizlik sigortasına ödedikleri primlerle, tüm kamu ekonomisi için işgücünün serbest kalmasıyla oluşan masrafları karşılamak zorundadırlar. Buna göre de girişimciler tarafından bu şekilde elde edilen ek kârlar, genel ekonomik hasıla artışına değil, başkalarının çalışmasının ürünlerine haksızca sahiplenmeye dayanıyor. Yine bundan çıkan sonuç, bir bütün olarak kamu ekonomisinin rekabet yeteneğinin bu tür yatırımlar

yoluyla hiç de arttırılmadığıdır. Çünkü, sendikalarca ileri sürülen ve tek mantıklı karşı talep olan, istihdam sayısının, toplam ücret düşürülmeksizin çalışma süresinin kısaltılması yoluyla korunmasına karşı ileri sürülen başlıca sav, bunun ulusal ekonominin rekabet yeteneğini azaltacağıdır. Dolayısıyla, bu talep hiç de ekonomik bakımdan yerine getirilemez değildir. Buna karşılık yatırımların milli hasılanın belirli büyük sermayeli girişimcilerin yararına örtülü bir şekilde yeniden paylaşılmasını önlemekte yararlı olur.

Bu şekilde [işsizliği artıran türden otomatizasyon için] yatırılan sermaye kaynakları genel ekonomi bakımından hasıla artışı sağlamadıkları için bunlar yanlış yatırımlardır, yani halk servetinin ziyanıdırlar. Girişimcilerin, yatırımlara karar verme konusundaki keyfiliğini dizginleyen yasal engeller yoktur. Şimdiye kadar elde edilmiş kararlara katılım biçimleri de, eşit söz hakkı dahil olmak üzere, bu tür pratiklerin önlenmesine imkân vermiyor. Bunun için ek yasal tedbirlere ihtiyaç vardır.

Bu bağlamdaki en önemli sendikal program talepleri bu yüzden şunlardır:

1. Çalışma süresinin ücret azaltılmaksızın kısaltılması ve 35 saatlik çalışma haftasına ve giderek 30, 25 ve 20 saatlik çalışma haftalarına geçilmesi.

2. Sırf yeni bir teknolojiyle aynı işin daha az işçiyle yapılabilmesinden kaynaklanıyorsa, işgücünü işten çıkarmanın yasaklanması. Bu [aynı işin daha az çalışan ile yapılabilmesi] gerçekleştiği takdirde, çalışma süresi, işçilerin yeni teknolojinin avantajlarından tam anlamıyla yararlanabilmesi için aynı oranda kısaltılmalıdır.

3. Eşitlikçi kararlara katılma sisteminin genel düzeyde kabul edilmesi.

4. İşçilerin, işgücünün sayısında, işyerlerinin türünde yapılacak değişiklikler ve işgücünün işe alınması ya da işten çıkarılması konularındaki tüm sorunlarda veto hakkına sahip olması.

5. Girişimin bütün iş faaliyetinin kamuoyu önünde açıklanması ve ayrıca planlanan genişletmelerin ya da işletmedeki ya da girişimin iş yönetimindeki diğer değişikliklerin kamuoyu önünde savunulması.

6. Personelin kâra katılımı.

Bu türden taleplere karşı tabii ki girişimciler tüm imkânlarıyla mücadele ediyorlar, çünkü yerine getirilmeleriyle girişimcilerin karar serbestliği gitgide daha fazla daraltılacaktır. Her tür sendikal taleplere karşı hep haklı çıkmakta kullandıkları başlıca savlardan biri, ekonomik kazanç durumunun fazla düşük olduğu, dolayısıyla da çöküş tehlikesine yol açılacağıdır. Bu, işçilerle girişimcilerin hepsinin aynı gemide bulunduğu ve

insanın sağacağı ineği kesmemesi gerektiği biçimindeki o eski tezdir. Oysa, bir avantajları olacağı zaman hiç düşünmeksizin ineği kesenler daima yalnızca girişimcilerdir. Gerçekte durum iddialarının tam tersidir. Sendikal taleplerin yerine getirilmesi, ancak istikrar sağlayıcı bir etki yaratabilir ve kamu ekonomisinin bütününü, girişimcilerin keyfiliği yüzünden doğan zararlardan koruyabilir.

Çalışma süresinin kısaltılması, hangi şekilde gerçekleşecek olursa olsun, işsizliğin azaltılmasının ve nihayet ortadan kaldırılmasının *tek* yoludur. Önemli olan, işçilerin kazandıkları boş zamanı nasıl kullanacaklarıdır. Elden geldiğince çoğunun ilgi alanlarındaki, ister sanatsal, ister bilimsel alanlar olsun, bilgi ve becerilerini arttırmalarını sağlamak ve anlamlı ve verimli bir kültürel etkinliğin yeni ve daha iyi imkânlarını yaratmak; bütün bunlar, sendikaların görevleri arasındadır. Burada işçi sınıfı toplumsal aşağılanmışlığından sıyrılır ve gelecekteki görevleri için güç kazanır.

Burada, ileri gelişmiş sanayi ülkelerindeki devrim öncesi mücadelenin ağırlığının işyerlerinde olduğunu ve orada da ilk planda sendikalar tarafından yürütüldüğünü göstermeye çalıştım. Siyasi partiler ve örgütler bu mücadeleyi desteklemek için kitlesel siyasi aydınlatma, ekonomik ve siyasi süreçlerin bilimsel analizleri, kitle iletişim araçlarıyla kamuoyunu çabuk ve kapsamlı şekilde bilgilendirme; aynı zamanda da işçilerin mücadeleyle elde edilmiş haklarını güven altına alan yasal temelleri yaratma, kabul ettirme ve ülkenin hükümeti üzerinde dolaylı ya da dolaysız etki yapma, en geniş kamuoyunda meşrulaştırma görevini üstlenirler. Buna ikinci ana görevleri olarak şu eklenir: Bireyin demokratik hak ve özgürlüklerini devletin, güç ve zenginlikçe ayrıcalıklı egemen sınıfın keyfiliğine karşı savunmak. Çünkü toplumsal çalışma araçları üzerinde özel kullanım hakkı bulunduğu sürece gerçek demokrasi olamaz ve mücadeleyle alınmış tüm demokratik hak ve özgürlükler sürekli tehdit altındadır ve tekrar tekrar yeniden kazanılmak zorundadır. Onları ancak sosyalizm nihai olarak yürürlüğe koyar.

Bebel şöyle der: "Sosyalizmsiz demokrasi, demokrasisiz sosyalizm olmaz." Şimdi bu, burjuva-kapitalist devletlerin parlamenter demokrasisinin hiç de hakiki bir demokrasi olmadığı anlamına mı gelir? Bu açıdan, demokrasi kavramını pratikte nasıl anladığımız önemlidir. Burjuva devriminde yaratılan demokrasi, feodal soylu sınıfın tüm doğuştan gelen öncelik ve imtiyazlarının kaldırılmasıydı: Özgürlük, eşitlik, kardeşlik. Bu üç ilke, sınıf ve soy dikkate alınmaksızın tüm insanlar arasında geçerli olacaktı. Feodalizmde çiftçiler, karşılık almaksızın işgücü olarak hizme-

tinde oldukları -ancak bütün çalışma sürelerinin sadece bir kısmında- feodal efendilerinin haraçla yükümlü serfleriyken, burjuva toplumunda tüm insanlar tüm çalışma sürelerini ve işgüçlerini serbestçe kullanırlar. Hiç kimse *zorunlu* değil, hiç kimse şiddet tehdidiyle zorlanmaz, tüm iş sözleşmeleri, eşit hakka sahip taraflar arasındadır. Feodalizmde insanın insan tarafından sömürülmesi henüz apaçıktır. Çiftçi efendisi için angarya çalışması yapar. Kapitalizmde sömürü tamamen örtülüdür, mekanizması açıkça belli değildir. Onu görünür kılmış olmak, Marksizmin ustalarının başlıca hizmetlerinden biridir. Ama onlar da hiçbir zaman, burjuva demokrasisinin ve "serbestçe" seçilmiş temsilcileriyle parlamenter sistemin, yine de feodal çağın keyfi egemenliği karşısında büyük bir tarihi kazanım olduğunu inkâr etmemişlerdir.

Nihayet, 1891'de, sosyal demokrat program taslağının (SPD'nin Erfurt Programı) eleştirisinde şu sözlerin yazarı, Friedrich Engels idi: "Kesin olan bir şey varsa o da, partimizin ve işçi sınıfının yalnızca demokratik cumhuriyet biçimi altında egemenliğe gelebileceğidir." Ve sosyal demokrat program yazarlarına yönelik acı bir alayla şöyle devam eder: "Ama, Almanya'da açık bir şekilde cumhuriyetçi bir parti programı bile oluşturamayacağınız gerçeği, orada rahatça ve barışçı yoldan cumhuriyetin kurulabileceği hem de sırf cumhuriyet değil, komünist toplumun da kurulabileceği yanılsamasının ne denli devasa olduğunu kanıtlar. Bu arada da cumhuriyet konusunda ancak yan çiziyorlar. Kanımca orada yer alması gereken ve yer alabilecek olan, *tüm siyasi iktidarın halk temsilcilerinin ellerinde olması* talebidir."

Marx tarafından kurulan materyalist tarih analizinin özü, toplumsal süreçlerin, olguların ve kuruluşların değeri ve değersizliğin mutlak, zamandışı ve nesnel-ahlâki bir ölçeğe göre değil, yalnızca gerçekleşmekte olan tarihi değişimlerin ve insanlığın tarihi gelişim sürecinin bütünselliği içerisinde değerlendirilmesidir. Nitekim vaktiyle önemli bir ilerleme olan şeyin, gelişmesinin daha sonraki bir aşamasında karşıtına dönüştüğü görülür. Burjuva demokrasisi de bu kaderden kurtulamamıştır. Burada burjuvazinin gelişmesini ve çarpıklık derecesini ayrıntılarıyla ele alacak değilim. Ama Karl Jaspers'in "Wohin treibt die Bundesrepublik?" adlı eserinde sunduğu, Federal Almanya'daki parlamenter demokrasi analizine işaret ediyorum. Jaspers, kitabının sonunda şu özeti yapıyor: "...tehlike olduğu gibi duruyor: Girişimcilerin egemenliğinin güçlenmesine giden yok, partiler oligarşisi, sonunda diktatörlük ve savaş tehlikesinin artışı yolları biraradalar. Fakat öyle olması zorunluluk değil. Henüz vakit var.

Ama ancak köklü bir siyaset değişikliği felaketi, özgürlüğün ve varoluşun kendisinin bile kaybedilmesini önleyebilir."*

Kapitalizmin son aşamasına ulaştığı ve sonun, artık tedavi edilemez krizine yaklaşmakta olduğu gerçeği karşısında, burjuva demokrasisinin giderek içinin boşalması, toplumun ekonomik tabanında gittikçe daha çözümlenemez hale gelen çelişkilerinin artık üstyapısında da yansımasından başka bir şey değildir. Burjuvazinin bir filozofu ve düşünürü olarak Jaspers, yalnızca dehşet içinde yeni bir faşist diktatörlük tehlikesini görüyor: "Bir Alman olarak yaşayıp yaşlanmış olanlar bunu iki kere yaşadı (1914 ve 1933) ve bunun üçüncü bir kez tekrarlanabileceği korkusunu duyuyorlar."** Çaresizlik içinde çağdaşlarına çağrıda bulunur, felaket yolundan dönmelerini ve burjuva demokrasisini korumalarını ister. Ama demokrasinin yalnızca yeni bir biçiminin özgürlük ve hayatımızı koruyup nihai olarak güvence altına alabileceğini, henüz göremiyordu. Bu demokrasi de ancak sosyalist devrimde yaratılır ve Bebel'in sözü bu demokrasi için hiçbir kayıt düşülmeksizin geçerlidir: Sosyalizmsiz demokrasi olmaz.

Peki, ya Bebel'in sözünü gerçekte varolan sosyalizmin devletlerine uygularsak ne olur? Demokrasisiz sosyalizm olmaz. Bu, orada sosyalizm bulunmadığı, çünkü demokrasi bulunmadığı, onun yerine sadece politbürokrasinin bir diktatörlüğünün bulunduğu anlamına mı gelir? Bu sorunun düz bir şekilde evetle cevaplanmasının temelinde yatan hata, yanlış bir tarihi değerlendirmesi ve tasnifidir, çünkü bu toplum haksız yere bir tür bağımsız toplumsal formasyon, bir bakıma tüm burjuva toplumsal formasyonu ile eşdeğer bir bilimsel-*tarihi rütbe* sayılıyor.

İkisinin gelişme konumu arasındaki temel fark, burjuva toplumunun gelişmesinin sonuna varmış olması, buna karşılık reel sosyalizmin henüz *sürmekte bulunan*, ancak halihazırda tehlikeli bir şekilde duraksayan bir *dönüşüm* içerisindeki bir toplum olmasıdır. Burjuva toplumu henüz kapitalisttir ve artık pek demokratik değildir. Reel sosyalizm ise artık kapitalist değildir, ama henüz sosyalist ve henüz demokratik de değildir.

Ama sosyalizm ve demokrasi yolunda, burjuva demokrasisinden daha ileridedir. Bu meyve, 1917'de dünyaya geldiği elverişsiz koşullarla, onyıl-

* Karl Jaspers: Wohin treibt die Bundesrepublik? [Federal Almanya Nereye Sürükleniyor?], Münih 1966, S. 279.

** Karl Jaspers: a.y. s. 281.

larca dıştan ve içten maruz kaldığı büyük tehdit ve tehlikelerle ve diğer Doğu ülkelerine, ancak Kızılordu'nun Nazi Almanyası karşısındaki zaferiyle getirilmiş olmasıyla biçimlendi. İleriye dönük gelişmesi ve Stalinizm biçimindeki ağır bozuklukları ve gelişme engelini aşması, ancak yavaş ve son derece büyük iç güçlükler içinde gerçekleşiyor. Oysa daha yüksek bir hız son derece büyük bir uluslararası siyasi önem taşıyacaktır. Ama unutmamak gerekir ki, Sovyetler Birliği hatalarının ve Stalin'in, Hitler'in sözleşmeye sadık kalacağına dair kapıldığı sorumsuz güvenin bedelini yurttaşlarının 20 milyonunun ölümüyle ve en önemli sanayi bölgelerinin yerle bir edilmesiyle ödemek zorunda kaldı. Bu, Sovyet hükümetinin iç ve dış politikasına ilk planda güvenlik kaygısının egemen olmasının çok önemli bir nedenidir. Ülkesinin güvenliği için bu denli kaygı içinde başka hemen hemen hiçbir hükümet yoktur ve kararlarının bazıları, ancak bu bakımdan anlaşılabilir. Dahası, Sovyetler Birliği'nin önderliği, içteki ve dıştaki gerçek siyasi durumu değerlendirebilmekte reelsosyalizmin yapısal bir hatasınca engellenir: Dünyanın durumu hakkında aldığı bilgiler çok fazla çarpıtılmıştır.

Buna bir de, "Sovyet komünizmi"ni öcü ve bir numaralı dünya düşmanı olarak gösteren Amerikalıların saçma horror sowieticus'u [Sovyet korkusu] ekleniyor. Bu yüzden de, Rusların gerçek ya da sadece hayali bile olsa, her türlü tehdide karşı son derece alerjik tepki göstermesine şaşmamak gerek. En azından, uluslararası politikadaki gerginliklerin artması, reelsosyalist ülkelerdeki iç gelişmeyi ancak engeller. Sovyetler Birliği'nde dış tehditler ve gerginlikler, ilgiyi iç güçlüklerden başka yöne çevirmeye hizmet etmezler. Sovyetler Birliği'nde hep tam tersi oldu ve halen de öyle: Gayet gerçek ve hiç de abartma olmayan dış tehlike ve tehditler daima, içteki "güvenlik önlemlerine" yol açan başlıca etkenler oldular. Yumuşama ve silahlanmanın sınırlanması konulu sözleşmeler ise tam tersi etki yapar. SALT-2 Anlaşması'nın ABD Senatosu tarafından ikide bir savsaklanması, Sovyetler Birliği'ni hayli tedirgin etti. Helsinki Konferansı (AGİK-Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı), ancak Sovyetler Birliği'nin uzun yıllar süren gayreti ve ABD'nin direnmesine rağmen gerçekleşti. Güvenliği için -haklı olarak- duyduğu kaygı, Sovyetler Birliği'ne, varoluşunun ilk gününden beri eşlik ediyor. Bu kaygı nihai olarak giderilebilseydi, iç gelişmesi muhtemelen şimdiye kadarki son derece ağır engellerden kurtulmuş olurdu.

Ama, SBKP'nin XX. kongresinden bu yana geçen neredeyse yirmibeşyıl içinde de reel sosyalist ülkelerde gelişme hiçbir zaman durmadı. Kruşçev yönetiminde geniş kapsamlı bir Destalinizasyon denemesi ol-

du: Polonya, Macaristan, Çekoslovakya ve ayrıca Demokratik Almanya'daki bazı olumlu gelişmelerle bağlantılı olarak ağır sarsıntılar oldu. Ama aynı zamanda ağır hezimetler de oldu. Ama asla duraklama olmadı. Bugün pek çok insanı, özellikle de reel sosyalist ülkelerin dışındakileri de uğraştıran büyük soru şudur: Sosyalist devrimi bizim ülkelerimizde de ilerletmek ve tamamlamak için ne yapılabilir?

Bu konuda da, inancıma göre neyin yapılamayacağını açıklamakla işe başlayacağım.

Hiç de sosyalizmi konu almasa, ya da bir romandaki gibi yalnızca toplumsal gerçekliği şirin göstermeksizin ve iç çelişkileri hasıraltı etmeksizin, az çok makyajsız bir şekilde tasvir etmenin ötesine geçmese bile (örneğin Stefan Heym'in "Collin"i ya da Rolf Schneider'in "November"i gibi) her türlü eleştiri -en dar çevrede ifade edileni bile- merhametsizce eziliyor; böylesi utanç verici koşulların ilk sonucu, insanların eleştirilerini çok dar bir tanıdık çevresi dışında ifade etmeye cesaret bulamayışıdır ve zaten baskının amacı da budur. Ve bu durumu gittikçe daha fazla insanın devlete ve egemen partiye karşı düşman ve çok kere de nefret dolu bir tutum takınmalarına yol açar ki, bu da herhalde amaçlanmış değildir.

Bence burada, -başlangıçta inanmış birer sosyalist ve komünist ikensosyalizmin karşıtı ve düşmanı ve hatta "özgür Batı dünyası"nın körükörüne hayranları haline gelmiş olan iki önemli insanın, Soljenitsin ve Saharov'un trajik kaderleri durumu simgeliyor. Başlangıçta belki henüz kasıtsız, sadece fikir özgürlüğünün ezilmesi felaketinin bir sonucu olarak, ama artık bilinçli ve kasıtlı olarak sosyalizme karşı mücadele ediyorlar. Bu türden bir direnişin devrimin gelecekteki gelişmesine yararlı olmadığı, aksine devrimin karşıtlarına fazladan cephane sağladığı inkâr edilemez; dolaysız amacı insan haklarının gerçekleştirilmesi yolunda ne kadar haklı bir mücadele olsa da dolaylı etkisi budur. Bu yanlış siyasi davranış yalnızca, bireysel olarak son derece haklı eleştirilerini yönelttikleri tarafın haklı çıkmasına yol açar.

Batıya kaçışı da tamamıyla olumsuz değerlendiriyorum. Bu, teslim olmaktan başka şey değildir. Yurtdışından vatanındaki iç gelişmeye etkide bulunma gayreti, neredeyse her zaman için daha başından yanılsamadır. Mülteciler için ayaklarının altındaki zemini kaybetmemek, yeni, önünden kaçtıklarından çok daha aşağılık birilerine bağımlı hale gelmekten kaçınmak son derece zordur. Wolf Biermann'ın şu mısrası ne denli acı dolu ve doğru: "Hayatınız değildi ortada olan/Sırf refahtı ya!" Burada

dostum Wolf Biermann'dan alıntı yaparken, yanlış anlaşılmamak için belirtmeliyim ki, tıpkı Jürgen Fuchs ve daha başkaları gibi o da, ilticaya kaçmadı. Bunlar direnmelerine ve istenmemelerine rağmen Demokratik Almanya'dan sürüldüler. Yoldaşım Rudolf Bahro'nun, Demokratik Almanya'yı gönüllü terk etme kararını ise farklı değerlendiriyorum ve tasvip etmiyorum. Tabii elbette onun durumunda da, uzunca bir hapis cezasına çarptırılmış olduğunu ve affedilmiş olsa da, affın yalnızca "yeni suç işlememek şartıyla" salıverilmek anlamına geldiğini, kendisi için herhangi türden bir siyasi faaliyet imkânı göremediğini gözönünde bulundurmak gerekiyor. Ama bu konuda Bahro'nun fena halde yanıldığı söylenebilir. Sırf kararlı bir şekilde burada kalmak istemesi bile birinci dereceden olumlu bir politik eylem olacaktı. Ancak ne yazık ki burada, onu kaybetmekten yakınmanın ve burada kalsaydı, bize "Alternatif" adlı eserinde sunduğu tavsiyelere kendisinin de uyması için bulabileceği imkânlar üzerinde konuşmanın bir anlamını göremiyorum.

Ancak, -düşünceme göre- Bahro'nun önermiş olduğu bir "Komünistler Birliği" kurmak da, şimdi burada yapılması gerekenler arasında değildir. En azından resmi izinli bir yasal kuruluş şu an için söz konusu olamaz. Yasadışı bir kuruluş ise yalnızca güvenlik güçlerinin işlerini kolaylaştırmak ve onlara parti içi muhalefeti ad ve adresleriyle birlikte teslim etmek demek olurdu. En iyi gizlilik pratiklerinin tutarlı bir uygulamasıyla bu tehlike bertaraf edilebilecek olsaydı bile, bu yol yanlış olurdu. İnsanın özgürlüğünü ve canını ortaya koyduğu illegal, gizli çalışmanın anlamlı olması için, mücadelenin uzlaşmaz bir şekilde, imha edilmesi gereken bir düşmana ve karşıta karşı yürütülüyor olması gerekir. Bunlar, Nazi dönemindeki antifaşist direnişin koşullarıydı.

Ama Demokratik Almanya'daki komünistler böylesi bir savaş yürütmüyorlar. SED'li, [Almanya Sosyalist Birlik Partisi- Doğu Almanya'nın resmi KP'si] yoldaş ve görevliler, -politbürodaki yoldaşlar dahil olmak üzere-, kendilerine karşı uzlaşmaz bir savaş yürütülmesi gereken düşmanlar ve karşıtlar değildir. Ne yazık ki sayıları hayli kabarık olan mevki düşkünlerini ve inançsız dalkavukları bir yana bırakırsak, bunlar bizim yoldaşlarımızdır. Gerçi ideolojik olarak aygıtın ağıyla elleri kolları bağlanmıştır, ama onlar bizim gibi komünistlerdir ve çoğu da devrimin kaderi konusunda bizden daha az kaygılı değildir. Daha şimdiden bizim potansiyel müttefiklerimiz olan -bizim de onların potansiyel müttefiki olduğumuz gibi- bu insanları Parti'ye karşı illegal, gizli bir direniş çalışması için kazanabileceğimize inanmak tamamıyla saçma ve siyasi deliliktir. Aksine, bu yoldaşlar siyasi olarak yapabilecekleri her şeyi yalnızca parti için-

de, parti için ve kısır aygıt egemenliğinin aşılıp parti içi demokrasinin yeniden sağlanması için yapabilirler, partiye karşı değil. Aslında her şey, gayet basit bir saptamaya varır: Bir komünistler birliğine ihtiyaç yoktur, çünkü bu örgüt zaten var: Parti.

Bu yüzden, Rudolf Bahro'nun tasarımlarına uygun bir komünistler birliği, Demokratik Almanya'nın iç koşulları buna resmi izin verilecek kadar yumuşadığı zaman da anlam taşımayacaktır. Bu birlik bir muhalif karşı parti olurdu, hem de toplumda ekonomik ya da sosyal temeli olmayan, sadece çokbilmiş olarak ve belki de öncü ve elit kadro partisi olma iddiası daha da belirgin ve salt ideolojik olarak oluşmuş bir parti olurdu. Kuruluşunun varış noktası ise parti içi muhalefeti partiden koparıp onun karşısına dikmek olurdu, oysa tek görevi, partiyi çıkmaz yoldan çıkarıp, partiyi başa çıkması gereken muazzam görevlere hazırlamak iken. Muhalefetin görevi partinin karşısına çıkmak değil, onun canlı bünyesi içinde faal olmaktır.

Reelsosyalist ülkelerde yapılabilecek olan ve yapılması gereken, koyduğumuz hedeften anlaşılır: Sosyalist demokrasinin özgür gelişmesi yoluyla devrimin tamamlanması.

Bu hedefe ancak adım adım yaklaşılabilir. 1968'de Çekoslovakya'da da bu hedefe hemen, belirleyici önemdeki Ocak-Plenumuyla [Merkez Komitesi Genel Kurul Toplantısı] ulaşılmadı. Ama, bu hedefe giden yolda ilerlediğimiz ölçüde, geçmiş otuz yılın bize yüklemiş olduğu çok sayıdaki diğer zor görevlerin çözümüne el atmaya başlayabileceğiz. Çekoslovakya'da 68 yılının fırtınalı gelişmeleri sırasında ve öncesinde yaşanan deneyimler, eğer partinin kendisi bu süreçte önderliğe sahipse, sosyalist devrimi tamamlamanın barışçı biçimde ve zor kullanmadan gerçekleşebileceğini göstermiştir. Yukarıdan gelen bu devrim elbette ki ancak alttan, kitlelerce, enerjik şekilde beslendiği takdirde mümkündür. Devrim adım adım kitlelerin en acil taleplerini yerine getirmekle aynı zamanda kitle tabanını genişletir ve nihayet belirleyici olan güç kaynağını, halkın güvenini kazanır.

Peki, günümüzde ve yakın gelecekte kitlelerin en acil talepleri nelerdir?

Ekonomik taleplerden, hem de ilk önce en basit olanlarından başlıyorum. Bunlar temel tüketim maddelerinin sağlanmasına ilişkindir. Birinci planda eleştiri konusu olan şey, arzedilen malların kalitesi, fiyatı ve miktarı değil, mal dağıtımının, gerek zamansal, gerek mekânsal olarak eşitsizliği ve düzensizliğidir. Sık sık, uzun süreler her yerde yeterli miktarda bulunabilen birtakım mallar, anlaşılmaz nedenlerle ortadan kayboluyor ve ondan sonra da aylar boyunca hiçbir yerden sağlanamıyor.

Bu malların bulunup bulunmadığını sorduğunuz zaman da, tezgahtar kızların yüzlerinde çoktan beri Demokratik Almanya'ya özgü bir olgu haline gelmiş olan tebessümle karşılaşıyorsunuz; soruyu soran uzaydan mı geliyor yollu bir ifadedir bu. Oysa sözkonusu olan da gayet sıradan şeylerdir, örneğin bildiğimiz mum ya da yatak çarşafı ya da konserve açacağı ya da otomobil aküsü vb. Sihirbazlık marifetiyle yok olmuşcasına mağazalardan kaybolan ve ancak kulaktan kulağa adı verilen belirli yerlerde bulunmaya başlayan mal daha sonra, sanki hiçbir şey olmamış gibi, aniden her yerde bulunmaya başlıyor. Oldukça ayrıcalıklı olan başkent Berlin'de bile bunlar gündelik olaylardır.

Periferi bölgelerinde durum tabii çok daha korkunç. Mesele ihmalcilikten ibarettir. Ama bu ihmalcilik nasıl oluşuyor? Hangi masadaki hangi bürokrat, belirli bir anda bir işlemi yerine getirmeyi ya da sırf iletmeyi unutmuştur? Bu konuda resmi yoldan hiçbir zaman bir şey öğrenilmiyor, sırf dedikodular biçiminde ya da bazen de tamamen gülünç bahaneler halinde bilgi alınıyor. İnsanlar, niye böyle bir şey sırf bizde oluyor, diye soruyorlar. Yoksa bu, sosyalizmin doğasında mı var? Tabii, o zaman derhal kapitalist serbest piyasa ekonomisinin hayranlarının sesi duyuluyor: Özel girişimcilik eksik işte, pazarın hızlı ve düzenli bir takviye görmesinden kimsenin maddi çıkarı yok. Elbette, kapitalist ekonomide mal arzındaki en küçük darboğazın bile işbilir insanlarca keşfedilip mümkün olan en iyi şekilde değerlendirildiği doğrudur. Ama neden bizde de, böylesi darboğazları keşfeden insanlar bulunmasın? Bunlardan tabii bizde de var. Ne de olsa, neredeyse herkes sürekli olarak böylesi darboğazlarla yüzyüze geliyor: Yalnız bu darboğazdan, -belki karaborsa dışında,- kendisi için kişisel yarar sağlama imkânına sahip değil. Ama keşfini mutlaka ulaşması gerektiği yere, geniş kamuoyuna duyurma imkânına da sahip değil.

Bu zararsız şeyler konusunda bile, kitle bilgilendirme ilkemiz olan, 'olmaması gereken şeyin olmasına zaten imkân yoktur' zihniyeti geçerli olduğundan, malların dağıtımındaki kusurları kamuoyuna duyurmak devlet aleyhtarı propaganda sayılır. Dolayısıyla bu kadar alt düzeyde bile demokrasi yokluğunun sonuçları kendini gösteriyor. Çünkü devletin mal arzındaki ihmalciliğe karşı her gün neyin nerede bulunduğunu yazan, yanında da uyanık gazetecilerin her birinin nedenleri hakkındaki bir araştırmasına yer veren bir gazeteden daha etkili bir araç düşünülemez. En azından bu türden bir gazetenin milyonlarca satacağı kesindir.

Diğer bir acil talep, ücretlere, maaşlara ve emekli aylıklarına ilişkin-

dir. İşçiler, hem erkeğin hem kadının çalıştığı bir işçi ailesi büyük sıkıntı ve zorluklarla ancak 1.500 markı biraraya getirebilirken, sosyalizmde niye ille de ayda on bin, yirmi bin, hatta daha fazla kazanan insanlar bulunması gerektiğini soruyorlar. Çok kazananların sayısının da hayli kabarık olduğu ve sürekli arttığı da açıkça görülüyor. Aksi halde, işletmedeki saat ücreti beş mark iken, her işbilir zanaatkar ve sanayi işçisinin, paydos sonrasındaki emeğine kolaylıkla, saatte 15 ile 30 mark arası ücret ödeyen insanlar bulması imkânsız olurdu. Sosyalist bir ülkedeki tüm gazeteler -izinsiz hazırlanıp karaborsa satılanlar hariç- devlet mercilerinden ya da devlet denetimindeki ellerden geçtiğine göre, ortaklaşa üretilen toplumsal ürünün kimin yararına ve kimin zararına paylaşıldığını herkes görebilsin diye tüm ücret, maaş ve emekli aylıklarının kamuoyunda sergilenmesi talep edilmektedir.

Kamuoyundaki bu hesapları sergileme sırasında, ayrıcalıklıların ve çok kazananların fazlasıyla aşırı olan maaşlarının ve diğer gelirlerinin gerektiğince düşürülmesi halinde, ücretlerin ve küçük emekli aylıklarının ne kadar yükseltilebileceği hemen görülecektir. O zaman herhalde, zaten sırf çok kazananların satın alma gücünü tüketmek için kurulmuş olan Exquisit ve Deli mağazalarını da ortadan kaldırmak mümkün olacaktır; üstelik oralarda boş yere ağırlıkla Batı ülkelerinden getirilen mallar satılıyor ve bunun yanısıra bir de, Batı Alman markının karaborsadaki kur değerinin -başka hiçbir nedeni olmadan- aşırı yüksek kalması sağlanıyor. Adilce dengelenmiş bir ücret ve maaş çizelgesinin oluşturulmasıyla tamamıyla çok kazananların ceplerinden gelen, karaborsadaki dolaşım kaynakları da kuruyacaktır. Bunun işçilerin işletmelerindeki çalışmalarına duydukları ilgiyi artırıcı etkisine işaret etmek bile gereksiz. Sanayi ve tarımdaki işçiler zaten genel olarak paranın nereye gittiğini, bakanlık ve idarelerde kaç kişinin oturduğunu, bunun için ne kadar para aldıklarını bilmek ister. Çünkü bu kişiler, onların parasıyla çalışırlar, hatta işçi ve köylülerin emrinde çalıştıkları söylenir; bu durumda da bu dev bürokratlar ordusunun gerçekten gerekli olup olmadığını sormak hakları olsa gerek.

Ve nihayet: Sosyalist ülkelerde de işçiler yönetime katılmayı talep ediyorlar. Aslında "katılma" eki burada fuzuli olmalıydı. İşletme yönetimindeki ve devlet planlama komisyonundaki yoldaşlar da tabii aynı kanıda -ama bunu tam tersi anlamda yorumlayarak; çünkü kendilerini işçi çıkarlarının en iyi temsilcileri olarak görüyorlar. O halde yönetime "katılma" niçin gereksin? Yoksa kapitalistlerdeki gibi mi? Bu, işçilerin yöneten yoldaşlara güvenmedikleri ve onları denetlemek istedikleri, on-

ları işçileri sömüren bir tür girişimci gibi gördükleri anlamına gelmez miydi? Evet, gerçekten de bu anlama geliyor! Niçin her şeyi açıkça işçilerin gözleri önüne sermesinler, gelir ve harcamalar üzerinde konuşmasınlar, maliyet ve hasılatları ve planlanan değişiklikleri birlikte tartışmasınlar? Güven eksikliği herhalde herkesten önce bu yoldaşlarda olsa gerek. Karşılıklı güven denmiyor mu? Kapitalizmdeki sanayi emeğinin temel kötülüğü olan yabancılaşma demek ki henüz aşılmış değil. İşçi, örneğin evi için bir eşya ya da çocuklarına bir oyuncak yaparcasına, kendi yarattığı ürün olarak kendiyle özdeşleştirdiği belirli bir ürünü meydana getirmek için çalışmıyor; fabrikadaki çalışması onun için hâlâ tek bir amaca, eve dolu bir ücret zarfıyla dönme amacına yönelik bir araç.

Aslında işinde hiçbir şey değişmediyse, şimdi, yani sosyalizmde, işiyle ilişkisi nasıl yeni ve farklı olsun ki? Çalışması tıpkı eskisi gibi, sırf ücret almak için var ve emeğinin ürünlerinin kökeni ve akıbeti hakkında da, sonuçta, kendisiyle hiçbir ilgisi olmayan, belki bir çocuk arabasının ya da bir otomobilin, hatta bir makinalı tüfeğin ortaya çıktığını bilmenin ötesinde bir şey öğrenmiyor ki! Bu yabancılaşmayı ortadan kaldırmanın tek yolu, yönetime katılmadır. İşçiler her şey hakkında, üretimin teknolojisinden, ürünlerin pratik kullanımına, hammaddelerin ve sağlanan yarımamullerin maliyetinden, sermaye maliyetine, vergilerden, ücret maliyetlerinden ham mahsule, yedek akçelere ve elde edilen pazar fiyatlarına ve ticaret kazançlarına kadar her konuda, her zaman eksiksiz bilgilendirilmelidir; sendika temsilcilerine de işletmenin tüm evrak ve belgelerine bakma hakkı tanınmalıdır. Sadece küçük bir dişlisi olduğu bir büyük toplumsal çalışma süreci üyesinin, buna rağmen kendini bu sürecin bütünüyle ve mal ya da hizmet üretimiyle özdeşleştirebilmesi imkânı, ancak bu şekilde yaratılabilir. Burada yönetime katılma elbette ki sırf bilgilendirme değil, sosyal fonların kullanımı ve ücretlere ek olarak kâr paylarının ödenmesi konuları başta olmak üzere, tüm kararların oluşturulmasında söz sahibi olmayı gerektirir.

Canalıcı bir soru, grev hakkıdır. Demokratik Almanya'nın ilk anayasasında henüz grev hakkı anayasal güvenceye sahipti. 1968 tarihli yenisinde ise bu hak yok. Parti, sosyalizmde grevin anlamını kaybettiğini, çünkü işçilerin kendilerine karşı grev yapamayacağı görüşünü savunuyor. O halde, işçiler belirli durumlarda buna rağmen grev yapmak istiyorsa, bu ne anlama geliyor? Bunu, aniden mantıklı davranma yeteneğini kaybettikleri için mi yapıyorlar? Hayır, çok basit bir nedeni var bunun: Partinin grev hakkına karşı getirdiği savda bir terslik var. İşçiler hiç de kendilerine karşı grev yapmayı düşünüyor değiller, aksine grevle,

tamamıyla onların dışında, *onların katılımı olmaksızın* yönetici organlar tarafından alınan bir kararı değiştirmek ya da zorla bir karar aldırmak istemektedirler. Bu şekilde yönetilip karar verildikçe de işçiler belirli durumlarda grev yapacaklardır, hem de haklı olarak. Ama tam yönetime katılma gerçekleştirildikten sonra, bu hakka başvurmayacaklardır, çünkü taleplerini her zaman, grev olmaksızın da kabul ettirebileceklerdir.

En önemli ekonomik taleplerin bir tasviri bile, çok sayıdaki toplumsal ve siyasi talebin bunlarla bağlantılı olduğunu gösteriyor. Zaten bu üç kategoriyi birbirinden ayırmak ancak tasviri şematik olarak basitleştirmek amacıyla mümkündür! Gerçekte üçü de ayrılmaz bir şekilde içiçedir. Nitekim işçi ücretlerinin ve düşük emekli aylıklarının yükseltilmesi talebi ekonomik olduğu kadar, toplumsal bir taleptir de. Hele bu talep, ayrıcalıklı bir zümrenin gelirlerinin haksız yere yüksek olmasına yönelik bir eleştiri ile birlikte ileri sürüldüğünde, siyasi bir talep de olur.

En önemli toplumsal taleplerden biri, meslek ve işyerinin seçimindeki özgürlüğe ilişkindir. Bu alandaki tüm kısıtlama ve düzenlemeler öncelikle ekonomik, ama bunun yanısıra sosyolojik ve siyasi gerekçelerle de haklı gösterilir. Sırf EOS'a [genişletilmiş lise Ç.n.] kayıt bile, bir dizi sosyal ve siyasi koşula bağlı kılınır. Okuldaki başarı durumu tek başına belirleyici olmuyor. Örneğin, mükemmel bir karnesi olan ve "okulda" sınıf birincisi olan bir rahibin kızı, "Tanrı, bey, ağa, paşa, sultan, nasıl bizleri kurtarır, bizi kurtaracak olan kendi kollarımızdır" biçimindeki Enternasyonal'in ikinci kıtasını okumak istemediği için reddedilmişti. Gerekçe olarak, EOS'a alınacak öğrencilerin, devleti temsil etmesi ve gelecekteki yönetimde bulunması gereken sosyalist kadrolar olacağı gösterildi. Demek ki bunu ancak Enternasyonal'in ikinci kıtasıyla sağlamak mümkün. Okula kabul edilmek için aranan diğer önemli şartlar şunlardır: Milli güvenlik bilgisi dersine ve FDJ [Özgür Alman Gençliği-Parti'nin gençlik örgütü] içerisindeki çalışmaya, 1 Mayıs ve Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılmak ve tabii ki, anababaların siyasi tavrı ve ayrıca toplumsal konumlarının, -işçi mi, aydın mı yoksa başka konumdan mı- ne olduğudur. İnsanların bu tasnifi, yurttaşların hayatının çok erken yaşlarında başlar ve onlara emeklilik çağlarına kadar eşlik eder. Nesnelerin idaresinde her defasında pek zayıf kalan reel sosyalist devlet, insanların idaresinde korku verici bir mükemmelliğe ulaşmış durumda. Oysa sosyalist devrimin ilan edilmiş hedefi, daha nihai yokoluşundan önce bile, artık insanların değil sırf nesnelerin idarecisi olan bir devlet yaratmaktı.

Meslek ve dolayısıyla eğitim biçimini, işyerini ve oturma yerini seçmekteki özgürlük, sosyalizmin en önemli özgürlükleri arasındadır. Bu özgürlükler daha burjuva toplumunda bile mücadeleyle kazanılmış, fakat ancak şekli olarak gerçekleştirilebilmişti. Toplumun hiyerarşik yapısı ve muazzam sosyal eşitsizlikler, meslek ve iş seçimindeki gerçek özgürlüğün yalnızca toplumun üst tabakaları için varolmasına yol açtı. Ekonominin planlanışının aynı zamanda insanların eğitiminde bir planlama gerektirdiği, dolayısıyla kamu öğretim ve eğitim kuruluşlarının, basit işçisinden en uç düzeydeki uzmanına kadar uzanan yelpazedeki çeşitli insan türlerini, ekonomi tarafından o sırada talep edilen miktarlarda "üretmesi" gerektiği tezi, devlet tekelciliği sistemi için tipiktir, fakat sosyalizmin temel ilkeleriyle taban tabana zıttır ve son derece insanlıkdışıdır. Üstelik yanlıştır da, çünkü ekonomi için ihtiyaç duyulan insanların mükemmel şekilde planlı üretilmesi hedefi başarısızlığa mahkûmdur. Ne denli esirgemesiz ve tutarlı şekilde gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, hedefine asla ulaşmaz. Yapacağı tek etki, neredeyse öldürücü bir şaşmazlıkla, insanların hemen hemen tümünün kendi yeteneklerine ve ilgilerine uygun yönde azami düzeyde gelişmesini önlemektir.

Genç bir insan için, kendi özgür kararıyla ve kendi ilgilerine uygun bir meslek seçmekte engellendiğini görmekten daha büyük bir hayal kırıklığı yoktur. Oysa ilgi ve eğilim, insanın yaptığı meslekten zevk alabilmesinin olmazsa olmaz koşullarıdır. Genellikle buna, meslek yönlendirmesinden vaz geçilse belirli mesleklerde aşırı yığılma olacağı, başkalarında ise tamamıyla yokluk çekileceği biçiminde itiraz edilir. Bu itiraz sadece, meslek eğitiminde aşırı tek yönlü uzmanlaşmış bir eğitim verme hatasına düşüldüyse yerindedir. Eğitim sırasında, elden geldiğince geniş bir bağlantılı meslekler yelpazesi imkânı sağlanmalıdır. Eğitim, uzmanlar yaratmak yerine, eğitilenin, gördüğü öğrenimle önünde kapısı açılan çok sayıdaki uzmanlık alanından birine herhangi bir anda nasıl ve hangi yoldan girip alışabileceğini bilme yeteneğine sahip olmasını sağlamalıdır. Dolayısıyla da, eğitim ne kadar temelli ve ne kadar genel ise, insanlar özellikle de belirli mesleklerde o kadar daha nitelikli olarak çalışabilecektir. Eğilim ve ilgi daima geniş bir alana ilişkindir, hiçbir zaman noktasal olarak belirli bir etkinliğe yönelik değildir. Daha baştan başarısızlığa uğramak istemeyen her eğitim bu temel olguyu dikkate almak zorundadır.

Sık sık tam tersi iddia edilse de, çözümünden çok uzak olduğumuz daha birçok sosyal problem daha vardır. Örneğin kadın kâğıt üstünde eşit haklara sahiptir. Ama gerçeklikte kadının toplumsal konumu erkeğin-

kinden çok daha alttadır. Bu kendini özellikle, düşük ücret gruplarındaki kadın oranının yüksekliğinde ve dolayısıyla da kadınların yüksek ücret ve maaş gruplarındaki oranının azlığında gösterir. Tıpkı eskisi gibi erkek ailenin "sürdürücüsü" ve asıl kazanan, kadın ise ek gelir sağlayandır. Bunun tam tersi nadiren görülür. Evlilikteki maddi bağımlılık büyük ölçüde kadın aleyhinedir. İlkel çağlardan kalma erkek egemenliği hâlâ yürürlüktedir.

En acil siyasi talepleri tek bir ortak paydaya getirdiğinizde hepsi de genel olarak, devletin yurttaşlarına yönelik ilişkisiyle ilgilidir. Devletin yurttaşlarına güveni yoktur. Onlara, ne doğrudürüst düşünen, ne de mantıklı davranan ve sürekli olarak kabahat, zarar ve hatta kötülük peşindeki, reşit olmayan çocuklar muamelesi yapmaktadır. Devletin bu tavrı karşısında herkes kendini, henüz yakalanmamış bir günahkâr gibi hisseder, çünkü o da günbegün, devlet babanın hoşuna gitmediğini bildiği şeyler yapmaktadır, hem de isteyerek yapmaktadır. Örneğin Batı televizyonu izlemek. Herkes yapıyor bunu, kimse de gizlemiyor. Ama çocukların bunu okulda anlatmaması gerekiyor. Bu nedenle kimi anababalar, çocuklarının okulda başı bu yüzden belaya girmesin diye Batı televizyonunu onlardan saklı izliyorlar. Doğu televizyonu da izleniyor, ama asıl olarak, Doğu Alman televizyonu bir Batı filmini, bir Western ya da polisiye gösterdiği zaman. "Die aktuelle Kamera" ["Güncel Kamera"-Doğu Alman televizyonunun bir haber programı Ç.n.], pek kimsenin ilgisini çekmiyor. Ama "Tagesschau" ["Güne Bakış"-Batı Alman 1. Kanalı "ARD"nin anahaber bülteni Ç.n.] herkes tarafından izleniyor. Batılı olan her şeyin cazibesinin önemlice bir kısmı, aslında olmaması gerektiğine dayanır. Sırf Intershop'tan [dövizle satış yapan mağazalar Ç.n.] bile olsa, -buna rağmen bunlara sahip olunarak-, gizli bir siyasi protesto dışa vuruluyor. Söylenen de şu: Ama bu daha iyisi.

Devletin her tür "Batılı" olanı lanetlemek ve yurttaşlarını bunların zararlı etkisinden korumak için gösterdiği işgüzarlıkla, Exquisit mağazaları ve Intershop'larda yüksek kaliteli Batı mallarını satarak halkın cebinden parasını, hele hele Batı parasını çekip almaya çalıştığı zaman sergilediği yüzsüzlük utanç verici bir tezat içindedir. Bu hastalığa onmaz şekilde sizin de kapıldığınız açıkça belliyse, yurttaşlara Batı'nın cazibesine karşı nasıl bağışıklık kazandıracaksınız? Eskiden hiç değilse makam otomobili olarak, Rolls-Royce görünümüyle Amerikan süper büyük limuzinlerin fantastik birer stil karışımları olan Rus SIS ve Çayka'larını kullanıyorlardı. Şimdi ise Batı lüks kategorisinden otomobiller, Volvolar, Mercedes'ler, tercih ediliyor. Büyük oteller ve iş merkezleri komple

Batı şirketlerine yaptırılıp döşetildi ve hatta gösteriş için yapılan Cumhuriyet Sarayı'nın bile en az dörtte üçü Batı makinalarıyla ve malzemeleriyle inşa edilip döşendi.

Demokratik Almanya'nın başkentine şu herkesçe hayran olunan Batılı metropol görüntüsünü vermek için ter dökülerek kazanılmış çuval dolusu dövizi harcarken fark etmiyorlar ki, bu şekilde asıl olarak kendi reklamları yapılmıyor, sırf taklit edilen modele takdir borcu ödenmiş oluyor. Batı'dan gelen insanların söyleyeceği şey en fazla şudur: A, neredeyse bizdeki gibi! Ve buradaki "neredeyse", olması gerekenin daha azı değil, aslında gayet kötü bir şeydir. Çünkü bu kelime, reelsosyalizmin, kendi kentlerinin çehresine kendi gücüyle biçim vermeyi bilmediğini gösteriyor. Dahası, yüzbinlerce insanın birbirinin aynısı yüzbinlerce oturma kutusuna tıkıldığı, bireyselliğin silinmiş ve insan topluluğunun atomlarına varana dek parçalanmış olduğu, kapitalizmin sırf gece uykusu için yapılmış kentlerindeki beton sandıklarının nesine hayran olunuyor? Hem de bütün bunların, -daha eski New York'ta bile gökdelenlerin gittikçe daha yükseğe çıkmasının asıl ekonomik nedeni olan,- astronomik arsa fiyalarından kaynaklandığı bilinirken. Bu deliliği bir de bizim taklit etmemiz niye gerekiyor?

Bunların hepsi de sadece, muazzam gövde gösterileriyle telafi etmeye çalıştıkları genel iç güvensizliğin sonuçlarıdır. Yönetenlerin halk tarafından geniş tabanlı bir demokratik denetimini tanımayan reel sosyalist sistem, sorumluların köklü bir tecritine yol açmıştır. Demokratik denetim, keyiflerince hükmetmeye alışmış kişiler için bir öcüdür ne de olsa. Buna karşılık, iç istikrarın en önemli önkoşulu budur. Demokratik denetim, halk ile hükümet arasında sıkı bir güven ilişkisinin varolmasını sağlar. Yokluğu ise neredeyse her türlü güvenin yıkılmasının genel nedenidir. Gerçek bir değişim yalnızca devlet, parti ve hükümet tarafından sağlanabilir. Herkes, devletin güvenmez tutumunun tekrar tekrar sergilenmesi yerine, güvenmenin elle tutulur kanıtlarını bekliyor. Demokratik Almanya'nın anayasası fikir ifadesi özgürlüğü hakkını garanti eder. Bu hakkı ortadan kaldıran Demokratik Almanya Ceza Kanunu'nun 106. ve 220. maddeleri iptal edilmek yerine daha da sertleştiriliyor ve bu maddelere, pratikte hükümete ve yönetenlere yönelik en küçük eleştirinin bile cezai fiil haline gelmesi anlamına gelen koca bir dizi yeni hüküm ekleniyor. Şairler ve yazarlar toplumsal eleştirileri nedeniyle yazarlar birliğinden ihraç ediliyor ve yumuşak bir zorla ülkeyi terk etmeye "ikna ediliyorlar." Binlerce tanınmamış küçük eleştirmen yıllarca hapse atılıyor ve hiçbir sakınma duyulmaksızın sosyal olarak aşağı konuma iti-

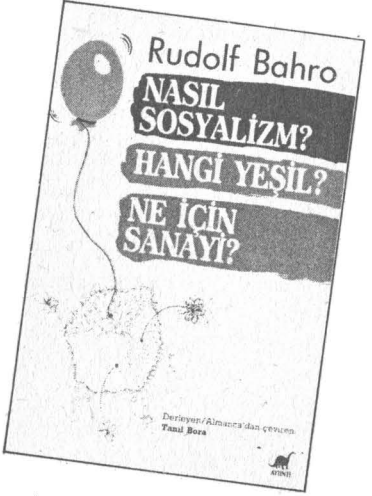
liyorlar.

Bu hayalkırıcı olayların bütün listesini burada tekrar ortaya dökmem gereksiz. Bu uğursuz uygulamaya nihayet son verilmesi ve eleştiriden korkulmak yerine eleştirinin istenir olması, geniş tabanlı bir demokratik hayatın gelişmesi, temel siyasi taleptir. Hâlâ, Rosa Luxemburg'un kehaneti andıran eleştirisi bütün sertliğiyle bize yöneliyor: "Özgürlüğün kısıtlandığı devletlerdeki kamu hayatının bu denli çorak, bu denli yoksul, bu denli şematik, verimsiz olmasının nedeni, demokrasiyi dışarıda bırakmakla her türlü manevi zenginliğin ve ilerlemenin kaynaklarından uzak düşmeleridir." Rosa Luxemburg'un aşağıda tanımladığı yeniden doğuş ise hâlâ önümüzde bulunuyor: "Bu yeniden doğuşa giden tek yol, kamu hayatının kendi okulu, sınırsız ve en geniş demokrasi, *kamuoyudur.*"

Siyasi olarak Demokratik Almanya'da ve diğer reel sosyalist devletlerde de halihazırda yapılabilecek en önemli şey, özel dost çevrelerinde, işletmelerde, parti ve diğer kitle örgütlerinde, okullarda ve yüksek ve meslek okullarında, her yerde geliştirilebilecek olan, demokrasi ve sosyalizm hakkındaki tartışmanın kitleselleştirilmesidir. Burada, hiçbir zaman yasallığın çiğnenmemesi son derece belirleyicidir. Aleni tartışma, ifade ve eleştiri özgürlüğü adım adım savaşılarak kazanılmak zorundadır. Bunu yaparken Avrupa komünist partilerinden yoldaşlarla iyi ilişkiler son derece yararlı olacaktır. Bu partilerin çok sayıdaki önemli siyasi yazıları çeşitli dillere, bu arada Almanca'ya da, çevrilmiştir. Herhalde karşıt olduklarından kuşkulanılamayacak olan bu yazıları yaygınlaştırmak büyük yarar sağlayacak ve parti içinde de canalıcı siyasi sorunların açık ve ciddi şekilde tartışılmasına katkıda bulunacaktır.

KISA BİR SON DEĞERLENDİRME

Reelsosyalist ülkelerin siyasi yapılanmalarının kimi zaman tam anlamıyla umutsuz görünen ve hayatta kalmak istiyorsak mutlaka aşılması gereken durgunluğuna rağmen, bu tamamlanmamış devrimin daha Ekim Devrimi'nden beri dünya tarihinin akışına yaptığı ve bugüne kadar süregelen etkisini gözardı edemeyiz. Sovyetler Birliği, cani Hitler rejiminin yok edilmesine belirleyici önemdeki katkıyı sağlayan güçtü. İki süpergüç de nükleer silahlara sahip olduğundan beri nükleer pat durumunun geçici barışı içindeyiz. Bu barış şimdiye kadar insanlığın katledilmesini erteledi ve bu süreden, kendi kendimizi imha tehlikesini nihai olarak yeryüzünden silmek için yararlanmalıyız. Kapitalizm buna muktedir değildir. Bu yüzden insanlığın geleceği ve hayatta kalması, sosyalist devrimin, kapitalizmin sanayi ve askeri bakımdan en gelişmiş merkezlerinde vaktinde zafer kazanıp kazanamayacağına bağlıdır. Reelsosyalist ükelerdeki siyasi koşullar, kapitalist devletlerdeki işçiler tarafından reddedildiği için (çünkü kapitalizm onlara, reel sosyalizmin kendi yurttaşlarından esirgediği pek çok hak ve özgürlüğü, hem de yüksek maddi refah eşliğinde sağlıyor), kapitalist devletlerdeki sosyalist devrimin ilerlemesi ve başarısı reelsosyalizmdeki bu koşulların değiştirilmesini ölüm kalım meselesi haline getirmiştir. Bu, ilk adımda gerçekleşmiş olan, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılmasından sonra, çoktan zamanı gelmiş olan ikinci adımın atılmak zorunda olduğu, şimdi sosyalist demokrasiye geçişin gerçekleştirilmesi gerektiği anlamına geliyor. O zaman sosyalizm, tüm dünyadaki işçiler arasındaki inandırıcılığını geri kazanacaktır. O zaman ve ancak o zaman denebilecektir ki, insanlık tarihindeki büyük dönüşümü Rusya'daki Ekim Devrimi başlatmıştır.

Bahro, mevcut sosyalist sisteme **"içerden"** en etkili eleştiriyi **"Alternatif"** adlı eseriyle yaptığı için Batı'ya geçmek zorunda bırakıldı. Bu eserinde ise sosyalist sistemin **"yetişmek ve geçmek!"** hedefine göre ekonomist/modernist bir yarışmacı zihniyetle kapitalizme tabi olduğunu söylüyor ve bütün olarak **"sanayi uygarlığı"**nı yeniden tanımlama çabasına girişiyor. **"Maddi İhtiyaçlarımızı"** yeniden düzenlememiz gerektiğini belirterek, **"ekolojik bir barış toplumu"** için önerilerde bulunuyor.

Rudolf Bahro'nun, sosyalist düşünce açısından en değerli yanı, gerek Doğu'daki sosyalizm karikatürlerine, gerekse Batı'daki acımasız kapitalizme aynı sertlikle eleştiriler getirmesi.

Ender Helvacıoğlu/2000'e DOĞRU

NASIL SOSYALİZM? HANGİ YEŞİL? NE İÇİN SANAYİ?

Rudolf Bahro

BİZ

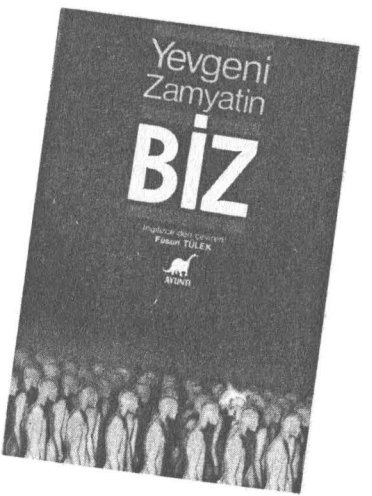
Yevgeni Zamyatin

Zamyatin'in başyapıtı olarak kabul edilen **"Biz"**, toplumsal ve bireysel yaşamın **"tek devlet"**in denetimi altında tutulduğu, insanların yaşamlarını çizelgelere göre düzenlediği bir toplumu konu alır.

Mehmet Buldan/ÇERÇEVE

Farklı okumaların kapısını aralayan bir yapıt **"Biz"**. Örneğin, 1917 Ekim Devrimi'nin hemen ardından, ortada baskıcı Stalin rejimi bile yokken, eski bir Bolşevik'in devrimden duyduğu kaygılarla yazdığı bir roman olarak okunabiliyor. Teknolojinin, giderek iletişimin tehditini sezen bir mühendisin, toplumsal hayatın matematik ilkelerindeki gibi kesin çizgilerle "inşa edilebileceğini" düşünerek yazdığı bir roman olarak da okunabilir. (...)

Erdir Zat/NOKTA

Williams bu kapsamlı ve kışkırtıcı eserinde hayatın iş, boş zaman, kültür, teknoloji, özel hayat, savaş ve barış gibi çeşitli alanlarına alternatif yaklaşımlar getirerek yeni ve dinamik bir sosyalist yol öneriyor. Önsöz yazarı Murat Belge'nin deyişiyle **"Bizi kendimize 'değerli' bir hayat kurma mücadelesine çağırıyor."**

Raymond Williams kitabında ikili bir işlev sürdürüyor: Bir yandan kapitalist toplumların iktisadi, siyasi, kültürel niteliklerini ve açmazlarını çeşitli boyutları ile çözümlerken diğer yandan da sol politikalar açısından, hem düzen içinde hem de düzen ötesinde uygulanabilir biçim ve öneriler sunuyor.

Işaya Üşür/CUMHURİYET

İKİBİN'E DOĞRU

Raymond Williams

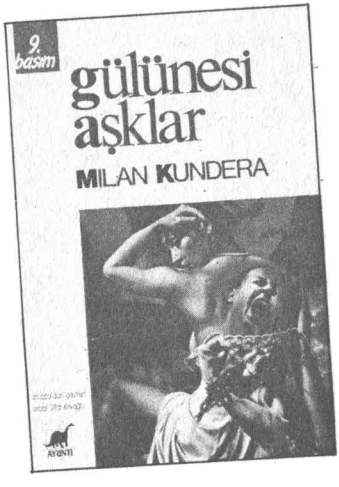
GÜLÜNESİ AŞKLAR

Milan Kundera

9.basım

Tüm yapıtları arasında en çok keyif ve zevkle yazmış olduğunu söylediği Gülünesi Aşklar'da Kundera, yine o eşsiz kara mizahı ve ironisiyle kişilerin kimlik sorunlarını, oyun gibi başlayıp birden ciddiye dönüşen cinsel yanılsamalarını, gerçekte trajik bir tutsaklıktan başka bir şey olmayan erotik güç tutkularını işliyor.

TÜRK YAYIN TARİHİNİN EN ÇOK OKUNAN ÇEVİRİ/ÖYKÜ KİTABI

Günümüzde aile hem şiddetle saldırıya uğruyor, hem de savunuluyor. Kadınları baskı altında tuttuğu, çocukları ezdiği, nevrozun yayılmasına meydan verdiği için kınanıyor; suç işlenmesini engellediği, ahlakın, temellerini sağlamlaştırdığı ve uygarlığın sürmesini sağladığı için övülüyor... Poster, bu kitabında var olan bütün aile kuramlarıyla hesaplaşarak aristokrat, burjuva, köylü ve işçi aile yapılarını eleştirel bir gözle inceliyor.

Eleştirel Aile Kuramı, yoksul kitaplığımıza 1. sınıf ve gerçekten modern bir katkı.

NOKTA

ELEŞTİREL AİLE KURAMI

Mark Poster

EVET AMA, BİR LOKOMOTİF BUNU YAPABİLİR Mİ BAKALIM?

Woody Allen

4.basım

"Akıllı saçması deli hikmeti" bir kitap.

TEMPO

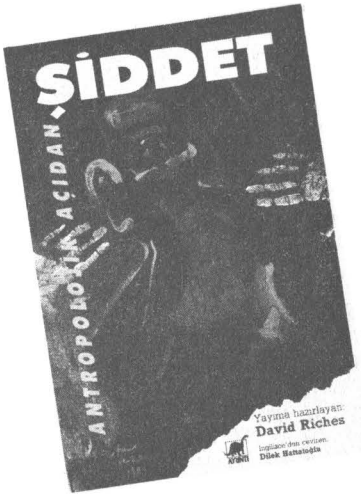
Amuda kalkarak ya da duş yaparken okunabilecek bir kitap.

Tunca Arslan/2000'e DOĞRU

"Evet ama, bir lokomotif bunu yapabilir mi bakalım?" ağırlıkta felsefe düşünülerek hazırlanmış, ilk anda zor anlaşılır izleniminin ardından düşündüren bir kitap.

Celal Kırcı/ARGOS

Batı merkezli uygarlığın mahkûm edilen kavramları arasına çoktan giren şiddet, neden siyasi hareketlerin başvurduğu vazgeçilmez bir araç durumunda? Şiddet dünyanın farklı yerlerinde kendine hangi düzeylerde taraftar buluyor? Japonya'da aşıkların birlikte ölmesi cinsel doyumun en üst biçimi sayılıyor. Ünlü İspanyol şairi Lorca "**İspanya, ölümün ulus bayramı olduğu tek ülkedir**" diyerek boğa güreşinin şiddet içerdiği suçlamasına "**en medenî seyir**" diye şiddetle karşı çıkıyor... Neden?

Yıllardır Nuh Nebi'den kalma kitaplar ve 2. Dünya Savaşı öncesi kaynak kitaplarıyla çalışan toplumsal bilimler fakülteleri öğrencilerinin ve hatta öğreticilerinin mutlaka edinmeleri gerekir.

NOKTA

ANTROPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET

Ed.: David Riches

KESİK BİR BAŞ

Iris Murdoch

2.basım

Romanlarında daha çok polisiye romanlarda görülen gerilimi başarıyla kurgulamasının yanısıra, felsefi ögeleri de kullanan Murdoch, bu kitapta "**evlilik kurumu**"nu merkez alarak "**ahlâk**" kavramını sorguluyor. Okuru, "**hemen her şeyin olabileceği**" bir beklenti içine sokarak üç erkek ve üç kadının birbirleriyle girdikleri "**çok eşli**" ilişkiler çerçevesinde sadakat, yalancılık, ensest, dürüstlük vb. kavramları mizahi bir dille tartışıyor. Roman okumanın kimi zaman "**keyif ülkesinde gezinmek**" anlamına geldiğini kanıtlayan bir metin.

Son aylarda yayınlanan çeviri romanlar içinde en ilginçlerinden biri, belki de birincisi **Kesik Bir Baş**.

S.Murat Tura, bu çalışmasında Freud'un düşünsel gelişmesini ana hatlarıyla özetledikten sonra, psikanalitik teorinin bir takım ayrıntılarına giriyor. Esas olarak da Lacan'ı, onun düşüncesindeki **"akılcı çekirdeği"** ele alıyor. Meraklıları için mutlaka okunması gereken bir kitap.

NOKTA

Zor, çünkü içerisinde ezberlenip, tekrarlanacak replikler pek fazla yok. Zor, çünkü hacminin çağrıştırdığından çok daha fazla bir süreye mal oluyor. Zor, çünkü bu kitapla Lacan'ı ve psikanalizi öğrenmiyorsunuz. Bir öğrenme partisinin açılışı sadece S.M.Tura, bu noktaya kadar elimizden tutuyor. Sonrası, bize kalmış.

Yankı Yazgan/CUMHURİYET

FREUD'dan LACAN'a PSİKANALİZ

Saffet M.Tura

YÜZBAŞI VE KADINLAR TABURU

Mario Vargas Llosa

3.basım

Dikkatli okurun hemen fark edeceği gibi yazarın asıl amacı Peru ordusunu karakterize eden özelliklerden biri olan **"hayatın bütün alanlarını denetlemek, her şeye matematiksel bir düzen ve disiplin sınırları içinde hakim olma"** isteğiyle **"dalga"** geçmektir. Bu anlamda çok az yazarın başarabildiği ölçüde anti-militarist bir kara mizah örneğidir **Yüzbaşı ve Kadınlar Taburu...**

Süleyman Karafırat/ ÇERÇEVE

Özenli, iyi bir çeviri. Militarizmle ve ordu kurumuyla zeki bir hesaplaşma.

O.A./2000'e DOĞRU

Bruce Brown'un kitabı ülkemiz sosyalistleri açısından, önemli tezler, ciddi tartışma noktaları içeriyor, dışımızda sürüp giden bir tartışmaya ilişkin güzel bir kaynak oluşturuyor.

Tunca Arslan/2000'e DOĞRU

Brown'ın incelemesi günlük hayatın krizinin önemini vurgulayarak farklı yaklaşımlar arasında kurulması gereken bir köprü konusunda uyarıda bulunmaktadır.

Semih Aytaçlar/BİRİKİM

Marks, Freud ve GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ

Bruce Brown

2.basım

İNFAZA ÇAĞRI

Vladimir Nabokov

Gizliliğin olmadığı bir saydamlar ülkesinde, düş kurmanın bile yasak olduğu bir hapishanede bir mahkûm idam edileceği günü beklemektedir... Dünyanın sayılı üslupçu yazarlarından olan Nabokov'un **"boşlukta bir keman..."** dediği İnfaza Çağrı'da, insanların ölüm karşısında ne ölçüde acımasız, duyarsız oldukları büyük bir edebi duyarlılıkla anlatılır.

İnfaza Çağrı, insanların öldürme sevgisini, öldürecek olana karşı duyarsızlığını, düzen-cellat-kurban ilişkisi içinde yansıtıyor.

Tunca Arslan/2000'e DOĞRU

Şenlikli Toplum, üretim, verimlilik ve bilim gibi kutsal kavramları sorgularken, beliren sorunların sadece sanayileşmiş ülkeler açısından değil, gelişmekte olan ülkeler ve sosyalist ülkeler açısından da önem taşıdığını vurguluyor.

Ahmet Oktay/MİLLİYET

Şenlikli Toplum mutlaka ciddiye alınması gereken az sayıda kitaplardan biri.

Tuğrul Eryılmaz/MİLLİYET SANAT

Illich'in düşünceleri, okuru daha bilinçli ve uyanık olmaya itiyor. Rutinleşmiş, kısır önyargı yüklü kavramların yarattığı hapishanenin kapılarını büyük bir cesaretle aralıyor.

HÜRRİYET

ŞENLİKLİ TOPLUM

Ivan Illich

2.basım

YENİ TANRILAR

Alberto V.Figueroa

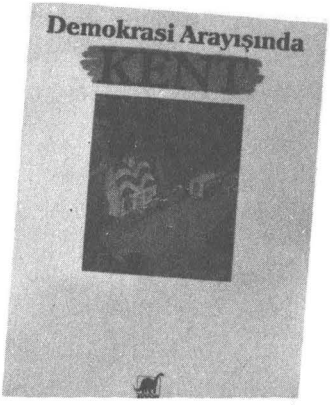
İster bilim kurgu, ister polisiye, ister edebi bir roman gibi olsun, "**Yeni Tanrılar**" bilimin ulaştığı bu "**dehşet**"i, insan beyninin ulaştığı bu "**cinnet**"i, duyumsatmasıyla bile okumaya değer.

Refik Durbaş/ CUMHURİYET-Bil.Tek.

Figueroa'nın yazdıklarının çoğumuza "bilim kurgu" havası vereceği açık. Ama, ellerinde hem yaratıcı, hem de yok edici bir silah taşıyan -tıpkı atom bombası gibi- yeni tanrıların, önce bitkilerin, sonra da küçük kobayların kapısını çaldıkları da... Kum saatlerimizin durdurulup, durdurulamayacağına da onlar karar verecek anlaşılan...

Tunca Arslan/2000'e DOĞRU

Bumin bu çalışmasında, "**vekâlet**" demokrasisine karşı "**katılım**" demokrasisini savunan "**yurttaş kentliler**"i ulaşım, sağlık, eğitim kadar kentin kendisinin de düzenlenmesine katılarak "**merkezi yönetimlere**" karşı "**karşı iktidarlar**" kurmalarını öneriyor. Ve son yıllarda "**barbaresk**" bir üslupla insan-çevre ilişkisini hiçe sayarak, Tanpınar'ın "**Beş şehir**"i yerine "**Bir şehir**"i dayatan anlayışlara karşı bizi duyarlı olmaya çağırıyor.

Demokrasi arayışında Kent kitabı, katılımcı bir çerçeveden kente baktığı için -bu yüzden- çok önemli... Kentlerin ilk ortaya çıkışından bugüne kadar oluşan kent ideolojilerine bir bakış getirmeye çalışan kitap, herkesin anlayabileceği bir dille yazılmış olmasına rağmen, okuyucuya ciddi bir kent nosyonu da sağlıyor.

Behiç Ak/CUMHURİYET

DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT

Kürşat Bumin

KAVUNLU NATÜRMORT

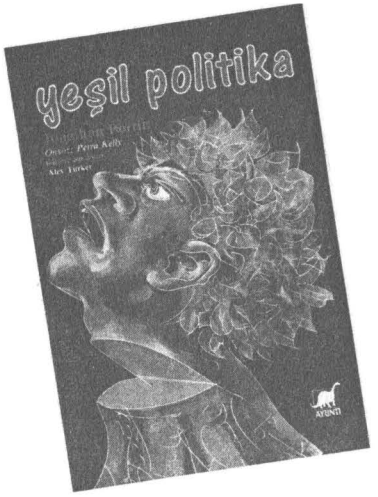
Ahmet Sipahioğlu

Resmin ve ressamın sorunlarını Doğu-Batı kültürlerinin çatışması çerçevesinde; çizginin yetmediği yerde yazıya, yazının yetmediği yerde çizgiye başvurarak farklı bir üslubu deneyen bu kitap ülkemizde türünün ilk örneği... Üstelik çok da eğlenceli!..

Bu kitabı ukalâ kuramcı ressamlar ile militan feministler gibi kendilerini aşırı derecede ciddiye alanlar dışında, herkesin severek ve gülerek okuyacağını sanıyorum. Suyu çıkmadan bu kavunu denemenizi öneririm.

Haluk Şahin/GÜNEŞ

"...yeşillere ve yeşil harekete ilişkin bir şeyler öğrenmek, fikir sahibi olmak isteyen okuyucunun ayağına gelen kaçınılmaz bir fırsat bu elimizdeki kitap."

NOKTA

"Yeşil Politika" sadece ekoloji politikasının farklı bir analizi değil, yaşamın her alanında, her düzeyinde yeşil perspektifi denemiş ve onunla zenginleşmiş bir kişinin deneyim ve birikimlerini oldukça çarpıcı bir şekilde gözler önüne seriyor.

TEMPO

Oysa Jonathan Porritt, **Yeşil Politika** adlı kitabında yeşillerin pek de gülünüp geçilecek, yenilip yutulacak, kolayca hazmedilecek bir politikaları olmadığını ortaya koyuyor.

Semra Somersan/CUMHURİYET

YEŞİL POLİTİKA

Jonathon Porritt

2.basım

KALECİNİN PENALTI ANINDAKİ ENDİŞESİ

Peter Handke

2.basım

Kalecinin Penaltı Anındaki Endişesi, okuyucunun beklentilerini kırarak, onu heyecanlandırıp, ortada bırakmakta, şaşırtmaktadır. Bloch'un işten ayrılış serüveni ile başlayıp, beklenmedik bir cinayetle ve bunu izleyen anlamsız bir dizi olayla gelişen roman, aslında okuyucunun da bütün tahmin ve akıl yürütme yollarına meydan okumakta, onu şizofrenik bir bilincin tek merkez olduğu bir dünya, kendi korku ve endişe dolu dünyası hakkında düşünmeye yöneltmektedir.

Pelin Başcı/MİLLİYET SANAT

"Kadınlık Arzuları" moda, reklam, basın vb. sektörlerin kadınları **"kendilerine rağmen"** nasıl **"başka bir şey"**e dönüştürdüğünü anlatan; kadınların hoşlandığı şeyler hakkında, kadınların hoşlandığı söylenen şeyler hakkında ve kadınların hoşlandıklarını düşünüp -gerçekte- hoşlanmadıkları şeyler hakkında bir kitaptır.

"...Coward'ın bu kitabını feminist ya da anti-feminist bütün kadınlarımızın titreyip kendilerine dönmeleri için okumaları şart."

RAPSODİ

KADINLIK ARZULARI "Günümüzde Kadın Cinselliği"

Rosalind Coward

2.basım

GÖĞÜ DELEN ADAM

"Papalagi"

3.basım

Doğadan ve doğallıktan kalkarak **"uygarlık"** ve **"ilkellik"** kavramlarına yeniden bakan, sanayileşmeye ve sanayileşmiş ilişkilere çarpıcı eleştiriler getiren bir anlatı.

İşte bu kitaba kulak vererek, doğayı kirletmeyen, tüketim çılgınlığına düşmeden hayatı kolaylaştıran bir sanayileşme modelinin yollarını arayabiliriz.

HÜRRİYET

"Sadece keyif için değil, üniversitede sosyoloji, antropoloji derslerinde ve hatta liselerde sosyal bilgiler derslerinde bile okutulabilir."

Semra Somersan/CUMHURİYET

Savaşan bir dünyada anne ve babasından koparılmıştı. Ayakta kalabilmek için, hayatını kuşatan olayların üstesinden gelecek gücü bulmak zorundaydı.
Şanghay, 1941.
Pearl Harbour'da tutuşan meşalenin alevleri içinde bir kent. Kargaşa ve ceset dolu sokaklarda boşuna ana babasını arayan bir İngiliz çocuğu. Atıldığı Japon toplama kampında, Nagazaki'ye düşen beyaz yıldırımın; savaşın sonunu ve yangın yerine sönmüş yeni bir dünyanın başlangıcını haber veren bombanın tanığı...

"II. Dünya Savaşı başlarken, Şanghay'da küçük bir çocuk olmanın neye benzediği yürek burucu bir dille anlatılıyor... İnanılmaz bir edebi başarı... Çok güzel"

Anthony Burgess

"Derin ve etkileyici bir düşgücü ürünü."

Los Angeles Times
Kitap Eleştirmeni

GÜNEŞ İMPARATORLUĞU

J.G.Ballard

yakında çıkıyor

KAPANDA ÜÇ KAPLAN

C.Cabrera Infante

yakında çıkıyor

"Kapanda Üç Kaplan" yurdunu ve gençliğini geride bırakmış bir sürgünün belleğindeki Havana'ya ve yitmiş gençliğine adadığı sevecen, özen dolu bir anılar toplamıdır. Ancak aynı zamanda devrim öncesi Küba'sının keskin bir eleştirisini de içerir. Tüm Üçüncü Dünya ülkelerinde görülen; yayılmacı güçlerin sanat, basın vb. iletişim araçlarını kullanarak kendi mitoslarını kabul ettirip kültürde, dilde ve değerlerde yol açtıkları aşınma, romanın ana temalarından birini oluşturur.

ÇALI HOROZU

Michel Tournier

yakında çıkıyor

Connie Ramos 37 yaşında, Meksika kökenli bir Amerikalı, sevgi dolu bir anne. Ama çocuğuna zarar vermekle suçlanıyor. Örnek gösterilebilecek kadar aklıbaşında olan bu kadının deli olduğu ilan ediliyor şimdi.
Akıl hastanesine kapatılıp, ilaçlarla uyuşturulan Connie'ye, tekrar normal olabilmesi için tek seçenek sunuluyor. Beyne elektrik akımı vererek zihnini kontrol altına almayı amaçlayan bir deneye katılması.
Ama Connie'nin doğuştan gelen bir yeteneği var: Telepati. Ekolojik ve toplumsal uyumun gerçekleştiği ütopik bir gelecekle ilişki kurabiliyor o. Doktorların çevresinde oluşturduğu çember daraldıkça bir savaşa girmek zorunda olduğunu kavrıyor Connie. Hem gelecekteki dünyanın, hem de kendi hayatının tehlikede olduğu bir savaş bu.

Ursula K. LeGuins'in **"Mülksüzler"**inden bu yana yazılmış en ciddi ve gerçekçi ütopya.

Kirkus Review

ZAMANIN KIYISINDAKİ KADIN

Marge Piercy

yakında çıkıyor

SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR

Boris Frankel

yakında çıkıyor

Gelecekteki toplum nasıl olacak? Sanayi devrimiyle birlikte bu konu düşünürleri her zamankinden daha çok meşgul etmeye başladı. Romantik ütopyalardan bilimsel öngörülere kadar uzanan gelecek toplum modellerinin ömrüyse, 20. yüzyılın başdöndürücü toplumsal değişim hızında pek de uzun olamıyor. İşte Boris Frankel, bu kitabında, sanayi sonrası topluma ilişkin modern ütopyaları değerlendiriyor; Bahro ve Gorz gibi yazarların geliştirdikleri kuramsal düşünceleri ve siyasal programları irdeliyor; Eko-sosyalistlerin, feministlerin, Yeşil hareketin ve barış hareketinin savunduğu yeni toplumsal ilişki ve kurumların uygulanabilirliğini inceliyor. Gelecekte, örneğin, günümüzdeki refah devletleri ve askeri-sınai komplekslere alternatifler sunan yeni demokratik devlet kurumları mı, yoksa, kendine yeterli komünler ve kooperatifler ağına dayalı devletsiz toplumlar mı olacak? Sanayi sonrası sosyalizme siyasal geçiş nasıl gerçekleşecek? Konuya eleştirel biçimde yaklaşan Frankel sonuçta kendi özgün perspektifini geliştiriyor ve uygulanabilir toplumsal siyasal alternatifler ortaya koyuyor.

Yayımlandığında çeşitli tartışmalara yol açan bu kitabında Clastres **"devletsiz olmak ya da olmamak"** sorunsalına yeni katkılarda bulunur.
Clastres için devletsiz yaşamak yalnızca mümkün değil, hatta bir bakıma daha da iyidir. —Buradan kalkarak— Batı kültürünün kendi gelişmesini temel alarak oluşturduğu **"devleti mutlaklaştırıcı, evrimci"** modeli tersyüz etmeyi dener ve ilkel toplumlara yeniden bakar. Bu toplumlar özgürlükçü, eşitlikçi, hükmedenler/hükmedilenler diye bölünmemiş, çalışmanın çok az bir zaman aldığı ve insanların doğayla uyum içinde yaşayıp kimsenin kimseyi sömürmediği toplumlardır. Bu niteliklerin karşıtlarını barındıran toplumlarda ise devlet görülür. Demek ki ders alması gereken birileri varsa, bunlar ilkeller değil, fakat onlardan çok şey öğrenebilecek olan **"uygar"** insanlardır.
Clastres **"gelişimci"** tarih anlayışını yadsıyarak devletin toplumsal yaşam için zorunlu bir koşul olmadığını göstermeye yönelir. Amacı, (siyasal) değişmeyi değil, (siyasal) değişmemeyi açıklamaktır: Günümüze dek varlıklarını sürdürerek gelebilmiş devletsiz ilkel toplumlar var; demek ki değişmeme mümkün.

DEVLETE KARŞI TOPLUM

Pierre Clastres

yakında çıkıyor

RUSYA'DA SOVYETLER (1905-1921)

Oskar Anweiler

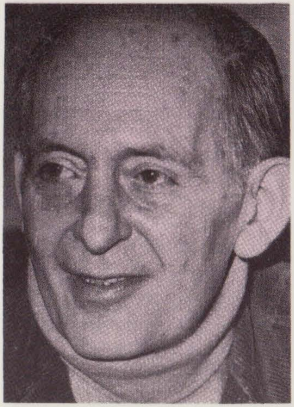
yakında çıkıyor

Oskar Anweiler **Rusya'da Sovyetler** adlı yapıtında "sovyet" kavramının ortaya koduğu sorunsalı, bu kavramın tarihsel öncellerini ve teorik habercilerini tartışarak başlıyor çalışmasına. Bu çerçeve içinde "1905 Sovyetleri", "1917 Sovyetleri", "Bolşevizm ve 1917 Konseyleri", "Sovyet Diktatörlüğünün Kuruluşu" başlıklarını taşıyan konular eleştirisel bir bakışla ele alınıyor. Anweiler'in yapıtının en dikkate değer özelliklerinden birisi "sovyet" kavramıyla "Bolşevizm" kavramı arasında şimdiye değin yaygın bir biçimde kurulmuş olan çağrışımları ortadan kaldırmak ve konseylerin gerçekte özerk bir kökenleri olduğunu kanıtlamak.

BOLŞEVİKLER VE İŞÇİ DENETİMİ / 1917'den 1921'e DEVLET VE KARŞI DEVRİM

Maurice Brinton

yakında çıkıyor

yarın

sanayi toplumu yol ayrımında
eleştiri ve gerçek ütopya

ROBERT HAVEMANN

KİTAP
SKB 819895 USH

AYRINTI İNCELEME

Havemann bu kitabında sıfır büyüme teorisini, hammadde krizini, Roma Kulübü Raporu'nu ve günümüzde çevre kirlenmesine kapsamlı bir çözüm getirme iddiasında olan herkesin bilmesi gereken temel sorunları tartışıyor.

Siyasi düşüncesinin ve hayat tecrübesinin bilançosuna bakarak **"eko-sosyalist"** bir yaklaşımla kendi ütopyasını öneriyor. Kapitalist sistemin yapısal krizinin dünyayı yaşanamaz bir yer haline getirme tehlikesi, Havemann'a göre ancak **"sosyalist bir ütopya"**nın kurulmaya başlamasıyla önlenebilecektir. Ütopyasında devlete, polis ve askere, şehir ve otobanlara... yer vermeyip; aşkı **"bedensel güdülerin tatmini olarak değil, sanatın bir biçimi"** olarak yorumlamasıyla bildik ütopyalardan epeyce farklı bir tablo çiziyor.

Bilimsellikle hayalciliğin birbirinden apayrı şeyler olmadığına inananlar, doğayı yok etmeyen bir ekonomik ve toplumsal sistem tasarlamaya çalışanlar ve düşünmekten yorulmamış olanlar için **"Yarın"** vazgeçilmez bir kitap olma özelliği taşıyor.